

AZ 1867-IKI KIEGYEZÉSRŐL.

ÍRTA

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1896.

FRANKUN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

	Lap
I. FEJEZET. Magyarországnak szüksége van állandó államszövetségre, még pedig Ausztriával.....	1—54
II. FEJEZET. A megoldandó probléma nehézségéről	55—97
III. FEJEZET. A kiegyezés módosításának veszélyeiről.....	98—118
IV. FEJEZET. A kiegyezés eredményeiről a hatalmi érdekek szempontjából.....	119—146
V. Fejezet. A kiegyezés eredményéről a magyar állam jogainak megóvása tekintetében	147—191
VI. Fejezet. A kiegyezés eredményéről a magyar állam jogainak végrehajtása szempontjából.....	192—243
VII. Fejezet. A függetlenségi párt programjáról	244—278
VIII. Fejezet. Conclusio	279—294

MÁSODIK RÉSZ.

I. FEJEZET. A nemzeti párt programjáról jogi szempontból	297—333
II. FEJEZET. A nemzeti párt programja a célszerűség szempontjából	334—378
III. Fejezet. A nemzeti párt programja méltatásának eredményéről.....	379—402
IV. Fejezet. A követendő politikáról.....	403—446

ELSŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

MAGYARORSZÁGNAK SZÜKSÉGE VAN ÁLLANDÓ ÁLLAMSZÖVETSÉGRE, MÉG PEDIG AUSZTRIÁVAL.

Európának azon a részén, a hol országunk van, az újkor viszonyainál fogva önmagunkban meg nem állhatunk. Elkerülhetetlenül szükségünk van állandó államszövetségre.

De miért? Sokáig létezett nagy és dicső magyar állam, miért ne volnánk tehát képesek arra, hogy e fényes emlékekhez hűek maradjunk és hogy fölelevenítsük Nagy Lajos és Mátyás birodalmát? Miért mondunk le azon reményről, hogy méltók lehetünk őseinkhez, s hogy ugyanazon szerepet vihetjük Európa történetében, a mely ama ragyogó korban volt osztályrészünk?

Azért, mert a világtörténelmet mozgó erők úgy alakultak, hogy a mi azelőtt lehető volt, ma már nem az.

Nem rajtunk múlik, nem hibánkból vagy gyöngeségünkből ered, ha ma nem bírjuk azon helyet betölteni, a melynek annak idején, kedvezőbb viszonyok között, fényesen meg tudtunk felelni.

Sok nagy ok következménye ez.

Annak előfeltételei, hogy valamely állam magára hagyva is megállja helyét, a középkor óta tetemesen megváltoztak.

Ma a teljesen független lét megóvásához nagyobb

kiterjedésű ország, a népességnek nagyobb száma és nagyobb nyers erő kell, mint a mennyire szükség volt a régi időkben, azon időkben, midőn a magyar királyság önmagában is megállhatott. A nagyobb államok főlénye a kisebbek fölött ma nagyobb, mint volt régen, s ezért az utóbbiak kevésbé képesek önállóságuk megővésére, mint régente.

Régen egy-egy város egész birodalmakkal is szembezállhatott, egy-egy kis fejedelemség nagyhatalom számba mehetett. Kis országok képesek voltak magukat sokkal nagyobb ellenfelekkel szemben megvédeni, érdekeiket megóvni, sőt nemzetközi kérdésekben is dönteni. Ma már ez lehetetlenség. Ma az erő, a melyet valamely állam állandóan harczba tud küldeni, egyenes arányban van természetes segélyforrásaival, másrészt pedig a győzelem valószínűsége egyenes arányban van a seregek számával.

Ezt az állapotot főleg a fegyverek pusztító erejének azon növekedése okozta, mely a modern találmányok következménye. E fegyverek a számbeli túlsúlynak oly döntő túlerőt biztosítanak, a melyet más előny csak igen nehezen ellensúlyozhat. A mely fél pár ezer gyilkoló fegyverrel többet tud a csatába küldeni, pár millióval több golyót az ellenfelekre röpíteni, az oly hatalmas eszközzel rendelkezik, a mely a legnagyobb vitézséget paralyssálja, a legnagyobb ügyességnél is többet ér. A régi krónikák mind telvék nagy csaták emlékével, a melyekben pár vitéz egész seregeken is győzelmeskedett. Ha gyakran túlzók is e leírások, tényleg igaz, hogy sokszor diadalmaskodott a kisebbség, s igaz, hogy csekély főlény a vezényletben és a bátorságban elég volt arra, hogy az ütközet sorsát emennek javára döntse el. Ma ilyen eredményt csak nagy ritkán várhatni; ma a

nagyobb szám előnye kétségbevonhatatlan s legfeljebb az paralysálhatja, ha kifejlődését a terep megakadályozza, vagy a vezénylet úgy szórja szét a sereget, hogy a döntő perczben mégis a kisebbség van jelen nagyobb számban. E kivételek azonban nem módosítják azon általános szabályt, hogy ma a számbeli túlsúly hatalmasabb tényező, mint a milyen régebben volt. A nagyobb államok fölényét a kisebbek fölött a modern korban az okozza, hogy a túlerőnek ma döntővé vált tényezőivel biztosabban rendelkeznek, mint ezelőtt. Ma az államok harczai ereje lakosságuk számának, anyagi erejöknek, természetes hatalmoknak arányában szokott növekedni vagy apadni. A nagyobb államnak ma nagyobb a hódító ereje, a mi pedig régebben nem volt föltétlenül így. Ma az államok mind egységesek és a küllelenséggel szemben összetartók. Az általános védkötelezettségnél fogva a harczai szolgálatra képes férfiaknak száma adja meg a véderőnek is arányát. Ma az egész nemzet fegyverben áll; ma minden állam összes erejét viszi a küzdelembe; de aztán csakis az az, a mire számíthat. A középkorban mindez másképp volt. Az országok nem voltak egységesek. Valamely népnek összes ereje csak a legritkább esetben volt a közös ellenség ellen egyesíthető. A fejedelemnek zsoldosaiban volt a főereje, legbiztosabb támasza. Támadó hadjárat esetében meg éppen csak ezek állottak föltétlen rendelkezésére. Ezeknek a száma pedig nem az ország terjedelmétől és a népesség számától függött, hanem attól, hogy mennyi pénze volt a fejedelemnek. Ha takarékos volt, ha kincstára rendben volt, ha magánvagyonra volt, nagyobb sereget állíthatott talpra, mint az övénel nagyobb országok ura. Míg ma valamely fejedelem országágának összes erejére számíthat, de csak erre, a közép-

korban a fejedelem a maga országának összes erejére nem támaszkodhatott, e helyett azonban a külföldről mindig kapott annyi katonát, a hányat zsolddal tartani birt. Számptalanok voltak Európában, a kiknek kenyérkeresete a katonáskodás volt. Ezek oda siettek, a hol nyereség kecsegtetett. Ha valamely fejedelemnek nagy volt a hadvezéri híre; ha bíztak győzelmében; ha oly küzdelem előtt állott, a melytől sok zsákmányt lehetett remélni: könnyű volt neki kipróbált vitéz sereget zászlaja alá gyűjteni. Sokszor még zsold se kellett hozzá. Pótolta ezt az ellenség vagyona. Egy-egy hírneves vezér szerencsecsillaga magához vonzotta Európának leggyakorlottabb harcosait. Az ügy minémúsége sem volt döntő; mindegyik jó volt, a melyik vitéz tettekre, dicsőség szerzésére alkalmat adott, s e mellett kis polgári hasznot is hajthatott.

Ezen körülmények magyarázzák meg azt, hogy nem egyszer kis országok nagyobb sereggel rendelkeztek, mint a nagyok, hogy az országok ereje egy ember, egy fejedelem hírnevétől függött, s hogy ehhez képest emelkedtek a nagyhatalmak közé és süllyedtek egyszerre odáig, hogy semmibe sem vették őket.

A modern nagy államoknak éppen azért, mert az összes népességet állítják fegyverbe, oly nagy a haderejük, hogy azt a kicsinyek semmi módon sem képesek megközelíteni.

Régezte ez nem így volt. Azon időközben, mely a népvándorlás után az újkorig lefolyt, a háborúkat aránylag kisszámú haderőkkel vívták. A népvándorlás idejében egész nemzetek rohantak egymásra, s most, a technikai haladás korában, a közlekedési vonalak fejlődésénél fogva megint milliókat állíthatnak egymás ellen sorompóba az ellenséges államok. E tömegeknek élélme-

zését, vezetését, kihasználását lehetővé tették a vasutak, a távírók, a telefonok. E két időszak között azonban, miként mondtam, csak csekély számú harczossal lehetett idegen földön megélni, csak csekély számú sereget lehetett egységesen vezetni és sebesen egy helyen összpontosítani, s ezért aránylag gyöngék voltak a seregek. Némi erőfeszítéssel kisebb államok is képesek voltak ekkora számú hadat kiállítani. Nem volt meg azon megmérhetetlen különbség a nagy és a kis államok által mozgósítható erők között, mely ma a nagyok uralmát biztosítja.

Szóval, az előadott okok következtében ma egy kis állam rosszabb helyzetben van, mint volt a régi időkben. A nagyok túlereje föltétlenebbül érvényesül, mint a múltban. Kevesebb a valószínűség, hogy a kisebbek megvédhetik érdekeiket, mint volt a múltban. E mellett a legyőzetés sokkal nagyobb baj ma, mint volt régen. Régen egy vereséget könnyen elviseltek az államok. A háborút a nemzetnek csak kis része folytatta, s ezen kis résznek is rendszeren csak csekély töredéke veszett oda még a legrosszabb esetben is. Így megeshetett, hogy egy háború változó szerencsével évtizedekig húzódhatott a nélkül, hogy bármelyik fél is a végső kimerülés állapotába jutott volna. Ma egy háború a benne résztvevőknek összes életerejét veszi igénybe. Nemcsak a legyőzött, hanem a győztes is oly óriás áldozatokat kénytelen hozni, hogy csak rövid ideig bírja el azokat.

Mindebből az következik, hogy igen fölületes és igen hibás volna az a logika, a mely a múltban megvolt önállóságunkból azt akarná levonni, hogy ma is megélhetünk önmagunkban nagy károk és nagy veszélyek nélkül. A harczviselésnek megváltozott módja és a kisebb államoknak a nagyokéval szemben súlyosbodott helyzete

okozza, hogy a múltból a jelenre következtetni nem lehet. A miket főntebb előadtam, már sok nép önállóságának ásták meg a sírját és a nagy államok alakulásához vezettek. Nyílt kérdés, nem váltak volna-e reánk nézve is végzetesekké, ha szilárd szövetséges nélkül léptünk volna be az újkorba?

Végleg, még pedig ellenünk döntik el ezen kérdést azon nagy változások, a melyek az európai államok hatalmi viszonyaiban a múlt századokban beállottak, s a melyek az európai hatalmakéhoz képest nagyságunknak és erőnknek arányát hátrányunkra éppen akkor módosították, midőn, a mint láttuk, amúgy is gyengébb és veszélyesebb helyzetbe kezdtünk jutni.

A középkorban Magyarország Európának egyik legerősebb, leghatalmasabb állama volt, ellenben a mohácsi vész óta mostanáig a kisebb országok közé tartozik. A többi állam egységessé és ezzel nagygyá lett, holott mi olyanok maradtunk, a milyenek voltunk. Midőn őseink ide telepedtek, Európát állami tekintetben decompositióban találták. Nagy Károly birodalma, mely a régi római világuralmat új alakban akarta fölelérveníteni, ekkor már részeire bomlott föl. A rendszer pedig, a melyen benső rendje alapult, a széjjelszakadt tagok belső egységét is lehetetlenné tette. A hűbéri rendszer kinövései megrontották a királyi hatalmat és vele az állam eszméjét, s illusoriussá tették az egységet. A közvagyon a közszolgálatok fejében fölosztatott a hűbéresek között. Míg ezek pontosan lerótták az ellenértéket, míg a királynak elég hatalma volt annak biztosítására, hogy a ki az elvállalt kötelezettséget nem teljesíti, a vele járó jogot elveszti, addig minden jól ment. De bekövetkezett az idő, midőn csaknem az összes vagyon, a meglevő összes hatalmi források egyes

hűbéreseknek engedtetek át, s midőn ennél fogva ezeket kötelességeik teljesítésére szorítani a király már nem volt képes, bekövetkezett az az idő, midőn a közvagyon tényleg magánvagyon lett és a hűbéres kezében maradt a nélkül, hogy ez az annak fejében várható szolgálato-
kat megtette volna, midőn tehát a királyi hatalom, az összesség képviselője, az egység főntartója, a biztosság védője elerőtlenedett és tehetetlenné lett. Az örökölhetőkké váló hűbérek útján az országok darabokra szakadtak és az egység csak formaivá vált. Ezen fejlődés a frank, a német, az angol-szász királyságok egységét és ezzel erejét is tönkre tette. Midőn őseink Pannoniába jöttek, a nyugati államoknak ezen gyöngesége nagy javukra volt. A hátrányt, a mely műveltségük fejletlenségéből eredt, busásan pótolta, a nomád korból megmaradt könnyüvérű vállalkozás szellemén kívül, a nemzet egysége. Erőnk nemcsak a meghódított terület megtartására, hanem az offensivára is képesített bennünket. Hadaink eljutottak Konstantinápolyig és bebarangolták Olaszországot és Franciaországot, rémületet keltve az egész kereszténységben.

Midőn a német császárság erősebb kezekbe került és, egy időre legalább, új hatalomra tett szert, a koczka megfordult, agresszióinkat visszaszorították és oly időpont következett be, midőn önállóságunkat a nyugati szomszéd túlereje veszélyeztetni kezdte. III. Henrik császár komolyan remélhette, hogy Magyarországot uralmának örök időre alá fogja vethetni. De e veszély csak hamar elmúlt. A német nemzet expansiója nem kelet felé gravitált, hanem délnek, a szép Olaszország, az örök város felé. A német király az egész keresztény világ ura akart lenni és összeütközésbe jött a pápával, a ki magát a királyok királyának tekintette és mint Isten

helytartója az elsőséget a maga számára követelte. Ezen összeütközés hasznunkra vált. A pápában természetes szövetségesre találtunk. De különben is a német császárok fénykora nem tartott sokáig. A világbirodalmi ambíciók megboszúlták magukat rajtuk. A legkitünőbb fejedelmek a helyett, hogy arról gondoskodtak volna, hogy német uralmukat megszilárdítsák, hogy a centrifugális erőket legyőzzék, hogy az országnak igaz egységét helyreállítsák: a római császárság tündöklő koronája után futottak, Olaszország megszerzésére törtek, s e közben magában az országban nem voltak képesek tekintélyeket elismertetni. Németország egysége a lejtőn lefelé csúszott a nagy császárok daczára is. A fejlődés állandó iránya: a császári hatalom elsatnyulása és az egyes fejedelmeknek és városoknak az egység rovására növekedő erősödése volt. A császári hatalom gyakran valószínűs árnnyékká süllyedt. A német erőknek együttes föllépése a külfölddel szemben a legnagyobb ritkaságok közé tartozott. A kisebb, de egységes Magyarországra nézve ezért a kiterjedésénél fogva nagy birodalom nem volt veszedelmes szomszéd. Magyarországon a királyi hatalom igaz hatalom volt. Talán az ország kisebb terjedelme, a melynél fogva minden része könnyen hozzáférhetővé vált; talán a nemzettel született ösztön, az összetartozás, a hazafiság; talán azon érzés, hogy az egységgel együtt nemzeti egyéniségünk is kérdésessé vált volna, s hogy különválás esetén a részek egynemelyikében nehéz lett volna a magyar jelleg föltétlen uralmát föntartani; talán üdvös intézmények hatása alatt, vagy talán csak a királyok éles szemének és erős akaratának következtében — ki tudná biztosan megmondani, miért, de történelmünknek fő szerencséjévé vált az a tény, hogy a királyi hatalom nagy maradt és hogy meg tudta aka-

dályozni a hűbérrendszer túlkapásait, a nemzet egységét is veszélyeztető oligarchia állandó megalapítását.

Ennek köszönhetjük későbbi szabadságunkat is és azon erőt, a melylyel képesek voltunk önállóságunkat főtartani. Egységünknel fogva Európának egyik leghatalmasabb államává lehettünk. Annak ellenére, hogy azon terület, a melyet a magyar faj elfoglalt, kisebb volt azon területeknél, a melyek fölött a németek és a frankok uralkodtak, s hogy számunk éppenséggel nem közelítette meg a latin, a germán vagy a szláv fajtét, mégis természetes erőben a legelsők között voltunk. A hűbérrendszer a nagyobb fajokat annyira gyöngítette, hogy egy akaratnak sehol sem engedelmeskedett több erő, egy czélt, egy nemzeti ügyet sehol sem szolgált nagyobb hatalom, mint Magyarországon. A Németország állapotának előadásánál ecsetelt egység hiánya, ha nem is ugyanabban a mértékben, de megvolt mindenütt. Eredménye az volt, hogy a magyar király a középkornak egyik leghatalmasabb ura lett. Igazán a nagyhatalmaknak egyikévé vált. Végig kellene mennem az egész történelmen, ha Európa hatalmi viszonyait fejtegetve, e századoknak minden egyes korszakára nézve ki akarnám mutatni ezen állításom igazságát. Elég, ha egy időszakot választok a sok közül. Nézzük az Anjouk korát, azon dicső időt, a melyre leginkább hivatkoznak azok, kik a múlt fényét a jelen árnyékainak kitüntetésére szeretik használni. Minő volt akkor erőnk aránya Európának többi tényezőjéhez képest? Összehasonlíthatni-e akkori európai helyzetünket, összehasonlíthatni-e erőnk akkori arányát Európa mai államai helyzetével és erejével s azon helyzettel, a melyben egy független Magyarország ma volna?

Nagy Lajos idején Magyarország Európának egyik leg-

nagyobb egységes országa volt. Németország már csak jogi fogalom volt. A hatalom az egyes fejedelmek kezében összpontosult, velők kellett tehát a hatalmi kérdésekre nézve leszámolnunk, velők kellett mérközni tudnunk. Ez pedig nem volt nehéz. Hatalom dolgában egyik fejedelem sem kelhetett versenyre a magyar királlyal. Országuk kisebb volt, mint a magyar föld, az egymás elleni rivalitás, a császár elleni védekezés pedig meglevő erejüket annyira lefoglalta, hogy királyaink fölénye kétségbevonhatatlanná vált. Tőszomszédságunkban a mai Ausztria sem volt még egyesítve. A Habsburgok és a Luxemburgiak között oszlott meg, a kik egymás elleni küzdelmekbe merülve mindig a magyar szövetségét kérték. Együtt véve sem lettek volna nálunk erősebbek, így meg a túlsúly állandóan a miénk volt.

Európa többi államában ugyanez a kép tárul elénk. Olaszország szintén kis városokra és fejedelemségekre oszlott föl. Machiavelli mondotta, hogy a pápák *elég* erősek voltak annak megakadályozására, hogy más valaki egyesítse az egész félszigetet, de nem voltak elég erősek arra, hogy önmaguk egyesítsék a megoszlott nemzetet. Ennek következtében sem a német császárnak, sem másfejedelmeknek nem sikerült egységes államot alkotni. Franciaország ekkor élte legszomorúbb napjait. Alig birta függetlenségét az angolok ellen megóvni. Burgund, Bretagne és a többi nagy hűberek teljesen elváltak a koronától, s az ország fele hosszú ideig az angol királynak hódolt. Az egységes Franciaország alig volt nagyobb Magyarországnál, a közte és a függetlenné vált részek között levő természetes ellentét pedig nagy mértékben gyöngítette szabad erejét. Anglia ekkor még csakis a tulajdonképpeni anyaországból állott; Skócia és Irland

egészen és állandóan még nem voltak egyesülve a brit koronával. Mai nagyságának forrása, a tengereken túl is terjedő világhatalma pedig még embrióban sem volt meg. Ha ez időtájt mégis annyi dicsőséget szerzett a frank földön, s ha a fekete herceg és VI. Henrik mégis képesek voltak csaknem egész Franciaországot meghódításra kényszeríteni, ez ezen egyéniségek kitűnőségének volt köszönhető és annak, hogy az aránylag kis területen, épp úgy, mint Magyarországon az Árpádok óta, náluk Hódító Vilmos óta a királyi hatalom erős volt és fönn tudta tartani az ország egységét.

Spanyolország részben a mórok uralma alatt állott, részben pedig egymástól független királyságokra oszlott meg, a melyek egyenkint tetemesen kisebbek voltak Szent István koronájának birodalmánál. Lengyelország, természetes határok nélkül, gyenge karban levő egységgel, a német lovagrendtől szorongatva, ha valamivel nagyobb kiterjedésű is volt mint hazánk, állandóan gyöngébb volt a magyar államnál. Déli szomszédjaink, az oláh, szerb, bosnyák, bolgár fejedelemségek mind sokkal kisebbek, szegényebbek és műveletlenebbek voltak, mint mi. Byzanc végéhez közeledett, a török ölelés megfajító hatása alatt vergődve.

Az Európa akkori viszonyai között természetes erőnk az első hatalmak közé emelte országunkat. Egységünk és a királyi jog hatalma voltak azon eszközök, a melyekkel a többi állam fölé helyezkedhettünk. Országunk igaz nagyhatalommá lett, mely ügyes kézben Európa sorsának egyik irányadó tényezőjévé vált. Javunkra volt főleg Európa azon részének politikai helyzete, a hol élünk.

A nyugati civilizatio csak magyar befolyás segítségével terjedhetett a Keleten s egész fölényével szolgálta

latunkra állt. Közvetlen szomszédaink gyöngesége volt európai állásunknak nagy biztosítéka. Oly államok környeztek bennünket, a melyek mind gyöngébbek voltak, mint mi, a melyek nagyrésze hűbéri viszonyba is került koronánkkal, s a melyeknek érdeke volt, hogy megnyerjék maguknak királyaink jóakarátát és támaszát.

Mennyire megváltozott azóta mindez. Éppen midőn a mohácsi katastropha reánk szakadt, éppen azon időtájban mentek végbe azon átalakulások, a melyek a nagy államok keletkezéséhez vezettek. Midőn az újkor beálltával Európa nemzetei tömörülni kezdettek és mindinkább kifejlődött a nagyobb államok fölénye a kisebbek fölött, akkor tört össze a magyar erő és a magyar állam. A régi időknek reánk nézve oly kedvező viszonyai többé vissza nem tértek. A mohácsi vész óta a mai napig Magyarország Európának csak kisebb államai közé sorolható, s főleg Európa délkeleti és keleti részeinek hatalmi viszonyai, a mi régi erőnk alapjai változtak meg tökéletesen és váltak reánk nézve a veszélyek kiapadhatatlan forrásává.

Az általános viszonyok, a puszkapor föltalálása, a polgárság szövetsége a királysággal, a belbéke szükségének erős érzete, mind a királyságnak kezdettek kedvezni. Európa-szerte emelkedni indul a központi hatalom és vele létrejön a nemzetek egysége. A mi Magyarországnak fölényt biztosított az előbbi századokban, az általánossá válik és a számra nézve nagyobb fajoknak visszaszerzi természetes túlerejüket.

Közel szomszédágunkban a Habsburg-dynastia egyesíti Csehországot és Morvaországot Ausztriával. Állandóan magához kapcsolja a császári koronát és a mórok uralma alól fölszabadult s egyesített Spanyolország birtokát. Megalakul azon birodalom, a melyről büszkén mon-

dották, hogy határai között a nap örökké ragyog. Franciaország egyesíti magával Burgundiát és Bretagnet. Királyai XI. Lajos óta következetes politikával alávetik maguknak a hűbérurakat és végleg helyreállítják az ország egységét. Anglia is nem sok idővel a mohácsi vész után koronájához csatolta Skóciát és Irlandot.

De mind e változások, ámbár jelentékenyen módosították Európa viszonyait és a Magyarország hatalmát messze meghaladó erőknek megalapításánál fogva mindenestre alkalmasak voltak arra, hogy bennünket háttérbe szorítsanak, egymagukban még nem váltak volna végzetesekké önállóságunkra nézve.

Igaz, hogy V. Károly birodalma az európai egyensúlyt is veszélyeztette, de éppen ezért oly ellentéteket támasztott maga ellen, a melyeknek segítségével a magyar királyság talán föntarthatta volna önállóságát. Ám az általános erőviszonyok mindenestre kiszorították volna a nagyhatalmak sorából. És a mint a modern kor mindinkább növelte a nagyobb államok fölényét a kisebbek fölött, mindinkább nehezebb életviszonyok közé kerültünk volna mi is. Hogy önállóságunk is már a XVI. században odaveszett, s hogy azt újra kivívnunk és föntartanunk azóta mindvégig állandó lehetetlenség volt reánk nézve, ez a keleti fejlemények következménye. A keleti erők oly túlsúlyra tettek szert, hogy velők szemben a nyugathoz csatlakozott Magyarország egymagában többé meg nem állhatott. Az önfentartás ösztöne a nyugat államait arra sarkalta, hogy magukhoz csatolják e természetes védbástyájukat. E tendentia és a Keletnek expansiv ereje közé ékelve, e két küzdő erő közül az egyikhez kellett csatlakoznunk. Ma, igaz, a török megszűnt veszély lenni, de helyébe lépett egy másik hatalom és vele a panszlavismus lehetősége.

Az orosz birodalom nem oly aggressív, mint a milyen volt a török; nincs is oly hódító ösztöne és hatalma, mint volt fénykorában a muzulmán szellemnek; de páratlan nagysága, óriás nyersereje és az a pusztító lehetőség, hogy pánszláv politikát is vihet, kizárja azt, hogy szomszédságában mint harmadrangú hatalom éljünk. Mellette csak mint nagyhatalom állhatunk meg. Nagyhatalom pedig a főntebb kifejtett okoknál fogva csak a terjedelménél, népességénél és vagyonosságánál fogva legerősebb államok egyike lehet.

Oroszország nem oly hódító elem, mint volt a török, s ezért remélhető, hogy azon nagy küzdelem, a melyet hajdan emezzel kellett vívnunk, nem fog ismétlődni. Mi semmi körülmények között sem akarunk az ő rovására terjeszkedni, az összeütközésnek egyik oka tehát már ezzel is elenyészik. Nem is kell ennél fogva politikánknek ipso iure oroszellenesnek lenni. Nem az a hivatásunk, hogy egy óriás sarkába akaszkodjunk, s hogy mindig és mindenben annyit ártsunk neki, a mennyit csak tudunk. Nem lehet célunk, hogy a természetes és örökös ellenség hálátlan szerepére vállalkozzunk. Csak keleti terjeszkedését, pánszláv irányzatát, ha és a mikor szemben találjuk magunkat vele, kell leküzdenünk. E föladat megoldására kell erővel bírunk. El is kell rá szánva lennünk, hogy e célért összes erőnket latba vetjük, érette az utolsó emberig és garasig mindent kockáztatunk.

Ha erősek vagyunk és ha az imént említett elhatározásunkat ismerik, akkor, mivel Oroszországnak jól föl-fogott érdeke sem kívánja meg e reánk nézve veszélyes expansiót, s mivel ott, már az utolsó hadjárat nagy tapasztalatainak elijesztő hatása következtében is, sokan és az előkelő állásokban levők közül is erősen küzdenek ez irányzat ellen, hiszem és remélem, hogy a nagy össze-

ütközést el fogjuk kerülhetni. De hogy ez így legyen, s rendületlen elhatározásunk már önmagában is oly akadály legyen, a mely az orosz birodalmat óvatosságra inti és odaát a józanság és béke politikáját egy nyomatékos érveléssel szaporítja; hogy továbbá annál fogva, mert Európában erősnek ismernek bennünket, tehát olyannak, a kinek szövetségét nem tanácsos elveszteni, olyannak, a ki az európai egyensúly egyik erős, tehát szükséges támasza, viszont mi is, ha mégis összeütközésre kerülné köztünk és Oroszország között, a kritikus percekben támogatásra számíthatunk: éppen ezért kell nagyhatalomnak lennünk, nem harcziasnak, hanem harczra késznek.

A föld, a hol vagyunk, a nyugati és keleti államrendszernek egymással érintkező pontján terjed el. A nyugat és a kelet hatalmi kérdései hazánkban és hazánk közelében dőlnek el. Mióta e hatalmi kérdések oly annyira megnövekedett erőknek egymással való versengésén vagy küzdelmén alapulnak, a melyekkel egymagunk megmérkőzni nem bírunk, s főleg mióta a kelet szellemét képviselő hatalom oly óriás arányokat öltött, hogy fölényét ellensúlyozni és vele szemben a nemzetközi politika terén mint számbaveendő tényező érvényesülni nem vagyunk képesek, azóta életföltételeink azt parancsolják, hogy állandó szövetségest szerezzünk és így fokozzuk erőnket.

Más helyütt, vagy ha Kelet-Európa fejlődése más irányt vett volna: annak ellenére, hogy ma nem lehetünk többé nagyhatalom, annak ellenére, hogy az ilyen kis állam a modern korban többé nem bírja önmagában függetlenségének biztosítékát, hanem ezt tisztán és kizárólag csak a szomszéd államok rivalitásában keresheti, mindezek ellenére, másutt, ha az európai egyensúly úgy kívánta

volna, önmagunkban is meg tudnánk élni; de itt, a hol vagyunk, ez kivihetetlen. Itt csak úgy élhetünk, ha saját erőnk adja meg a lét védelmének eszközeit.

Ha e föld nem oly hatalmat ural, a mely egyenrangú Európa nagyhatalmaival, s a mely önmagát minden egyes szomszédja ellen a sikernek legalább némi reményével megvédeni képes, szövetséggel pedig esetleges ellenfelek coalitiójának is ellent tud állani: hazánk majd az egyik, majd a másik hatalom körébe vonva, majd az egyik, majd a másik martalékává válva, akarata ellenére idegen czélok szolgálatában volna kénytelen a világhatalmak harczeit végigküzdeni. Ahhoz, hogy itt urak maradjunk, nem elég, hogy képesek legyünk határainkat esetleg megvédeni, hanem az is szükséges, hogy határainkon kívül is a nyugati és keleti erők egyensúlyának nagy kérdésére irányadó befolyást tudjunk gyakorolni. Európának oly részén lévén, a melynek tőszomszédságában az erőviszonyok megállapodni, consolidálódni nem tudtak mostanáig sem, s előreláthatólag még századokig sem fognak végleges egyensúlyba jutni; a hol az európai történelemben szereplő két legnagyobb ellentét, két nagy irány, a keresztény és a pogány, majd a nyugati és a keleti vallások, a germán, a nyugati szellem és a szláv, a keleti fölfogás versengenek egymással; ha nem akarjuk, hogy ez az örökös forrongás, fejlődés, alakulás ellenünk, kárunkra dőljön el; ha nem akarjuk, hogy oly mederbe csapjon, a melynek árja magával ragadhatja azon ma még megkötött elemeket a melyek határainkon belől is, a természetes vegyrokonságnál fogva, könnyen a mieinkkel ellentétes életerők szolgálatába kerülhetnek: oly hatalommal kell rendelkezünk, a melylyel e fejlődést idomíthatjuk, igazíthatjuk, a mely elég erős arra, hogy semmi esetre se legyünk ezen nagy-

küzdelemben vak eszköz, majd az egyik, majd a másik iránynak, túlerejénél fogva, kénytelen követői, hanem legyünk a döntő, mert a legközelebről érdekelt hatalom, a mely öncélja szerint alakíthatja és vezetheti az esetleg szükségessé váló actiót. Szép és gazdag országunk világtörténelmi fejlődések forrásánál fekszik. Ha ezeket vezetni nem képes, elnyeletik általuk. Belgium három nagy nemzet megállapodott erejének passiv pontján van, holt sarkon, a hol az erők egyensúlya a kis ország függetlenségét biztosítja. Mi olyan helyre telepedtünk, a hol a szomszéd erők egyensúlya még nem jöhetett létre, a hol ez egyensúlyt saját hatalmunknak kell megteremtenie. Hamlet mondja: veszélyes társasága az erénynek a nő szépsége. Mi mondhatjuk: veszélyes társaság függetlenségünkre nézve országunk helyzetének fontossága, azon geographiai fekvése, mely a kelet és nyugat érintkező pontjává teszi. Hálásak lehetünk őseinknek, hogy ez áldott hazába telepedtek; de minden fénynek megvan az árnyékoldala; helyzetünk előnyeinek megvannak veszélyei. Hogy ezekkel megküzdhessünk, hogy épen adhasuk tovább azon dicső örökséget, a melyet őseink reánk hagytak, hazafiasaknak, erélyeseknek, de politikusoknak is kell lennünk. Helyzetünk következményeivel számolni tartozunk. Nem szabad látszatokért, ideális célokért, a valót, a szükségest föláldozni, mert ezzel igen könnyen elveszithetnék létünket is. Nemzetek, a melyeknek száma és egysége egymaga elegendő existenciájuk biztosítására, megengedhetik maguknak azon fényűzést, hogy ábrándok után fussanak. Megfizetik ők is az ily kedvtelést vérrel és pénzzel, de nem létökkel. Nálunk ellenben az önmegfeledkezésnek ez volna az ára. Isten mentsen meg tőle. Nekünk higgadtan, önámítás, elbizakodottság nélkül kell vizsgálunk, bírunk-e egymagunkban megfelelni azon

föltételeknek, a melyeknek eleget kell tennie azon nemzetnek, mely itt, a Duna és Tisza között, a hatalmas Oroszország mellett, a rombadőlt Lengyelország szomszédságában, a forrongó Balkán-félsziget, a roskadozó Törökország közelében saját sorsának ura akar maradni, ura azon föltétlen értelemben, hogy akkor, ott és úgy küzd és vérzik, a mikor, a hol és a hogyan azt saját érdeke követeli.

Van-e erre elegendő erőnk? Van-e egymagunknak annyi erőnk, hogy a keleti kérdést, a melyhez nemzetünk sorsa is elválaszthatlanul hozzá van kötve, a mely nem ideig-óráig tartó kérdés, hanem századok óta van, habár különböző formában, függőben és valószínűleg még századokig fog eldöntetlen maradni, mindaddig, míg az erők egyensúlya, a vallás, nemzetiség, kultúra a szétzaggatott keleti Európában helyre nem áll, míg a pánszlávizmus hydrája nem fog végleg elpusztulni, s a szláv világ nem fog oly külön, egymástól független, nemzeti étellel bíró részekben csoportosulni, mint a germán vagy latin népcsalád; mondom, van-e elég erőnk, hogy képesek legyünk e kérdést mindig akkint befolyásolni, hogy az egyik stádiumában se váljék végveszélylyé reánk nézve?

Csak úgy remélhetjük ezt, ha elsőrangú nagyhatalom vagyunk, ha szavunk az európai államrendszerben a leghatalmasabbakéval egyenlő nyomatékú, ha az európai keleti politikában nem vagyunk lógósak, kiknek mások céljait kell szolgálni, hanem vezérek, a kik irányt adnak, a kiknek önálló politikájuk lehet. Más szóval, tudunk-e harmincz millió némettel, harmincz millió francziával, nyolczvan millió oroszszal és Angliával lépést tartani, s a keleti politikában velők legalább egyenlő befolyású factor maradni? A felelet világos. Tizenöt

millió emberrel ez lehetetlen. Tizenöt millió ember nem ad elég anyagi erőt, elég nagy sereget, elég vagyont ahhoz, hogy velők valamely állam a XIX. században nagyhatalom legyen. Tekintetbe véve a különböző nagyhatalmak tényleges erejét, mondhatni, hogy harmincz milliónak, még pedig a civilisatio tetőpontján levő országok harmincz millió emberének megfeszített nagy erőlködése szükséges ahhoz, hogy annyi erő teremtsék, a meny-nyivel valamely állam nagyhatalommá lehet.

Elmúltak már azon idők, midőn, mint a hajdani Görögországban, vagy később a Hanza-városok, vagy az olasz városok korában, egy-egy város világhatalommá lehetett. Ma a tömegek döntenek. A mely állam nem bír nagy tömegekkel síkra szállani, az önálló politikát nem folytathat, annak a többiekhez kell simulnia.

Mi sem vonhatjuk ki magunkat e törvény alól. Hogy egymagunk annyit nyomjunk, oly súlyt tudjunk a mérlegbe vetni, mint a nálunk sokszorta erősebb fajok, Jézusnak azon csodás hatalmával kellene bírunk, a melynél fogva ő pár kenyérrel ezreket tudott táplálni.

Ennek hiányában számunkra csak egy út van, a szövetség. A hiányzó erőt szomszédaink adhatják meg. Együtt elbírjuk, a mit külön nem bíránk el. Egyesült erővel nehéz viszonyaink mellett is helyállhatunk.

A mai különálló Magyarország a legjobb esetben sem lehetne Nagy Lajos és Mátyás Magyarországának méltó utódja. Az azon időbeli Magyarország nagyhatalom volt az akkori erők természetes hatása következtében; mi ellenben másod- vagy harmadrangú állam lehetnénk csak, inkább a Brankovicsok hazájára emlékeztető kényes és nehéz helyzetben, azon lealázó helyzetben, hogy majd a kelettől, majd a nyugattól kellene segítséget kérni, majd az egyik, majd a másik szomszéd

kegyéért és támogatásáért kellene koldulnunk, s csak ravaszszággal és alázatossággal tarthatnók fönn névleges önállóságunkat. Nem méltóbb-e ama királyaink dicső emlékéhez, ha nyomdokaikba lépve ma is föntartjuk nagyhatalmi állásunkat, igaz, nem magunkban állva, hanem szövetségesünkkel, a fejedelem személyének és a népek érdekeinek azonosságánál fogva hozzánk csatolt szomszédainkkal? Mellőzve az igaz érdekek döntő tekintetét, kérdezem, a magyar név dicsőségének, nemzeti ambícióinknak, sőt hiúságunknak is nem inkább felel-e meg, ha egy nagyhatalomnak irányadó tényezője vagyunk, mint ha a magyar királyság dicső emléke mellé oda illesztjük örök idők tanulságául a gyenge, a tehetetlen, a nyomorék Magyarország képét?

A nemzetek egyik legnagyobb ereje azon dicső emlékekben van, a melyek a múltból reájuk maradtak. Az ősök nagy tettei öregbítik a nemzetek kincseit, önbizalmat lehelnek beléjük a veszély közepett, fokozzák hazafiságokat és oly példákat mutatnak, a melyektől elmaradni kétszeresen szégyen. Különös kegyetlensége volna ezért a sorsnak, ha az, a mi erőnk forrása lehetne, bajaink eredetivé válnék, s ha azért kellene tönkre mennünk, mert a változott viszonyok ellenére is éppen csak azokat a formákat akarják föntartani, a melyek között őseink megélhettek és érvényesülhettek. Ne a formákat, hanem a szellemet, a lényegét tanuljuk el tőlük. Csak abban kövessük őket, hogy mindig és minden körülmények között azt tegyünk, a mi az országra nézve üdvös, a mi a magyar fajnak érdekében van. Ezen törekvésünkhöz merítsünk bizalmat, bátorságot és erőt őseink példájából; ebben utánozzuk őket, ne pedig abban, hogy oly művüket akarjuk életre kelteni, a mely ma legfeljebb csak mint torzalak állhatna meg.

Újabb időben gyakran mutatnak elégikus hangon a kis Romániára, a kis Szerbiára, Bulgáriára, a melyeknek külön seregük, külön diplomatiájuk van, holott nekünk, a náluk hatalmasabbaknak, ilyeneink nincsenek.

Megvallom, nem értem az argumentumot. Szembenben az ő sorsuk csak elijesztő, nem pedig követendő például szolgálhat. Igaz, hogy existálnak. De mióta? Lehet-e pár évi múltból a tartós existenciának lehetőségére, sőt csak valószínűségére is következtetni? De nem erre alapítom fölfogásomat. Magam is remélem és szeretem hinni, hogy e kis államok sokáig fognak élni. Főleg, ha mi erélylyel kitartunk védelmők mellett; több erélylyel és bátorsággal, mint néha tettük.

De éppen ebben van tragikuma az ő sorsuknak, a melyet nem irigylek. Létök a szomszédok rivalitásán vagy jóakarátán alapul. Nem önmagukban, saját erejükben találhatják életök biztosítékát, hanem a szomszédos hatalmak egyensúlyában. Seregeket tartanak fönn homlokuk verejtékével, hogy mások rendelkezzenek azokkal. Masírozniok kell, mikor mások kívánják, túrniök és nyelniök kell, mikor mások úgy akarják.

Ők elfogadhatják e szerepet, mert ennél sohasem volt jobb sorsuk, s mert a mostoha viszonyok mindig arra szorították őket, hogy a szomszédok jóakarátából éljenek meg. Soha sem tudtak szabadságuknak igaz biztosítása végett egymással, vagy a velök közös érdekű szomszédjukkal megbízható állandó szövetségre lépni, önállóságuknak némi korlátozásával létüket biztosítani és a megalázás kényszere alul szabadulni. Meg is lakoltak értté. Századokig rabszolgaságban éltek. Ha ma visszakapták régi életök hasonmását, ez nagy vívmány reájuk

nézve. De kérдем, irigyelhetjük-e mi magyarok az ő sorsukat, mi magyarok, a kiknek királyai hajdan Európa első fejedelmei között foglaltak helyet? Ki függetlenebb, ki inkább ura sorsának, mi vagy ők?

Csak néhány példával akarok szolgálni. Ott van Románia, a mely nagy erőfeszítéssel tart fenn hadsereget, hogy érdekeit védje, saját politikáját vigye. És mit láttunk az utolsó hadjárat alkalmával? Azt, hogy kénytelen volt, mivel mi nem akartunk a harcba elegyedni, nemcsak akarata nélkül, hanem határozott szándoka ellenére, részt venni a háborúban az orosz mellett, országát az oroszoknak rendelkezésére bocsátani, a hadiműveletek alapjává tenni, s tizenötezer embert és hegyibe egy provinciát is elveszíteni. Örülnie kellett, hogy nagyrészt a mi támogatásunk következtében némi kárpótlást kapott a Dobrudsában. Irigyelni való állapot ez? Igaz, hogy a román seregek román parancsszó mellett gyakoroltattak, de orosz parancsszóra véreztek.

Nem jobb-e német parancsszó mellett jobbra vagy balra kanyarodni, de magyar érdekért, magyar czélokért, a magyar nemzet parancsa szerint küzdeni? Mi jobb, a látszat vagy a valóság? A czifra nyomorúság, vagy a szerényebb, de biztos jólét?

A másik példa Bulgária. Alig ismerek népet, mely több bátorságot, nagyobb ügyességet tanúsított és több sikert érdemelt volna, mint a bolgár. Győzelmes hadjáratot viselt és e mellett mérsékelni tudta magát; annyit mert, a mennyit lehetett, de szikrányival sem többet; tudott haladni és megállni, a mikor kellett, s így a politikai művészetnek e két fő fogását egyaránt gyakorolta; meg tudta nyerni az európai közvéleményt, meg az államok többségének jóakarátát, saját suverainének barátságát: s mindezek ellenére még csak annyira

sem tudta vinni, hogy elismertesse jogi állapotát. Mert nem akart abdicálni, mert nem akart orosz vasallussá válni, mert az Európától neki adott jogait gyakorolni akarta, mert a derék Battenberget nem akarta elcsapni, mert önmagáért akart élni: nem tudott magának stabilitást és nyugodt existenciát biztosítani. Egy nagyhatalom. egy ember ellenszenve a bizonytalanságnak, végtelen kríziseknek teszi ki. Győzelmes fejedelmének oda kellett hagynia országát, hogy e hatalmas urat kiengesztelje. De ez a nagy áldozat árán sem sikerült. Az új fejedelem is kénytelen meghunyászkodni, térden csúszni és mászni, csak úgy, mint az előbbinek kellett. De hiába teszi ezt is. A megalázkodás nem segít rajta. Bulgária feleletül azt kapja, hogy míg nem veti magát teljesen alá az orosz parancsszónak, míg nem akar orosz satrapiává válni, addig nem fog az európai államrendszerben végleg elismert állást elfoglalhatni.

Egyes fanatikuskok egy véres hullát dobnak oda áldozatul, de ez sem segít rajtuk, a mi különben természetes, mert egy czárt, egy becsületes embert gyilkossággal kiengesztelni nem lehet. Követni való-e ez a példa?

Ma az orosz politikának bölcs mérséklete, vagy talán ügyes számítása következtében megkapták a kívánt elismerést. Az új czár ez irányban új politikát inaugurálva, úgy látszik, igen kevés concessio fejében teljesítette keresőket. De ki tudja, e jóakarát, e bűnbocsánat, e nagylelkűség nem fogja-e a tőlök követelhető hála adóját nagyon megnövelni? Ha a czár végleg a mostani nyomokon akar haladni és hálát nem követel azért, a miért vele neki tényleg nem is tartoznak, még akkor sem évülnek el az eddigi tapasztalatok, még akkor is fönmarad az a tény, hogy egy idegen

embertől, egy külfölditől függött mindaz, a mit a bolgár nép oly hön kívánt és oly igazán megérdemelt.

Mert az egyik hatalom nem merte a maga kívánását érvényesíteni, mert mi annak idején nem mertünk a bolgárokon segíteni, egy ember döntött sorsuk fölött. Biztató-e ezen tanulság?

Bulgáriában, Romániában, Szerbiában megvan a külső függetlenség; de belső életök a szomszédok függésébe jut. Mindenütt orosz, osztrák párt keletkezik, s éppen ezért az egyik oly éles ellentétbe jut a másikkal és oly heves küzdelem támad közöttük, hogy versengések inkább hasonlít ellenséges nemzetek harczához, mint egy nép politikai pártjainak tusájához. A nemzet egy része az összesség politikájának érdekében a szomszéd hatalmas államhoz vonzódik; másik része saját kis érdekét, jövőjét reményli azzal előmozdíthatni, hogy egy másikhoz csatlakozik. Az idegennek így alkalma nyílik mélyen belenyúlni az ország belügyeibe. Ha érdeke úgy kívánja és vannak az aknamunkára alkalmas eszközei, kormánykríziseket, sőt forradalmat is képes előidézni. Az ilyen állapot nem függetlenség. Ennek csak a látszata és a terheivel jár, előnyeit azonban nem nyújtja.

Pedig kis államoknak nagyok szomszédságában, főleg ha országuk közelében dől el a nagyok versenye, mindig ilyen volt és ilyen lesz a sorsuk. Ilyen volt Lengyelországé és ilyen volt Magyarországé is, midőn a török és német küzdött egymással az uralomért. Ilyen lenne Magyarországé a jövőben is, ha itt, e helyen, az ellentétes befolyásoknak e természetes harczterén, gyenge fegyverzettel állana. Ettől féltek őseink, midőn a Habsburg-házat ültették a megüresedett trónra. Pedig akkor még nem volt meg a tömegek uralmának kora, s a nemzetiségi kérdés sem volt az, a mi ma.

Ez utóbbi sok gondolkodásra adhat okot a magyar chauvinizmusnak. Bizonyára lesz olyan, ki a fentebbieket olvasva, fölháborodik azon, hogy miképpen lehet Magyarországot a Balkán-félsziget új országaihoz hasonlítani. Műveltségben, számban, vagyonban, erőben kétségen kívül túlteszünk kisebb szomszédainkon. Én tagadom ezt legkevésbé. De a döntő factor nem az, hogyan aránylik egymáshoz a mi erőnk és ama déli kis szomszédaink hatalma, hanem az, hogyan aránylik erőnk a nagyhatalmak erejéhez. Mihelyt ezeknél tetemesen gyengébbek vagyunk, épp oly kevésbé leszünk képesek önálló politikát vinni, s akárhogy akarunk is, neutrálisak maradni, al pari szerződni e nagyhatalmakkal, s így érdekeinket érvényesíteni, mint a mennyire nem képesek erre a nálunknál még gyöngébb államok. Mint a katonaságnál, itt is meg kell ütni a mértéket, s ha azt nem ütjük meg, nem számít, hogy mennyi a hiány. Ez esetben azon törvény alá esünk, mely a gyengék sorsát szabályozza, s mely őket krízis idejében a nagyok rendelkezésére bocsátja. A mit maguknak gyűjtenek, másnak érdekében kell elkölteniök.

De ezt mellőzve, nemzetiségeinknél fogva sorsunk talán rosszabb lenne a gyengébb, nyelv tekintetében azonban egységesebb kis államokénál. Ez idő szerint nemzetiségeink nagy többsége megbízható, s nem is képzelem, hogy sorsa változhatnék. Nem akar itt uralkodni, talán azért sem, mert érzi, tudja, hogy ez lehetetlen. Az ezer év előtti állapotok elmerültek a semmiségbe. Csak egy-egy főnek egyensúlyát képes emlékek megzavarni.

De nem ébredhetnének-e föl ez emlékek, ha Magyarország sorsüldözötten hánykolódnék a kelet és a nyugat küzdő erői között? Ha ezen ellentétek között ide és tova

lökethetné; ha a nyugattól támogatást nem kapva, esetleg kénytelen lenne a pánszláv erővel pactálni; ha kénytelen lenne, bár ideiglenesen is, sorsát oly combinációhoz kötni, mely hasonlítana a dunai confoederatiohoz: az ilyen experimentumok közben könnyen fölülkerekedhetnének a széthúzó elemek. Ha szláv vagy román támogatásra szorulnánk, nem kellene-e ezen fajoknak hazánkban concessiókat adni? E támasznak, ha rászorulnánk, drága lehetne az ára. A nemzetiségek, gyöngeségünk érzetében és tudva, hogy az ő nyelvöket velünk egyenrangú, sőt nálunknál jóval hatalmasabb népek beszélik; tudva, hogy létünk e népek támogatásától függ, s hogy ők kint hathatós segítségre számíthatnak: igen könnyen elégedetlenekké, követelőkké válhatnak. Kiszámíthatatlan lenne ennek a hatása, ha gyengeségünk külső nagyhatalmak beavatkozásának is utat nyitna. Míg ez a kis Balkán-államokban demoralisatióra, veszélyes krízisekre vezet, nálunk teljes decompositiót vonhatna maga után. Az utazó rubel, ha oly bátran merhetne nálunk garázdálkodni, mint a déli vidéken teszi, pedig oda, a hol erős szuronyok útját nem állják, igen hamar befurakodik, könnyen megsemmisíthetné a hazánkban élő különböző nemzetiségek azon harmóniáját, melyet a XIX. században amúgy is nehéz fentartani.

De talán túlságosan sokáig is foglalkoztam ezen kérdéssel, a melyet, mint mondtam, már rég eldöntött a nemzet, még pedig akként, hogy szükségünk van állandó és megbízható szövetségre.

Oly igazság ez, a mely századok óta köztudomású. Századok óta, a mohácsi vész szomorú napja óta csaknem az egész nemzet elismerte, hogy e részben kényszerhelyzetben vagyunk. Annyira általánossá vált ez a meggyőződés, hogy a mohácsi vész óta tulajdonképpen

sohasem volt számbavehető párt az országban, a mely nemzetünk teljes önállóságát lehetőnek tartotta és ennél fogva komolyan akarta volna. A kuruczok is mindig kénytelenek voltak állandó szövetséget keresni. Midőn az ország függetlenségéért vívtak, annak önállóságát gyakran nagyobb mértékben veszélyeztették, mint a labanczok. Míg ez utóbbiak Ausztriával szemben mindig föntartották a magyar korona souverainitását és soha sem ismerték el, hogy Magyarország Ausztriának alá van vetve, hogy Ausztriának provinciája: addig a kuruczokat az erőviszonyok odáig szorították, hogy a magyar koronát a szultán hűbérvé alacsonyították le. Zápolya adta reá először a példát, midőn három évvel a nagy vereség után a mohácsi gyászmezőn kezét csókolt a szultánnak. A viszonyok nyomásánál fogva nemzeti hőseink mind követték e végzetes példát, az egy Rákóczyt kivéve, ki azonban a bajor fejedelmet akarta a trónra emelni, és francia, majd orosz támogatásra számított. Hiába, általános érvényű törvénynek voltak kénytelenek engedelmesskedni, oly törvénynek, a mely elől senki sem térhet ki. Nem hányom tehát szemökre a nemzeti küzdelmek vezetőinek politikájukat. Az ország helyzetével számítottak. Kénytelenek voltak vele. Csak reá akartam mutatni arra, hogy egy állandó szövetség, vagy ennek hiányában még protectoratus is, létünknek oly általánosan elismert szüksége volt, hogy előle nem zárkóztak el még a legmerészebb hazafiak sem. A mohácsi vész óta eltűntek azon politikai viszonyok, a melyek mellett itt, a Duna és a Tisza között, önerőnkől is képesek voltunk egy önmagában megállni bíró magyar államot alkotni.

Hogy milyen általános ez a meggyőződés, s hogy milyen nyomatékosak az okok, a melyeknél fogva vala-

mely szövetségre rászorulunk, bizonyítja az, hogy a teljes függetlenség apostola, a függetlenségi nyilatkozat szerzője, maga Kossuth szintén keresett állandó támaszt, s e szövetség kedvéért szintén áldozott a függetlenségből. Hiába, az állandó érdekek erősebbek az emberek akaratánál. A nagyhangzású phrasisok még azok szájában is, a kik lancírozzák, kénytelenek hűtlenekké lenni önmagukhoz és a tényekhez alkalmazkodni. Még Kossuthnak is meg kellett hajolnia azon igazság előtt, hogy nemzetünk itt, e helyen, önmagában meg nem állhat.

Midőn Kossuth, ki a nemzet életének előfeltételét az Ausztriától való végleges elszakadásban kereste és az incompatibilitas szerencsétlen gondolatának hódolt, meg akarta valósítani ezen eszméjét, a mely kápráztató pályafutása hosszú és szomorú második részének átkává lett, maga is rájött azon nagy igazságra, a melyet csak az 1849-diki fegyvert ettek ragyogó fénye volt képes rövid időre elhomályosítani, azon igazságra, hogy nemzetünk egymagában, szilárd szövetséges nélkül, nem boldogulhat.

E percztől fogva ő már nem volt többé a függetlenség eszméjének az az előharczosa, a ki a nemzet teljes önállóságának legparányibb részéről sem akar lemondani, a ki Magyarországot képesnek hiszi arra, hogy támasz nélkül, függetlenül és éppen ezért korlát nélkül — mert a támasz mindig korlát is — egyéniségét föntartsa, kifejtse és érvényesítse. Ekkor már megszűnt az a vakmerő politikus lenni, a ki hazafiatlanságot lát abban, ha valaki a nemzet erejének mértékében kételkedni merészkedik és a nemzet ambícióját fékezni igyekezik; ekkor megint fölülkerekedett benne az a gyakorlati politikus, a ki egyszer azt mondotta, hogy a politika az exigentiák tudománya. Az utópiákról álmódzó nemzeti költőt megint a számító politikus váltotta föl. A mindent

mérés magaslatáról leereszkedett azon niveaura, a hol ma mi állunk, a kik azt mondjuk: ne vállalkozunk többre, mint a mire képesek vagyunk. Ekkor már azt hirdette, hogy ne adjunk semmit a költő régi históriájára: «Adja Isten, hogy a magyart a fél világ uralja», hogy ezt csak «vak, vagy legalább rövid horizontú antediluvianus táblabíró» remélheti, s hogy ha valamely szerencsés véletlen minden külsegély nélkül is ((bele-rázná) a magyart a szabadságba, — hogy ezt magunk megszerezzük, képtelenségnek hitte — csaknem lehetetlennek tartja, hogy institutióit annyira consolidálhatná az általa proponált szövetség nélkül (a dunai confoederatiót értette), a mennyire szüksége van, hogy mind függetlenségét fon tarthassa, mind az európai államcsalásban tekintélyes politikai súlylyal bírhasson. Azt mondja továbbá Kossuth: «Nem látom lehetőségét, hogy institutióink kifejtésével függetlenségünket úgy consolidálhatnók, hogy az a legelső európai complicatiókban vagy el ne sülyedjen, vagy legalább csorbát ne szenvedjen». Másutt meg azt állítja, hogy «confoederatio nélkül (azaz függetlenül) Magyarország vegetálhat mint másod-, harmadrendű hatalom», s csak confoederatióval lehet nagyhatalom. Reá mutat gyengeségünk okaira, a nemzetiségi viszonyokra, s azt is mondja, hogy nemzetünk «e confoederatio nélkül a keleten egymással rivalisáló nagyhatalmak közül valamelyik felé leszen kénytelen gravitálni, mit ha teszen, nem leszen független, ha nem teszen s a kénytelenségből neutralitás által akar kibúvni, Velence sorsára jutható.

Mindezek a politikus éles eszére valló aranyigazságok. Mind azt bizonyítja, hogy Magyarországnak még legmerészebb politikusa is, a ki bizton bízott annyira nemzete erejében, mint ember valaha, rövid tévelygés

után visszatért arra az alpra, hogy állandó szövetségest kell keresnünk. Csak abban tért el a nemzet többségétől, hogy másutt kereste a támaszt, mint ez. De szükségesnek tartotta akaratumk szabadságát is megkötni, áldozatokat, még pedig fájó áldozatokat is hozni létünk biztosítása végett. E részben tehát nem volt jobb és nem volt rosszabb, mint mi. A különbség csak abban van, hogy ő ott kereste a szövetséget, a hol nekünk támogatást kell nyújtanunk, nem pedig kérnünk. Kossuth a Keletre akart támaszkodni, hogy ellenállhasson a Nyugatnak, holott a történelmi traditiók és életérdekeink egyaránt arra utalnak bennünket, hogy a Nyugatra támaszkodjunk, kelet felé pedig támasz legyünk, vagy, ha kell, Kelet ellen védekezzünk. Kossuth ellentétbe helyezkedett a nemzet öntudatába is átment ezen igazsággal. Istennek hála, a magyar nemzet épp annyira tisztában van ma már azzal a kérdéssel, hogy az állandó szövetségest hol keresse, mint azzal, hogy arra szüksége van.

Már Szent István választott a Nyugat és Kelet között, midőn a *magyar* nemzetet bevezette a keresztény vallásba és a nyugati civilisalióba. A nemzet zöme azóta híve maradt a nyugati szövetségnek és azokon a nyomokon haladt, a melyeket hazánk második megalapítója számunkra kijelölt. Azt látjuk, hogy fejedelmet, állandó szövetségest, nemzetünk többsége rendszeren csak a Nyugaton keresett, kelet felé pedig protectoratust gyakorolt, ott befolyását terjesztette, de befolyást onnan, állandóan legalább és szabad akaratall soha sem engedett magára gyakoroltatni. Midőn a keletről fenyegető veszély naggyá és állandóvá lett, határozottan nyugati szomszédainkhoz csatlakoztunk. A Habsburg-háznak fokokonkint önálló hatalommá vált családi birtokai képezték, mint

tőszomszédok, mint sem nem túlságosan erős, sem nem túlságosan gyöngé államcsoport, legtermészetesebb szövetségeseinket. Egy nyugati politikus azt mondta: ha Ausztria nem volna, meg kellene csinálni. Ha ez igaz európai szempontból, duplán igaz magyar szempontból, mert Ausztria ereje éppen elegendő arra, hogy velünk együtt nagyhatalmat képezzen, de nem elég nagy arra, hogy minket elnyomjon. Őseink kiváló államférfiúi képességgel, de részben már a múltban létrejött ama kapcsolatok befolyása alatt, a melyek szintén az önkéntelenül is működő élettörvények hatása alatt kötöttek meg, fölismerték e szövetség előnyeit és azt állandóvá tették. A nyugati civilizatio fölényét a keleti műveltség fölött és nagy jövőjét éles szemmel látták meg őseink kezdettől fogva. A jövőt domináló, az emberiséget előbbrevivő erőhöz csatlakoztak és hívek maradtak hozzá. Ezzel biztosították létünket és lehetővé tették azt, hogy fajunk a műveltség és haladás ügyét szolgálja, s hogy a nyugati fölfogástól és műveltségtől idegenkedő népcsaládnak emez egyik ága, talán a legéletrevalóbb ága, activ tagjává válhatott az emberiség fejlődése terén oly nagyra hivatott nyugati csoportnak. De mint minden nagy világtörténelmi tény, ez sem történhetett meg küzdelem és pártoskodás nélkül. A Nyugat és Kelet befolyásának rivalitása sokáig tartott. Midőn a szövetség szükségessége már elementáris erővel érvényesült, az, hogy merre keressünk támaszt, még sokáig nyílt, még sokáig vitatott kérdés maradt. De a nemzet nagy zöme mindvégig kitartott a régi traditio, a nyugati szövetség mellett. A kelet felé gravitáló párt hosszú életének indokát, történelmi missióját nem is ezen gravitatio helyes vagy természetes voltából merítette, hanem abban találta, hogy az alkotmány védelmére szükség

volt oly erőre, a mely alkalomadtán egyensúlyban tartsa a németet. Létalapját, dicsőségét e párt abban találta, hogy a szabadságot védte.

A Kelettel való szövetség a Nyugat ellen sohasem volt öncél, s mellőzve a legelső időt, a mikor a nemzet végleg még nem választott a két vallás, a két kultúra között, az sohasem volt a nemzet politikai előszere-
tetének megérlelt gyümölcse, hanem csak néha a kény-
szerhelyzet nyomása alatt fogadták el nálunk. Ezzel ellentétben a Nyugat vallásának és kultúrájának elfoga-
dásán kívül a Nyugat népeivel való bensőbb politikai
kapcsolat volt a nemzet többségének állandó törekvése.
Már a vegyes házak idejében is előre vetették árnyé-
kukat a későbbi alakulások. A nemzet egy része már
ekkor is öntudatosan kereste a szövetséget Ausztriával,
Csehországgal vagy Lengyelországgal, a mikor pedig ezen
kapcsolatra még nem volt szüksége. Oly fejedelmet
választott, a ki a nyugati királyi házakhoz tartozván, a
magyar nemzetet a nyugati társadalom kötelékeihez
fűzhette. Ezen tradíciónak volt természetes következménye az ausztriai ház uralma.

Az ellenkező áramlat csak a percznyi szükség szü-
löttje volt. A Kelettel való fegyverbarátságnak a múlt
tradícióiban és emlékeiben egyáltalában nem volt támasza.
Erejét, természetes gyökerét a Zápolya-párt csak a nem-
zet önállósági vágyában találta, azon szintén régi és erős
áramlatban, a mely Mátyást a trónra emelte, a mely az
idegen befolyástól félt és magyar királyt kívánt. Hogy
ezen áramlat hűtlen lett azon másik alapirányhoz, a
mely a múltban tőle elválaszthatatlan volt, azon eszmé-
hez, hogy éppen oly elszántan kell a Kelet ellen véde-
keznünk, mint a Nyugat ellen, s hogy a Hunyadiak
nagy tradíciója forrása lehetett a török barátságnak, ez

csak az általános elcsüggedésnek, a kétségbeesésnek tulajdonítható. Míg régen két táborra szakadt a politikai nemzet, a melyek egyike nyugati szomszédainkkal keresett bensőbb szövetséget, hogy a kelet felé védekezhessünk vagy terjeszkedhessünk, a másik pedig minden állandó kapcsolattól idegenkedve, Kelet és Nyugat felé egyaránt nagyhatalmi politikát vélt vihetni, s így a keleti politikára nézve nézeteltérés nem volt: az utóbbi párt a mohácsi vész óta reményét veszítve, teljesen új útra tért, földadta a küzdelmet a kelet ellen, s ennek védszárnyai alá menekült, hogy megoldhassa politikájának másik föladatát, a szabadság védelmét a nyugat ellen. Azt hitték e megszakadt szívű politikusok, hogy a töröknek többé úgy sem állhatunk ellent, s magunkat neki alárendelve legalább megóvhatjuk autonómiánkat, belső életünk szabadságát és ugyanakkor békét biztosíthatunk országunknak. Nemzetiségünket a némettől féltették, a töröktől ellenben csak államunk függetlenségét, s ezen kényszerhelyzet nyomása alatt Zápolyához csatlakoztak. De a török szövetség csak rájuk kényszerített szükséges rossz volt. Az maradt később is. Nem hitték, hogy így cselekedvén, a nemzet állandó érdeke, természetes missiója szerint járnak el. Tudták hogy szcg/enletes és káros a meghajlás az ellentétes erők előtt, de úgy hitték, hogy az utak közül, a melyekre léphetnek, az övük a kevésbbé veszélyes. Később is, a későbbi kuruczok is, a török szövetséget csak szükséges rossznak tekintették. Csupán akkor talált az a nemzetben visszhangra, midőn nélküle az alkotmányosság lett volna veszélyeztetve.

Utolsó megnyilatkozása a Kelettel való szövetség eszméjének Kossuth confoederalionalis terve volt. Ezt is csak a kényszer hozta létre. Nagy tanulság rejlik a

Kossuthól fölvetett eszmében, mely a kurucz gondolatnak a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazása akart lenni. Ez volt az egyetlen kísérlet, hogy a szlávva lett Kelettel megújítsuk a törökkel főnnállott viszonyt. Ezért nagy érdekű e kísérlet. Érdemes szeme közé nézni. A legjobban bizonyítja a Nyugattal és nevezetesen az Ausztriával való szövetség helyességét, és ezért akarok vele foglalkozni. Egyrészt bizonyítja, hogy milyen hetytelen, milyen veszélyes volna reánk nézve a Keletre való támaszkodás; másrészt egy nagy és helyes gondolat van benne, a melyet más alakban fölkarolni e monarchia föladata, helyes külügyi politikánknak egyik szükségszerű célja.

Kossuth, hogy megszerezze magának Románia és Szerbia segítségét az Ausztria ellen tervezett harcában, s hogy aztán állandó szövetséget is biztosítson Magyarország számára, a melyet, mint láttuk, nem tartott elég erősnek arra, hogy kizárólag a saját lábán álljon meg, Romániával és Szerbiával államszövetséget akart kötni. Ezek támogatása volt arra hivatva, hogy pótolja az Ausztriával való szövetséget. E szövetségnek reánk nézve ára lett volna: először külpolitikánk megkötöttsége, közös érdekek és ügyek teremtése, a seregnek is bizonyos mérvű egyesítése a szövetségesek seregeivel, a vámrendszer közössége, közös foederatív orgánumok szervezése, tehát körülbelül mindaz, a mit most sokan a jog föladásának, függetlenségünk fölázadásának mondanak és a mi a Nyugattal való szövetségnek is ára volt.

Közös ügyek lettek volna «a szövetségi terület oltalma, a külpolitika, a külképviselet, a kereskedelmi rendszer, ide értve a kereskedelmi törvényhozást, a vám, a fő közlekedési vonalak, a pénz, a súlyok és a mértékek.»

Kossuth confoederationális tervének azon vázlata, a melyet 1862-ben Helfy tett közzé, sok tekintetben még nagyobb megkötöttséget teremtett volna, mint az 1867-diki kiegyezés. Közös törvényhozásról van benne szó, még pedig olyanról, a melynek egyik házában Magyarország mint állam ipso iure nagy majoritással állott volna szemben, a másik házban meg ismét a magyar taj lett volna minoritásban.

Foederativ hatóság is alkottatott volna, mint választás útján létrejött tanács, a nélkül, hogy benne Magyarország túlsúlya avagy csak paritása is törvénnyel biztosított volna. Igaz, hogy Kossuth tervét később úgy magyarázta, hogy az államok időről-időre kiléphetnek a szövetségből, s ezzel nekik oly jogot akart biztosítani, a minőt a 67-diki kiegyezés a szövetkező feleknek a dolgok természeténél fogva sohasem adhatott meg; s igaz, hogy Kossuth későbbi magyarázataiban egyáltalán tárgítani igyekezett azon kapcsokon, a melyeket első vázlatában ajánlani látszott; de bizonyos, hogy ha e magyarázat önállóságunkra nézve kedvezőnek tetszik is, a cél biztosítását, a védelem hatásosságát illusoriussá tenné. Különben, nem a részletekben van a súlypont. A tervezet csak a létrejövendő szövetség ügyében megindítandó tárgyalások alapja akart lenni. És nem volna méltányos eljárás, különösen most, a mikor Kossuth már nem él, egyes szavakba kapaszkodni és ezeket a kiegyezés megállapodásaival összehasonlítani. Ki tudja, mennyire változtak volna meg e részletek megvalósításuk napjáig, jóra-rosszra?

Ki tudja, a többi állam mennyit alkudott volna le még róluk, vagy ellenkezőleg a magyar közvélemény, vagy maga Kossuth is mennyit javított volna a kezdetleges conception? A mit constatalni akarok, csak az,

hogy midőn Kossuth egy állandó szövetség szükségét elismerte, s a déli tartományok erejét államunkéval egy államszövetségben egyesíteni akarta, akkor őt ugyanaz a politikai motívum és cél vezette, a mely az 1867-diki kiegyezés létrehozásánál irányadó volt, s hogy ő is az alkuvás és a transactiók terére lépett és többé vissza nem riadhatott az önállóság szabad gyakorlásának megkötésétől. A francia azt mondja, hogy nem lehet omlettet csinálni tojás törése nélkül. Nem lehet államjogi egységre lépni kötelezettségek elvállalása, a szabadság korlátozása nélkül. Kossuth fő célját nagy szabatsósággal csaknem azon szavakkal definiálja, a melyekkel Deák és a kiegyezés barátjai az 1867-diki törvények föladatát nem egyszer jellemezték.

Szavai következők: «nemzetem sérelme nélkül a nemzetiségi viszályok kiegyenlítése; kültámadás, külabsorptio, külsuprematiától függés elleni biztosság véderőegyesítés által; vám- és kereskedelmi egység». Az irányadó tekintetek: a foederatiót úgy szervezni, hogy az: 1. «A kiszabott közérdeknek (védelmi és kereskedelmi egység) megfelelhessen, de annak határán túl ne terjeszkedjék». 2. «Az egyes componens tagok állami personalitása az európai nemzet-család irányában ne absorbeáltságosak.» 3. «Szorgosan ügyelni, hogy az egyes componens statusoknak mind territoriális épsége, mind souverain autonómiája, úgy az összes foederatio, mint annak egyes componens tagjai ellenében is csorbítatlan s biztosítva legyen.» Ezen irányadó tekintetek voltak az 1867-diki kiegyezésnek is fölvevei. Ezeknek emberi bölcsesség, kötelezettségeknek elvállalása, korlátoknak elfogadása nélkül meg nem felelhet. És mivel azon kapocs, a mely minket a fejedelem személye által Ausztriához csatol, déli szomszédjainkkal szemben nem létezik, az ezekkel kö-

tendő szövetség esetében a védelmi biztosság erősebb intézményes garantiákat követel. Ha védelmi egységet akarunk külön fejedelmek alatt élő államok között biztosítani, e fejedelmeket egy felsőbb végrehajtó hatalomnak kell alárendelni, a mi aztán a souverainitást sokkal komolyabban veszélyezteti minden más természetű kapcsoltnál. Szóval, a biztosság szempontjából vagy semmit sem érne a szövetség, vagy legalább is olyan korlátok közé szorítaná szabadságunkat, mint a jelenlegi rendszer. De legfőbb hibája Kossuth gondolatának nem ebben van. Mellőzve azon kérdést, vajjon általában adna-e ezen szövetség elégséges erőt, s nem említve a loyaltás érzetét, a mely e tervnek komoly tárgyalását a mai viszonyok között meg sem engedi, irtózatoss veszélye azon hatásban van, a melyet megvalósulása nemzetiségeinkre gyakorolna.

A Kossuthtól tervezett államszövetségnek második, még pedig okvetetlenül megfizetendő ára lett volna a magyar faj suprematiája, sőt Szt. István koronájának egysége is. E terv szerint szerződésileg biztosítottuk volna a hazánkban élő egyes nemzetiségeknek az önkormányzatot. A szövetségi szerződésben határozottak volna meg különféle nemzetiségeink jogai a nyelv, az iskola és a szabad egyesülés tekintetében. E szerint az oláhok és a szerbek egy-egy vajdaságot képezhettek és egy-egy vajdát választhattak volna. Ha hazaárulás volt a kiegyezés, mi volt ez? Igaz, hogy csapataink, legalább a papíron, magyar parancsszónak engedelmeskedtek volna; de csak a papíron, mert a vajda, a nemzeti-
ségi önkormányzat, a nemzetiségi alapra fektetett decentralisatio gondoskodott volna arról, hogy a csapatok magyarul ne tudjanak, s a mi ennél is rosszabb, hogy magyarul ne érezzenek. Az alapszerződés gondoskodott

volna arról, hogy az állam kezét megkösse és hogy az általános választási jog a végletekig vitt közigazgatási decentralisációval a magyar faj uralmát megszüntesse. Meg kellett volna engednünk, hogy nemzetiségeink organizálódjanak és külső garancia alá helyeztessenek.

Nem rosszabb, ezerszer rosszabb-e ez, nem nagyobb áldozat-e függetlenségünkben, önrendelkezési jogunkból, létünk föltételeiből, mint volt a kiegyezés megkötése még az esetben is, ha csakugyan olyan lenne, mint a milyennek Kossuth jellemezte? Ha a kiegyezés alkotmányunknak, önállóságunknak föladása is lett volna, az alkotmányt és az önállóságot szerencsésebb időkben vissza lehetett volna szerezni. A nemzeti egység azonban, ha egyszer önszántunkból föladtuk, örökre elvész. A saját magunktól szervezett nemzetiségeket leszerelni lehetetlen volna. Az önmagunktól elvetett magvakat a legnagyobb vérfürdő sem bírná többé elfojtani. A hosszasan és nehezen fölépített nemzeti állam egy rögeszmének esett volna áldozatául, a melyet még a függetlenségnek szép címével sem lehetne díszíteni. Pedig még ez sem érne meg az árt, a melyet értté adnánk. Hisz minek legyünk függetlenek, ha nem lehetünk magyarok? Most, még ha igaza volna is Kossuthnak, ha csakugyan föláldoztuk volna országunk önállóságát, ő pedig biztosította volna azt, a kiegyezésnek óriás fölénye az ő terve fölött az, hogy ez országban legalább magyarok lehetünk. Belpolitikánknak mi vagyunk urai. Semmiféle nemzetiségnek szerződésileg nem adtunk önálló politikai existenciát. Senkinek sincs beleszólása abba, hogy saját hazánkban miképp kormányzunk, centralisálunk-e vagy decentralisálunk? Kossuth pedig az ilyen beavatkozásra jogot adott volna Romániának és Szerbiának. Sőt, hogy Romániát megnyerje annak, hogy az ő útján jusson el a szeren-

esetlenül járt fegyverküldemény Magyarországra, reá kellett állania arra is, hogy a szabadság kivívása után Erdély, ha úgy akarja, Magyarországtól különváljon, s teljesen független törvényhozást és közigazgatást rendezzen be magának. Ki nem látja, hogy ez hová vezetett volna? Az oláhoknak biztosított ez a concessio, világos szavakkal kifejezve, azt jelentette volna, hogy Erdélynek magyar jellegét adjuk föl. Kell-e szót és időt reá vesztegetni, hogy a magyar ember szíve elforduljon ettől a gondolattól? Megismerkedni vele annyi, mint azt elítélni.

A kurucz gondolat e végső következményeinek modern kiadása még sokkal károsabb az eszme régi alakjánál. A török szövetség mentsége azon alapult, hogy a lörök a nemzetiséget közvetlenül nem veszélyeztette. A megvetésnél fogva, a melyet a keresztények belső dolgai iránt, apróbb ügyei-bajai iránt érzett, s a nembánomságnál fogva, a melyet e részben tanúsított, a félhold uralma alatt az autonóm élet mindig szabad maradt és a nemzeti lét követelményeihez alkalmazkodhatott. A kuruczok szomorú politikájukat mindig azzal védelmezheték, hogy így fajunk megtarthatja jellegét, holott a német a maga rendszeresebb uralmával, nagyobb praetensióival és műveltségével azt is veszélyezteti. A szláv és román jellegű kelettel való szövetségünk azonban éppen attól a kincstől fosztana meg bennünket, a melyet a török védnökség mellett meg lehetett menteni.

Istennek hála, e szörnyszülött halva született. Szerencséjére Kossuthnak és szerencsénkre nekünk, a nemzet nem követte Kossuthot. Mi lett volna az ő dicsőségéből, ha csak ideig-óráig is sikerült volna tervének megvalósítása? Igazán, szerencsés halandónak mondhatjuk, A legnagyobb szerencséje mindvégig az volt, hogy a mi konkoly, dudva volt a magban, a melyet elültetett,

vagy meg sem fogamzott, vagy utóbb gondos kertészek kiirtották, s csak a mi egészen tiszta búza volt benne, csupán az nőtt nagyra. így legnagyobb ellenségének is el kell ismernie, hogy végeredményében működése javára váll a nemzetnek; ha ellenben terveit keresztülviheti, örök átok lett volna fején. Igazán, nem rajta múlt, hogy hírnevével együtt nemzetét is tönkre nem tette.

A dunai confoederatio tervének megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy annak megfogamzása azon helyzetnek volt a következménye, a melybe az események Kossuthot sodorták. Logikus, helyes consequentiája volt az ama politikának, a melyet ő végső elkeseredettségéből, talán személyes helyzetének öntudatlan folyományaképpen követett. A logika helyessége bizonyítja, hogy az alapeszmében volt a hiba. Ha Magyarországnak el kell szakadnia Ausztriától, támaszra van szüksége a keleten, s ekkor, szorult helyzetében, alig kaphatna jobb föltételeket azoknál, a melyeket Kossuth, minden bizonynyal nem fölösleges bőkezűségéből, nem nemzetisége érdekeinek kicsinyléséből, hanem vérző szívvel, mint amaz elkerülhetetlen minimumot fogadott csak el, a mely nélkül a szövetség megkötésére még halvány reménye sem lehetett. Ebben van a tervnek nagy tanulsága. Világosan mutatja, mik a politikai következményei azon rendszernek, mely Magyarországot a kelet karjai közé dobja. A helyzetnek e következményeivel, jobb meggyőződése és hazafias érzülete daczára, még Kossuthnak is meg kellett barátkoznia. A ki az «A»-t akarja, annak a «Z»-t is akarnia kell. A helyzet logikája olyan ellenállhatatlan erő, hogy a legnagyobb férfiakat is rabigájába dönti. Ha irtózunk a következményektől, ne fogadjuk el a prsemissát.

Kossuth concessiói nemcsak hogy nem voltak túl-

ságosak vagy fölöslegesek, hanem még elegendőknek sem bizonyultak. Nem volt elég csábító erejük arra, hogy a kívánt támaszt megszerezzék. A jövőben sem járnának nagyobb eredménnyel.

A nyugattól elszakadni *vágyó* és ezért gyenge Magyarország a Kossuthéhoz hasonló concessiók árán sem találna biztos támaszra kis szomszédjaiban. A fulladóval a frigy csak egy föltétel mellett jöhetne létre: ha Oroszország is reá adná áldását. De akkor kérdem, kinek kellene ez a szövetség? Nem volna-e akkor egészen világos, hogy az a legjobb esetben is igen rövidre szabott határidőt jelentene reánk nézve, a mely alatt benső rohadásba hoznák nemzeti testünket, mielőtt a szláv szörny elnyeli? E szövetség legfeljebb páczolásunkra való volna, hogy könnyebben megemészthetőkkelé váljunk. Orosz főnhatóság nélkül, orosz protectio nélkül az egész confoederalis terv soha és semmi körülmények között nem volt megvalósítható és nem valósítható meg a jövőben sem. Roland azt mondotta lováról, hogy egyébkint tökéletes, hogy nagyszerű állat, s csak egy hibája van: az, hogy nem él. A dunai confoederatióknak csak egy érdeme van: az, a mi Roland lovának a hibája, hogy nincs élet benne. Nyomorult Rosinante, a melylyel csak azért nem törjük ki a nyakunkat, mert nem mozog.

Nem is azért foglalkoztam vele, ulert komoly politikai lehetőség számba megy és így veszedelmessé válhatik, hanem mert rá akartam mutatni arra, hogy milyen szükség van az Ausztriával való szövetségre, ha csak ennyire gyöngye combinatióval vagyunk képesek azt pótolni. Mint a sötét árny kiemeli a fényt, úgy Kossuthnak azon érzése, hogy egymagunk meg nem állhatunk és terve, a melyre őt politikájának kényszerúsége szorította, annál jobban megvilágítja az Ausztriával való együttélés előnyeit.

Nem is azért hoztam fel mindezeket, hogy velők Kossuth emlékének ártsak. Ő meghalt s vele azon végzetes politika is, a melyet élete utolsó éveiben követett. Ő ma már nem veszély. Őt csak fölülről lehetne föltámasztani. Eszméjét csak egy fölülről eredő forradalom volna képes életre kelteni. A mint maga is a körülmények mostohasága, a végső elkeseredés hatása alatt jutott el nemzetgyilkos politikájának tervezéséhez; a mint a kelettel való szövetség mindig csak a végső szükség által erőszakoltatott reá fajunkra, a mely mindig érezte és tudta, hogy jövője, boldogulása a nyugathoz köti, a nyugattal való barátságra utalja: úgy a nemzet is csak hasonló nyomások alatt követhetné Kossuth tanácsait.

Ismétlem, szükség nélkül egy nagy név emlékéhez nyúlni, bűnnek tartom, a melybe nem akarok esni. Nemzetünk legdrágább kincse kiváló férfiaknak tekintélye. A nemzetek nagy férfiakban mutatják meg, hogy a Gondviselés mennyi tehetséggel, mennyi nemes érczel áldotta meg őket. Nagy embereikben tündökölnek, érvényesülnek, tárják föl termelő képességöket a népek. Kossuth is e férfiak közül való. Ő is egyik dísze nemünknek. A világ szemében emeli hírünket, fokozza az értékünkbe vetett hitet. Ne rontsuk le tehát nimbusát magunk. Nagy tévedéseket, ha nem származnak nemtelen motívumokból, ne használjunk fel arra, hogy kiöljük nemzetünkéből a tiszteletet, a melylyel nagyjainkat környezi. A politika élő személyek irányában még lehet szenvedélyes és igazságtalan, a történelemnek azonban csak objectivnek szabad lennie. Kossuth pedig már a történelemé.

A történelemnek csak attól kell óvakodnia, hogy valamely név dicsőségét az igazságnak és a méltányságnak rovására mesterségesen ne nagyítsa. Nem szabad

bizonyos érdemeknek ragyogó emléke előtt annyira meghajolni és a népszerűség fényétől annyira elkábulni, hogy a helyes mérték alkalmazása lehetetlenné váljék. E túlzás igazságtalanság azon más nagyjaink iránt, a kiknek, ha más úton jártak is és kisebb volt is a népszerűségük, érdemeik szintén igen nagyok. E szerfölötti nagyítás politikailag veszedelmes is, ha a nagy névhez fűzött irány fölülkerekedése káros következményekkel fenyeget. Ha mindenki meghajol egy ember előtt, ha irányában elnémul a kritika, ha őt föléje helyezzük mindenki másnak, s ha a nép szívében csupán egy név, egy emlék talál helyet: akkor a pusztában fog elhangzani, akkor a nép fölfogásában Isten káromlása lesz azon szó, a mely elítéli a politikát, a melyet ezen mindenki fölött toronymagasságban álló férfiú, ezen félisten ajánlott.

Nem rég láttuk az ilyen állapot következményeit Franciaországban. A restauratio idején, de főleg Lajos Fülöp korában a francia nemzet Napóleon-kultuszt üzött. A szent-ilonai nagy martyr volt a nemzeti költészet hőse, vele foglalkoztak, róla álmodoztak egész Franciaországban. Óriás alakja mellett minden más nagyság eltörpült. Semmibe sem véve a tényeket, benne nemcsak a nemzeti dicsőségnek, hanem a szabadságnak is képviselőjét látták. A modern kor legnagyobb hódítójában a népek testvériségének, a nemzetiségi elvnek és az örök béke irányának apostolát keresték. Tetemeinek átvételekor maga a kormány a királyi családdal együtt tétet hajtott e férfiú emléke előtt.

A napóleoni nimbus ezen igazolatlan túlhajtásának természetes következménye a napóleoni eszmék terjedése volt. Az 1848-diki népszavazatot e kultusz tette lehetővé. Egy bujdosóból, a kit még egy pár évvel az-

előtt egyszerű kalandornak tartottak, s a kinek tettei hahotára fakasztották a nemzetet, köztársasági elnököt, császárt csinált a név varázsa, az igazságos mérték hiánya a közhangulatban.

A Kossuth-kultusz veszélye is csak túlhajtásában van. Az igazság, a mely Kossuth mellett Deákról és Széchenyiről sem feledkezik meg és az ő hibái előtt sem huny szemet, teljesen elégséges arra, hogy az ő neve ne váljék ellenállhatatlanná, s hogy valamely politikát a nemzet ne tartson csalhatatlannak, mert ő ajánlotta azt.

A történelemnek legfőbb feladata az igaz mérték alkalmazása. A kritikától nem szabad tartózkodnia. Ez nem azt jelenti, hogy le kell rombolni a tiszteletet és a hálát, a melyet valaki megérdemel, hanem csak azt, hogy nem szabad hibáit sem elhallgatni. Ezért tartottam megengedhetőnek, sőt helyesnek, hogy a dunai confoederatio tervét a kritikának azzal a szigorával mérjem, a melyet sem más nagy érdemeknek, sem a népszerűségnek, sem a halálnak tekintetei nem enyhíthetnek.

A történelem világítása mellett nézve, a dunai confoederatio nagy botlás. Egészen kivételes sors és szintén kivételes óriás szenvedély egymásra gyakorolt hatásának szomorú, de természetes következménye. Téves gondolat, de tanulságosabb sok helyes conceptionál. Nemcsak negatív tanulságai nagyok, nemcsak fogyatkozásaiból okulhatunk, hanem pozitív érdemeiből is.

A confoederationális eszme ugyanis egy szép és egészséges magvat is rejt magában. Csodálatos ember is volt az a Kossuth. Sohasem volt középszerű. Vagy geniális, vagy megfoghatatlanul fölületes. Ugyanegy eszméjében ott van egymás mellett a divinatióhoz közel járó nagyszabású fölfogásnak és a rövidlátás netovábbjának nyoma. A dunai confoederatio conceptionjának is

megvan a maga fényes, eredeti és örök igaz része. Miként a sötét éjben a villám messze területeket élénken megvilágít, úgy Kossuthnak ez agyréme is hazánk reális politikájának egész horizontját volt képes földeríteni. De maga az az igazság is, a mely a confoederatio gondolatában van, a legnagyobb ékesszólással bizonyítja a terv alapeszméjének, a kelettel való szövetségnek, hibás voltát. Igaz ugyanis, hogy déli szomszédainknak, föltéve, hogy megmaradnak önálló állami létök határai között, s hogy nem akarják a pánszlávizmust vagy panromanizmust szolgálni, Magyarország a természetes támaszuk és szövetségeseük. Ez esetben érdekeik azonosak a mieinkkel. Magyarország ez államok önálló fejlődésének természetes öre. Létérdeke kívánja, hogy ők egymást föl ne falják, valamely hódító martalékává ne váljanak, a pánszlávizmus tengerébe ne fulladjanak. Másrészt Magyarország nem akarhat hódításokat tenni. Önmaga tehát nem veszélyezteti déli szomszédait. Ez igazság föl ismerésén alapul a confoederatio eszméjének helyes része. Kideríti külügyi politikánknak egyik irányadó motívumát. Kossuth rátette ujját nemzeti életünknek üterére és megérezte, hogy föladatunk a keleten a szabadság és a civilisatio előmozdítása. De hogy a tervbe vett szövetség állandó és reánk nézve előnyös is legyen, ennek az a föltétele, hogy sokkal erősebbek legyünk szövetségeseinknél, hogy tehát ne mi keressünk támaszt bennök, hanem ők bennünk. A dunai confoederatio helyes céljait csak úgy érhetjük el, ha az oda való népek nélkül is döntő súlyú erőt képviselünk. Mihelyt ez erőt tőlük kell vennünk, a confoederatio hasznos céljait már nem érhetjük el, mert akkor nem mi, hanem ők szabják meg a szövetség feltételeit, ezeket pedig ismerjük Kossuth tervéből.

Ha mi vagyunk az uralkodó elem. a támasznyújtó, akkor e szövetségnek nemcsak hogy zavaró visszahatása nincs belügyeinkre, nemzetiségi viszonyainkra, hanem ellenkezőleg kedvező befolyással van rájuk. A nemzeti-ségi kérdésnek egyik kulcsa azon viszonyban van, a mely közöttünk és déli szomszédaink között fönáll. Kossuth volt az, a ki először figyelmeztetett bennünket ez igazságra. Ő látta először be azon hatást, a melyet déli szomszédaink fejlődése és hozzájuk való viszonyunk életünkre gyakorolhat. Csak sajnos, azon szerencsétlen alapeszme, a mely akkor már erőt vett Kossuthon, meg-rontotta az egészséges gondolatot.

Mindenképpen igaz, hogy semmi sem könnyíti anynyira a nemzetiségi kérdés kedvező alakulását, mint olyan viszony, a mely mellett kis szomszédaink tőlünk várják érdekeik képviselőjét és előmozdítását Európa előtt s létök védelmét; olyan viszony, a melyben érdekeik megkövetelik, hogy jóakaratuskat maguknak biztosítsák. Ellenben az is kétségtelen, hogy semmi sem nehezítené meg jobban föladatunkat nemzetiségeinkkel szemben, mint az olyan helyzet, a melyben teljesen al pari állnánk szemben déli szomszédainkkal, a melyben ők is éreznék, hogy mi rájuk szorulunk, s így módjukban van, tehát kötelességök is, arra hatni, hogy a velök rokon fajok nálunk is kapjanak nemzeti szervezetet. Ily körülmények között a mi oláhjaink is megtanulnának kifelé nézni, kívülről remélni támogatást.

A rögeszméje hatása alatt állott Kossuth figyelmét kikerülte ez az óriás különbség. Igaz, nem is volt hatalmában a választás az alternatíva között: az Ausztriától elszakadó Magyarország csak gyenge lehetett és mégis a kelet támaszára szorult. De az Ausztriával szövöttek Magyarország, a mai monarchia, nagy sikerrel alkal-

mázhatja azt a politikai gondolatot, a mely a független Magyarországra nézve csak veszélylyel jár. Midőn monarchiánk szakított régi keleti politikájával, Metternich traditióival, s midőn a töröknek minden áron való föntartásáról lemondott, az a gondolat is vezette, hogy a keleti nemzetiségek protectiója kedvező hatással lesz a magunk nemzetiségeire nézve.

Midőn az utolsó keleti krízis alkalmából monarchiánk kezébe vette a török rajahk protectióját, midőn a berlini congressuson megvédélmezte az oláh királyság és a szerb önállóság érdekeit, s midőn e népek jogos kívánságait erélyesen istápolta: azon világos öntudat vezette, hogy ezzel az állásfoglalással teszi lehetővé a helyes nemzetiségi politikát. Nemcsak külügyi szempontok voltak irányadók, midőn Andrassy Gyula a török szövetség helyett a kereszténybarát politikát inaugurálta. Azon meggyőződésből indult ki, hogy ha Szent István koronája birodalmának magyar jellegét meg akarjuk óvni, s a magyar politikai nemzet érzelmi egységét különböző fajai daczára is fönn akarjuk tartani; ha másrészt a Lajtán túl a németeknek is vezető szerepet akarunk juttatni: ez a nemcsak magyar szempontból, hanem a monarchia szempontjából is helyes állapot szlávjainkat és románjainkat csak akkor nyugtatja meg és csak akkor békíti ki, ha nem szükkeblű faji külügyi politikát viszünk, hanem melegen fölkaroljuk a hű állampolgáraink millióinak szívéhez közel álló népek ügyét, ha a keleten román és szláv politikát csinálunk.

Ausztria-Magyarország, ha Keleten román, szerb és bolgár politikát folytat, bent annál föltétlenebbül számíthat románjaira és szlávjaira. Ha Ausztria-Magyarország mint a keleti népek védője lép fel, azt a politikát utánozhatja, a melyet Richelieu követett, a ki Német-

országban a protestáns államokat támogatta, protestáns politikát vitt. s a ki éppen ezért otthon zavartalanul működhetett katolikus érdekekben. Külactiója, a mely látszólag ellentétben volt belkormányzatának elveivel, tényleg amannak egyengette az útját. Hatalmas protectiójának reményében a külföldi protestánsok nemcsak hogy nem segítették a hugonottákat kormányuk ellen, hanem csitították és nyugtatták őket. A hugonotta is türelmebben viselte a kemény elnyomást; hisz Európában Richelieu az ő ügyét szolgálta. Ha szenvedett is, vígasz volt rá nézve, hogy Európában győzedelmeskedik a protestantismus.

Mi nem akarjuk nemzetiségeinket elnyomni. Csak expansiv és a territoriális szervezkedésre irányuló vágyaikat akarjuk és fogjuk elfojtani. Ebben nagy segítségünkre lehet, ha őket kívülről nem izgatják és ők viszont látják, hogy mi fölkaroljuk testvéreik ügyét. A tekintély, a melyre kunt szert teszünk, bent hozhat kama-tokat.

De ezt az eredményt csak akkor remélhetjük, ha imponáló erőnk van, nem pedig akkor, ha mi szorulunk a Kelet támogatására. Richelieu sem érhetne volna el politikájának célját, ha nem lett volna elég erős arra, hogy megvédje a németországi protestánsokat, hanem ellenkezőleg, Franciaország szorult volna rá azok szövetségére.

Ha mi vagyunk a határozottan erősebbek, a szövetségért inkább ők lesznek kénytelenek áldozatot hozni, ha mást nem, chauvinista ábrándjaikat. Ha ellenben mi szorulunk ő reájuk — pedig a függetlenné vált Magyarország már annál fogva is gyöngye lesz, mert szabad erejéből le kell vonni azt a részt, melyet a nyugatról eredő vonzás ellensúlyozása kötne le — nekünk kellene az ál-

dozatot meghoznunk, ha mást nem, belpolitikánk függetlenségét.

A dunai államokkal való szövetség különben is csak akkor lehet megbízható és tartós, ha erősek vagyunk, s ha már e szövetség nélkül is nagyhatalom lehetünk; ha ellenben ez volna hatalmi állásunk előfeltétele, félek tőle, törekeny támasznak bizonyulna.

E szövetségnek nemcsak belső politikánkra gyakorlandó hatása, hanem külpolitikai szempontból megítélendő értéke is attól az erőtől van föltételezve, a mely fölött rendelkezünk. Valamely szövetség biztossága általában egyenes arányban fokozódik a szövetkező erejével. E szabálynak a rendesnél nagyobb fontossága van a Kelettel szemben, mert gyengeségünk esetében a szövetséges-társat az ő látszólagos érdeke könnyen arra csábíthatja, hogy ellenséggé váljék.

A keleti államokban két áramlat küzd egymással. Egyik a chauvinista, mely, mint mindenütt, a külszíntől megvakítva, fölébe helyezi a nemzeti hiúság kielégítését az igazi érdekek szolgálatának.

Ezen áramlat szemben áll egy másikkal, mely a célokat a reális erőkhöz, az elérhetőhöz és e szerint az igaz érdekekhez szabja, mely nem akar ma hódítani, hogy a hódítással együtt és ennek következtében holnap maga elpusztuljon, mint a darázs, mely még akkor sem tud ellenállani annak az ingernek, hogy csípjen, ha ezzel fullánkját vesztvén, maga is kimúl.

Az első áramlat nagy-román, nagy-szerb politikát akar csinálni. Szálka a szemében, hogy nincs minden román, minden szerb egy-egy független államban egyesítve. Ez az áramlat természetes ellenfelünk.

A másik irány tudja, hogy ha mi nem volnánk többé, ők a pánszláv tengerben fulladnának meg; hogy

nagyon is sokat akarva, elveszítenék a meglevőt is; hogy államiségüknek jobb és biztosabb barátja nincs, mint Ausztria-Magyarország. Ezek tehát szövetségeseink.

Ha erősek vagyunk, a helyzet az utóbbiakra nézve kedvező és gyöngíti az előbbieket. Ha erősek vagyunk, erősek barátaink is és biztos közöttünk a szövetség; ha ellenben gyöngék vagyunk, akkor elleneink kerekednek fölül.

A kecsgetető kilátás a hódításra, az ábránd megvalósításának lehetősége oly ellentállhatatlan vágyakat ébreszthet a nemzetekben, a melyeket a kalandorok könnyen kizsákmányolhatnak a maguk céljai javára. Az alkalom a bűnnek szülőanyja; a véletlen szerencse növeli az ambítiót.

A mi egy erős szomszéddal szemben a vakmerőség jellegét hordja magán, úgy hogy a közvélemény tőle visszariad, egy gyengébbel szemben oly kápráztató színeket váltogathat, hogy a csáb erőt vesz még a józanokon is.

Szóval, míg Ausztria-Magyarország rovására erősödni akarni oly vállalkozás, a melyre nem egykönnyen vehetik reá a politikai fanatikusok vagy szédelőgök a kis államokat, addig ez sokkal könnyebben sikerülhetne az egyedül álló Magyarországgal szemben. Ausztria és Magyarországgal szövetkezve, világosabb rájuk nézve a haszon, azt megtámadva, világosabb a veszély. Magyarországgal szövetkezve, kérdésesebb az előny, ellene törve, könnyebbnek látszik az eredmény.

Ha erősek vagyunk, a keleti államokkal való szövetség, nem tekintve azon előnyökre, a melyeket fentebb már említettem, világtörténelmi fontosságot ad monarchiánknak.

A Kelet mellett élve, ha ennek forrongó fejlődését a túlzásoktól megóvjuk, s a nyugati civilizációval homogén irányba tereljük, európai missiót teljesítünk, s ezért bizonyos esetekben Európa támaszára számíthatunk. Midőn a keleti államok független fejlődését védjük, midőn az oda való népek egyéniségét fõntartani segítünk, az európai kultúra számára új munkásokat szerzünk. Modern kultúránk, ellentétben az ókor kultúrájával, mely egy faj haladásán alapult, a különféle sok faj, jellem, egyéniség, fölfogás összemûködésétõl kapta gazdagságát és sokoldalúságát. Minden új fajnak és a vele összekötött egyéni fölfogásnak bevonása e körbe növeli a modern kultúra életerejét és biztosítja további fejlődését.

Midőn a pánszláv eszme diadalra jutása ellen küzdünk, az európai egyensúlyt, Európa függetlenségét védjük meg. Egy pánszláv óriás a déli és keleti részeken, geographiai bensõ egység nélkül, ölelésre kinyújtott két karjával Európát megfojtással fenyegetné. Varsó, Moszkva, Szófia, Belgrád és Cettinje együtt egy idomtalan hatalmat képezne, a melynek Budapesten és Bécsen át kellene excentrikus fekvésû részei között az egyenes összeköttetést keresnie. Igaz, hogy e hatalom magát fönn nem tarthatná, de összeomlásáig mennyit rombolhatna. Meteor lenne Európa egén, mely sebesen letûnik, de útjában éget és pusztít. Hiába vigasztalnának azzal, hogy ki kell múlnia e szörnynek; e vigasz csak annyit érne az európai kultúrának, mint ér annak, kit egy boa elnyel, az, hogy mialatt a boa megemészti, könnyû ezt megõlni.

De ezen missiónak is csak akkor felelhetünk meg, ha erõsek vagyunk. Csak akkor válhatik az hatalmunknak egyik emeltyûjévé, mert csak ez esetben fognak ben-

nünket a nyugati államok támogatni. Csak ha képesek vagyunk a nagy föladattal megbirkózni, csak ha van annyi erőnk, hogy az európai államok segítségünkkel remélhetik céljaik elérését és ennél fogva szövetségünk döntő tényező lehet a hatalmi mérlegben: csak akkor lesz hasznos reájuk nézve fönmaradásunk és így csak akkor fognak ebben bennünket segíteni. Mihelyt ez a reményök elenyésznek, más combinatiókban keresnek a nyugati civilisatio biztosítékait. A sors kereke ekkor kérélhetlenül gázolna át rajtunk.

Az eredmény tehát e tekintetben is ugyanaz, a melyre a dunai confoederalio méltatásakor annak minden vonatkozására nézve jutottam. A confoederatio eszméjének tanulságai mind megerősítik azon politika helyességét, a mely bennünket Ausztriához kapcsol. Az is, a mi benne hibás, az is, a mi benne helyes, egyaránt alkalmas a nemzettől követett út igazolására.

A vele járó veszélyek azt parancsolják, hogy hűségesen ragaszkodjunk a kapcsolathoz, a melyben vagyunk és a mely egyedül képes bennünket tőlük megóvni. Az előnyök pedig, a melyeket számunkra biztosítani kíván, oly célokra vonatkoznak, a melyeket a confoederalionalis terv segítségével el nem érhetünk, a melyeknek azonban jelenlegi szervezetünkkel megfelelhethetünk.

De nagy ideje, hogy összefoglaljam az eddigiek eredményét.

Létünk föltételei megszabják politikánk irányát. Egyrészt arra szorítanak bennünket, hogy állandó államszövetségben éljünk oly államokkal, a melyekkel együtt nagyhatalommá lehetünk, másrészt arra, hogy e szövetséget a Nyugaton keressük. A sors úgy akarta, hogy erő-

sek legyünk, vagy semmik. Az is, a mi hatalmunk forrása lehet, ha erők vagyunk: méreggé válik, mihelyt gyöngék vagyunk. Erők pedig, magyar jellegünk megóvásával, csak az Ausztriával való szövetségünk által lehetünk. A kiegyezésnek az volt a célja, hogy ezen alapigazság szerint rendezze be államjogunkat. Célja volt, oly alakba önteni kapcsolatunkat Ausztriával, hogy ezzel együtt nagyhatalom lehessünk. De ezt nem tekintette és nem is tekinthette egyetlen föladatának.

A magyar nemzet nem fajrokonokkal szövetkezett; államának ezeréves történeti múltja van, s ezt megtagadni sem képesek nem volnánk, sem nem akarjuk. Minden magyar szíve számtalan fonállal, lényé egész erejével a magyar államhoz, az egységes magyar nemzethez fűződik. A természeti törvények elemi erejével domborodik így ki a kiegyezés második nagy és megmásíthatatlan célja, államiságunk megóvása. Megfelelt-e a kiegyezés ezen magasztos föladatának? Sikerült-e a helyzetünknél fogva elkerülhetetlenül szükséges állami állásunkat biztosítani és ugyanakkor szabad állami létünket is föntartani?

Ma már csak ez lehet a kérdés tárgya. Hogy azon föladatok, a melyeket a kiegyezés meg akart oldani, politikáknak legfőbb céljai, olyan céljai, a melyeknek elérése után okvetetlenül törekednünk kell, általánosan elismert igazság. Mindenki elfogadja azt a tételt, hogy politikánkat a világtörténelmi helyzetünkből következő ezen alapigazság szerint kell berendeznünk. Még ha nem is élne bennünk a loyaltás azon érzete, a mely a magyart királyához köti és ezért a kapcsolat föntartását annak többi országaival parancsolólag megköveteli, s ha nem is találnók magunkat szemben törvények szentesí-

tette fait accompli: akkor is a meglevő szövetséghez hasonló kapcsolatban kellene létünk biztosítékát keresnünk. Így, a hogy a helyzet van, az actualis politika nem is foglalkozhatik más kérdéssel, mint azzal, vajjon a meglevő kapcsolatnak mai jogi és politikai alakja fontartandó-e?

II. FEJEZET.

A MEGOLDANDÓ PROBLÉMA NEHÉZSÉGÉRŐL.

Midőn azon nagyfontosságú kérdéssel akarok tisztába jönni, vajjon helyes-e az 1867-diki kiegyezés változatlan fõntartása, nem hunyhatok szemet azon igazság elõtt, hogy egymástól idegen nemzetek állandó államszövetsége a legnehezebb problémák egyike, a melyeket a történelem ismer.

Államok között állandó szövetséget létrehozni általában igen nehéz; annak oly formát adni, hogy képes legyen azon speciális czélt biztosítani, a melyet nekünk kell elérnünk, kétszeresen nehéz.

A probléma, a melyet a kiegyezés meg akart oldani, s a melyet nekünk minden esetre meg kell oldanunk, ha nem a mostani formákban, másokban, azok közé tartozik, a melyeken már sok nép elvérzett, a melyek megoldása a politikai tudomány legnehezebb kérdései közül való. Sõt egészen kielégítõen e problémát sehol sem oldották meg.

E probléma két ellentétes fogalom egyesítésének szükségében áll. Két államot kellett a közös védelem dolgában egymással akképp egybekötni, hogy egyfelõl az e részben bennök rejlõ erõnek egy porczikája, egy atomja se vesszen el; másfelõl a két országnak egymás-

tól való jogi függetlensége, a két ország souverainitása semmit se károsodjék. A két ország erejét kellett összeolvasztani, a nélkül, hogy a két ország egybeolvadjon.

Ha csakugyan arra szorítanak bennünket létünk föltételei, hogy állandó szövetségben keressük biztonságunkat, s ha e mellett állami és nemzeti létünket is fönn akarjuk tartani, akkor ne legyünk túlságosan követelők, ne dobjuk el a jót a jobbért, a melyet optimisták ígérnek, ne theoretizáljunk, ne fussunk utópiák után, mert a világtörténelem egyik legnehezebb problémája előtt állunk. Ha ezt félig-meddig megoldottuk és állapotaink tűrhetőek, tűrjük el őket, mert nem igen valószínű, hogy az ábránd, a melylyel bennünket kecsegtetnek, megvalósuljon, s az új jobb legyen a réginél. Ha állapotaink annyira-mennyire kielégítők, akkor már is többet értünk el, mint mások, akkor büszkék lehetünk az eredményre, akkor ne kockáztassuk, ne veszélyeztessük azt. Ne dobjuk el magunktól a biztosat oly reményért, a melynek illusorius voltát az is bizonyítja, hogy a mivel kecsegtetnek, az ideál, a melylyel csábítanak, még sohasem valósult meg. Xe akarjunk túltenni azokon, kik a kiegyezést megkötötték, mert az sülné ki, hogy messze mögöttük maradtunk, a mennyiben fönn se tudtuk tartani, a mit ők nekünk szereztek.

Hogy egymástól idegen, egymással összeolvadni nem akaró két népnek a védelem céljából való egyesülése a politika legnehezebb feladatai közé tartozik, ezt a dolgok természete magyarázza meg.

Egyrészt az államok, a népek egoismusa és természetes ösztönük, a melynél fogva kizárólag önmagukért akarnak élni, s az önállóságukat megszorító minden kötelezettség elvállalása ellen védekeznek; az a nagy és

hatalmas ellenszenvek, melyet sorsuknak egy más hasonló praetensiójú tényezővel való összekötése ellen táplálnak; másrészt az állandó szövetségnek azon elkerülhetetlen föltétele, hogy ilyen kötelezettség elvállaltassék. hogy a szövetkező államok actiójuk szabadságát egymás javára lekössék: mindez természetessé teszi, hogy egymástól teljesen idegen két nép állandó szövetsége csak igen ritkán válik valósággá, csak igen ritkán hoz élvezhető gyümölcsöket. Mily nehéz két embert, két önczéllal bíró embert boldog házasságban egyesíteni, melyben mindegyik szabad marad, mindegyik egyéniségét fejleszteni, érvényesíteni képes, s míg így önállóságát megóvja, ugyanakkor magát a másiknak életcéljával azonosítja. Mily nehéz, sőt lehetetlen ez, ha nincs meg a kölcsönös szeretet, a kölcsönös szerelem, s az ezen alapuló méltányosság, elnézés és türelem. Népeknél pedig ez az előfeltétel mindig hiányzik. Minden élő lény egoista, de egy nemzet mindennél egoistább, mert kötelessége is annak lenni. Tagjainak nemes érzése, a hazafiság is azzá teszi. Ami másutt az egoismus túlzásait mérsékli, itt csak öregbíti. A népek rokonszenvet, hálát igen ritkán éreznek egymás iránt. Vagy közömbösek egymás iránt, vagy gyűlölik egymást. Ilyen az az anyag, a melyből aztán a politikai művészetnek összetartó, egymást védő szövetséget kell faragnia. Egyetlen remény az lehet, hogy az érdek parancszava győzedelmeskedni fog az érzelmen. De rendkívüli politikai ügyesség kell ahhoz, hogy a szövetség akkint köttessék meg, hogy a két állam érdekeit tényleg mindenben ki is elégítse, még pedig oly világosan, hogy ez érdekek megértése uralmukat is biztosítsa, hogy a mindenkitől érzett és megértett előny kedvéért az egész nép erőt vegyen saját természetén, s azon áldozatokat,

a melyek nélkül társasélet, mással való együttes működés absolute lehetetlen, meg is hozza, vagy legalább megtűrje, hogy szabad akarata a szükséges korlátok közé szoríttassék.

Egyáltalán igen bizonytalan alap a népek józansága és azon képességek, hogy fölismerik igaz érdekeiket. A ki erre épít, gyakran homokra épít, főleg oly esetben, midőn ez érdekek csak más érdekek fölállója árán érvényesülhetnek, s midőn természetes ösztönök korlátozását tételezik föl. A sok ellentétes érdek között nehéz az életbevágóbbat fölismerni. A sok szenvedély és magán-érdek közbejátszása elhomályosítja a népek ítélő tehetségét. A sok hízelgő szava elferdíti a világos igazságot is. Demokratikus országban pedig, a hol a hatalom nagy része a nép kezében van, s a hol a legjobb «üzlet» a népbolondítóé, sajnos, mindig akad ilyen. Nem fog-e az öndicsőítés, a chauvinismus láza erőt venni a nemzeten, s nem fogja-e ez megakadályozni a legjobb terv elfogadását, a legvilágosabb érdek fölismerését?

Nehézzé teszi e probléma megoldását, hogy nem szorítkozhatik csupán arra, hogy a közös érdekek megóvásának theoretice legbiztosabb, legerősebb eszközt találja meg. A probléma így tisztán technikai, mechanikai volna. De mivel a mechanikailag legbiztosabb kötelék gyakran a leggyöngébb, mert a felek nem fogadják el, mert ellenkezik más jogos érdekekkel, érzelmeikkel, vagy talán csak előítéletekkel, traditiókkal: azért a nehézség abban van, hogy nemcsak arról kell gondoskodni, hogy a kapcsolat abstracte véve czélszerű legyen, feladatát megoldhassa, hanem arról is, hogy a speciális viszonyoknak megfeleljen, hogy ne kívánjon a felektől több áldozatot, mint a mennyit készek állandóan hozni, hogy ne ébresszen bennök elégedetlenséget, s

hogy ne legyen a formai egység érzelmi ellentétnek a szülőöka. A föladat ezen része azt a legkényesebb pszichologiai problémává teszi, oly problémává, a melyet csak szerencsés viszonyok mellett voltak képesek megoldani a legnagyobb államférfiak is.

Sőt azt hiszem, nem csalatkozom, ha azt állítom, hogy soha sem sikerült két teljesen idegen fajú államot akképp egyesíteni, hogy mindegyik megtartsa souverainitását, s e mellett a közös védelem hatásosan szervezlessék és minden kételyen felül biztosíttassék. Nekünk pedig erre van szükségünk. Ezt a czélt akarta a duális-mus biztosítani. Ha elérte, ne veszélyeztessük a páratlan eredményt.

Igaz, gyakran sikerült általános viszonyoknál fogva állandóan egymás segélyére utalt államok közös védelmét hosszú időkre biztosítani; de a hol ez sikerült, ott a geographiai egység, a közös nagy kultúra, a közös faj, származás, nyelv kapcsa is megvolt, s oly annyira előtérbe toltta az összekötő momentumokat, hogy aztán sokkal bensőbb és nagyobb egység jött létre, mint a milyent a védelem érdeke követelt, s hogy a népek külön-állása lett az egységnek feláldozva. Ezen államokban sikerült intézményes biztosítékokkal körülsánczolni a védelmi érdekeket; de ez intézmények az egyesülő államok souverainitását is elnyelték, s fokozatosan fejlesztve az összetartozás szellemét, a benső összeolvadáshoz vezettek. A hol pedig a közös védelem érdekén kívül más benső kapocs nincs, a hol a szövetkező népek teljesen idegenek egymáshoz, fajuk, kultúrájuk, temperamentumuk és történelmök divergens: ott soha sem sikerült a közös védelmet hatásosan szervezni és kellőleg biztosítani, ott megfordítva, föláldozták az egységet a különállásért. Ilyen viszonyok között a vállvetett munkát nem lehe-

tett intézményileg biztosítani, mivel a felek jogaik szabad gyakorlását nem akarták csorbítani, úgy hogy legfeljebb erőszakosan lehetett a szükséges korlátokat fentartani; de az erőszak vagy teljes alávetettségre, vagy ha a központ nem rendelkezett elég hatalommal, végleges elszakadásra, a harmónia teljes felbomlására vezetett, s a hatásos ösztmüködést nem volt képes létesíteni. Ilyen népeknél az egyetlen kapocs, a mely állandóságnak örvendhetett, a fejedelem személyének azonosságában állott. E kapocs azonban az együttes működést csak ott tudta fentartani, a hol absolut kormányforma volt. Szabad alkotmány mellett a tiszta personal-unio sehol sem vált be; sehol sem volt képes az általa egyesített államok közös védelmét szilárd alapokra helyezni.

Megszívlelendő nagy tanulság rejlik mireánk nézve e sokoldalú nehézségben. Arra int, hogy ha szükségünk van állandó, biztos és hathatós szövetségre, s ha e szövetség mai alakja csak félig-meddig is bevált, akkor ragaszkodjunk hozzá, s ne engedjük magunkat szép ígéretekkel félrevezettetni.

Oly fontosságot tulajdonítok a megoldandó föladat nehézségének, hogy szükségesnek tartom föntebbi tételimet még részletezni és példákkal is megvilágítani. A történelemben bőven találni ilyeneket, csak egyet nem: teljesen sikerült kísérletet.

Fentebb azt állítottam, hogy a közös védelem állandóan csak ott sikerült, a hol a védelem érdekén kívül fajbéli rokonság, geographiai egység, vagy más hasonló kapocs kötötte össze a szövetkező feleket. Itt aztán az egység bensőbb és nagyobb lett, mint a minőre nekünk szükségünk van, mint a minőt eltúrhetünk.

Míg a német államokban megvolt a különállási vágy, az erős localpatriotismus, nem tudtak a közös vé-

delem igényeinek eleget tenni. Nem egyszer közel állottak az ilyen helyzet rendes következményéhez, a végelpusztuláshoz. Németországban szervezve volt ugyan a közös védelem, de igen silányul. A császárok korában és a Bund idejében mindig azt látjuk, hogy a veszély percében kezdődtek a kölcsönös alkudozások. A veszély perczeit használták föl az egyes államok arra, hogy sérelmeiket orvosoltassák, vágyaikat érvényesítsék. Veszekedés, csürés-csavarás, sok particuláris érdek kielégítése és sérelmek orvoslása előzte meg a casus fcederis megállapítását. Midőn ez megállapított, végtelen czivódások folytak a contingensek nagysága, módozatai és a vezénylet fölött. Midőn ezen is túl voltak, kezdődött a folytonos huzavona a contingensek tényleges fölállítása körül. A csapatok pontatlanul, rosszul és egyenetlenül fegyverkezve jelentek meg. A harcz közben fegyelmetlenség, kölcsönös bizalmatlanság, féltékenység, szét-húzás tette az eredményt kérdésessé. Minden csapat a másikkal akarta a gesztenyét a tűzből kikapartatni. Nehézebb föladata senki sem akart vállalkozni. Szerencse volt, ha egyik vagy másik contingens titkosan vagy nyíltan is nem pactált az ellenséggel. Hányszor történt, hogy a mint biztosítottnak vélte külön érdekeit egyik vagy másik fejedelem, erőltetett ürügygel vagy gyakran e nélkül is otthagya a közös érdekeket és harczot, mint rák a lábát. S a békealkudozások igazi versenynyé alakultak, a melyben kiki sietett irháját a szárazra kimenteni, semmit sem törődve a közös ügyyei. Az ellenfél mindig számíthatott arra, hogy előbb vagy utóbb kis ügyességgel sikerül neki a német egységet megbontani. Gyakran az is megtörtént, hogy egyes fejedelmek a német birodalom ellenségeivel nyíltan szövetkeztek. Gyakran harczolt német német ellen. S ez természetes. Mint-

hogy minden egyes fejedelem önállóan forgathatta a kardot, minthogy mindegyik ura maradt haderejének, ezeket épp oly könnyen lehetett egymás ellen, mint kifelé fordítani. Organikus biztosíték még ez ellen sem volt. Annál kevésbé volt meg az igazán hatásos és kielégítő közös védelem szervezete.

A közös védelem kérdésének ezen nyomorúságos megoldása meg is boszulta magát. Hányszor volt a német birodalom, daczára nagy kiterjedésének, daczára nagy nyers erejének, a külföld martaléka. A nagyravágók legkedvesebb zsákmányává lett.

Olaszország még kevésbé volt képes közös védelmének megfelelni. Itt a közös védelem még szervezkedéséig sem jutott el. Nem volt közös orgánuma. A particularismus uralkodott föltétlenül és zsarnokilag. Csak itt-ott törekedett egy-egy pápa, egy-egy hazafias államférfiú vagy fejedelem az olasz erőket legalább ideiglenesen, legalább egy főnforgó veszély, vagy egy invasio, egy usurpator ellen egyesíteni. De ez sem sikerüli. Az olasz tartományok majd az egyik, majd a másik külföldi hatalommal szöveteztek egymás ellen. Maguk hívták be a francziákat, németeket, spanyolokat, magyarokat. Minden hatalmas szomszédnak állandó pártja volt az olasz államokban. Olaszország volt az európai rivalitás harcztere. Olaszországban dőltek el az európai hatalmi kérdések. Az európai congressusokban és békekötésekben olasz fejedelemségek kézről-kézre szálltak, adattak, vétettek, mint árúcikk a vásáron. Olaszország volt a compensatiókra szánt tény, a hol a vesztes fél is kárpótlást keresett. Szóval, Olaszország igazán senki országa volt, uratlan jószág, a melyből mindig lehetett rabolni.

Így, míg megvolt a részekben a függetlenségi vágy, ezt sem Németországban, sem Olaszországban nem sike-

rült összeegyeztetni a közös védelem érdekeivel, daczára a nagy és közös érdekeknek, a melyek szóban voltak, s daczára a faj egységének.

Midőn pedig az idők változtával a közös védelem érdeke győzedelmeskedett, akkor az összetartozás tudata oly erővel jutott érvényre, hogy a részek függetlenségének kellett elhervadnia.

A XIX. században Németországban mind tőrhetetlenebbé vált a közös védelem hiánya. A XIX. században hadjáratot veszíteni, külföldi hódító martalékává válni, sokkal komolyabb dolog volt, mint azelőtt. A pusztító új fegyverek hatása, a küzdőknek egyre szaporodó száma, az az óriás erőfeszítés emberben és pénzben, a melyet egy hadjárat megkövetel, minden háborút élet-halál-küzdelemmé tesz, oly küzdelemmé, a melyben igen rövid idő alatt, talán hetek, napok alatt dőlhet el a népek sorsa. Jaj a legyőzöttek. Élete van koczkán.

A XIX. században azon gyöngeség, mely azelőtt szégyenítő volt és sok kárral járt ugyan, de végveszélyt nem jelentett, a németség létét fenyegette.

Beállott tehát a reactio a particularismus ellen. Nem magától. A hatalmas porosz szuronyok és a francia aggressiók is hozzájárultak az új irányzat győzelméhez. Nagy emberek nagy erőfeszítése is szükséges volt hozzá. A végső ok azonban a német nemzet belső viszonyaiban rejlett. 1866-ban még fegyverrel kellett a német egység előfeltételeit kivívni; de már 1870-ben a németek összetartozásának érzete és az ügyesen fölébresztett önfentartási ösztön biztosította az egység végleges diadalát. A közös veszedelem érzéséből keletkezett az egység. A közös kultúra, közös nyelv, közös faj, nagyobb és messzebb menő czélokot tűzött aztán ki az egységnek, mint a minőket a pusztá védelem érdeke követelt.

A független államok, a melyek előbb még annyit sem akartak önállóságukból földadni, a mennyit a közös védelem biztosítása követelt, most ennél is többet áldoztak. A külön államok beolvadtak egy nagy birodalomba, a melynek független törvényhozás és végrehajtó hatalom adatott. Nem Staatenbund, hanem Bundesstaat alakult. Az egyes államok sok tekintetben elvesztették államiságuk jellegét, hogy egy összállam alkotó részeivé váljanak.

Ez, úgy hiszem, a németiség szerencséje. Nagy nemzeti és kulturális érdekeit jobban érvényesítheti mint egységes hatalom, mint a hogyan tehetné régi megosztottságában. Ha e mellett az egyes államok vesztek, a faj nyert.

De mi épp oly kevésbé utánozhatjuk az utóbbi alakulást, mint az előbbit. Nekünk épp úgy kell kerülnünk az előbbi túlzást, mint a későbbit. Előbb minden egyes államnak külön serege, külön külpolitikája lévén, a közös védelem vált illusoriussá. Most a karddal sok egyéb egyesített és adatott át a birodalomnak. Nekünk pedig egyesíteni kellett a haderőt, de föntartani államiságunkat. A német államok a múltban nem tudtak azon föladatnak megfelelni, a melyet nekünk meg kell oldanunk. Ma tovább mennek és mehetnek az egyesülés irányában, mint a mennyire mi mehetünk. Más a helyzetök, mint a mienk. Tömörülve, egy hatalmas nemzetté válva, jobban érvényesíthetik nemzeti tulajdonaikat, mint azelőtt. Mi, egybeolvadva fegyvertársainkkal, elvesztenők nemzetiségünket.

Olaszországban ezen fejlődés még erősebb, az ugrás, a melyet ott az egység irányában tettek, még nagyobb volt. Nagyobb volt a széthúzás a régibb időben; nagyobb lett a reactio, azaz tökéletesebb lett az egység, mint Németországban.

Az olasz fejedelemségek viszálykodása idegen uralomra vezetett, a mit Németország szerencsésen elkerült. Olaszország javarésze a szomszédok hatalmi körébe esett. Idegen fejedelmek ültek az olasz trónokon.

A szellemi élet *egysége*, a nemzeti érzés, a melyet egy Dante, egy Rafael emléke ébren tartott, így még nagyobb disharmoniában volt Olaszország jogi állapotával és szétdaraboltságával, mint Németországban. Ezért, midőn Piemont magáévá tette a nemzeti eszmét és győzelemre vitte, a kis államoknak egészen el kellett söpörtetniök. Olaszország egységes állammá lett, holott Németország fejlődése megállott a Bundesstaatnál.

Az olasz történelem így még eclatánsabb példája azon nehézségnek, mely az államok állandó szövetségének útjában áll. Századokig tartott kínos vergődés után sem jöhetett létre olasz földön az államok szövetsége, daczára a faj rokonság és a közös kultúra összekötő erejének. A nagy érdek, mely e szövetség létrejöttét követezte, végül más úton érvényesült. Hamarább tudta az egyes kisebb államokat tönkre tenni, a nemzeti egységet létrehozni, mint megalakítani az államszövetséget. A 24-dik órában megjelent III. Napóleonnak olasz confoederalionalis tervezete; de már elkéssetten. A nagy érdekek, a melyeket annak idején az államszövetség is kielégíthetett volna, ekkor már többet követeltek, s már csak a kis államok megsemmisülése árán voltak kielégíthetők.

A klasszikus Görögország történelme egy másik példa reá, hogy mily nehéz külön államok erejének együttes működését biztosítani, még akkor is, midőn rokon népekről van a szó, s hogy mily következményekre vezet, ha a közös védelem ígényeinek nem tesznek eleget.

A görögök, fajrokonságuknak, a közös kultúra erős

kapcsának és nyelvök azonosságának daczára, nem tudták véderejüket úgy szervezni, hogy biztosítsák a közös védelmet. Mivel a görög államok teljes függetlenségükből egy mákszemnyit sem akartak áldozni, elvesztették azt teljesen és véglegesen. Míg egymással versengtek, a közös ellenség fölemésztette őket, mint szokás az articsókát, levelenkint. Nagy tanulság ez reánk nézve, de mint példa csak negatív. Arra tanít, hogy egyesüljünk közös védelemre azokkal, kikkel közös védelmi érdekeink vannak. Közös elleneink száma eléggé nagy. Legyünk egyenetlenkedők és elnyelnek, fölemésztenek bennünket, mint az articsókát, levelenkint.

Ha a német és olasz példában a közös érdekek elhanyagolása az egyes államok önállóságán boszulta meg magát, Görögországban a particularistikus áramlat végig diadalmaskodva, az államok biztosságát tette tönkre. Hiába, ez azon alternatíva, a mely előtt minden oly állam áll, a mely szövetségre szorul és ezt nem akarja önszántából megkötni. Vagy a létfenntartás ösztöne győzedelmeskedik, s ekkor a szabadság vesz el, vagy a függetlenségi vágy, s ekkor maga az existencia is veszélyben van.

Az amerikai unió története egy másik példája annak, hogy mily nehéz azon föladatot teljesen kielégítően megoldani, a melyet a sors elénk szabott. Az amerikaiak a közös védelem biztosítása és a nagy nemzeti érdekek kielégítése czéljából egyesültek, de azon határozott szándékkal, hogy az egyes államok actio-szabadságukat megtartsák. A nemzeti összetartás érzete azonban az egység szerveinek oly expansiv erőt adott, hogy folytonosan terjeszkedtek. Annál meglepőbb az ez irányú fejlődés, annál inkább bizonyítja az állandó szövetség kényes voltát, mert Amerika a szabadságnak par excel-

Ience országa, a hol az önkormányzat, az öntevékenység mintegy a levegőben van. A nemzeti traditio, a nemzeti szellem, a geographiai viszonyok mind ez irányban hatnak. Mindezeknél fogva az állam maga, a mely egész Európában óriás mértékben terjesztette hatáskörét, mely nálunk évről-évre hódít a szabad társadalom rovására, ott megmaradt a régi korlátok között. Ott az állam ma is főleg a közbéke és biztosság föntartásában látja földadatát. Az Egyesült-Államok központi szervezete azonban, az amerikai önkormányzat szellemének imént említett alapirányával ellenkezőleg, terjesztette hatáskörét. Midőn az alkotmányt csinálták, nem volt a souverainitás kérdése eldöntve, nem volt tisztázva, hogy melyik szervezetre lesz a souverainitás ruházva, az egyes államokra-e, vagy az új birodalomra? Vitatott kérdés volt az is, vajjon az egyes államoknak megmarad-e azon joguk, hogy a szövetségből kilépjenek, s hogy van-e a központi hatalomnak joga az engedelmességet megtagadó állammal szemben kényszer-rendszabályokhoz nyúlni? Az idők folyamában mind e kérdések a központi hatalom javára dőltek el. A nagy polgárháború óta az Egyesült-Államok souverainitásához kétség nem fér. Az egyes államok alávetettségét általánosan elismerik. A rabszolgakereskedés megtiltása tulajdonképpen jogbitorlás volt; de győzedelmeskedett és biztosította a központi hatalom suprematiáját a jövőre nézve is. Ezenkívül a bíróságnak azon elve, hogyha az alkotmány valamely jogot adott a központi szervezetnek, ezzel megadta neki mindazon jogokat is, a melyek amannak hatásos gyakorlásához megkívántatnak, az alkotmánynak ezen ma már végleg elfogadott magyarázata szintén terjesztette az Egyesült-Államok hatáskörét.

Az Egyesült-Államok megalakításánál két főczélt akar-

tak elérni: az egyes tagok szabadságának megóvását, és a közös biztosság védelmét. Az elsőt, miként láttuk, nem érték el akként, a mint remélték; az pedig, vajjon sikerült-e a második czélt biztosítani, eddig még nincs ki-próbálva. Amerika ellentállási ereje külveszélylyel szemben komoly próbának még nem volt kitéve. Több alkalommal azonban az egyes államok külön érdeke a külactiókra is bénítólag hatott. A véres polgárháború pedig azt bizonyítja, hogy a belbékét sem lehetett az alkotmánynyal biztosítani. Mindezek ellenére tagadhatatlan, hogy az Egyesült-Államok alkotmánya igen sok más tekintetben bevált. Óriás fejlődést, gazdagodást, nagy szabadságot biztosított Amerikának. De azon speciális szándékot, mely az egyes államok és a központi hatalom egymáshoz való viszonyának megállapításánál irányadó volt, s mely a mi államszövetségünknek is létalapja, ott sem bírták kielégítőleg megvalósítani. Ott is bebizonyult e kérdés megoldásának rendkívüli nehézsége, s bebizonyult az, hogy ha életerős a központi szervezet, az rendszeren terjeszkedik. E fejlődés hátrányait ott is ellensúlyozta az, hogy az Egyesült-Államok népének nagy része egy fajhoz tartozik.

Az eddigi példák, a mennyiben oly országokat említettem, a hol létrejött az államszövetség, csak azon államszövetségekről szólnak, a melyeknél a közös érdekeket egy felsőbb össz állam alakítása által akarták megóvni, a hol a szövetkező államok fölött, önálló hatáskörrel, önálló léttel felruházott birodalom alakult. Ezeknél aztán mindig azt tapasztaltuk, hogy a birodalom a részek önállóságát veszélyezteti.

Ezen történeti igazságból indul ki azoknak túlnyomó része is, a kik kiegyezésünk jelenlegi formája ellen vannak. Minthogy Magyarország többet veszít, mint egy

német fejedelemség, egy amerikai állam, egy olasz provincia, ha összbirodalomba olvad bele, mert elveszítheti nemzetiségét is; minthogy azt látják, hogy a legtöbb sikerült confederatiónál az összekötő kapcsok erősödni szoktak: ellenségeivé lettek minden intézményes kapcsnak, s az Ausztriával való összetartozást a fejedelem személye azonosságának egyetlen kapcsára akarják szorítani. Szerintök ez elégséges a közös védelem biztosítására, az állam önállóságát pedig teljesen megóvjá. Szerintök ezzel megkerülhetni a probléma nehézségeit. Oly természetes kapcsot teremthetni, a mely az összeműködést biztosító, de éppen ezért az önállóságot veszélyeztető intézmények szervezését fölöslegessé teszi.

De mit mond ehhez a történelem? Van-e eset reá, hogy a tiszta és kizárólagos personal-unio a védelem közösségét állandóan biztosította? És az absorptio veszélyét, az egymáshoz lánczolság hátrányait képes volt-e a szövetségnek ezen formája megszüntetni? És főleg, mert ebben van a kérdés lényege, sikerült-e ezen az úton a kitűzött célt egyaránt és egy időben elérni?

A hol a védelem érdeke állandó és biztos szövetséget követelt, ott a personal-unio nem mutatkozott eléggé szilárd kapcsnak. Legalább nem akkor, ha az országok szabadok voltak. Igaz, hogy Spanyolország és Németország annak daczára, hogy csupán az uralkodó személye kötötte őket össze, vállalva egymással nagy hadjáratokat folytattak a francziák ellen, s hogy az együttes működés, legalább időnkint, eredményes is volt. Talán még biztosabb is volt e szövetség annál, a melyet német államok közt találunk, mindamellett, hogy az utóbbiak egy birodalomnak voltak tagjai. Háborúban legalább ama két ország egymással nem volt és nem is lehetett. Az európai hatalmi mérlegben súlyukat mindig össze-

adva számították, a mit a német államokról nem lehetne állítani. De ezen állapot előfeltétele a fejedelem abszolút hatalma volt. Ugyanezt tapasztaljuk mindenütt, a hol personal-unio volt. Ha a közös fejedelem abszolút hatalommal rendelkezhetett mindenik országa fölött, akkor bizton számíthatott az erők együttes működésére. Ha azonban csak az egyik államban bírt korlátlan joggal, már sántikált a közös védelem. Ha pedig egyikben sem, akkor a közös védelem teljesen a levegőben függött. Mentől több volt az alkotmányosság, annál gyengébb volt a kapocs. Így a német császár, ha kívánta, bizton számíthatott a spanyol erők segélyére. Ezek az ő parancsuzavára mindig készen állottak. A spanyol király azonban már csak ritkán számíthatott német segélyre, mivel ehhez hozzá kellett járulnia a német birodalom képviselőjének. Ez pedig igen kétséges volt. Hisz a dolgok természeténél fogva a német mindig azt hitte, hogy ő a spanyol politikának áll szolgálatában, hogy spanyol érdekért vérezik. Ez is egyik nagy hátránya az ily kapcsolatnak.

A fejedelem képviselvén egyedül és kizárólag az együttes működés érdekét, róla a társországok mindegyikében azt hiszik, hogy az idegen érdeket, a koronájának alávetett másik országa érdekeit helyezi mindenek fölé. Mindenütt a népszerűtlen idegen befolyás megtestesítőjét látják benne és ezzel gyengül trónja. Csekély segély fejében nagy népszerűtlenség fenyegeti.

E helyzet hátrányos voltát az Anglia és Hannovera közötti personal-unio története is bizonyítja.

Mivel Angliában alkotmány volt, a szegény király csak népszerűségének veszélyeztetésével, nagy kinnal és küzdelmekkel bírta német fejedelemségét megvédeni. Hányszor kellett hallania, hogy Angliát föláldozza Hanno-

veráért, hogy német politikát csinál. És e sok ódiúmért milyen kevés, milyen gyenge valódi támogatást tudott az angol parlamenttől kapni.

Anglia története különben még több tanulságos példát mutat a personal-unio hatásáról. Erzsébet óta a mai napig Angliának egy oly kitűnő királya sem volt, mint III. Vilmos, a ki egyáltalában az újkor legnagyobb fejedelmei közül való. Vas consequentiával egy nagy eszmének élt: Franciaország ellensúlyozásának az európai egyensúly föntartására. E vezető eszméje szolgálatában nagy harczokat folytatott Európában. Ő volt a XIV. Lajos elleni coalitio lelke és vezére. E küzdelmek megegyeztek Anglia érdekeivel, Anglia hatalmi állását biztosították és emelték. Bizonyítja ezt azon tény, hogy politikáját halála után is folytatták. Sőt legszebb gyümölcseit ekkor hozta. Midőn Anglia és Hollandia különváltak egymástól, Marlborough idejében e két ország vállvetett küzdelme tovább folytatódott és oly népszerűvé is vált, a minő Vilmos vezetése alatt nem volt soha. Mivel azonban Vilmos hollandi volt és a háború Hollandiának is hasznára volt, Vilmost azzal gyanúsították, hogy minden tétében csak ez a motívum vezeti. Nehezen és kedvetlenül adott pénzt és katonát az angol törvényhozás. Vilmos nagy érdemei ellenére népszerűtlenné lett. Idegennek mondták. Azon kevés honfi, a ki Angliába kísérte és bizalmát bírta, őt magát és a hollandi nemzetet is ellenszenvessé tette az angol nép szemében. így szokott ez mindig lenni. A közös fejedelemre gyakorolható befolyás és azon félelem miatt, hogy az egyik ország érdeke győzedelmeskedik a másiké fölött, az összekapcsolt két nemzet között féltékenység támad és ellenszenv fejlődik ki, s ennek az összeműködés vallja kárát.

Hogy milyen illusoriussá válik két ország összetartozása, ha a szabadságnak csak árnyéka is van bennök,

ha önrendelkezési joguk van, bizonyítja az a gyenge, kölcsönös támogatás is, a melyben a Habsburgok alatt Magyarország és a német birodalom egymást részesítették. Egy fejedelem alatt állottak e birodalmak, s mégis mily kevésbé védték egymást. Magyarország fele idegen kézben volt, de azért a németek meg nem mozdultak. Évek hosszú során át a császár minden törekvése sem volt képes hatásos és elegendő birodalmi segílyt mozgósítani. A német küzdelmekben is aránylag minő kevés magyar erő vett részt. Ha a német és magyar erő komolyan együtt működik, egészen más lefolyása lett volna történetöknek. Nem lett volna százados török uralom Magyarországon, s az európai nagy küzdelmek Olaszországban és a Rajna mellett is másképp dőlhetek volna el.

Csak akkor vált hatásosabbá a segítség, a melyben a törökök ellen részesültünk, midőn a Habsburg-ház családi birtokaiban az egyeduralom végleg győzelmeskedett, midőn tehát a personal-unio azon föltételek közé jutott, a melyek mellett a közös védelmet biztosítani képes. Míg ez nem történt meg, sem az örökös tartományoktól, sem a német birodalmi rendektől hathatós segílyt nem kaptunk. Ha a fejedelem unszolására nagy nehezen küldtek is valamelyes csapatokat, ezeknek nem az volt a föladatuk, hogy komoly offensívával megtörjék a török erőt és a magyarok segítségével fölszabadítsák fejedelmök legnagyobb királyságát, hanem tisztán csak az, hogy az erőnek ezen kifejtésével elijessék az ozmánokat az osztrák határ megtámadásától.

És az így elért csekély eredmény mellett is a fejedelem mindig azon szomorú helyzetbe jutott, hogy minden intézményes kapocsnak, minden közös védelmi kötelezettségnek és szervezetnek híjában egymaga volt

kénytelen a közös védelmi érdeket képviselni és ennek összes ódiumát magára venni.

Magyarországon szüntelen volt a panasz, hogy a király nem hoz elég segélyerőt a birodalomból, s hogy a mikor hoz, alig van haszon belőle, mert az idegenek nem veszik az ügyet komolyan, nem maradnak elég ideig az országban, vagy pedig más czélt szolgálnak, mint az ország fölszabadítását. E mellett állandó sérelem volt, hogy a császár szemében a magyar csak eszköz a német érdekek előmozdítására, hogy a közös fejedelem mindenekelőtt császár és csak aztán király. Németországban pedig rossz néven vették a császártól, hogy német pénzt és vért akart magyarországi harcokra fordítani. Pedig azt sem lehet mondani, hogy tényleg semmi közös érdek ne lett volna Németország és Magyarország között, hogy tehát a nehézségek csak abból származtak, hogy a közös fejedelem egy természetellenes, egy káros szövetséget csupán azért akart létrehozni és fõntartani, mert a két államban egyénileg volt érdekelve. A török uralom a német határokon európai veszély volt, a mely első sorban a római német birodalmat érintette. Bécs ostroma ezt fényesen be is bizonyította, s bebizonyította azt is, hogy Magyarország Németországnak öre, s hogy azon erő, a melyet német részről is a török ellen fordítottak, nem elfecsérelt erő volt, hanem a német birodalom védelmére szolgált. De ennek daczára mindenütt, nálunk is, a birodalomban is, ugyanazzal az ellenszenvvel találkozott minden lépés, a melyet a fejedelem háza összes országainak érdekében tett. A segélyt, a melyet adni kellett, itt is, ott is sokallták, a kik adták; kéréseiteket, a kik kapták. A mi segély tényleg érkezett, az is legtöbbször nem a velünk kapcsolatban levő tartományok országos ereje volt, hanem a császári háznak a világ minden

részből toborzott zsoldosaiból és azon harcosokból állott, a kik Franciaországból, Olaszországból, Németországból, sőt még Angliából is hozzánk siettek a keresztény ügy szolgálatára. Csak midőn a Lajtán túl a rendi alkotmány helyet engedett az absolut akaratsnak, vettek részt ezen országok hadai nagyobb számmal a török elleni küzdelmekben.

De most nézzük az éremnek másik oldalát. Ha a personal-unio nem birta biztosítani szabad államok állandó összeműködését, mik a tapasztalatok azon hatásról, a melyet a kapocsnak ezen formája a szövetkezett országok önállóságára gyakorolt?

E tekintetben is túlnyomóak a szomorú tapasztalatok. Különféle okok hatása alatt az egymással így összekötött államok sorsa annyira egybe szokott fűződni, hogy alig van eset arra, hogy mindegyikök a maga özszes erejét csak saját céljai előmozdítására használhatná s tisztán csak önmagáért élhetne. Főleg ki van ez zárva akkor, ha biztosítva van az együttes működés. A mi ezt biztosítja, megakadályozza a kölcsönös szabadságot. Amannak előfeltétele a fejedelem nagy joga, döntő hatalma; emezé pedig a két állam szabad alkotmánya, a fejedelmi jogok korlátoltsága.

A tiszta personal-unio nemcsak nem képes azt megadni, a mit tőle várnak, biztos szövetséget a külbeavatkozás hátránya nélkül, hanem ellenkezőleg legtöbbnyire arra vezet, hogy igen gyenge, illusorius támasz kedvéért a belső fejlődés függetlensége, az ország saját érdekeinek zavartalan uralma válik kétségessé. Az állandó államszövetséggel járó hátrányok ellen gyenge szervezetnek bizonyult e kapcsolat, előnyeit azonban paralyálta. A fejedelem személyének azonossága úgy összekapcsolja az államok életét, s az államok legfelsőbb

képviselőtébe, ügyeik legfelsőbb intézésébe annyira beleviszi a közös momentumokat, hogy a legnagyobb ritkaságok közé tartozik az az eset, hogy az államok különállása és függetlensége a legfelsőbb csúcsban is megóvassék. A fejedelem is ember. Származása, vére, tradíciója vagy előszeretete, érzelmi rokonsága az egyik fajjal, rendesen észlelhetővé válik uralkodása irányában. Az egyik ország ügyét, érdekét jobban szíven hordja, mint a másikat; jobban érti, jobban érzi az egyik nemzet kívánságát, vágját, mint a másikat és ezért az egyiknek kormányzatát a másiknak, a kedvencz országának érdekei szerint vezetteti. A tiszta personal-uniónak ilyen következményeit a vegyes házak uralmának idejében magunk tapasztaltuk. Majd magunk sínlettük meg, majd a velünk összekapcsolt országok érezték a personal-uniónak ezen hátrányait. Nagy Lajos a maga korának egyik legkitűnőbb királya volt. Harczban és békében egyaránt kivált. Nem volt zsarnok; igazságszerető és méltányos volt. Magyarország egyik legnagyobb fejedelmét tiszteli benne. Uralkodása Magyarország fénykorszaka volt. Mindezek ellenére Lengyelországban, a melynek koronáját szintén viselte, népszerűtlen maradt. Nem tudta magát megszerettetni és ezen országra nézve kormányzata tényleg nem is volt üdvös. Ő nagyon is magyar volt. Lengyelül nem beszélt, nem szeretett Lengyelországban időzni és csak futtában foglalkozott az odavaló ügyekkel. Uralkodása annyira elijesztette a lengyel nemzetet a Magyarországgal való kapcsolat gondolatától, hogy halála után Mária leányát csak azért nem akarták uralkodónak, mert magyar királylyá koronáztatott. Hedviget választották meg, nehogy ismét egy főn egyesüljön a két korona. Luxemburgi Zsigmond szintén több koronát egyesített fején, s az eredmény csak abban külön-

bőzött az előbbtől, hogy neki egyik országát sem sikerült teljesen kielégíteni, boldoggá tenni. A németek elégedetlenek voltak vele, mert sokat időzött Magyarországon, Magyarországon pedig, a mely alatta elvesztette Holicsot, Lodomériát és Dalmáciát, s a honnan ő európai politikája miatt gyakran távol volt, a nemzet híjával volt a következetes és szilárd vezetésnek, s újra erőt vehetett rajta főátka, a pártoskodás. Elmúlt a végső alkalom a török uralmat a Balkán félszigetén megrendíteni és az odavaló kis hűbérállamokat körénk csoportosítani. Német, cseh és magyar ügyek szétforgácsolták figyelmét, idejét, erejét. Egy országban sem érte el azon eredményeket, a melyeket osztatlan erővel kivívhatott volna.

Albrecht és Ulászló idején a nemzet féltékenysége az idegen fejedelmek idegen tanácsosai iránt és aggodása az idegen befolyásoktól, e királyok legjobb akaratának és rövid uralkodásuknak ellenére, erősen érezte bénító hatását. Jellemző tény, hogy Albrechtnek meg kellett Ígérnie, hogy a magyar rendek megegyezése nélkül a német császári koronát nem fogadja el. Midőn császárnak tényleg megválasztották, a rendek e megegyezést csak annak kimondása után adták meg neki, hogy új birodalmának daczára ideje legnagyobb részét nálunk fogja tölteni. Zsigmond példáján okultak őseink. Ulászló, a török küzdelmekkel elfoglalva, Lengyelország ügyeit hanyagolta el. Az odavalók elégedetlenségére és kárára mindig nálunk időzött.

Már e fejedelmek idején is, de főleg a reájuk következtetett korban a Hunyadiak hivatása volt annak biztosítása, hogy Magyarország sorsa legyen a legfőbb vezetésnek irányadó szempontja. Hunyadi János a világtörténelem azon kiváló alakjai közé tartozik, a kik egész életüket, összes nagy tehetségeiket egy nagy föl-

adatnak szentelték, még pedig oly föladatnak, a mely az időben a nemzet sorsán teljesen uralkodott, a melytől függött a nemzet léte, jövője. Nagy missiójának tudatában magával ragadta nemzetét és az idegen királyokat. Előbb mint a királyok tanácsadója, később mint kormányzó biztosította a nemzet fő érdekének uralmát. De halála után megint fölburjándzott és elhatalmasodott mind az a kár, a mely több ország ügyeinek egymással való összekuszálásából származik. László király idegen tanácsadók befolyása alá került és elhanyagolta a magyar embereket és a magyar érdekeket. Be is következett a reactio és ez Mátyást emelte a trónra. Szilágyi Mihály az idegen fejedelmekkel tett szomorú tapasztalatokra utalt, midőn a Rákos mezején magyar ember megkoronázását ajánlotta, oly emberét, a ki egész erejét Magyarországnak köszönheti és azért ennek is fogja szentelni. A «nemzeti király» jelszavának győzelme volt az a lesújtó Ítélet, a melyet az akkori nemzeték, szomorú tapasztalatai alapján, a personal-unióról mondott.

Sokáig, századokig tartott, míg e felfogás megszűnt a nemzet lelkén uralkodni. És ezen nem is lehet csodálkozni. A középkor végső éveiben tett tapasztalataink nem voltak arra valók, hogy idegen fejedelmek uralmát megkedveltessék a nemzettel. Mátyás ragyogó dicsősége magasra emelte a nemzeti király eszméjét, a reá következett idegen királyok pedig árnyéku szolgáltak, a mely még inkább kiemelte amannak tündöklő fényét. A sors iróniája volt, hogy két olyan állás, a melyeket egy Podiebrad és egy Mátyás kiváló egyéniségei alig-alig bírtak teljesen kitölteni, s a mely állások mindegyike e nagy szabású férfiakra teljes erejét tette próbára, *együtt* nehezedett rá egy Dobzse László, egy Kis Lajos

vállára. Két óriás munkáját egy törpének kellett folytatnia. Lehet-e csodálkozni, ha összeroskadtak a teher alatt, ha sem itt, sem Csehországban nem feleltek meg hivatásuknak, ha a királyi tekintély itt is, ott is hanyatlott, s végül az anarchikus állapotok annyira megbénították a nemzetnek ellentálló erejét, hogy a világ akkor leghatalmasabb hódítójának könnyen vált martalékvá? Szövetségünk Cseh- és Morvaországgal ez időben a várt haszonból semmit sem nyújtott. Mohácsnál nem voltak segédcsapataink. A kapocs csak káros következményeit érezte velünk, mert bizalmatlanságot szított a nemzet és királya között és mert kétszeres terhet rakott olyan vállára, ki az egyiket is alig bírta volna viselni. E hatások eredménye azon törvény, mely az idegeneket kizárta a trónból; e hatások erősítették meg Verböczy pártját és tették lehetővé Zápolya emelkedését a mohácsi vész után.

A félelem az idegen fejedelmektől még akkor is erőt adott a nemzeti király eszméjének, midőn ez már a régi eszmény torzalakjává zsugorodott össze, midőn az Ausztriától való teljes függetlenség egyértelmű lett volna a Kelet fenségének elismerésével, midőn ez eszmének létjogosultsága többé nem volt, mert megszűnt létalapja.

Pedig a personal-uniónak a vegyes házak idejében tapasztalt hátrányai még csak a kisebbek voltak, olyan apróbb hátrányok, a melyeket még el lehetett tűrni. A nagyobbakkal, azokkal, a melyek egy nemzet életét komolyan veszélyeztethetik, csak a későbbi időkben ismerkedtünk meg. Ezek a legvilágosabban bizonyították be azon hitnek téves voltát, hogy a personal-unio képes az általa összekötött államoknak egymástól való függetlenségét, az egyes részeknek külön alkotmányát biztosítani. Nálunk a rendszernek ezen hibái magyarázzák

meg azon tüneményt, hogy az új idők viszonyaival többé meg nem egyező nemzeti királyság eszménye oly sokáig fönmaradt, s hogy Európa ezen legloyalisabb nemzetének egyik részét, hűségének erős érzete és országának létérdeke ellenére, gyakran hatalmába tudta keríteni.

Mik tehát a personal-unióknak legfőbb hátrányai?

Mint láttuk, szabad államokban nem képes a vállvetett munkának, a kölcsönös és hathatós védelemnek biztosítására. E rendszer mellett csak az egyetlen közös tényezőnek döntő hatalma az egyesített országok mindegyike fölött, csak az absolutismus teheti lehetővé az erőknek állandó és biztos összeműködését, olyat, a melyre előre számítani is lehet, s a mely ennél fogva a király hatalmát és tekintélyét a külföld szemében is emeli. Ezért ily viszonyok között a fejedelemnek természetes ösztönévé válik a törekvés az alkotmány megszüntetésére és arra, hogy az erők működését, az egységet erőszakkal is biztosítsa.

Sok példa bizonyítja a rendszernek ezen hatását. Az eredmények a különböző országokban és időkben persze igen különbözőek voltak. Néha a fejedelem győzelmével végződött actiója, absolutismusra és az országok végleges összeolvadására vezetett, másutt az ellentétek idővel elsimultak és az országok kapcsolatának intézményes biztosítása szüntette meg a küzdelmet, ismét másutt a végleges elszakadást készítette elő e rendszer. A hol azonban az országok geographiai fekvése az egyesítést lehetővé tette, s a dynastiának az volt az ambíciója, hogy nem valamelyik tagját érő választás útján ideiglenesen, hanem hogy állandóan birtokolja a trónt, ott mindig megvolt a törekvés, hogy a részek a fejedelmi hatáskör növelése által összeforrasztassanak. A Habsburg-dynastiának alávetett országok ezen ten-

dentia érvényesülésének és különböző hatásainak sok érdekes példáját mutatják. A Habsburgoknak sikerült Csehországot többi tartományaikkal egybeolvasztani. Eredetileg csak a personal-unio kapcsolta össze e rendi alkotmányokkal bíró országot a többiekkel. Míg ez így volt, érezni is lehetett a kapcsolat gyöngeségét és azon eredményét, hogy az összeműködést nem biztosította. Midőn a török a korona egyik országának túlnyomó részét rabigába hajtotta, s a többit is fosztogatta és állandóan fenyegette, a cseh rendek alig járultak valamivel a közös védelem terhéhez. Magyar erőkből állott az és azon külföldi és hazai zsoldosokból, kiket a császár és király saját pénzén tartott. A Habsburgok ezért természetes ellenfeleket láttak a rendi jogokban. Sikerült is a fehérhegyi csata után az absolutismust megalapítaniuk és ezzel megtették az első lépést a végleges egyesülés, az egybeolvadás felé. Következetes politikájukkal ezt létre is hozták és Szent Venczel koronájának önállóságát teljesen megsemmisítették. Nálunk szintén megtették a kísérletet.

A fejedelem, összes országai biztossága végett, nagyhatalmi állása emelése érdekében arra törekedett, hogy saját hatalmát a rendek és az alkotmány rovására terjessze. Még a legkevésbé zsarnoki hajlamú királyunk is, hogy háza dicsőségét, európai rangját fõntartsa, ellenségévé lett az alkotmánynak. Mindegyik azon iparkodott, hogy jogkörét terjessze, a pénz és kard fölött rendelkezék. Ha másképp nem ért célzt, erõszakkal próbált az alkotmányos korlátok ellen törni. Nálunk ez fõképpen akkor nyilvánult, midõn az ország fõlzsabadult a törõktõl, s újra megnyíltak segélyforrásai, a melyeknek szabad fõlhasználása a Habsburg-dynastia erejét számba vehetõ mértékben fokozta volna.

A Gondviselés nem engedte meg, hogy e törekvést siker koronázza.

Sok tusa és küzdelem után a végső eredmény: mai alkotmányunk, a mely azzal a tekintettel lévén a védelmi érdekek iránt, a mely őket megilleti, a dynastiát végleg kibékítette alkotmányunkkal. De hányszor vettettünk e küzdelmek folyamata közben a Scylla és Charybdis szirtjeinek tövéhez? Hányszor látszott rajtunk erőt venni az egymással küzdő két rossz szellem, a beolvadás és a végleges elszakadás, megrontásunknak e két réme?

A világtörténelem legérdekesebb problémáinak egyike azon kérdés, hogy miképp tudtuk magunkat e sok veszély közepett fon tartani, miképp tudtunk szabadok maradni, a nélkül, hogy elszakadjunk?

E kérdés részletes fejtegetése nem ide való. Egymaga egész nagy munkát követelne meg. De meg nem állhatom, hogy a végső okra pár szóval rá ne mutassak.

Minden korban, minden egyes concret esetben más-más alakot öltött az ellentállás, másképp nyilvánult az önfentartás, a lét ösztöne. Majd véres harcokhoz voltunk kénytelenek folyamodni, a melyeket török vagy francia segélylyel vívtunk, majd Erdély erejének magyar szervezete volt az alap, a mely megmentett bennünket, majd a megyék nagy autonómiája, a kormányzat decentralisatiója, a passiv resistentia voltak fegyvereink. E harci küzdelmekben a végleges eredmény ritkán kedvezett nekünk. I. Rákóczy György hadjárata volt az utolsó szabadságharcz, a mely diadalmasan végződött. Tökölyi, Rákóczy Ferencz fölkelése, az 1848—49-diki hadjárat szerencsétlen véget érték.

És mégis szabadok maradtunk. Miért? Külső invasio sem segített rajtunk, mint Anglián III. Vilmos bejövele, Amerikán Franciaország beavatkozása. A kikre

számítottunk, legtöbbször cserben hagytak bennünket, ígéreteiket nem váltották be, mint pl. XIV. Lajos, a ki Rákóczyt a detronisatióra sarkalta, hogy így lehetetlenné tegye a kibékülést a császárral, azután azonban félre állott.

Döntő súlyú egyenes beavatkozás csak ellenünkben történt, az orosz invasiókor. Ellenfelünk sokkal több erővel rendelkezett, mint mi. A nemzet teste meg volt szakadva, pártokra oszoltunk, sorainkban egyenletlenség dúlt, a horvátokban, rácokban, oláhokban, tehát bent az országban, nemzetünk ellenei gyakran a leglelkesebb szövetségeseinkre találtak. A nemzeti erők szervezete és legfelsőbb vezetése is ellenséges irányú volt, s mindezek ellenére föntartottuk rendi alkotmányunkat, sőt parlamentarismussá fejlesztettük.

Egy mesével magyarázhatom meg a legjobban e tüneményt. Midőn egy nyúl hajsolt kutyától azt kérdezték, miért hagyta abba az üldözést, ő, a nagyobb erejű, a gyorsabb lábú: azt a választ adta, hogy mi sem természetesebb ennél, a nyúl életét védte, ő pedig csak ebédet akart magának szerezni. E válaszban benne van történelmünk quintessenciája.

A magyar nemzet érezte és tudta, hogy mindene van kockán. Résen volt tehát mindig nemzeti érzülete és szabadságszeretete, s mindig megtalálta a módját, a melylyel magán segíthetett. Kész volt alázatosnak lenni, kész volt, ha kellett, a ravaszúságra, az alakoskodásra, s kész volt, ha kellett, a bátor föllépésre, élete kockáztatására. A vérmérséklet különfélesége szerint, a változó helyzethez képest, az ennek megítélésénél támadó eltérések szerint különböző politikát vittek az egymásra következő nemzedékek, vagy ugyanazon időben is a nemzetnek különböző rétegei; majd a

gyöngének fegyveréhez nyúltak, a ravaszsághoz, majd az erősnek eszközehez, a nyílt harcához.

De vezérlő szempontjuk változatlanul mindig ugyanaz volt. Fő céljuk mindig a magyar függetlenség megóvása volt. Voltak ugyan pillanatok, a mikor tartani lehetett attól, hogy más célok vesznek erőt rajtunk, más szenvedélyek kerekednek fölül fajunkban, vagy midőn legfelsőbb feladatunkra homály borúit. De kikerültük a veszélyt. Végleg mindig győzelmeskedett rajtunk legfőbb ösztönünk, nemzeti érzületünk. Egy időben a vallási fanatizmus volt azon veszély, a mely majdnem elfelejtette velünk, hogy a magyarnak, ha fönnt akar maradni, nemzeti érdekeit mindenek fölé kell helyeznie. A katolikus és a protestáns egyidőben már közel voltak ahhoz, hogy vallásuk érzületénél, vallásuk érdekénél fogva inkább foglalják szívükbe külföldi hitsorsosait, mint azon magyarokat, kik az Istennek másképp áldoztak. Ha hatalmába kerített volna bennünket ezen áramlat, vége szakadt volna nemzeti létünknek. Az történt volna velünk, a mi Csehországgal történt, a hol a katolikusok az absolutismushoz csatlakoztak, mert ez biztosította legjobban uralmukat. Belenyugodtak az alkotmány eltörlésébe, mert a katolikus reactio érdekeit a legjobban így mozdíthatták elő.

A másik veszély, a mely bennünket fenyegetett, Mária Terézia bársonykezü kormányzatának elaltató hatása volt. Hiúságunk kielégítésével és látszólagos kedvezményekkel majdnem odáig juttatta nemzetünket, hogy a mi az erőszaknak nem sikerült, az egybeolvadást jó szerével fogadjuk el. De fiának cselekedetei megmentettek bennünket e veszélytől is.

Egészben, nemzeti önállóságunk maradt vezérlő csilagunk. Kurucz és labancz, katolikus és protestáns, ha

sokszor ellenkező úton is, de mindig ugyanazon eszmét szolgálták. Így elvonultak fölöttünk a nagy viharok, a nélkül, hogy életünk föltételeit megsemmisítették volna. A győzelmes idegen seregek azt tapasztalták, hogy hiába győztek, a nemzet az maradt, a mi volt, s ha más utakon is, ha alkalmazkodva is ahhoz, a mit el nem kerülhetett, de mindig arra törekedett, hogy magyar jellegét megóvja, alkotmányát föntartsa.

Ezen szilárd és következetes akarattal nem állott szemben ugyanolyan szilárdságú elhatározottság. A császárok azért iparkodtak a rendi alkotmányt lerontani, a magyar különállást megtörni, hogy nagyobb erőt szerzhessenek dynastikus érdekeiknek európai védelmére. A magyarelles politikára rájuk nézve nem volt czél, hanem csak eszköz. Alkotmányunk védelme ellenben a mi szemünkben a legmagasztosabb czél volt. Az ellenállás állandó szívóssága azon nagy tanulsággal járt, hogy erőszak útján, a beolvasztás politikájának követésével számbavehető támogatást nem lehet tőlünk kicsikarni. Az egyesítő politikának látszólagos sikere sem juttatta a császárt közelebb céljához. Épp annyi katonát kellett az országban tartani a rajtunk kivívott győzelem után is, ha sérelmeinket nem orvosolták, mint annak előtte. Ily körülmények között nemcsak arra nem lehetett számítani, hogy a magyar segílyt adjon, hanem még arra sem, hogy a német erők, a melyeket a kuruczok foglalkoztattak, fölszabaduljanak. Ezen tapasztalatot kiegészítette azon másik, hogy midőn az alkotmány legalább fővonásaiban megtartott, s a fejedelem irántunk némi jóakaratot tanúsított, a nemzet nem követelte többé jogainak azon szigorú végrehajtását, a mely a personalio minden következményeinek megvalósítása révén a Habsburg-ház országainak együttműködését a változó

hangulattól tette volna függővé, és így elviselhetetlen lett volna, hanem egy olyan modus vivendinek nyitott tért, mely a dynastia főérdekeinek vezérszerepét meghagyta. Ebbe az állapotba a nemzet is bele tudott törődni, a császár is meg tudott vele élni; sőt ez előnyösebbnek mutatkozott reá nézve annál, melyet az erőszak teremtett, akár győzött, akár nem. Így a dynastia főérdeke végül is mindig engedékenységet, a nemzet megnyugtatót parancsolta. Ha azzal a tervvel, hogy kedvező viszonyok bekövetkezésekor a császár tekintélyét Magyarországon is biztosabb és állandóbb alapokra fektetik, nem is hagytak föl, újra meg újra el kellett ismerni a nemzet jogait, újra meg újra transactióra kellett lépni a nemzeti követelményekkel. Ha a főczél megtörésünk lett volna, ezt el is érték volna; így azonban mindig engedniök kellett, mert ezt követelte meg az irányadó tekintet, a monarchia egész erejének összeműködése külpolitikai föladatak megoldására. Passiv és activ ellenállásunknak ekkora volt az ereje. A létet védő eltökéltségünk győzeimeskedett az opportunitás szempontjaiból kiinduló politikai tervek fölött.

A római senatus elve az volt, hogy legyőzöttek békét nem köt. Csak győzelem után gondolt békére. A magyar nemzet öntudatlanul ugyanígy tett, midőn kudarczait törvények alkotásával nem örökítette meg. Ezt a császárok hibás politikája is megkönnyítette. Midőn erők voltak, abban reménykedtek, hogy majd sarkából kiforgatják a magyar alkotmányt, hogy sikerülni fog nekik annak teljes mellőzése, s így nem hívtak össze országgyűlést. Csak mikor rosszra fordult ügyük, folyamodtak a magyar rendekhez, de ekkor persze már szó sem lehetett az alkotmány gyöngítéséről. Ekkor mindig újra törvénybe iktattattak annak biztosítékai.

Hogy a másik veszély, az elszakadás sem következett be, annak tulajdonítható, hogy e tekintetben a fejedelem és a nemzet akaratának elszántsága és állandósága éppen megfordított arányban volt akkor tanúsított elhatározottságukkal, midőn a jogok szentsége forgott kérdésben.

A nemzetnek nem volt elszánt akarata az elszakadásra. Rossz lelkiismeret, a tudat, hogy vesztébe rohan, vagy legalább is a bizonytalanság karjába veti magát, erejét ilyenkor mindig zsibbasztották. A fejedelem pedig, a ki monarchiájának létét védte, körmeszakadtáig ragaszkodott azon országához, a mely nélkül örökös tartományai az önálló államalkotás előfeltételének is híjával voltak, s a mely nélkül a dynastia európai hatalmi tényező, önálló és állandó tényező nem lehetett volna soha. A Habsburgok birodalmuk alapját, jövőjét védték. Bőrükről volt a szó, épp úgy mint a mienkről, midőn alkotmányunkat védtük, és ezért győzedelmeskedtek. A szívós és következetes akarat diadalt aratott az egész vonalon. Ez pedig azon nagy és áldásos világtörténelmi erők hatásánál fogva történt így, a melyek e monarchiának létalapjait adták meg s adják meg ma is, melyek formáját és alkotmányát is megszabták, s melyek százados viszontagságok után ma végre teljesen érvényesültek.

De e sok veszély világosan bizonyítja, hogy a personal-unio éppenséggel nem az a kormányforma, a melyvel az államok szövetségéből eredő veszélyeket megelőzhetni.

A hol nagy ösztönök, vagy, hogy úgy fejezzem ki magamat, világtörténelmi szükség nem működött közre, ott a kapcsolat megsemmisítésére vezettek ugyanazon veszélyek, a melyek nálunk is érezhetők voltak.

Így Hollandia, majd később Belgium ugyanezen veszéyek elől a forradalomban, s ennek győzelmével a különválásban keresett menedéket.

De nemcsak a Habsburg-dynastiának alávetett országokban törekedett a közös fejedelem monarchiájának különböző részeit egygyé forrasztani és a védelmi erők összeműködését biztosítani, hanem ezen törekvéssel mindenütt találkozunk, a hol ennek megvolt materialis lehetősége és a hol a dynastia európai hatalmi állást remélhetett szerezni vagy állandósítani.

A sok közül legyen szabad még csak egy példát fölhoznom, Skócia és Anglia történetét. Ott is ugyanazok az ösztönök működtek, a melyek a mi történelmünknek utolsó századaira rányomták jellegöket. A Stuartok egyesítették Angliát Skóciával örökjog címén. Mindjárt kezdettől fogva czélul tűzték ki maguknak, hogy a két országot kormányzatilag is egyesítik, s az erők összeműködését a két ország egybeolvasztása útján állandóvá teszik.

A különös csak az volt, hogy skót eredetük ellenére Anglia felsőbbsege mellett akarták az új birodalmat megalkotni. Az anglikán vallást, az angol befolyást akarták az egész szigeten uralomra juttatni. Az angol királyság nagyobb fénye, nagyobb hatalma a skót királyi házból mindenekelőtt angol dynastiát alakított. Vérző szívvel tapasztalták ezt honfiaiik. A fenyegetett vallás és a nemzeti önállóság megmentésére fegyvert ragadtak I. Károly ellen, s ez arra szorította e könnyelmű fejedelmet, hogy a hosszú ideig mellőzött angol parlamentet segélyadás végett összehívja. E küzdelem és az ennek következtében összehívott parlament ellenállása volt a nagy angol forradalom kezdete, mely a királyság bukásával, a király kivégzésével végződött.

Ez első fölvonásra következtek a többiek, méltók az elsőhöz. Az egyesítésre törő elszánt akarat nem szünetelt többé végleges győzelméig. E fejlődés második mérföldmutatója Cromwell hadjárata Skócia ellen, *győzelme* és a reál unió első megalapítása erőszak útján. Midőn ez, úgy mint e nagy férfiúnak többi erőszakos alkotása is, romba dőlt, Skócia alkotmánya helyreállt ugyan, de Angliának következetes kereskedelmi politikája, mely Skóciát idegennek tekintette, piaczaiból kizárta, a gyarmatok előnyeiben nem engedte részesülni és így a viruló Anglia mellett szegénységre kárhoztatta, a skót önállósági szellemből az erőt kezdte kiszorítani. A mit vassal és vérrel nem lehetett elérni, hogy a büszke nemzetet meghajolásra bírják: az sikerült az anyagi érdekek lassúbb, de biztosabb hatásának. Vilmos és Anna ezért már biztosabb alapon építhettek elődeiknél. Törekvésük már a skót nemzetben magában is visszhangot keltett. Az unio-törvénynek, habár csak nagy küzdelem árán, csak sok corruptio segélyével, de mégis sikerült többséget szerezni. Anna politikájának új erőt adott azon fenyegető veszély, hogy Skócia Angliáétól eltérő örökrendet fog elfogadni. Mivel a personal-unio az egyesülés előnyeiben nem részesítette Skóciát, s Anglia támaszt a skót tengerentúli nemzeti és gazdasági érdekeknek sohasem nyújtott, ellenben ismételten megtette a beolvasztás kísérletét: e rendszer Skóciában annyira népszerűtlenné vált és az ellenszenv ellene éppen az önállóság utolsó éveiben annyira erőt vett a nemzet vezetőin is, hogy a trónöröklés tekintetében az angol örökrendtől eltérően intézkedtek. Az elszakadás politikájának ezen utolsó próbája siettetette az unió győzelmét. A fenyegetett birodalmi érdekek, a protestáns successio veszélye tették sürgősen szükségessé a real-uniót. Hogy ezt sikerült békés úton

elérni és hogy a skót nemzet beletörődött a változott viszonyokba, azok bölcseségének köszönhető, kik az egygyé vált nemzet gazdasági érdekeit kielégítették, kik a népet az önállóság elvesztéséért a jólét fokozásával tudták kárpótolni.

Mindez azt az igazságot bizonyítja, hogy a personal-unio éppenséggel nem biztosítja az általa összekapcsolt államoknak egymástól való függetlenségét és egyenrangúságát. Állandó támaszt sem nyújt. A nehézség, a melylyel küzd, ugyanaz, a melylyel minden állandó államszövetség találkozik. Ha teljes szabadság van a két államban, ha a királynak nincs döntő hatalma: akkor a levegőben lóg a közös védelem, s akkor a kölcsönös támogatás nagy célja nem lesz elérhető. Ha ellenben absolut úr a fejedelem, akkor a szövetkezett felek függetlensége forog veszélyben. S ha a kapocs állandó, ha az összekötött két állam egymásnak a szomszédja és egyiköknek tetemesen nagyobb az ereje, mint a másiknak, akkor a teljes egybeolvadás lehetősége sincs kizárva. Szóval, a personal-unio éppenséggel nem képes egyaránt biztosítani az egymással összekapcsolt részek önállóságát és összeműködését. Igen gyakran az egyiket sem elégítheti ki teljesen, a koronában pedig oly tendenciákat ébreszt, a melyek az önállóságot veszélyeztetik, az összeműködést meg nem tudják biztosítani; ha ellenben a két cél közül, a melyeket közösen el akarnak érni, az egyik csakugyan győz is, akkor végleg elvész a másik.

A történelem azt tanítja, hogy ha két államnak nincs közös védelmi érdeke, szerencsésebbek, ha külön fejedelmek alatt élnek; ha pedig van ilyen közös érdekek, akkor a fejedelem személyének azonossága nem képes e közös érdekek érvényesülését föltétlenül biztosítani. Ha e közös érdekek életbevágóak, ha a lét és

nemlét kérdését érintik, akkor, bármilyen nehézségekkel járna is a bensőbb kapcsolatnak létrehozatala, előle kitérni nem lehet; akkor helyesebb, hogy e közös érdekek védelme intézményileg biztosíttassék, mint hogy tisztán csak a fejedelem befolyásától tétessék függővé. De akkor megint ott vagyunk, a hol voltunk, azon nehézség előtt, hogy oly intézményeket szervezzünk, a melyek az államok összeolvadása nélkül is biztosítják összeműködésüket.

Ezen nehézség elől nincs kitérés, mihelyt két állam léteérdeke állandó államszövetséget követel meg. Ennek szemébe kell néznünk minden körülmények között, akár külön fejedelmek uralkodnak a két ország fölött, akár egy és ugyanazon személynek vannak ezek alávetve. E föladat pedig mindig nehéz, mindig a legnehezebbek közül való, a melyeket az államtudományok ismernek.

És sajnos, ezen úgy is nehéz föladat megoldását sok tekintetben még múltunk is megnehezíti. Habár tagadhatatlan, hogy a szövetség, a melyben Ausztriával voltunk, nagyban és egészen mind a két félnek sokkal többet használt, mint ártott, s hogy a több százados tűzpróbát fényesen kiállotta: tagadhatatlan az is, hogy sok kellemetlen, sok keserű emléket hagyott hátra. Egészen véve nagy volt Ausztria, nagy volt Magyarország nyeresége e szövetségből. Nem szólva a sok küzdelemről, a melyeket a messze nyugaton magyar és német együtt vívott tisztán Ausztria javára, osztrák szempontból nem lehet kicsinyelni azon nagy harczot, a melyet a magyarság a szövetkezett Európa ellen Mária Terézia mellett folytatott. Másrészt ki felejtheti, hogy a lotharingiai herczeg volt az, a ki Buda várát a töröktől visszavette; ki felejtheti el Eugennek magyar földön vívott győzelmeit? Ezen positiv eredményeken kívül

mennyi volt mind a két félre nézve a negatív, a ki sem számítható haszon. Ausztria sok szerencsétlen hadjárata után bírt-e volna oly épen megmaradni, ha nincs mögötte még egy nagy ország, nagy rónáival, hegyeivel, folyóival, a honnan az ellentállást folytathatta, a hol a hadiszerencse még megfordulhatott? Ki számíthatja ki, hány támadásnak lettünk volna kitéve, hánynak Ausztria, hánynak mi, ha fegyvereink szövetség nélkül nincsenek? A gyengeség magára vonja a hódítót, mint a villámot a vas. És kérдем, találtunk-e volna külön-külön olyan szövetségesekre történelmünk kritikus perceiben, mint a minők így rendelkezésünkre voltak? A szövetség lehetősége mindig egyenes arányban áll az erővel, a melylyel valamely állam rendelkezik.

De sok keserű emlék is fűződik múltunkhoz.

A szerencsétlen politika, a melyet Bécsben és nem ritkán Magyarországon is folytattak, összeütközésbe hozta nemzetünket a dynastiával és ennek többi tartományával.

Néha az abszolutizmus támadása az alkotmány ellen, a dynastia kísérlete, hogy a laza personal-uniót bensőbb kapcsolatokkal helyettesítse, vagy a királyi hatalom terjesztésével és a birodalmi egység szempontjának uralomra juttatásával legalább a gyakorlati életben kijátssza, célzatos egybeolvasztás és néha germanisatio, s ezek természetes reakciója, a küllelenséggel is pactáló kuruczszellem, ellenséges táborokra szaggatta a népeket, melyek egy korona alatt egymás védelmére lettek volna hivatva. Ha végső eredményében csak hasznunkra vált a kapocs, a mely bennünket Ausztriával összekötött, nem lehet az elől elzárkózni, hogy ez csak azért volt így, mert az uralkodó politika, a mely sohasem karolta fel nemzetünk érdekeit igaz melegséggel, egész odaadás-

sal, a melynek végső célja, néha öntudatlanul és sokszor erély nélkül képviselve, de csaknem mindig az egybeolvasztás volt, csupán azért nem vált végzetessé nemzetünk létére, mert nem volt elég ereje, mert ügyetlen volt, s mert hatalmas reactiót szült. Másrészt Magyarország nagy többsége, habár csak rövid ideig, de mégis nem egyszer folytatott oly politikát, a melynek győzelme a dynastia végbukását jelentette volna.

A végromlás, a mely nem egyszer ott lappangott a fejedelem és a nemzet politikája mögött, mint ennek elmaradhatatlannak látszó eredménye, nem következett be, mert nem volt elég erő e politika kivitelére. De ha a végromlás el is maradt, mindenesetre megvolt a sok hibának azon szomorú következménye, hogy megnehezítette az együttélést. Megmérgezte a nemzet lelkét és oly nyomokat hagyott maga után, a melyekkel minden politikusnak számolnia kell, a melyek nagyra növelve a bizalmatlanságot a német ellen, kártékony hatásukat még most is éreztetik, midőn pedig a bizalmatlanság tárgyi alapja megszűnt, midőn az irányadó politika megváltozott, s a nemzet érdekét a Habsburg-dynastia uralma óta először karolták föl igazi atyai jóakarattal, igazi odaadással és melegséggel.

Sajnos, a világon minden megboszulja magát. Előbb vagy utóbb, de biztosan.

Sajnos, a rossz, a tragikus emlék rendesen túléli, túlkiabálja a jót, a melyet nagyon is könnyen elfelejtenek.

Ausztriában sok helyütt ma is Rákóczyra, Kossuthra gondolnak, ha magyarról van szó, mi pedig gyakran Caraffára, Haynaura, ha osztrákról beszélünk.

Oda át ki emlékezik arra, hogy milyen szolgálatot tett a magyar nem egyszer a dynastiának és Ausztriának? Ki emlékezik reá, hogy nemzetünk volt az elő-

bástya, a mely őket vére és pénze árán a Kelet rohamaitól megvédte? Ki emlékezik Hadikra és a magyar vitézekre, kik a messze Nyugaton küzdöttek? Ki emlékezik a labanczokra, a kik gyakran koczára tették vagyonukat, életüket azon kapcsolat védelmében, a mely bennünket Ausztriához fűz? Ki gondol arra, hogy mennyit használt Ausztriának egy Széchenyi, egy Deák? Pedig nem tudnék osztrák államférfiút megnevezni, a kinek szomszédjaink többet köszönhetnének, mint e férfiaknak.

A legújabb időben Bécs városában mélyen elszomorító és főleg osztrák szempontból fájlalni való, mert őket megalázó tünetek észlelhetők. Ezen város békeszerető, rokonszenves, derék polgárságának többsége a gyűlölködés rút szenvedélyének vak eszköze lett. A jókedvű, a humánus, a művelt Bécset lázba ejtette az irigység. de a zsidóval, «le a magyarral, így hangzanak többségének jelszavai. Lueger, az örökké káromkodó néptribunus, polgármesterré lehetett. E megfoghatatlan tünetek, reményilem, múló ideig tartó betegséget jelentenek, a melynek még emlékét is restelleni fogja az osztrák nép, s nem kétlem, hogy még a megtévesztett rész is csakhamar vissza fog térni a civilisatio útjára, a mely nem ismeri és nem ismerheti el igazoltaknak e boszúindulatokat, s a mely a szidalmazást és átkozódást sohasem tekinti komoly politikushoz méltónak, a mint hogy az ily kirohanások nem is annyira annak ártnak, a ki ellen irányulnak, hanem azt a magáról megfeledkezett felet sebzik meg, a kitől erednek. Nem is akarom és nem is fogom e sajnálni való aberratiót a bécsi nép egészének betudni, a mint hogy nálunk egyáltalában nyugalommal és méltósággal ítélik meg e kifakadásokat és senkinek sincs eszében, hogy azokat hasonló forrná-

ban viszonozza. Ezt a szégyent nem hozzuk a magyar névre. Különb, igaz örömmel tapasztalhatni, hogy éppen ezen túlkapások máris reactiót szültek a józanabb osztrákoknál és remélhető, hogy ezen elemek a velünk való jó egyetértést, a mely oly annyira érdekökben van, az eddiginél nagyobb igyekezettel fogják ápolni.

Ha nálunk ily túlhajtásokat nem is észlelhetni, nem lehet tagadni, hogy a közhangulat Ausztria irányában még ma sem olyan, a milyen lehetne, s a milyennek hasznunkra is lennie kellene. A régi sebek végleg még nem hegedtek be.

A hol dög van, mindig van ragadozó, a mely abból él. A hol a nemzet lelki világán seb van, mindig akad lelkiismeretlen politikus, a ki abból táplálkozik, azt mélyíteni igyekszik.

Hányan vannak ma is, kik vagy maguk is e történelmi tragikum hatása alatt állván, vagy jobb tudatuk ellenére önző lelkiismeretlenségből — ki láthat be a lelkek titkába — e bizalmatlanságot szítják, ennek hízelegnek, belőle élnek.

Így igaz és nem igaz motívumok összejátszása következtében, a minek e földön minden nagyobb hatás eredetét köszönheti, a népszerűség, a nemzeti poézis, a nemzeti hála azon nevek körül összpontosul, a melyek az Ausztria elleni küzdelmekkel vannak összeforva. A szabadságharczok hősei mellett a többiek, az önvédelmi harcok hősei, a Rákóczyak mellett a Zrínyiek, egészen háttérbe szorultak. Azok meg, a kik nevüket a dynastia érdekeivel azonosították, a kiknek pedig gyakran szintén nagy érdemök volt abban, hogy hazánk ma is áll és szabad, egy Pázmány, egy Esterházy Miklós népszerűségre soha sem tettek szert. 1849 hősei tagadhatatlanul kivívták maguknak a népszerűségnek el nem

hervadó legkiválóbb babérkoszorúját. Mellettök minden más érdem emléke elhalaványult. Egy Széchenyi István neve a Kossuthé mellett, legalább a mi a zajos népszerűséget illeti, háttérbe szorult.

Így jött létre azon szomorú tünemény, hogy gyakran, midőn mi ünneplünk, szövetségesünk, sőt még királyunk is gyászol. E szempontból szerencse, hogy Ausztriában nincs meg az az egységes, erős nemzeti élet, a mely megvan nálunk, különben megtörténhetnék, hogy ők ünnepelnek akkor, a mikor mi gyászolunk. Mi pedig, s ezt bizton tudom, nem fogadnók oly egykedvűen a bennünket bántó ömlengéseket, ha komoly és igazán tekintélyes elemektől erednének; mi politikai demonstrációt látnánk benne, a melyre ellentüntetéssel kellene felelnünk.

S mivé lenne az összetartozás érzete e tüntetések között? Így is már nem egy ünnepi zaj, nem egy szobor-leleplezés tett komoly kárt azon harmónián, a melynek közöttünk mindnyájunk javára uralkodnia kellene.

E tüntetések csak symptomái, igen gyakran absolute el nem fojtható symptomái azon lelki állapotnak, a melyet, mint mondám, multunk és főleg az ellenünk elkövetett bűnök teremtettek, szomorú következményei azon ténynek, hogy az egyszer összetiport bizalom csak lassan, csak nehezen tud újra föléledni.

Nincs érzékenyebb, nincs könnyebben hervadó növény a bizalomnál. Pedig nincs is ennél szükségesebb, főleg olyan népeknél, a melyek egymásra vannak utalva.

Sajnos, a kölcsönös bizalom ezen hiányát, a kölcsönös sympathia gyengeségét, a közös fejedelem személye iránt úgy a Lajtán túl, mint az azon innen egyaránt és általánosan érzett rajongó tisztelet és szeretet sem bírja teljesen pótolni, mert a Kamarilláról, a föld-

alatti befolyásokról elterjedt mese izgató agyrémei az összekötő pontokat ritka ügyességgel képesek elkerülni. E helyzet nagy mértékben megnehezíti azon feladat megoldását, a mely már egymagában is kényes, egymagában is olyan, hogy annak kielégítően megfelelni másutt is alig voltak képesek.

Mi következik mindezekből? Mindenekelőtt az, hogy ne legyünk könnyenhívők és optimisták, hanem hogy szigorúan rostáljuk meg az elénk hozott új terveket, mert nem valószínű, hogy jobbnál jobb rendszerekre találjunk céljaink megvalósítására, s mert nem valószínű, hogy azon problémával, a melyet mai formájában szerencsésen megoldanunk oly nehezen sikerült, más alakban megbirkózni képesek legyünk. A történelem tapasztalata arra figyelmeztet bennünket, hogy jelenlegi állapotainkkal szemben se gyakoroljuk az elégedetlenségnek azon túlságosan szigorú kritikáját, mely az elért eredményt az eszményiekhez méri, s minden tökéletlenség, minden esetleges fogyatkozás miatt az egésznek becsét akarja elvitatni, az egész alkotást akarja halomra dönteni.

Ne feledjük, hogy ha csak tűrhetőt is tudtunk elérni azon a téren, a melyen mások még ennyit is vajmi ritkán voltak képesek maguknak biztosítani, akkor e vívmányt veszélyeztetni bűn volna a nemzet ellen, sőtét és komoly bűn, a melyet nem enyhítene az, hogy azon eszmény, a melylyel bennünket csábítottak, vörös, fehér és zöld zászlóval díszítve, nemzeti paszománnyal fölczifrázva jelent meg közöttünk. A tudat, hogy milyen nehéz a probléma, a melyet 1867-ben megoldottunk, adja meg egyedül a kellő mértéket minden más ilyenmű alkotást célzó terv megbírálására, s ugyanakkor az fog bennünket azzal a türelemmel és azzal az óvatos-

sággal vértetni, a melyre nemzetünknek kényes viszonyainál fogva annyira szüksége van.

Nem hiszem, hogy csalódom, midőn a probléma e nehézségeiből azt a következtetést vonom le, hogy ha a mai viszonyok elviselhetők, vissza kell utasítanunk minden változtatást, vissza kell utasítanunk még az esetleg tetszetős eszméket is, mert mindig nagyobb a valószínűség, hogy azok állapotunkon rontanak, mint hogy rajta javítanak. A praesumptio a föntebbiek alapján ellene szól annak, hogy az új jó is legyen.

De hogyan vagyunk a mai rendszerrel? Helyesnek bizonyult-e az, vagy nem? Döntő fontosságú e kérdés, mert csak ha kudarczot vallott a mai alkotmány, csak ha tarthatatlannak bizonyult a mai állapot, csak akkor helyes és engedhető meg a jelenlegi rendszer elvetése, csak akkor igazolt a törekvés, hogy szövetségünket új alapra helyezzük.

Növeli még ezen conclusio erejét, fokozott óvatosságra int bennünket és még inkább arra szorít, hogy csak teljesen bebizonyult szükség esetében térjünk le a mai alapról, az a körülmény, hogy minden megbolygatása, megváltoztatásának minden kísérlete már önmagában is nagy veszélyekkel jár és valószínűleg oly helyzetet teremtene, mely a szövetség fönmaradását igen kétségessé tenné. Még ha kitűnő is volna az új terv a papíron, a válság veszélyei minden bizonynyal annyira kifogatnák mivoltából, hogy üdvös hatásai aligha érvényesülhetnének.

III. FEJEZET.

A KIEGYEZÉS MÓDOSÍTÁSÁNAK VESZÉLYEIRŐL.

A míg legalább is kétséges, vájjon az, a mit a kiegyezés helyébe akarnánk tenni, jó lesz-e, jobb lesz-e, mint az, a mink ma van — hisz egy ki nem próbált rendszer eredménye mindig bizonytalan, főleg midőn oly nehéz feladatról van szó, mint a minőt mi akarunk megoldani — addig biztosan tudhatjuk, hogy a jelenlegi alap ledöntése és a monarchia új szervezése nagy küzdelmekre és súlyos krízisekre vezetne, s hogy e kísérlet Magyarországot ismét nehéz megpróbáltatásoknak, nagy veszélyeknek tenné ki. A mai szövetség felbontása és új alapokra fektetése, élő organismusok ketté tépése, új organismusok teremtése, elfogadott rendszerek lerombolása, újak elfogadása, oly fontos kérdések új megoldása, a melyek két állam, több nemzet, a dynastia létérdekeit érintik, mindez minden valószínűség szerint kölcsönös gyűlölet ébresztésével, csúnya szenvedélyek fölkelésével járna és csak nagy rázkódások útján volna keresztülvihető, a melyek ha el is múlnak, állandó nyomot hagynak hátra, s oly szellemet fejlesztenek, mely mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy az új rendszer, bárminő legyen az, kedvező viszonyok között léphessen életbe. Ezen szellem megnehezítené az együttes működést és megakadályozná,

hogy az új kísérletnek esetleges előnyei érvényre jussanak. Egészen biztosra vehetjük ez eredmény be-
következését, ha meggondoljuk, hogy már is hány ilyen
kísérlet zajlott le, hogy ennek következtében már is
mennyire feszült a helyzet és milyen gyöngye az össze-
tartás szelleme a szövetségesek között; ha továbbá
meggondoljuk, hogy a mostani rendszer sem Európa
közvéleményének, sem a dynastiának, sem az irányadó
többi tényezőnek szemében magát le nem járta, s hogy
annak lerombolását mindenütt csak a magyar chauvi-
nismusnak tulajdonítanak, annak, hogy a magyar fajjal
állandóan nem lehet megélni, mert szeles és könnyelmű,
annak, hogy nem is akar szövetségben maradni, hanem
kifelé gravitál.

A közös ügyek szervezése kérdésének újból való
felvetése a legkülönbözőbb aspirációkat, a horvát, szláv,
oláh, cseh, lengyel vágyakat hozná fölszínre, mint
hozta a múltban is minden krízis, mely a monarchia
létalapjait, szervezetét érintette.

A centralista typos mesterségesen felkeltetnék azon
koporsóból, a melyet neki a kiegyezés készített, mihelyt
a magyar elem megragadná az offensívát azon intézmé-
nyek ellen, melyek a centralisatiót megfosztották létalap-
jától, mert jobban biztosították azon célokat, a melyeket
amaz eredménytelenül szolgált, t. i. a dynastia tekin-
télyét és a monarchia hatalmi állását; s egyenkint fel-
tűnnének a népek életének mélyéből a szláv jellegű foe-
deralismus eszméje, a központi parlament gondolata, a
paritás helyett a majorisálás lehetőségével, a cseh állam-
jog érvényesülésének hite, s mindazon túlzások, a me-
lyeket a múlt emléke és a jövő kába reményei ébresz-
teni képesek. A társadalom, az állam rendjét gyakran
hasonlították egy vékony humus-réteghez, a mely for-

rongó vulkánt takar, s a mely lángoló, pusztító lávák fölött gazdag termést ad, de ha megrázkódtatják, egyszerre összeomolhatnak és helyt adhat a pusztító elemek féktelen garázdálkodásának. Ehhez hasonlítható azon rend is, a melyen a monarchia jelenlegi élete alapul. Míg a kapcsolat megállapítása, minden kétségen felül álló jogi szilárdsága háttérbe szorította a dissolvens, a centrifugális erőket; míg vasabroncsok közé zárta a sok széthúzó kívánságot és ábrándot: e rend megbontása egyszerre megint napfényre hozná a különféle sok ideált és irányzatot, s a népekben és törzsekben azt a hangulatot ébresztené, a melyben olyankor vannak, a midőn tudják, hogy sorsuk, létök ismét a bizonytalannak van kitéve, hogy talán perczek, órák alatt elérhetik minden kívánságukat, veszélyeztethetik minden vívmányukat, a mely hangulat a nagy átalakulások korában szokott a népeken erőt venni, a mikor fokozott sebességgel élnek, a mikor perczek fontosság dolgában évekkal felérnek, a mikor az idők nagy eseményekkel terhesek, a mikor minden érdek egyszerre van koczán. Ilyenkor minden önzés, minden ellentét egyszerre felébred és érvényesülni akar. Pedig minden rend, minden társadalom, állam vagy államszövetség egyaránt az igaz és a vélt ellentéteknek, az igaz és a vélt ellenfeleknek, concurrensoknak egymással való megférésén alapul. Minden ember, az emberek csoportjából álló minden szervezet csak az ellentétek kiegyenlítése mellett élhet meg. Midőn az ellentétek egymással többé nem tudnak megférni, midőn a régi modus vivendi felmondja a szolgálatot, midőn az ellentéteknek újra meg kell egymással alkudniok, midőn a megzavart egyensúly új alapon törekszik helyreállani: mindig és mindenütt veszélyeztetve van az együttélés, a társulás lehetősége. Ki tudná előre megmondani, hogy a régi

harmónia helyreáll-e valaha, hogy a széthúzó ösztönök új compromissumra fognak-e lépni, hogy megtalálhatni-e majd a módot, a melylyel a lefelé rohanó lavinát meg lehet állítani? Ki tudná előre megmondani, hogy a kik a széthúzó erőket megindították, képesek lesznek-e mozgásukat ott megállítani, a hol akarják? Régi tapasztalat, hogy könnyebb a szellemeket felidézni, mint azután eltüntetni, hogy könnyebb rombolni, mint a széthányt anyagból újat építeni.

Ilyen krízisnek csak akkor szabad a nemzet életét kitenni, valamely államszövetséget csak akkor szabad a teljes átalakulás kísérletével veszélyeztetni, midőn a szűkség elutasíthatatlanul parancsolja, midőn a status quo tényleg fölmondja a szolgálatot, midőn igazán érezhető, hogy a további fejlődést zavarja, megakadályozza. De holmi szépen kigondolt elméleti igazságok kedvéért. melyek, sajnos, gyakran illúzióknak bizonyulnak, könnyelműen odahagyni oly alapot, a melyen megélhetünk és fejlődhetünk: ez oly frivol eljárás volna, a melynek párját a világ története ritkán mutatja.

Így eljárnunk hiba lenne még akkor is, ha a válsággal járó veszélyek bekövetkezése nem is volna valószínű, ha nem is volna könnyen előrelátható. Nagy bajoknak már elméleti lehetősége is elegendő ok az óvatosságra. De ez esetben nemcsak erről van szó, nemcsak attól kell tartanunk, hogy az emberi elme fogyatékoságánál fogva, a politikai tudomány kezdetlegessége miatt, talán még sem fognak beválni a legbiztosabbaknak látszó remények sem, s hogy a legtudósabb számítással is kudarcot vallhatunk: hanem valósággal szemmel láthatók, félre nem ismerhetők azon veszélyek, a melyek a monarchia újjáalakításának kísérletét környezik. Nem abban áll a veszély, hogy a legbölcsebb okoskodás

is csalódhatik, hanem ellenkezőleg, attól kell tartanunk, hogy ha nem bizonyul minden előrelátás, minden politikai combinatio hibásnak, s ha nem következik be valamely non putarem, akkor a kísérletnek, a melylyel a monarchiát erőszakosan át akarjuk alakítani, elkerülhetetlen következménye lesz a nagy catastropha. Igaz, hogy a függetlenség szószólói ezt tagadják. Reményekkel, illúziókkal telt képet formálnak ők maguknak a dolgok valószínű fejlődéséről. De tartok tőle, a krízis egészen más eredménnyel járna, mint a minőt heves vérű apostolaink várnak. Ők a dolgot igen szépen kigondolták és kibonyolódását igen egyszerűnek látják. Úgy képzelik, hogy a közös sereg egyszerre megoszlik két seregre, a külügyi képviselőt két szervezetre, a delegatio megszűnik működni és a mostani védrendszer helyett egyszerre egy új támad, még pedig jobb az előbbinél; hogy parancsszavunkra dynastiánk azonnal be fogja látni az új rendszer előnyeit és magát azzal teljesen azonosítani fogja; hogy a réginek ketté tépéséből alakult két sereg egymással azonnal a legjobb egyetértésre fog jutni, a legbensőbb fegyverbarátság fog közöttük kifejlődni; hogy az osztrák rész azonnal elfeledi, hogy tönkre tétetett azon sereg, a mely tagjainak büszkesége volt, a melyet tagjai szerettek, a melyhez ragaszkodtak, a mely feladatának megfelelt, a hadúr, a külföld elismerését ki tudta vívni, monarchiánkat tiszteltté, féltté tudta tenni; hogy a monarchia mai formájának szétzúzása és a sereg ketté szakítása nyom nélkül marad a dynastia és a népek lelkében; hogy e szervezetek ki fognak múlni, mint magukat túlélte intézmények; ki fognak dőlni mindenkinek örömére, sajtó sebek hátrahagyása nélkül, s hogy így azonnal meglesz mindkét államban az a hangulat, a mely mellett oly kényes kérdések, mint a minő a véderő szervezete,

objectív alapon lesznek megoldhatók. Úgy képzelik e vérmes hazafiak, hogy a centralista irány Ausztria népéinél minden talaját, a dynastiánál minden támaszát el fogja veszíteni; hogy hasonlóképpen meg fog semmisülni a szláv foederalismus iránya; hogy a dynastia csupa há-lából nemzetünk iránt mely egy sereg helyett kettővel gazdagította meg, végre valahára a magyar befolyásnak lesz igaz szószólója; hogy így az osztrák parlamentben ellenségeink le lesznek fegyverezve és ott azon magyar-barát elemek fognak dominálni, melyek a dualismust védték, sorsukat ahhoz kötötték, s a melyeknek állás-foglalását a magyarok hű kitartása a szövetség ezen for-mája mellett oly fényesen igazolta; hogy szövetségeseink, a németek, megerősödvén az által, hogy nyelvüket a ma-gyar seregből kidobták, hatalmasabbak lesznek és na-gyobb hűséggel fognak bennünket támogatni, mint ed-dig. Vagy ha mindez nem történnék meg és valahogy mégis jelenlegi ellenfeleink, Lueger, Schönerer vagy Ho-henwarth, vagy Schwarzenberg jutnának éppen a mi aciónk következtében túlsúlyra, ez elemek sokkal jobban fognak egy Kossuthal, egy Ugronnal megférni, mint tu-dott Tisza egy Auersperggel vagy Taaffeval, Bánffy Ba-denivel megélni. Végül azt reménylik merész reformer-jeink, hogy a külföld, látván e fenséges harmóniát, régi ellenfelek kibékülését, a minőhöz hasonló jelenetet a francia forradalmat megelőzőtt testvéresedés, kölcsönös ölelkezés szép napjai óta az emberiség nem látott, s meghatva azon kitartástól, a melylyel a magyar nemzet az oly örömmel üdvözölt kiegyezéshez ragaszkodni tudott, a külföld, mondom, rendíthetetlenül fog bízni az új combi-natio állandóságában és ennélfogva szövetségünk kere-settebb is lesz, mint a milyen ma. Szépen és elmésen van mindez kigondolva; de, sajnos, kevés benne az

emberismeret és sok az utópia. Sajnos, hogy a mesék világából való. Nem kell jósnak lenni, hogy az ember megmondhassa, hogy mindez másképp lesz.

Nem valószínű-e, hogy a dynastia, mely európai állása biztosítékát a külpolitikának és a seregek egységében látja, nemzeti offensívánk következtében újra el fog tőlünk idegenedni, hogy a nemzet és a korona között újra disharmonia fog keletkezni? Nem valószínű-e, hogy a dynastia azon célt, a melyért már a múltban annyit áldozott, a védelem egységének megóvását nem fogja azonnal elejteni, hanem támaszát azon elemekben fogja keresni, a melyek szívesen működnének közre a sereg egységének visszaállításában, ha ez egység nem is a paritás alapján nyugodnék, hanem talán a federalismusén, tehát oly alapon, a melyen mi majorisálatnánk, a mely szláv és nemzetiségi színezetet adna a monarchiának? Nem valószínű-e, hogy Ausztriában a dualismussal együtt végleg lejárnák magukat barátaink, mert ők mind e rendszernek a hívei, s hogy a kik helyökbe jönnének, azok centralisták vagy foederalisták volnának, de mindenesetre elleneink? Ők ma is elleneink és ugyan miért változnának meg? Nem valószínű-e, hogy azon magyar párt, a mely abból indul ki, hogy hunczut a német, a mely dogmává emeli, hogy lemondani valami követelésről, ráállani valami compromissumra hazaárulás, a mely tehát lényegében antisociális, lényegében megférhetetlen és egyenjogú tényezőkkel meg nem élhet s mely ezen kívül speciálisan antiosztrák, nem valószínű-e, mondom, hogy ezen magyar párt és az osztrák chauvinisták, a szláv túlzók, a kik e részben méltó párjaik a mi szelősöinknek és legalább is annyira antimagyarok, mint a mi radicálisaink antiosztrákok, soha sem fognak egymással békésen megférni, hogy hamarább fog az ezen

elemek vezetése alatt álló két parlament egymás ellen casus belli-t találni, mint a casus fcederis-re nézve megállapodásra jutni?

A szétválás processusában felhevült kedélyek nem lesznek-e inkább háborúra előkészítve egymás ellen, mint egymásnak hű és állandó támogatására? Lehet-e azon objectiv hangulat uralmára számítanunk, a mely nélkül a közös érdekek igazságos, czélszerű megoldása merő képtelenség? Van-e kilátás arra, hogy az új alakulások nem a gyűlölet, a bizalmatlanság túlnyomó befolyása alatt fognak állani?

Ízlelőül szolgálhat az, a mi jelenleg a gazdasági kiegyezés megújításának tárgyában a Lajtán túl történik. Mennyi szenvedélyt, mennyi új gyújtóanyagot hozott fölszínre ez ügy napirendre tűzése. A közjogi rendezés megváltoztatása pedig még sokkal nagyobb hullámokat támasztana.

És a két hadsereg harmóniája nem kézzelfogható utopia-e? Ha a két állam viszálya, egymással való megférhetetlensége teremtené meg a két sereget az egyből, nem valószínű-e, hogy ez eredet mélyen a szívekbe vésódnék? Nem erősödnék-e meg kiirthatatlanul azon meggyőződés, hogy ha a közös seregből kettőt alakítottak, ez nem a külföld miau történt, mert hisz mindazon tényezők, a melyek a sereg erejét és harczképességét hivatásuknál fogva megfigyelik és a legilletékesebbek annak megítélésére, a ketté választásnak ellenei, a mint hogy az egész szakértő Európa ítélete szerint a régi sereg föladatainak teljes magaslatán állott; mondom, nem fog-e okvetetlenül lábra kapni az a meggyőződés, hogy e ketté osztásnak célja más nem lehet, mint a két testvérországot egymással szemben is felfegyverezni?

Az osztrák seregből soha sem lehet majd azon meg-

győződést kiirtani, hogy a magyar rész kiválása csakis ő ellene van irányozva, csakis Magyarország védelmei célozza Ausztriával szemben.

Ezen kölcsönös bizalmatlanság pedig kizárja a fegyvertársaknál okvetetlenül szükséges fegyverbarátságot. Ha félszemmél egymásra ügyelnek, egymást lesik, ha egymásra gyanakodnak, nem lesz meg közöttük azon teljes és tökéletes harmónia, s nem várhatni tőlük azon minden hátsó gondolatól ment loyális összeműködést, a mely nélkül siker nem képzelhető, a mely csak a teljes bizalom talajából fakadhat. És ha még hozzá vesszük azt, hogy a közös hadúr szíve sem osztanék meg teljes pártatlansággal az akarata ellenére keresztülerőszakolt, a szemefénye, büszkesége, a régi közös sereg romját okozó magyar sereg és az osztrák sereg között, mely utóbbit magát tartaná a régi örökösének; ha hozzá vesszük az összes vezéregyéniségeknek személyes érzelmét, a kiknek hatásköre, hatalmi tere a felére reducálódna, a kik a sereg egységében látták harczképességének biztosítékát is; ha így ténynyé válnék az összes vezető körökben a magyar sereg iránt azon rosszakarat, a ni elvivel ma alaptalanul vádolják a fővezényletet; ha igazán megjelenék a ma csak falra festett ördög, a bizalmatlanság és a rosszakarat a magyar erő ellen, s ha ennek hatása seregünk elsatnyulásában érezhető is volna: akkor kérdezem, nem látnánk-e több gyúanyagot összehalmozva az emelendő új építmény körül, mint a tervcsinálók gyanítják?

Mindezt meggondolva, ki merne jót állani azért, hogy a honboldogító tervek megvalósulásuk esetében nem fognak-e testvérvérbe kerülni, hogy a seregek nem fognak-e megbízhatatlan barátokból ellenfelekké válni? És ha erről jót állani nem lehet, ki merné nem-

zetét ezen krízisnek kitenni, ha a jelenlegi alapon a nemzet erősödése lehetségesnek bizonyult?

A monarchia átalakulásával járó bizonytalanság, félek, azon reményeket is kegyetlen kézzel tépné széjjel, a melyeket az új monarchia szövetségeinek tekintetében vérmes hazafiaink táplálni látszanak. Már magában az, hogy a mai rendszernek csak rövid élet adatik, lehűtően hatna szövetségeseinkre. A változékony politikai iránynak hódoló, a könnyelmű kísérletekre hajlandó nyugtalan népek nem azok, a melyekkel független népek össze szeretik sorsukat kötni. Nem szólva a véderő szervezetének megváltoztatásáról, nem szólva ez erőnek az átalakulás idejében elkerülhetetlen gyöngeségéről: az újjáalakítás már azért sem hatna biztatóan, mert önkénytelenül fölmerülne az a kérdés, hogy az új rendszert, a mely esetleg még képes volna bizalmat gerjeszteni, nem fogja-e rövid idő múlva egy olyan felváltani, a mely már nem adja meg a harczképességnek azt a biztósítékát sem?

Ezenkívül tagadhatatlan tény, hogy az európai katonai szakkörök mind azon nézetnek hódolnak, hogy egy nagy sereg többet ér, mint több kis sereg cooperatiója, hogy monarchiánk összetartása biztosabb alapon nyugszik, ha nincs két serege, mely még egymással is harczba keveredhetnék, mint ha megvannak az egymás elleni küzdelemnek kész eszközei, s hogy külügyi politikánk következetesebb lehet, s ezért megbízhatóbb barát, hatalmasabb ellenség, kiszámíthatóbb és ezért állandó politika folytatására alkalmasabb, ha a vezetés egységes, mint ha két külügyminiszter van. Tagadhatatlan tény, hogy Európában a védelmi eszközök ketté választását a monarchia gyöngülésének vennék és hogy benne mindenütt a két állam végleges szétválásának első lépését

látnák, a melyre a második minden valószínűség szerint mihamarabb következnek. Lehet, hogy e felfogás előítéletből ered; lehet, hogy Európa csak azért tévelyeg ily ferde utakon, mert nem figyel elég gondnal függetlenségi politikusainkra, a kik megmagyaráznák neki, hogy az igazi, a benső harmónia Ausztria és Magyarország között csak az ő uralmuk idejében fog előállani: hogy nincs biztosabb módja két állam állandó szövetségének, mint ha az ügyek a legintransigensebb, a legchauvinistikusabb szellemben vezetettek; hogy nincs biztosabb módja közös érdekek elintézésének, mint a közös érdekeket szervezet nélkül hagyni, azokat a véletlenre bízni. Mindez meglehet, de nem változtat azon a tényen, hogy míg Európa népei és kormányai a magasabb politika ez iskoláján át nem mentek, az erőnkbe vetett bizalom a fagypontra sülyedne, s hogy szövetségesre igen nehezen találánk. Hogy ez tény, nem pedig pusztá állítás, bizonyítja azon aggódó figyelem, a melylyel legbensőbb szövetségesünknek, a német államnak diplomatiája ma a közös sereg jövőjét érinthető minden mozzanatot kísér.

A kinek alkalma volt a német császárság képviselőivel találkozni, tudhatja, hogy ők a sereg egységében látják a szövetség előfeltételét, s hogy mihelyt ez veszélyeztetve volna, a német politika új szövetségben keresné létérdekei biztosítékát. Joggal mondhatjuk ezzel szemben, hogy ez reánk nézve irányadó nem lehet, hogy mi nem vagyunk a némethez kötve, hogy mi csak oly könnyen találhatunk más szövetségest, mint ők. Ez igaz. De csak ha erősek vagyunk és ilyeneknek tartanak is bennünket. Nem vagyunk inkább utalva a német birodalomra, mint a német mi reánk. Ebben van a szövetségnek egyik ereje. De, kér-

dem, hogy ha odahagy bennünket a jelenlegi szövetség, mert gyöngének tart, van-e akkor reményünk ahhoz, hogy újat kapjunk? Nem valószínű-e, hogy új alakulásunkról másutt is ugyanaz a nézet fog uralkodni, mint Németországban?

És ezen kívül lehet-e, szabad-e számításon kívül hagyni azon eshetőséget, hogy a belső krízis perczében, a sereg és a diplomacia átalakulásának idejében, midőn a legjobb esetben a legoptimistikusabb fölfogás szerint is gyöngé lesz védelmi szervezetünk, a belső bonyodalomhoz, az átmeneti korszak nehézségeihez külső complicatio is járulhat? Szervezetünknek ezen ideiglenes gyöngesége már önmagában is elég ok arra, hogy ezen eshetőség valószínű legyen, Véderónknak ideiglenes desorganisatója már egymaga is szülhetne ilyen complicatiókat. Ideiglenes gyöngeségünk ellenségeinket bátorítaná, barátainkat pedig elidegenítené tőlünk. Egymagában ez, a különben legbékésebb időben is, zavart és háborút idézhetne elő.

Sajnos, egészen mások tehát, sokkal veszélyesebbek azon következmények, a melyek minden valószínűség szerint a kiegyezés megbolygatásával járnának, mint a minöket ettől a függetlenségi párt vár. A magyar nemzet elszánt akarata, hogy viszonyát Ausztriához új alapra fekteti, meggyőződésem szerint oly krízisre vezetne, mely a monarchiát alkotó elemeire bontaná föl, talán fegyverre is szólítaná őket egymás ellen, s e szerint a végromlás veszélyének tenné ki hazánkat, a monarchiát, a dynastiát. A gyermekbetegség az új szülöttet vagy megölné, vagy gyöngévé, satnyává tenné egész életére, önmagában bármilyen erős és helyes constitútiójú volna is, s bármilyen életrevalónak látszanék is a szervezet, a mely napvilágra jött.

Azon reménynek, hogy a mai rendszer helyébe könnyű lesz egy újat állítani, olyant, mely a monarchia elemeit igazibb és bensőbb kapcsolatokkal lesz képes egymáshoz fűzni, egy nagy tévedés az oka. Szélső politikusaink Ausztria viszonyaira nézve vannak csalódásban. Azt hiszik, hogy a decentralisatio híveiben, a kiknek súlya és hatalma a Lajtán túl emelkedőben van, természetes szövetségesre találnak, s hogy ezek politikai elvöket a monarchia közös szervezetére is ki akarják terjeszteni. A kép, a melyet szélsőink maguknak alkotnak, a következő: A függetlenségi párt és az osztrák föderalisták egyet akarnak: a szövetségző államok teljes függetlenségének érvényesülését az egész vonalon. Azt hiszik, hogy e két párt szövetsége természetes és igaz alapjára fogja a monarchiái helyezni. A monarchia, a mely ma két állama közös védelmén alapul, ezen terv szerint több kisebb államnak kölcsönös védelmén nyugodnék. A mai forma a magyarok bizonyos aspiratióinak és az osztrák szlávok összes politikai ambíciójának áldozata árán tartható csak fönn és ezért gyöngye; az új rendszer mindezen kívánságok érvényesülésére vezetne és ezért lenne erős. A szabad nemzetek szövetségének ezen képe azonban ábránd. A ki róla álmodozik, félre ismeri az irányzatokat, a melyek Ausztriában uralkodnak. Ott csak azok szövetségeseink, a kik a dualismus hívei. A többi tényezővel nehezebb lesz a megélés. A föderalisták célja és a szélbal ideálja nem ugyanegy politikai gondolatnak a kifolyása. Decentralisálni akar ugyan mind a kettő; de az egyik a közös ügyekben, a másik a külön, az autonóm ügyekben. És ez nagy különbség. A cseh, a morva, a szlovén nem akar külön, önálló nemzetközi életet élni. A mint történelme, úgy mai kívánsága is szerényebb. Közvetlen célja: nagy-

mértékű önkormányzat, a Reichstag helyett a Landtagok hatáskörének terjedése s a delegatio függése ezen testületektől, nem pedig a központi osztrák parlamenttől. E kívánságaik mellett ők is csak erősíteni akarják a birodalmi kapcsolatot. Törekvésükben azon remény vezeti őket, hogy megnyervén tervöknek a dynastiát is, ők arra is képesek lesznek, a mit a német faj már el nem érhet. Azzal kecsegtetik magukat és a dynastiát, hogy ők képesek lesznek a birodalmi ügyek nagyobb centralisatiójára és egy központi törvényhozás kifejlesztésére. Ha van magasabb politikai ambitio eszméjükben, ez nem a külön államiság teljes kifejlesztésének alakjában nyilvánul, hanem abban, hogy kezet fogva a mi szlávjainkkal, monarchiánkból szláv birodalmat alakítanak. Ez ideáljuk éppen azt fenyegeti, a mi nekünk a legszenvedőbb kincsünk, nemzeti jellegünket. Hol van itt az érdekszövetség, a természetes harmónia? Hol van a közös cél, a rokonszenvről nem is beszélvén? Egy Strossmayer, egy Starcsevics természetes szövetségese lehet egy Klamarcnak. Heroldnak, de Kossuth vagy Ugrón nem. Az összes analogia a szélsőbal és a lajtántúli szláv irányzat között az, hogy mindegyik túloz, hogy jelszavakat lanciroznak, a melyek egymáshoz hasonlítanak, hogy «népszabadság, népakarat, decentralisatio és fcederalismus» van ajkukon, szívükben azonban ott honol a kiegyenlíthetetlen ellentét.

Gyakran láttuk már, hogy ily csillogó szavak kábító hatása alatt azok ölelkeztek, a kiket legyőzhetetlen ellentétek választanak szét egymástól. Gyakran láttuk már, hogy e rövid barátkozás és a közös jelszó alatt végbevitt rombolások után csakhamar beállott a reactio. A mámorból nem egyszer vérfürdők józanították ki a feleket.

Még ha a mi esetünkben talán nem is következne be ily rettenetes áron a kiábrándulás e képzelt szövetségéből, annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a monarchia összetartozását és harmonikus életét ezen elemek uralma mellett sokkal nehezebb lenne föntartani, mint a minő nehézséggel jár e feladat ma.

Különben lehet, hogy föntebbi nézetemben csalódom, lehet hogy túlfeketén látok; csalhatatlanságot magának természetesen nem vindicálok; egyet azonban a föntebbiek alapján kétségtelennek tartok, azt, hogy oly veszélyről van itt szó, a mely nem agyrém, nem falra festett ördög, hanem komoly lehetőség, mely annyira valószínű, hogy a politikai számításnak egyik föltétlen tényezője.

A ki kizártnak mondja, hogy a monarchia átalakulása végzetessé válható nagy megrázkódással járhat: aki a nemzetet e vállalkozásnak könnyű vérrrel és azon biztatással viszi neki, hogy az egész dolog veszélytelen, hogy nincs meg annak a lehetősége, hogy a földézett krízis a lét és nem lét kérdésévé fajuljon: az nem önt tiszta vizet a pohárba, az vak vagy szemfényvesztő, az a tagadhatatlanul lehetséges összeütközést, a komoly veszélyt nem látja vagy letagadja. Az a szemé előtt lebegő ideáltól megvakítva, képzelődésének csillogó sugaraitól hypnotisálva, olyan rohamra készül vezetni nemzetünket, a minőt látunk a lepkéknél, a melyek azon erőlködnek és azért küzdenek, s csodálatos kitartással és ügyességgel minden akadályt le is győznek, hogy beröpülhessenek a ragyogó fényű, a tündéries lángok közé, hogy ott elpusztuljanak.

A ki rohamra vezeti nemzetét a kiegyezés ellen, legyen annak tudatában és juttassa nemzetét is annak érzetére, hogy ha nem is kilátás nélkül való a küzde-

lem, ha lehet is reménység reá, hogy kedvező viszonyok között, nagy szerencse mellett halálos sebek nélkül éadjük el az Ígélet földjét: mégis minden körülmények között oly politikai vállalkozásról van szó, mely a nemzetet ki nem számítható complicatiókba sodorhatja, oly actióról, a mely igen nagy kockázattal jár.

Én, mint már kifejtettem, erősen hiszem, hogy azon rázkódásból, mely éleTSzerveinket érné, ha a kiegyezés megszakitásának egész ódiumát, összes felelősséget magunkra vennők és nemzetünk bebizonyított szükség nélkül szánná el magát, hogy az Európa egyensúlyára nézve is annyira fontos monarchia mai formájának újjáalakítását keresztülerőszakolja, túrhető állapotok többé ki nem fejlődhetnek. Szilárdul meg vagyok győződve, hogy e rázkódás után harmonikus együttlét dynastiánkkal és Austriával többé lehető nem volna, s hogy az erőszakos reform a vég kezdetét jelentené. De megérthetem azon vérmesebb nézetet is, hogy e szomorú következmény kikerülhető; megérthetem, hogy van, a ki szerencsés megoldásban hisz vagy remél. Azt azonban kizárt-nak tartom és nem tekinthetem komoly politikai megfontolás eredményének, ha valaki el akarja hitetni a közvélemény nyel, hogy e változás veszélylyel nem jár, hogy az egész egyszerű codificationális kérdés, a melyet épp oly simán lehet a magyar törvényhozásnak megoldania, mint a hogyan például egy új büntető törvényt vagy mezőrendőri törvényt alkothat. Komoly politikusnak, a legvérmesebbnek, a legoptimistikusabbnak is úgy kell a kérdést saját lelkiismerete és a nemzet előtt fölvetnie, hogy azon remélt előny, azon várt haszon, melyet a tiszta personal unió megalapítása ígér, fölér-e azon komoly veszélylyel, mely a földézett krízis méhé-

ben rejtőzhetik? Ha nem így teszi fel a kérdést, akkor a nemzetet félrevezeti és beleviszi oly küzdelembe, a melyet a nemzet nem akar, veszélyeknek teszi ki, a melyeket nem kockáztatna meg, ha tudná, hogy mit tesz, ha figyelmeztetnék arra, hogy a merész vállalkozásnak mik lehetnek a következményei. A ki nem így cselekszik, attól kérdezem, hová lesz majd a lelki nyugalma, ha mégis bekövetkezik az, a mi nem lehetetlen, a mit semmi körülmények között sem mondhatni a phantasia szülöttjének, ha bekövetkezik az, hogy a neki-szabadított centrifugális erők végleg széttépik a keretet, a melyben vagyunk, vagy ha ez áramlat reakciója, a centripetális erők, a magyar alkotmány árán biztosítanák az összetartást? Honnan venné e honboldogító az erkölcsi jogot a további életre, az önbecsülésre, ha még azon mentsége sem lenne, hogy a nemzet tudta, hogy mit akar, tudta, hogy mindenét veszélyezteti, de megtette a nagy ugrást nyílt szemmel; ha a szerencsétlennek e szomorú perczen az a vigasza sem lenne, hogy a nemzet teljesen fölvilágosítva a helyzetről, öntudatosan fogadta el a nagy kockázatot. mert a meglevő állapotot oly rossznak, annyira elviselhetetlennek találta, hogy szívesebben tette ki magát a veszélyeknek, mint hogy azt eltűrje.

De végezze ezt el kiki saját lelkiismeretével. Az én célomra elég volt rámutatni azon megdönthetetlen igazságra, hogy a dualismus lerombolása oly komoly veszélyekkel jár, a melyeknek jó lélekkel csak az teheti ki nemzetét, a kinek az a meggyőződése, hogy a mai rendszer a nemzet fejlődését végképp megakasztja és ezért fönn nem tartható. Elméleti légvárak alapján, optimistikus remények fejében a nemzetet a krízis ki nem számítható esélyeinek kitenni, bűnös, hazafiatlan cselekedet volna.

A politikai etikának, a hazafiságnak legegyszerűbb szabálya, hogy nemzetet nagy veszélyeknek csak hasonló nagy veszélyek elhárítása céljából szabad kitenni, hogy a létet csak a lét védelme kedvéért szabad kockáztatni. Vannak percek a nemzet életében, midőn szükséges és ennél fogva helyes, hogy kész legyen mindenét föláldozni, hogy így mindenét meg lehessen mentenie. Ilyen percz akkor forog fönn, midőn létérdeke, a nemzet becsülete van veszedelemben. Ilyen volt 1848—49. Ekkor nem volt szabad óvatosnak lenni; a történetek után, midőn már csak a harcz és a föltétlen megadás között lehetett választás, nem volt szabad mást tenni, mint bátran, vakmerően nekimenni akár a falnak is, elveszni, meghalni a becsületért. Így megóvhattuk a föltámadás lehetőségét. Érintetlen önérzetünk, becsületünk föntarthatta bennünk a jobb jövő reményét. De a mostani percz nem ilyen. Most erősödünk, haladunk, senki sem veszélyeztet bennünket, a heroikus elhatározások tehát nincsenek igazolva. Ma minden politika végleges elítélésére elégséges azon tény, hogy nagy kockázattal jár. Ha szép és jó is volna a terv, a melyet a nemzet elé tárnak, mihelyt megvalósítása veszélyezteti a biztos alapot, a melyen állunk, vissza kell azt utasítani. Nem is fog a nemzet ily merész kalandra vállalkozni. Föltétlenül megbízhatni józanságában. A történelem is azt bizonyítja, hogy a nemzet csak akkor vesztette el higgadságát, csak akkor szánta el magát nyaktörő vállalatra, midőn provocálták, midőn szabadságát, létét látta veszélyben. De ma ki nyom el, ki provocál bennünket? Sem szabadságunk, sem létünk nincs veszélyben.

Érdekes tüneménye a népek lélektanának, hogy a kockázató politikát a kiváltságos hazafiság dicsfényével

szokták övezni; hogy az ilyen merész vállalkozók magukat szokták a legigazabb, a leghamisítatlanabb, a legnagyobb hazafiaknak tartani; hogy a közvélemény nagy része is rendesen magáévá teszi e fölfogást, s még ha nem is adja meg a túlzóknak a kizárólagosság címét, nekik ítéli oda a pálmát, azt hiszi róluk, hogy annyira, mint ők, senki sem szereti hazáját. Ha azt látják, hogy bennök a józan higgadság nem tud fölülke-rekedni, ezt a hazafias érzelmek túlaradó erejének tulajdonítják. A hol megfontolást látnak, ott hideg, rideg szívet keresnek. Pedig milyen csalódás. Milyen ellentéte ez annak, a mit egyebütt tapasztalunk. Miben szokott a szeretet nyilvánulni? Abban-e, hogy könnyű vérrrel kockázatnak tesszük ki szeretetünk tárgyát? Dicsőség, ragyogó hírnév vagy más javak kivívása kedvéért veszélybe küldi-e az anya, a szerető hitves, a hű gyermek azt, a kit mindenek fölött imád? Szívesen magukra vállalják-e ezek a felelősséget, hogy igaz szeretetük tárgyát rávegyék a veszélyekkel járó nagy kockázatra, még ha ez előnyökkel kecsegtet is és vele esetleg dicsőséget szerezhetni?

Ellenkezőleg, nem tapasztaljuk-e mindig, hogy a szeretet gondos aggódásban nyilvánul, hogy a ki igazán szeret, inkább óv a kalandoktól és szívesebben lebeszél a várható előnyökről, mint hogy azt lássa, hogy a kit imád, az éppen az ő tanácsára indul neki nagy veszélyeknek? A ki igazán szeret, csak akkor szánja el magát a merészség tanácsolására, a mikor meggyőződik róla, hogy a merészség a legbiztosabb módja az önvédelemnek, vagy a mikor meggyőződik róla, hogy becsülettel a veszélyt többé nem lehet elkerülni.

Míg mindez meg nem változik, nem tehetek róla, a túlcsigázott követeléseket támasztó és túlságosan

bátor politikusokat nem tudom a hazafiság ideáljaiként elismerni. Nem akarok senkinek hazaszeretetében kételkedni; főleg nálunk magyaroknál elképzelhetetlen szörnyalak volna az, ki a minden tagjának ragaszkodására annyira rászorult kis népünket szíve egész melegével ne szeretné. Istennek hála, a közöny a nemzet iránt nálunk igen ritka tünemény. Csak abban vagyok Tamás, hogy ama nagy hősiesség, amaz intransigens szellem, amaz önteltség, a mely minden óvatosságot lenéz és minden compromissumot perhorrescál, a fenköltebb hazafiságnak a bizonyítéka-e? Ha valaki saját dolgában hasonló chevalier sans peur et sans reproche; ha az élet minden vonatkozásában a túlságig merész és kockáztató; ha saját érdekeit és bőrét is könnyen veszélyezteti: akkor, de csakis akkor vagyok hajlandó elhinni, hogy phantasiájának túltengése, vérmérsékletének hevesége, esetleg könnyelműsége viszi őt arra, hogy hazafisága ellenére hazáját kényszer nélkül is kiteszi nagy veszélyeknek. Azt azonban, hogy hazafiságánál fogva hajtja túl a bátorságot, ekkor sem hiszem el, mert ez homlokegyenest ellenkezik a szeretet örök törvényeivel.

Meglepő, hogy az efféle tanok nálunk még kelenődök, mert történelmünk egy oly alakkal gazdagította az emberiséget, a kinek talán gondviselészerű hivatása volt, hogy keserves martyriuma révén megváltsa a népeket és főleg a magyart, a melynek első sorban kell a túlsásoktól óvakodnia, az álpróféták varázshatalmától; a ki aggódó, tépelődő, utolérhetetlen hazafiságával élő czáfolata azon tannak, mintha a hazafiság s a nagy követelések. a chauvinista politika egymást föltételeznék, egymástól elválaszthatatlanok volnának. Ott legalább, a hol Széchenyi István élt és működött, nem volna többé

szabad e hitnek terjednie. Ott absolut igazság számba kellene annak mennie, hogy a politikai önmérséklet a legforróbb, a leghevesebb hazafisággal is megfér.

Különben, bármi legyen is a közvélemény Ítélete, én tisztában vagyok magammal arra nézve, hogy megbocsáthatatlan hiba lenne, államunkat ily veszélyeknek kitenni, ha a jelenlegi szervezet elfogadható állapotokat teremtett. Erre a conclusióra vezet eddigi okoskodásom összes eredménye.

Ha sikerült az államszövetségekkel járó veszélyeket a mai formával elkerülnünk, ragaszkodjunk hozzá, mert kevés a remény arra, hogy jobbal válthatjuk föl. A változás kísérletével járó veszélyek szintén óvatosságra intenek bennünket.

Azon fordul meg tehát az egész kérdés, hogy mik voltak következményei az 1867-diki alkotásoknak? Beváltak-e ezek, vagy pedig nagy veszélyeknek is helyesebb nekimennünk, mint azokat tovább is eltűrnünk?

IV. FEJEZET.

A KIEGYEZÉS EREDMÉNYEIRŐL A HATALMI ÉRDEKEK SZEMPONTJÁBÓL.

Közel harmincz éve, hogy megkötöttük a kiegyezést. Harmincz év elég valamely intézmény kipróbálására. Harmincz év alatt valamely alkotmány gyengéi, hibái, tökéletlenségei, épp úgy mint ereje, kitűnősége, tényekben, határozott eredményekben mutatkoznak. Harmincz év alatt, ha van organikus hiba valamely szervezetben, ha ez nem életrevaló, ha a nemzet érdekeivel ellenkezik, ha a nemzetet békóba veri, ha természetes fejlődésének gátja: akkor csalhatatlan, le nem tagadható tényekben, naponkint látható és érezhető hiányokban kell nyilvánulnia e nyomasztó, az élet és a jog közötti disharmoniának. Harmincz év alatt egy nemzet vezetése, ügyeinek intézése sok kézen, hivatott és nem hivatott kezeken, fordul meg. Harmincz év alatt több generatio jut a kormány rúdra; több generatio próbálkozik meg nagyobb vagy kisebb bölcseséggel az intézményekkel. Harmincz év alatt egy nemzet szerencsés és szerencsétlen, békés és háborús időket él, időket, melyek minden erejét kipróbálják, melyek, mint a háborús év a katonánál, duplán számíthatnak, melyek a nemzet szervezetében levő minden fogyatkozást biztosabban napvilágra hoznak, mint a mennyire bármely kritikus ész, bármely éleslátás, bármely helyes logika

ezt a priori tenni képes. A rossz időkben az ellenállási képesség, a jó időkben a fejlődési képesség elementáris erővel nyilatkozik.

Harmincz éves működés alatt valamely államszervezet, különböző vezetés mellett, viharok és verőfényes napok ellentétes hatásának kitéve, igazi belértékét a tényeknek egyedül döntő, egyedül irányadó mértékével mutatja ki.

Ezért, ha tudni akarjuk, mennyit ér valamely alkotmány, nézzük, a tények világában miképp működik, miképp működött. Főleg, ha harmincz éves múltja van. Ha méreg volt abban, a mit a nemzetnek nyújtottak, az bizton éreztette gyilkos hatását. Ha repedéses volt a hajó, a melyre szállottunk, a hosszú úton ki kellett ennek tűnnie. Ha nem nyilvánul a szervezet gyengesége akkor, midőn ügyes és gondos kormányos a vezető, a ki ismeri a hajó minden hibáját, a ki erősíti és ápolja azt, hát nyilvánvalókká lesznek fogyatkozásai akkor, midőn avatatlanabb foglalja el e helyet. Harmincz év alatt bizton ilyen is volt. Ha hajónk kiállt vihart és rossz időket, gyenge vagy túlmerész kormányost, akkor nem lehetett oly rossz, mint sokan állították; ha pedig e különböző megpróbáltatások között is megfelelt céljának, akkor kár volna, véték volna eldobni azért, mert van pár építómester, ki azt igéri, hogy sokkal jobbat tud készíteni.

Meglehet; de egy hibája az új műnek mindenesetre volna, s ez az, hogy nincsen kipróbálva. Legdrágább kincsünket, mindenünket, nemzetünket pedig nem szabad kísérleteknek kitenni, nem szabad eddig még be nem vált merész alkotású járóművekkel tengerre bocsátani, mikor van egy kipróbált, ha elméletileg talán nem is tökéletes, tényleg azonban jól működő hajónk. Nincs

nagyobb hiba, mint a tapasztalat által használhatónak ítélt, türhetően, sőt jól működő politikai intézményt az. emberi elmének többé-kevésbé tökéletlen okoskodásai kedvéért fölláldozni. Az emberi ész elbizakodottságát bizonyítaná ez, azon elbizakodottságot, a mely elfeledi, hogy a dolgok velejét úgy sem ismeri, hogy összes tudása a dolgok felületénél tovább nem terjed, s hogy a legkisebb, de igaz tény többet bizonyít, mint a legfényesebb elmélet.}

Ezen elbizakodottsáért már sokszor lakoltak meg a népek. Sokszor rontottak le használható intézményeket, hogy eszményi fellegvárakat emeljenek helyökbe. Legtöbbször rosszul jártak a cserével. A legecleatásabb, a legelijesztőbb példa a francia forradalom első alkotmánya. Benne ünnepelte az emberi elme diadalát a traditio fölött. A mindent tudás hitében a francziák, félrelökve minden meglevőt, a rosszat, a jót, a használhatatlannal a használhatót, a tiszta elmélet nyomán állítottak össze egy alkotmányt, a melynek célja volt: az egyenlőséget, a szabadságot és a békét biztosítani. A század bölcseségének netovábbját, nagy szellemek tanát valószínűsítették meg e csodálatos műépítményben. Az eredményt ismerjük. Soha annyi szellemmel megalkotott, annyi biztos remény nyel üdvözölt mű oly tökéletes kudarcot még nem vallott, mint ez az 1789-diki alkotmány. Mi következik ebből olyan, a mit magunkra alkalmazhatnánk?

Előre hallom az ellenvetést, hogy egészen más az, a mit a francziák a forradalom előestéjén tettek, mint a mit mi tennénk, ha a kiegyezést egy más rendszerrel cserélnők föl. Hisz a francziák mindent leromboltak, összes traditióikkal szakítottak, alkotmányukat alapjában megváltoztatták. Mi ellenben alkotmányunknak lényegéhez nem is nyúlnánk: csak a kapcsolatot módosítanók,

a mely bennünket a szomszéd államhoz köt. Az államnak szervezete maradna a régi, csak viszonya királyunk többi országaihoz változnék. Ez a változás nem szülhet oly eredményeket, mint a minőkkel jár a társas élet összes rendszerének gyökeres és tökéletes megújítása. Igen. De nem is ezt akarom bizonyítani. Nem állítom, hogy a következmények ugyanazok lennének nálunk, mint a milyenek voltak Franciaországban. Nem állítom, hogy a francia forradalmat megközelítő, avagy hozzá hasonló veszélyeket idéznénk elő, ha a tapasztalati alapot ellökve magunktól, az elmélet mécsében bizakodva tennénk ugrást a bizonytalanba. Csak azt akarom a francia forradalom példájából következtetni, hogy a tiszta elmélet csalóka fény, a mely oly világot képes elénk varázsolni, a mely csak a képzeletben található föl, a valóságban azonban nem létezik. Csak azt akarom belőle következtetni, hogy kizárólag az elmélettől megvilágított talajra ugrani, sötétbe való ugrás. Sötétbe való ugrás volt 1789-ben, sötétbe való ugrás lenne a mi részünkről jelenleg. Persze, hogy a sötétbe való ugrásnak következményei különbözők lehetnek. Az ember kitörheti nyakát, kezét vagy lábát. Nem állítom azt, hogy mert a francziák agyrázkódást, delíriumot kaptak, mi is éppen azt kapnók. De kérdem, a mi helyzetünkben kis baj nem nagyobb baj-e, mint a francziáknál jóval több?

Különben, a mint mondtam, csak arra akartam rámutatni, hogy az abstract elmélet nem elég szilárd talaj arra, hogy megnyugvással lehessen a nemzet jövőjét reá építeni. Csak akkor szabad reája lépni, ha a meglevő, a kipróbált alap fölmondja a szolgálatot.

A mit pedig nálunk a meglevő kiegyezés helyébe akarnak tenni, az tiszta és hamisítatlan elmélet. Arra nézve, hogy az új kísérlet képes-e céljának megfelelni,

tisztán csak egy pár ember szép szavára, csak egy pár politikus csallhatatlanságára támaszkodhatunk. Mint Minervának Jupiter fejéből, készen, fölfegyverkezve, az élet minden esélyével szemben vértetetlenül kell az egyedül üdvözítő tannak, a boldogító formulának egynehány politikus fejéből kipattannia. Bármily nagyra becsüljük ezeket, többet ér a meglevő, ha a tények tűzpróbáját csak félig-meddig is kiállotta.

Nézzük tehát, e részben hogyan vagyunk? Mik tanulságai harmincz éves tapasztalatainknak?

Kettős cél lebegett Magyarország törvényhozásának szeme előtt, midőn 1867-ben reállott az egyezség alapjára. Az élet törvényeiből merítette mind a kettőt. Mind a kettő olyan, hogy okvetetlenül tudnunk kell azoknak megfelelni, ha itt, e helyen, élni és fejlődni akarunk.

Az egyik a külbiztosság elérése azon az úton, hogy a magyar állam egy nagyhatalom részesévé válik; a másik, hogy e mellett Szent István koronája ezer éves souverainitását és magyar jellegét megőrizhesse.

E kettős szempontból kell az elért eredményeket vizsgálnunk. Két kérdésre kell választ adnom.

Az első kérdés az, hogyan felelt meg a kiegyezés egyik céljának, a közös védelem föladatának? Ausztria-Magyarország betölti-e az európai államrendszerben azon helyet, a melyet azon államoknak, melyek itt biztosan akarnak létezni, okvetetlenül be kell tölteniök?

A második kérdés az, hogy sikerült-e a két szövetséges államnak föntartaniok belső függetlenségüket; más szóval, hogy Magyarország belső fejlődését, megerősödését zavarja-e az a kapcsolat, a melyben Ausztriával van?

Mínthogy a kiegyezés óta monarchiánk háborút nem viselt, mert Boszniának olyannyira fölfűjt occupatióját

komoly háborúnak, olyannak, mely monarchiánk harczy erejét kipróbálhatta volna, egyáltalában nem nevezhetem: az első kérdés arra reducálódik, hogy a békés küzdelmekben, a hatalomért és befolyásért való versengésekben, az érdekek védelmében hogyan tudott monarchiánk érvényesülni? Ha háborúnk nem is volt, nehéz időket éltünk, olyan időket, a melyek próbára teszik azt a legfelsőbb képességet, mely nélkül nagy hatalom meg nem állhat, mely minden állam sikeres külügyi politikájának föltétele, azon képességet, hogy bírjuk-e érdekeinket az ellentétes áramlatokkal és akaratokkal szemben, akár háborús, akár békés úton érvényesíteni? Tudunk-e nagy krízisek alkalmával szövetségre találni; barátságunkat a nagy hatalmak keresték-e; képesek voltunk-e annyi erőre szert tenni, a mennyi szükséges volt ahhoz, hogy céljaink az ellenérdekek fölött győzedelmeskedjenek, s hogy érdekeinket azok respectálják, kik a mieinkkel ellentétes irányokat akartak érvényre juttatni?

A monarchiák fegyverkezésének nemcsak az a célja, hogy harcz esetében győzelmeskedhessenek, hanem az is, s talán főleg az, hogy harcz nélkül is érvényt szerezzenek érdekeiknek. Fegyverzetök erejének tehát az is bizonyítéka, hogy elégségesnek mutatkozott-e arra, hogy megvédje az állam érdekét béke idején?

Az európai államrendszer hasonlít a börzéhez. Minden államnak megvan a maga ára, folyóértéke, mely a szerint emelkedik vagy süllyed, a mint erősnek vagy gyöngének tartják. E szerint lesz valamely állam szövetségre képes vagy nem, s e szerint fogja a megkötött szövetségben saját érdekét érvényesíthetni, vagy szövetséges társának fölázdozni. E szerint lesz képes önálló politikára, vagy lesz kénytelen léte biztosítása végett magát mások akaratának alárendelni.

Ausztria és Magyarországnak, mint láttuk, azon államok közé kell tartozniok, a melyek önálló politikára képesek, a melyek szerződéseket, szövetségeket köthetnek önálló érdekeiknek és irányuknak érvényesítése céljából.

Biztosította-e a kiegyezés a monarchiának az erő azon mértékét, mely az activ államok sorába, az igaz nagyhatalmak körébe emeli?

E század első felében a viszony Magyarország és Ausztria között a királyi hatalom túltengése következtében úgy alakult, hogy a monarchia megfeleltetett földatainak. Ha Magyarország nem is volt és nem is lehetett e viszonyokkal megelégedve, mert tényleges helyzete ellenkezett a jogi állapottal: a pangásnak, majd a belső fejlődésnek e korában mégis belenyugodott sorába, s türelmesen adott embert és pénzt a közös védelem céljaira. Mivel továbbá Ausztriának alkotmánya nem volt és róla a fejedelem szabadon rendelkezett, ennélfogva Magyarország és Ausztria együttes működése az akkori idők igényeit kielégítette. Akkor nem milliókat, csak ezreket kellett a harczmezőre küldeni; akkor nem kellett a nemzetnek összes izmait, testét és lelkét a tusába vinnie. Akkor Ausztria nagyhatalmi állásának nem volt többre szüksége, mint egyrészt arra, hogy Magyarország és Ausztria megadják a pár ezer újonczot és hozzá a pénzt; másrészt arra, hogy a külügyi politikát és a sereg vezetését föltétlenül a közös fejedelemre bízzák.

Hogy ez mindig megtörtént, habár néha bizonyos sérelmek felsorolása, bizonyos ígéretek követelése után, ezen alapult a monarchia nagyhatalmi állása. A nemzet idegenül, közönnnyel nézhette a küzdelmet. Kötelességének elégett tett, midőn hű maradt és megadta a kívánt

segélyt. Többre nem volt szükség. Többet az akkori állapotok mellett nem is lehetett elérni.

Ha a nemzet ragaszkodott volna a törvények betűjéhez, mely — kivéve a *pragmatica sancti*óban kimondott közös birtoklást és a belőle következethető pusztán elméleti és részletesen nem is szabályozott közös védelmi kötelezettséget — a tiszta personal-unióra alapította a két társállam közötti kapcsolatot, a védelemnek még azon egységét sem lehetett volna biztosítani, a mely tényleg eléretett. Ez az eredmény csak az abususnak volt köszönhető. Igaz ugyan, hogy az idők folytában oly törvényeket is hoztak, melyek, részben legalább, a *fait accompli* szentesítésének látszottak; de ezek ellentétben voltak más törvényekkel, alkotmányunk szellemével, ellentétben a nemzet öntudatával, s ezért soha sem voltak képesek a két fél együttes működését igazán bensővé, biztossá tenni.

Abusustól, törvénytelen hatalomtól az elért eredménynél még többet nem lehetett várni. Hogy nemzetünk ennyit is adott, csak fajunk türelmének és példás loyálisának köszönhette a *dynastia*, mely sajnos, századokig nem tudta megérteni, hogy mije van a magyar nemzetben, nem értette meg, hogy hogyan lehet a magyart igaz lelkesedésre hevíteni, erejének egész megfeszítésére sarkalni.

De így, a hogy volt, Ausztria mégis századokig betöltötte helyét a nagyhatalmak sorában. Napóleon korát is túlélte, úgy, mint a többi hatalom, megverve, megalázva, de nem végleg összetörve. A reá következő időkben meg éppen elsőrangú szerepet vihetett ismét. A francia forradalom és a Napóleon elleni reactióval azonosítván magát, ügyesen kihasználta az akkor uralkodott szellemet. A czár és Metternich voltak e kor irányának első

képviselői, leghatalmasabb emberei. Bécs volt Európa központja. De az iránynyal együtt, mely Ausztriát magasra emelte, lehanyatlott dicsősége is. Az európai conservatismus bukásával Ausztriának is letűnt a csillaga. Úgy látszott, hogy e hajdan hatalmas birodalom végéhez közeledik. Úgy látszott, hogy az újkor igényeinek nem lesz képes eleget tenni. Ez igények fokunkint nőttek, Ausztria belső ereje pedig mindinkább fogyott. A német és olasz nemzeti öntudat növekvése, az új porosz vérendszer, a nagyszabású mechanikai fölfedezések, a seregek fokozódó számaránya, mind nehezebbé tették az államokra nézve a létért való küzdelmet. Beállt az a kor, midőn csak egy teljesen fegyverben álló nagy állam erejének egész megfeszítésével volt képes nagyhatalmi rangját megtartani.

Ezen kor igényeinek már a régi rendszer sem tehetett volna eleget még legjobb idejében sem. Ausztria-Magyarország az új viszonyok között csak úgy tarthatta meg európai rangját, ha népei egész odaadással, lelkük egész erejével vetik magukat alá a közös védelem föladatának. Megjött a perez, midőn a két államban rejlő minden erőnek összesítése mellett lehetett csak arra számítani, hogy a monarchia lépést tart a szomszédokkal. Szükségessé vált tehát az erők együttes működését alkotmányos garantiákkal állandóan biztosítani. Sem a pillanatnyi lelkesedéstől függő és ennélfogva bizonytalan áldozatkészség, sem a törvényellenes gyakorlat, a királyi hatalomnak az alkotmányba ütköző túlkapása, a melyet a nemzet addig is legfeljebb csak megtűrt, az új idők igényeit már nem elégítette ki.

Ausztriának tragikuma abban volt, hogy midőn többre lett volna szüksége, fölmondta a szolgálatot még az az együttes működés is, a melyre addig számíthatott.

A magyar nemzetnek megerősödött öntudata, ébredő ereje a régi keretbe többé be nem fért. Papíron maradó alkotmány helyett, a századokig élt hazugság helyett, a nemzet igaz alkotmányt, valóságos szabadságot akart. E kívánság érvényesülésének a század közepén egyszerre kedvezni kezdettek a hatalmi viszonyok. Az Európában támadt forradalmi járvány bevette magát Ausztria népeibe is s 1848-ban a Lajtán túl is alkotmányt kívántak. Ugyanekkor a magyar kívánságok is konkrét alakot öltöttek s így az eddiginél is nagyobb erővel léphettek föl. E sok oldalról jövő kívánságoknak a dynastia, a melyet az 1848-iki szellemi áramlat első sorban támadott meg — hisz az Európa-szerte győzelmeskedő mozgalom természetes reactio volt azon irány ellen, a melyet leginkább a Habsburg-ház képviselt — nem volt képes ellentállani. Engednie kellett.

Ausztriában és Magyarországon a dynastiával oly alkotmányt fogadtattak el, mely nem volt a közös védelemre elég tekintettel. Elismerték ugyan bennök a közös védelmi kötelezettséget, de semmiféle intézménnyel nem biztosították azt, hogy e kötelezettségnek a szövetkezett államok tényleg meg is feleljenek. Kidőltek a nagyhatalmi állás régi oszlopai, újakat pedig helyükbe nem emeltek.

Az együttes működés garantiája a XVIII. és XIX. században, mint láttuk, főleg a közös fejedelemnek törvényes absolut hatalmában állott Ausztriában, tényleges túlhatalmában Magyarországon. Ezenkívül az 1715-diki törvény, mely a magyar csapatokat az egységes seregbe osztotta be, biztosította a hadsereg egységét. 1848-ban e biztosítékok ingadozni kezdettek. 1848-ban alkotmányt kapott Ausztria és új formákban valósággá vált a magyaroknak addig nagy részben csak írásbeli függetlensége és ezzel megszűnt a hatalmi viszonyokban rejlő

garantia. A hadsereg egységét ugyan nem bontották föl, a két hadügyminiszter kinevezésével és a külön eskü megállapításával azonban tetemesen megingatták az egység ezen biztosítékát is.

A külügyek egysége, mely a régi szervezet mellett teljessé úgy vált, hogy a király a magyar befolyást mellőzte és mindent a magyar törvényekben nem is ismert kancellárral intéztetett el, most egyrészt a király melletti magyar minisztérium szervezésénél és ennek elasztikus hatáskörénél fogva, másrészt a komolylyá vált alkotmányos élet következtében, a mely természeténél fogva a hatalomnak minden jogtalan gyakorlását veszélyezteti, teljesen illusoriussá lett. Szóval, míg a régi állapot papíron personal-unio volt abszolút uralkodással, mert Magyarországnak a nemzetközi politikai kérdésekben önállósága nem volt: addig az 1848-diki alkotmány personal-unio volt alkotmányos államok között. Míg az előbbi a régi viszonyok között képes volt az együttes működést biztosítani, az utóbbi rendszer, e részben legalább, teljes kudarcot vallott. Mint már fentebb kiemeltem, alkotmányos államok között azon kapocs, a mely tisztán a fejedelem közösségén alapul, túlságosan gyenge és még sehol sem vált be. 1848-ban az organismusnak ezen fogyatkozásához hozzájárultak oly szerencsétlen körülmények, a melyek azután a szövetségesekből halálos ellenfeleket csináltak. Hogy milyen gyenge alapokon nyugodott a közös védelem, bebizonyult mindjárt az első esetről.

Az olasz tartományok föllázadtak, Piemont átlépte az osztrák határt s beállott a casus belli. Magyarország azonban csak föltételes segílyt ígért. Nem akart hadakat küldeni a külföldre, míg a magyar alföldön vér folyt. És ezenkívül más külügyi politikát követvén, mint a császár,

nem akarta az olaszok leigázását, hanem azt tanácsolta Ő felségének, kössön békét Piemonttal és adjon szabad alkotmányt az olasz tartományoknak. Európa két táborra oszlott. A fejedelem és a magyar nemzet sympathiája és politikája ellenkező irányt követtek. A fejedelem az auctoritas elve, a magyar nemzet a szabadság mellett foglalt állást. Együttes működés így lehetetlen volt. A monarchia bomlásnak is indult.

Az összekocczanás okai persze nemcsak az intézményekben rejlettek, noha a chaosnak, a bomlásnak magvát magukban hordták azok is. A gyors lefolyású krízisnek, a véres összecsapásnak oka főleg az emberekben keresendő. A dynastia nem akarta a reá erőszakolt alkotmányt megtartani, s csak az alkalmat várta, hogy visszavonja. A nemzet ezt ösztönszerűleg érezte és bizalmatlanná vált, e bizalmatlanság pedig és azon izgatott lelki állapot, a melyet viharos idők a nemzetekben támasztanak, bőven szolgáltatott ürügyet, sőt okot is a beavatkozásra. Rosszakarát és fölcsigázott idegrendszer összejátszása elkerülhetetlenné tette a krízist.

Csoda számba mehet, hogy a monarchia kiállotta a válságot. Olyan szerencse volt ez, a melyre nem lehetett számítani. Megmentéséhez az volt szükséges, hogy hatalmas szomszédja többre becsülje az auctoritas elvét és a conservatív politikát hatalmi érdekénél, s önzetlen áldozatkészséggel segítségére siessen. Arra volt szükség, hogy a czár Don Quijote-politikát csináljon.

De ez is megtörtént és így Ausztria túlélte az 1849-et is.

Ezzel a monarchia életének egy új kora nyílt meg. A rövid alkotmányos kísérletet az absolutismus váltotta föl. Ha az alkotmánynyal nem lehetett Ausztriának és Magyarországnak együttes működését biztosítani, próbát kellett tenni az absolutismussal. Ez a kísérlet azonban

még alaposabb kudarcot vallott. Bukásának magvát szinte önmagában hordta. De mint az előbbi rendszernél, a fiasco nagyságát és gyors beálltát itt is csak a részleteknél elkövetett hibák magyarázhatják meg.

A rendszernek okvetetlenül el kellett buknia, mert szuronyokkal lehet rendet, lehet csendet föntartani, szuronyokkal lehet passiv megadást kieroszakolni, de activ támogatásra, odaadó hűségre nemzetet kényszeríteni nem lehet. Pedig, mint már kiemeltem, a nagy államalakulások eme korszakában nagyhatalmi rangot csak az összes erők szabad és teljes működésének biztosításával lehetett volna föntartani. Siettette a bukást, hogy Ausztria praetensivőbb külpolitikát még soha sem vitt, mint gyöngeségének e korában. Úgy látszik, vezérférfiai túlbecsülték az absolutismus erejét. Az erők látszólagos egysége eltakarta tényleges széjjelhúzásukat. Ausztria, bízva szuronyainak varázshatalmában, e 15 év alatt három háborút viselt és ezenfölül egyszer mobilisált. A szélrózsa minden irányában, minden európai kérdésben nagy conflictusokba keveredett. Fönn akarta tartani a Keleten suprematiáját s ezért 1854-ben összeveszett Oroszországgal; fönn akarta tartani hegemoniáját Olaszországban, s ezért 1859-ben két állammal viselt háborút; uralkodni akart Németországban, s ugyanekkor meg akarta védeni azt, a mije még megmaradt Olaszországból, s ezért is egyszerre két állammal kellett megvívnia 1866-ban.

Az egész vonalon fönn akarta tartani régi állását, holott erősebbek lettek riválisai, maga pedig gyöngébb.

Így egyik vereséget szenvedte a másik után. Szomorú volt a balance, melyet a monarchia e korszak végén mutatott. Teljesen megzavart pénzügyi helyzet, két vesztett hadjárat és két vesztett tartomány, teljes

magára hagyottság az európai államrendszerben, elégedetlen népek bent — ez volt az absolutismus eredménye.

Bent különböző rendszerekkel próbáltak szerencsét, de egyik sem vált be. A teljes absolutismus, a központi parlament, a foederalismussal való kaczerkodás, mindez nem bírta Magyarországot megnyerni és igaz támogatását biztosítani, e nélkül pedig Ausztria, mint Andrassy Gyula akkor mondotta, mindig hegyére állított pyramis volt és maradt is.

Ausztria megint a végveszély előtt állott. Nem kisebb szerencsére volt szüksége 1866-ban, mint 1849-ben. Helyzete reménytelennek látszott. A porosz és olasz seregek Bécs előtt állottak. Magyarország hangulata legalább is kétséges volt. Ha az emigratio izgatásai addig nem is találtak visszhangra, senki sem állhatott jót értté, hogy eredménytelenek maradnak, ha egyszer az idegen seregek behatolnak az országba. Activ segítséget pedig tőlünk semmi esetre sem lehetett várni. A jogtipráson alapult rendszert vérünkkel nem védhattuk meg.

Ausztriát első sorban Bismarck bölcsesége mentette meg, vagyis az, hogy Bismarck Ausztria európai missióját és fontosságát Németországra nézve belátta és ennél fogva nem akarta győzelmét a végletekig kihasználni. Nem akarta Ausztriát tönkretenni, hanem megelégedett azzal, hogy kiszorította Németországból. Elhatározására minden bizonynyal befolyása volt annak is, hogy III. Napóleon beavatkozásától lehetett tartania.

De ha az állam integritása így fönn is tartatott, az uralkodó rendszernek buknia kellett. Fejedelmünk bölcsesége ezt be is látta. Szakítva a múlttal, ott kereste a bajokból való menekülést, a hol az egyedül volt található. A magyarokhoz fordulva, megmentette a monarchiát. Természetes alapjára fektetve uralmát, a roska-

dozó Ausztriából életerős Ausztria-Magyarországot teremtett, s ezzel örök dicsőséget szerzett magának.

A dualismus mentette meg a monarchiát. Terhes volt az örökség, melyet átvett, de sikerült a nehézségekkel megbirkóznia és a monarchiának visszaadnia azon állást, a melyet Metternich óta nem foglalt el. Sőt nagyobb polczra emelte, mert míg Metternich korában a nimbus inkább csak annak volt köszönhető, hogy e férfiú volt legügyesebb képviselője az Európában uralkodott politikai iránynak, most a monarchia tekintélye állandó és szilárd alapon nyugszik, igaz erejének, belső értékének alapján. Tekintélye nem változó, nem múló szellemi irányoktól függ, hanem attól, hogyan fogják föl egységes nagy erejét Európában.

Metternich alkotása és az új monarchia között az a különbség van, a mely igaz államférfiak és ügyes diplomaták művei között rendszeren szokott lenni. Az előbbieket természetes alapokra rakván alkotásukat, állandót teremtenek, olyant, melynek további fentartásához nem kell a legmagasabb politikai művészet, mely fönmarad, ha ostobaság le nem rontja, mert olyant, a minek ez nem árthat, ember, sajnos, nem hozhat létre. A diplomaták alkotásai ellenben olyanok, melyeket csak kivételes ügyesség tarthat fön, mert nincsenek harmóniában a dolgok természetével, mert mesterséges alkotások.

A dualismus visszaszerezte európai állásunkat, mert erőt adott a monarchiának. Erőt adott egyrészt azért, mert kielégítette a magyar és német fajt, még pedig a nélkül, hogy bármelyik más fajnak szerzett jogait bántotta volna. Másfelől azért, mert egységesen organisálván a két államnak a szabadság által nyert erejét, ezt tetemesen fokozta. A mit a szabad alkotmány 1848-ban nem birt elérni, mert nem tudta organisálni az erőt, a melyet

a szabadság által nyerhetett volna; a mit nem birt elérni az absolutismus, mert nem adván szabadságot, nem állt igazi érő rendelkezésére: azt elérte, azt a problémát megoldotta a dualismus, midőn a szabadsággal a monarchia népeinek oly kincseket adott, a melyekért áldozni és vérezni is készek, s midőn a közös védelem szervezésével az így rendelkezésére bocsátott segélyforrásokat teljesen kihasználhatokká tette.

Az önálló és szabad alkotmány nál fogva Magyarország és Ausztria mindazt védik, mindazt kockáztatják, a mit valamely állam, valamely nemzet csak veszíthet, mindazt, a miért élni és halni érdemes. Mindegyik önmagáért és fejedelméért küzd, s midőn ezt teszi, a másikért is harczol. A mi ereje, a mi lelkesedési képessége, a mi hazafisága csak van, szükség idején mind síkra fog szállani. Nem félerővel, félrendszabályokkal, félszívvel fog küzdeni, hanem mindenéért mindenét fogja kockára tenni.

Helyén valónak tartom itt annak kiemelését, hogy ez az egész magyar nemzetről áll. Ali azon magyarokról is, kik többet, kik mást kívántak, mint az, a mit a kiegyezés nyújtott, értem a szélbaliakat. Heves kifakadásai és Kossuth-kultuszuk azt a benyomást keltették Bécs némely köreiben és a külföldön is, hogy háború esetében nem lehet számítani ezen elégedetlen elemekre. Ez mindenképpen téves nézet. A kiegyezés sikerét éppen az bizonyítja, hogy annyi jogot tartott fönn a magyar nemzetnek és oly mértékben elégítette ki kívánságait, hogy nincs, hogy nem is képzeltető magyar hazafi, a ki azért, a mink van, ha ő többet akar is, ki ne állana a gátra. Ma politikai nézeteltérések vannak köztünk; van olyan, a ki a külön seregei, a külön külügyi képviselőket helyesebbnek tartaná és érttök küzd; de nincs

olyan, mint a minők voltak és lehettek a régi kuruczok, kik szívesebben látták az ellenség győzelmét, semhogy a jogtalan status quo föntartásához pénzükkel és vérükkel hozzájáruljanak. Ma lehet olyan, ki könnyebbnek tartaná a győzelmet két sereggel, s ezért e mellett izgat; de egy sincs, ki az egységes sereg győzelmét ne kívánná és tőle telhetőleg elő ne mozdítaná. Véleményekben vannak és lehetnek közöttünk eltérések; az áldozatkészségben és megbízhatóságban nincsenek.

Az így nyert erő azon organisatiót kapta, a mely a legalkalmasabb hatásosságának biztosítására. Az államok önállósága és önrendelkezési joga az a fogantyú, a melylyel a népek életének mélyéből az erőt meríthetni, a melylyel a népeket egymáshoz kapcsolhatni; az egyes részekről kiállított erők egységes szervezése és vezetése pedig megadja az erőknek azt a súlyt, és a sikernek azt a valószínűségét, mely a monarchiát az európai nagyhatalmak közé emeli. A szövetséges államok belső függetlensége szükséges ahhoz, hogy a népek önként és a mennyire csak tőlük telik, megadják a támaszt; az államok együttes föllépése kifelé meg szükséges ahhoz, hogy ez erők ne legyenek fölösleges áldozatok, hanem a kívánt eredményt, a nagyhatalmi állást, békésen ha lehet, háborúval ha kell, biztosítsák.

A dualismusnak ezen éltető ereje hamar volt érezhető. Két évvel Königratz után, két évvel a régi Ausztria letörése után 800.000 harczos állott ismét a fejedelem rendelkezésére, annyi, a mennyije előbb nem volt. E sereg súlyát és tekintélyét fokozta Európa szemében az a tudat, hogy mögötte áll a kibékült népek szilárd szövetsége. Seregek helyett fölfegyverzett népekre támaszkodhatott monarchiánk.

Kifelé, mint láttuk, szomorú örökséget vett át az új

monarchia. Jó ideig tartott, míg annak nyomasztó hatása alól szabadulhatott. Léte első éveiben még nem tudott teljesen szakítani régi külügyi politikájával, nem tudott régi elleneivel kibékülni, az új viszonyoknak megfelelő politikát követni, s ezért igen szorult helyzetbe jutott.

Míg nem szakított végleg a múlttal, viselnie kellett a múltnak szomorú örökségét. Ez pedig igen terhes volt. Mintha a sors üldözte volna a régi Ausztriát, pár évvel a kiegyezés megkötése után barátai kidőltek, vagy elhagyták, ellenségei meg az egész vonalon győzedelmeskedtek. A délnémet államok egyenkint Poroszországhoz csatlakoztak és vele védő és támadó szövetséget kötöttek. III. Napóleon, ki 1866 óta Ausztriához közeledett, végleg letűnt a színtérről. Ausztria régi ellenfelei domináltak Európában. A francia hadjárat után a Habsburgház százados ellenségei, Poroszország és Piemont, elérték minden vágyukat, megalkották nemzeti birodalmukat. Oroszország rájuk támaszkodva, s Ausztriától ennek nagy háladatlansága óta idegenkedve, újra megjelent a Keleten és a krími hadjáratban veszített területek visszaszerzésére megtette az első lépést. Monarchiánk, ellenséges államoktól környezve, izolált volt. De a külső helyzet javulásának megvolt az alapja egészséges belviszonyaiban és az innen eredő erőben. Csak arra volt szükség, hogy a külügyi politika teljes harmóniába jusson a belső változásokkal, hogy a régi tradíciókkal a külpolitikában épp úgy szakítsanak, mint szakítottak a belpolitikában. Midőn ez megtörtént, azonnal be is állott a fordulat. Ausztria-Magyarország új helyzetének megfelelő politikát követve, gyorsan visszazserezte európai állását.

A javulás először abban nyilvánult, hogy a mint

biztossá vált, hogy monarchiánk végleg lemondott németországi terveiről, felénk közeledett az európai helyzetben uralkodó szövetség, a két-császár-szövetség. Fejedelmünk harmadiknak lépett be abba. E három-császár-szövetségnek az volt a hivatása, hogy kivezessen bennünket addigi elszigeteltségünkből, főleg pedig, hogy barátságos viszonyt hozzon létre közöttünk és természetes szövetségesünk, a német között. E szövetség és mind inkább növekedő belső erőnk közelebb hozta azután monarchiánkhoz az olasz királyságot.

Így már normális helyzetben voltunk és keresett szövetséges lettünk, midőn kitört a keleti krízis. Európa tisztelettel és bizalommal volt irántunk, a mi egyrészt erőnk ismeretén, másrészt azon meggyőződésen alapult, hogy végleg fölhagytunk a régi Ausztria praetensióival, hogy egyensúlyban vagyunk önmagunkkal, hogy nincs szükségünk arra, hogy terjeszkedjünk, s hogy mindezeknél fogva Ausztria-Magyarország a békének és az európai egyensúlynak lesz védője.

Minden orosz-török háború a kíséretében levő pánszláv mozgalommal monarchiánk létérdekeit érinti. Minden ilyen háború hatalmunknak, életrevalóságunknak legbiztosabb próbája. Főleg azért kell nagy hatalomnak lennünk, hogy megakadályozzuk a keleti kérdésnek reánk nézve ártalmas megoldását. Midőn tehát monarchiánk új alakjában e kérdéssel kellett leszámolnia, be kellett bizonyítanunk, hogy képesek vagyunk e részbeli föladatunknak megfelelni. Az új szervezet első nagy tűzpróbája előtt állott.

A próbát monarchiánk fényesen állotta ki. Megvédte érdekeit mind, s ezen kívül tetemesen emelte tekintélyét, megnövelte hatalmát. Akaratát érvényesítette, célját elérte, s e mellett szerzett magának oly szövetsé-

séget, a melylyel ma Európa leghatalmasabb államcsőportjának egyik oszlopa, vezére lett.

A napóleoni idők óta két nagy orosz-török háború volt. Ezek egyikében sem sikerült Ausztriának érdekeit oly mértékben érvényesítenie, mint a legutolsó alkalomkor. 1829-ben Metternich célja a török birodalom integritásának föntartása volt. De e cél el nem érte. Midőn az orosz hadak a Balkánig eljutottak, Metternich meg akarta állítani előnyomulásukat. Ez sem sikerült. Szövetkezve Lajos Fülöppel, Oroszország Ausztriát sakkban tartotta. Ausztria nélkül, az ő mellőzésével, kötötték meg a békét. Törökország teljesen Oroszország hatalmi körébe jutott. A drinápolyi béke és a hunkiár-iszkeleszi szerződés Oroszországnak biztosította a keleti suprematiát. Törökök és keresztények egyaránt Oroszország védnöksége alá helyezkedtek, mivel belátták, hogy a Keleten az oroszok akarata a döntő. Gyengeségek érzetében az erőshöz csatlakoztak. Oroszországnak e nagy nimbusát csak pár évvel később sikerült Palmerston erélyes politikájának, a Mehemed Ali ellen folytatott háború útján, ellensúlyozni. De a czár túlsúlyát Konstantinápolyban a nyugati hatalmasságok praeponderantiája váltotta föl, nem pedig Ausztriáé. Ez teljesen háttérbe szorult. Az elvesztett tért nem volt képes visszaszerezni.

A második keleti háború idejében sem volt Ausztria politikája szerencsésebb. Ámbár nem vett részt a küzdelemben, milliókat költött és ellenségeivé tette Oroszországot, a nyugati hatalmakat, Törökországot. A legtöbb ódiomot ő aratta. A véres küzdelem ellenfelei Ausztria szeme láttára kibékültek egymással, hogy közösen forduljanak a két szék között maradt Ausztria ellen. Keleten a már úgy is gyenge prestigeét elve-

szította, s ráadásul el kellett tűrnie, hogy a párizsi congressuson Cavour az olasz kérdést napirendre hozza, s Ausztria belügyei európai fórum előtt vita tárgyává tétessenek. Lefőzte a kis Piemont, mely szövetségesre és általános jóakaratra talált ott, a hol Ausztriát régi barátai cserben hagyták és általános volt irányában a rosszakarat. Így Párizsban húzódtak össze a vészfelhők, a melyeknek a villámai 1859-ben Ausztriára csaptak. E szomorú eredmény onnan származott, hogy gyengesége érzetében a félelem volt tanácsadója. Míg a nyugati hatalmak a krími háború előtt és alatt az olasz kérdés fölvetésének fenyegetésével belevitték a diplomatiái harciba Oroszország ellen, tehát azon hatalom ellen, a melynek barátságára olasz és német combinatióinál fogva egyedül támaszkodhatott volna: addig, félve attól, hogy részt kell vennie a háborúban, nem elégítette ki a nyugati hatalmakat sem. Folyton oly Ígéretekkel tartotta őket, a melyeket nem mert beváltani, s ezzel teljesen elidegenítette őket magától.

Milyen más képet mutatott monarchiánk a berlini congressuson. Már maga a congressus összejövele politikánk diadala volt. Monarchiánk mondotta ki először, hogy Oroszország háborút ugyan viselhet, békét azonban csak Európa hozzájárulásával, Európa fölügyelete mellett fog kötni. Oroszország duzzogva ugyan, de alávetette magát e követelésnek. A san-stefanói békét kénytelen volt európai fölülbírálat alá bocsátani.

És a congressuson magán milyen más volt a helyzetünk, mint a párizsin. Akaratunk érvényesült az egész vonalon. Programmunk Európának lett a programja. Ignatiew térképe a mi kívánságaink szerint, előre kijelentett föltételeinknek megfelelőleg, módosult. Déli szomszédaink hozzánk fordultak támogatásért, protectióért, s

befolyásunknak köszönhatték az előnyöket, a melyekben részesültek. Az orosz protectio helyébe mindenütt az európai lépett. És hogy minden kétségen kívül valóvá legyen, hogy Európa képviselője a Keleten a mi monarchiánk, ugyanazon szerződésben, a melyben a győzelmes orosz seregnek kivonulása Törökországból rövid lejáratú terminusokhoz köttetett, mi megbízattunk, hogy Európa nevében, mint Európának és a civilisatiónak mandatáriusai, határozatlan időre vonuljunk be Boszniába és Hercegovinába. Így, míg előbb véres hadjáratok után tartományokat veszítettünk, ekkor háború nélkül tartományokat nyertünk. Míg 1864-ben háborúval szereztük meg Poroszországnak Schleswig-Holsteint. most Oroszország szerezte meg nekünk Boszniát.

A keleti háború végével a Kelet hatalmi viszonyai Oroszország hátrányára és a mi javunkra változtak át. Oroszország milliónyi összegek elköltése és vére ontása után rosszabb helyzetben volt, mint azelőtt. Bebizonyult, hogy győzelmei daczára akaratát nem képes érvényesíteni, hanem hogy a keleti alakulások legfelsőbb fóruma Európa, azon Európa, a melynek a keleti kérdésben a mi monarchiánk adott irányt. Oroszország elveszítette szövetségeseit és a neki addig engedelmes eszközöket. Vérével szabadította föl a török főnhatóság alatt élt országokat, s ezzel a török természetes ellenségeit megelégedett népekké formálta át. Önálló létet adott a bolgár nemzetnek, s ezzel önmagától emancipálta. Mi ellenben minden szabad keleti államban szövetségest nyertünk. Szakítva keresztényellenes politikánkkal, a keleti népeknél visszafoglaltuk az állást, a melyet saját hibánkból veszítettünk el a múltban. Ezen kívül az új szerzemények átölelvén Szerbiát és Montenegrót, tényleges hatalomban is növekedtünk, ha-

táraink stratégikus ereje fokozódott. A keskeny és hosszú Dalmácia háttérhez jutott és immár az egész vonal a monarchia hatalmi spherájához kapcsolott. Szóval, az áldozatokat Oroszország hozta, a közvetett és közvetlen előnyök nekünk jutottak.

Az ellentét azon szerep között, a melyet monarchiánk a berlini congressuson vitt, s a közt, a melyet neki Párizsban juttattak, talán még szembeszökőbb, ha a politikai állás összeségét vesszük tekintetbe. Párizsban vetették meg a monarchia későbbi szerencsétlenségei alapjait, Berlinben ellenben hatalmi állásunk, úgy reményilem, évtizedekre biztosított. A berlini congressus eseményei segítették elő a német-osztrák szövetség létrejöttét. E szerződés története is mutatja, hogy a kiegyezés megkötése mennyire fokozta monarchiánk súlyát. Az orosz szövetség volt addig a porosz politika sarkköve. Bismarck nagy harcot folytatván Németország egységeért Franciaország és Ausztria ellen, Oroszországra volt utalva. Pályája kezdetétől fogva azon meggyőződésből indult ki, hogy Poroszországra nézve az orosz szövetség a legelőnyösebb. A lengyel forradalom ellen azért lépett föl nagy erélyvel, hogy tervei számára biztosítsa magának Oroszország barátságát. E tradícióhoz végig hű maradt. Politikája be is vált. 1866-ban az orosz barátsága tette neki lehetővé azt, hogy az elszigetelt Ausztriával szembeszálljon. 1870-ben az orosz birodalom készen állott arra, hogy megtámadja Ausztriát, mihelyt ez Franciaország érdekében beavatkozik a háborúba. Oly szolgálatok voltak ezek, melyek mind az orosz szövetség föntartását javasolták.

Midőn dualistikus monarchiánk közeledni akart Németországhoz, ez védszövetségben volt Oroszországgal, s így mi is kénytelenek voltunk az oroszokkal ba-

rátkozni. Németország kedvéért, a mely szilárdul ragaszkodott Oroszországhoz, kénytelenek voltunk megkötni a három-császár-szövetséget. Ettől fogva Bismarck politikája a hármasszövetségnek minden áron való fentartása volt. Minden tőle kitelhetőt megtett, hogy közöttünk és Oroszország között minden félreértést, minden viszályt elhárítson. És ez természetes is volt. Míg a hármasszövetség állott, Németország egészen nyugodt lehetett az iránt, hogy Franciaország elszigetelten marad. E szövetség volt legbiztosabb hátvéde az új birodalomnak. E szövetség fõntartása kedvéért egészen szívesen áldozott Bismarck a mi keleti érdekeinkbõl, sõt talán még abból is, a mi indirecte német érdek is. Mindig éreztette velünk, hogy ne számítsunk reá, ha a czárral háborúba keveredünk. Nem egyszer próbált reánk pressiót gyakorolni, hogy az oroszéval ellentétes álláspontunkból engedjünk. Az «ehrlicher Makler» nem egyszer lépett fel Oroszország érdekében. Nyilvánosan kimondta a háború alatt a beati possidentes elvét. Azt mondta, hogy egy pomerániai gránátos csontját sem fogja a Kelet miatt feláldozni. Oroszbarát-politikáját még késõbb is, a monarchiánkkal kötött szövetség után is, fõntartotta. Innen ered azon magyarázat, melyet a berlini szerzõdésnek ad, a mely magyarázatot azonban a szerzõdés szavai nem igazolják, mely annak szellemével ellenkezik. Bismarck az orosz barátság kedvéért azon elvet állította fel, hogy a berlini congressus külön jogokat, külön állást akart Oroszországnak Bulgáriában adni, a minek pedig ama szerzõdésben semmi nyoma sincs, s a mi annak szellemével azért ellenkezik, mert az, Boszniát kivéve, a Balkánfélsziget egyetlenegy más területére nézve sem akart egyes államoknak külön jogokat engedni, hanem ezzel ellenkezõleg az összes Európát akarta azon

hatalom örökösévé tenni, a melyet Oroszország magának vindicált volt De nem akarok belemélyedni ezen kérdés részleteibe, s ennyit is csak annak kimutatása végett említettem meg, hogy milyen szívósan ragaszkodott Bismarck orosz-barát politikájához.

És mégis, midőn végleg választania kellett közöttünk és Oroszország között, hozzánk csatlakozott. Ha vérvő szívvel is, de kénytelen volt ezt tenni, mert a mi szövetségünknek reá nézve nagyobb volt az értéke az Oroszországnál. A berlini congressus alatt már oly támogatásban részesített bennünket, hogy magára vont a Oroszország haragját.

Oroszország a berlini congressusnak reá nézve szerencsétlen lefolyásáért első sorban Németországot tette felelőssé. Az ódiomot a történekekért Bismarcknak kellett viselnie. Oly annyira, hogy midőn Lengyelországban orosz csapatokat pontosítottak össze, első sorban Németország érezte magát fenyegetve. Ezen benyomás alatt tette meg Bismarck az első lépést a velünk való védelmi szövetség megkötésére. Hogy mennyire javunkra változott a helyzet, bizonyítja az, hogy Bismarck kénytelen volt azon föltételeket elfogadni, melyeket mi akartunk, s a szerződést akként kötni meg, hogy az főleg az Oroszország elleni védelmet biztosítsa, a nélkül, hogy Franciaország esetleges támadása ellen védelmül szolgálhasson. Bismarck elállott eredeti tervétől, mely általános védelmi szövetséget akart megalapítani, s elfogadta a mi álláspontunkat, a melylyel nem egyezett meg az, hogy vérünket Elsass-Lotharingiáért ontsuk. Ezen eset bizonyítja, hogy mennyire növekedett súlyunk Európában a dualismus meghonosítása óta. Semmi sem mutatja ki jobban valamely állam hatalmát és önrendelkezési jogát, mint az, ha szerződésekben, szövetségekben, melyeket

köt, képes saját álláspontját érvényre juttatni és érdekeit megóvni, főleg ha ez oly birodalommal szemben történik, mint a minő Németország, s oly államférfiúval szemben, a milyen Bismarck. Ilyen esetben nem lehet lefőzetésről, a személyes fölény sikeréről beszélni; az ily eredmény csak a tényleges hatalmi viszonyoknak lehet a következménye. Persze, helyes politika kell ahhoz, hogy az előnyök érvényesüljenek; de olyan egyénnel szemben, mint Bismarck, semmiféle politikai ügyesség nem érhetne volna el az eredményt, ha nem kedveznek a hatalmi viszonyok.

A létrejött szövetség központjává vált az európai nagy államalakulásnak. A béke barátjai az imponáló erő köré csoportosultak, úgy hogy ma monarchiánk Európa leghatalmasabb államszövetségének egyik vezető tagja így rövid pár év alatt a teljesen lejárt Ausztria újra elfoglalta helyét Európa vezető hatalmai között. És furcsa véletlene a történelemnek, hogy Ausztria, mely 1866-ban és végleg 1871-ben kidobott Németországból és Olaszországból, ma, új alakjában, létének védelmére tízszerre több erőt várhat e szomszéd népektől, mint a mennyit tőlük akkor nyert, mikor fölöttük uralkodott.

Monarchiánk politikai helyzete gyors javulásának főokát belső erősödésünkben, azaz az ezt megalapító dualismusban kell keresnünk; egy másik okát pedig abban, hogy a legnagyobb krízis perczében az erő öntudata megfelelő önálló politika vitelére is vezetett. Ha 1829-ben és 1854-ben a belső gyöngeség érzete volt a szerencsétlen eredmény főoka, 1879-ben az önbizalom tette lehetővé azon politikai campagne-t, a melynek gyümölcseit most is élvezzük.

A bizalom, hogy monarchiánk ereje elegendő lesz

érdekeinket, ha szükséges, háború útján is megóvni, adta meg vezető férfiainknak azt a bátorságot, a melynek aztán sikerült ezt az eredményt békés úton is elérni. E bizalom adta meg nekik a bátorságot, hogy Ausztria-Magyarország megmaradjon azon program mellett, a melyet kezdettől fogva nyíltan a magáénak vallott; hogy ne engedje magát sem Németország tanácsai által arról lebeszélteni, sem Oroszország merész fait accompli-jai által megijeszíteni, sem pedig Anglia ingerlései által feltűzelve, háborúra ragadtatni. Ezen bizalom adta meg a súlyt, mely a döntő perczben monarchiánk politikáját érvényesítette, s azt Berlinben győzelemre vezette.

Az elért eredmény így egyenesen monarchiánk új organisatiójának következménye. Ezen új organisatio adta meg vezető férfiainknak az önbizalmat, ez törte meg a régi osztrák pessimismust, másrészt ez fokozta szövetségünk értékét, szavunk súlyát. Míg ez tart, nincs is mitől félnünk. Míg monarchiánk jogaikban kielégített államok szövetségén fog alapulni, bizton nézhetünk a jövő elé. Ha lehet és lesz is dagály és apály a szerencsében — hisz ez a vezetéstől is függ — mégis mindig oly erő fog rendelkezésünkre állani, mely elegendő érdekeink megóvására.

Ezzel visszajutottam azon második főkérdéshez, vajjon a kiegyezés meg tudta-e őrizni Magyarország önállóságát?

A monarchia hatalmi állásának, mint bebizonyítani törekedtem, eleget tett. De csak addig lesz ez így, míg a magyar nemzet kielégítve, egész erejét a közös érdek szolgálatába adja, míg a magyar állam függetlensége biztosítva lévén, a monarchia küzdelme mindig és minden körülmények között a magyar államnak, a

magyar nemzetnek is harcza lesz. A kérdés tehát, hogy a kiegyezés megóvta-e a magyar szabadságot, a monarchia lét- és nemlét-kérdése, s elsőrangú európai fontosságú.

Nekünk magyaroknak azonban első sorban nem ezért csüng szívünk szabadságunkon. Nekünk ez nem eszköz, hanem öncél. Mi azért áldozunk készségesen nagyhatalmi állásunk megóvása érdekeinek, mert azt hisszük, hogy csak így lehetünk magyar állam. Ha államiságunkat kellene föláldoznunk, hogy nagyhatalom maradhassunk, az eszköznek áldoznók fel a célt.

Ezen érzés nálunk nem kicsinyes féltékenységből, nem szűkkeblű localpatriotismusból ered. Nem hasonlítható azon féltékenységhez, a mely némely bajor vagy württembergi hazafit eltölt, midőn kis állama előjogait lelkesen védve, nemzete erejét gyöngíti. Nálunk az államiság a nemzetiség védbástyája. Az államisággal össze van kötve mindaz, a mire egy nemzet valamit tart, a mi a nemzeti létnek lényege. Nálunk az állam jogainak védelme a leghelyesebb, a legszentebb hazafiság kifolyása. Ezért, a ki monarchiánkat erősnek akarja, óvakodjék jogaink megnyirbálásától. Kerülnie kell még annak a látszatát is, mintha a magyar állam megrövidítésén dolgoznék. Nincs fonákabb politika, mint azon osztrák politikusoké, kik azzal vélik a monarchia erejét fokozni, hogy Magyarországot erősebb kötelékekkel akarják Ausztriához csatolni. Minden hajszálnyi közeledés, melyet a külső egyesítés felé tennénk, óriás mértékben növelné a centrifugális erőket. A külső egység létrehozataláért tönkretétnék a valódi belső egység.

De hogyan állunk jelenleg országunk szabadságával? Megőrizte-e a kiegyezés azt, a mi legdrágább kincsünk, nemzeti létünk védbástyája?

V. FEJEZET.

A KIEGYZÉS EREDMÉNYÉRŐL A MAGYAR ÁLLAM JOGAINAK MEGÓVÁSA TEKINTETÉBEN.

E kérdést két szempontból vizsgálhatni. Az egyik a tisztán jogi szempont, a másik a gyakorlat, az élet szempontja. Az elsőből kiindulva a kérdés úgy szól, hogy meghagyta-e a kiegyezés régi jogainkat — elméletileg legalább? A másodikból tekintve pedig így szól: tényleg gyakorolhatjuk-e alkotmányadta jogainkat?

A kiegyezés a magyar állam jogait nem adta föl. Magyarország a *pragmatica sanctio* óta kölcsönös védelmi kötelezettség viszonyában volt ugyan azon állammal, a melyhez a fejedelem személyének közössége is csatolta, de azért azzal össze nem olvadt. A *pragmatica sanctio*ban megállapított védelmi kötelezettség a magyar állam *souverainitását* meg nem semmisítette, azt egy más *souverainitásnak* alá nem rendelte. Az elvállalt köteletség nemzetközi jellegű; két *souverain* állam között törvénybe foglalt szerződéses viszonyt állapít meg. Ha ez a *souverainitásba* ütköznék, akkor nincs *souverain* állam Európában, mert melyik állam ment kötelezettségektől a többivel szemben? Akkor Németország sem volna *souverain*, mert köteles bennünket védeni. Hogy törvénybe van a szerződés iktatva, az nem változtat jellegén. Bismarck a védelmi szerződést, melyet velünk kötött, törvénybe akarta foglaltatni. Elveszett-e volna Németország

souverainitása, ha e terv megvalósul? A kereskedelmi szerződések az idegen államok iránti kötelezettségek egész sorát iktatják törvénybe. Elvész-e ezért az így megkötött államok souverainitása? Bizonyosan nem. Igaz, hogy azon kötelezettség, a melyet a *pragmatica sanctio*ban elvállaltunk, nagyobb és messzebbmenő, mint a milyent egymástól teljesen független, külön fejedelmek alatt élő államoknak időhöz kötött szövetsége meg szokott állapítani. De mivel a *pragmatica sanctio* nem alakított a magyar állam és az osztrák állam souverainitásának rovására egy felsőbb birodalmat; mivel sem a magyar állam, sem az osztrák állam nem mondott le souverainitása egyik ágáról sem egy általuk létesített, tőlük függetlenül élő birodalom javára; mivel tehát ily birodalom létre sem jöhetett: a magyar állam és az osztrák állam maradt az egymás iránt kölcsönösen kötelezett két jogi subiectum. A kötelezettség jogi jellege két souverain állam szövetsége maradt. Az elvállalt köteletség mértéke a szerződő fél jogi souverainitását meg nem semmisítette. Ez csak új souverain megállapításával történhetett volna, a melynek a két állam kifejezetten alárendelte volna magát. Ilyen harmadik személy hiányában a souverainitás elvesztéséről beszélni sem lehet. A *suprema potestas* a két államnál maradt.

Magyarország Ausztriával nem olvadt össze felsőbb-rangú összállammá, nem vált egy önálló létű és jogú birodalom részévé. Az államiság egy attribútumát sem vesztette el. Bizonyos jogokat nem gyakorol külön, hanem együtt, közösen a tőle független államiságú Ausztriával, szövetségesével. Bizonyos kötelezettséget vállalt, de a kötelezett jogi személy a magyar állam maradt. A kiegyezés e jogi állapotot nem módosította.

Ausztria-Magyarország mint önálló állam nem lé-

tezik. Ausztria és Magyarország szövetsége állandó, a védelem teljes közösségét és egységét biztosítja, de egy felsőbb államot nem szervezett. Az államélet funkcióiival a monarchia nem rendelkezik.

A souverainitás ezen föntartása az egész kiegyezési műnek egyik alapeszméje volt s annak minden egyes részében nyilvánul. A kiegyezés a magyar államnak nemcsak azon jogait akarta megóvni, a melyeknek önálló gyakorlását önmagának tartotta fenn, hanem a végső rendelkezést azok fölött is, a melyeknek gyakorlását kész volt, mint a *pragmatica sanctio* folyományát, a védelem hatásos foganatosítása végett Ausztriával megosztani. Nemcsak az volt a kiegyezés célja, hogy föntartsa az állam jogát a kormányzat azon ágaihoz, a melyeket autonóm körben önmaga intéz el, hanem az is, hogy megóvja teljes elméleti souverainitását, hogy souverainitását azon ágakban is kifejezésre juttassa, a melyek közöseknek nyilvánítottak. E törekvés nemcsak a gyakorlati függetlenségi vágy következménye volt, hanem azon csodás jogi érzékenysége, mely fajunk egyik jellemző vonása.

E jellemvonásnak köszönhetjük, hogy még a leg-szomorúbb korban is, midőn a nemzet gyöngé és gyáva volt, jogfeladásra sohasem volt rávehető. Meghajolva a túlerő előtt, eltúrta a jogtalan állapotot, de irott jogából egy szemernyit sem adott föl. Egy generatio gyöngesége így nem vált a nemzet állandó vesztére. Épen maradt a jog, mely jobb időkben szilárd alapot adott a nemzet követelésének, hatásos fegyvert biztosított számára, a melynek segítségével nemzeti individualitásunk kedvezőbb viszonyok között teljesen érvényesülhetett.

A jogföntartás, az abususok elleni örökös fölszólalás és óvástétel, ha nem is volt képes az alkotmány élve-

zetét számunkra tényleg biztosítani, azt legalább mindig meg tudta akadályozni, hogy a jogtalan tények precedensekké váljanak és hogy alkotmányunk elévüljön.

Újabb időben a cseh államjog hívei és a horvát ellenzék férfiai is reánk szeretnek hivatkozni, hogy régi alkotmányuknak, hosszú idejű mellőzése ellenére, ugyanazt az érvényt vindicálják, a melyet az annyszor megsértett és mellőzött magyar jog képes volt magának biztosítani. Pedig milyen nagy a különbség ez esetek között.

A csehek és horvátok példája tanít csak meg bennünket arra, hogy milyen végzetlen hálával tartozunk őseinknek. Az ő példájuk mutatja, hogy mitől óvta meg nemzetünket őseinknek néha kicsinyesnek is látszott akadékoskodása. Nemcsak némely heroikus kor véres küzdelme vagy kivételes nagy erőfeszítése, hanem minden generációnak állandó jogi makacssága, passiv ellenállása kellett ahhoz, hogy alkotmányunk fönmaradjon. A csehek és horvátok történetében ezeknek sem egyikére, sem másikára nem akadhatni.

A jó ügyet az érette ontott vér, az érdekében folytatott hősi küzdelem emléke is megóvhatja a végső elposványosodástól, még akkor is, ha az erőfeszítés külső eredmény nélkül marad. De a történelem melyik lapján van a cseh önállóságért, a horvát függetlenségért vívott hősi viaskodás följegyezve? Hol vannak a cseh vagy a horvát Rákóczyak, Bocskayak?

Nagy és fényes tettek emléke fűződik cseh és horvát férfiak nevéhez. Nincs e népeknek miért szégyenleni múltjukat. Nekik is megvoltak nagy napjaik. E fényes tradíciók azonban nem a különállás, a függetlenség, a souverainitás eszméjének emlékéhez tapadnak. A Wallensteinok, a Kaunitzok, a Zrínyiek díszére válnának a

világ bármely nemzetének. De e kiváló férfiak nagy tetteiket nem szűkebb hazájuk szolgálatában vitték véghez, hanem amazok a császár és Ausztria ügyének, emezek Magyarország és Horvátország együttes boldogulásának érdekében. Nem szemrehányásképpen mondom ezt. Nemcsak rút hálátlanság volna, ha ama férfiakat az érettünk is ontott vérért hibáztatnák, hanem igazságtalanság is.

Ha a cseh és horvát erő és hazafiság nem államjoguk védelmére fordított, ha nemzeti idealismusuk más irányba terelte őket, s ők a közös hazáért és fejedelmért lelkesültek és ezek érdekében fáradozott és vérzett e népek javarésze: ez geographiai helyzetöknek, politikai viszonyaiknak, nemzeti érdekeiknek természetes és helyes következménye volt. Annak a tudatnak volt ez a kifolyása, hogy a cseh csak Ausztriában, a horvát csak Magyarországgal szövetkezve boldogulhat, minek következtében a birodalmi eszme annyira előtérbe lépett, hogy a külön állam eszméjét egészen háttérbe szorította. Nagy érdekek, nagy történelmi tényezők következménye e tünemény. Különben, bármi lett legyen az oka, maga a tény tagadhatatlan és olyan, hogy kizár minden parallelét amaz országok követelése és a magyar követelések között. Egy nemzet állandó törekvésének erős akarattal, nagy hősiességgel és sok vérrel megvédett legfelsőbb célját nem lehet egy niveaura helyezni egy elhagyott, elfelejtett, nagy tradíciók nélkül való új eredetű követeléssel.

De a nagy emlékeken kívül a jogfolytonosság óriás ereje sincs meg a cseh és a horvát független államjogban. Mire hivatkoznak ők, a mit csak össze is lehetne hasonlítani a magyar alkotmányának megszakítás nélkül való teljes jogi érvényével?

Hosszú századok hallgatása, némasága között annak

csak egy-egy elvétve található nyomára, egy-egy szerény jelére képesek ők reámutatni, hogy egy fejedelem, különös politikai tekintetéből, az államjog érvényét egyszerűen egyszerűen elismerni látszott. De a continuitást nemcsak az érvényesülésben, hanem az erre irányuló legszerűebb kívánság és kérés alakjában sem tudják kimutatni. Századokig az igazak álmát aludták ez alkotmányok.

De nem szándékom az ezen államjogok visszakövetése céljából összehordott érveket bírálni. Csak azt akarom kiemelni, hogy milyen mérhetetlenül nagy a különbség azon államjogoknak még a legjobb esetben is csak periodikusan, csak időről-időre derengő azon érvénye között, a melyre a mi utánczóink követelésöket alapítják, s a mi alkotmányunknak szakadatlanul folytonos érvénye között. A csehek és horvátok híjával voltak azon erélyes és állandó akaratra, hogy föntartsák alkotmányukat; híjával voltak azon jogi érzékenységnek, a mely megvolt mibennünk. Ezért nem voltak ők képesek arra az eredményre, a melyet mi tudtunk elérni.

Nem is igen ismerem esetet reá, hogy más nemzet annyira ragaszkodott volna alkotmányához, még akkor is, midőn az részben csak formalitás volt, mert végre nem hajtattott, mint a mienk. Alig van arra más példa, hogy egy nemzet vagyonosodását és haladását a műveltségben hátrább tette alkotmányának habár csak elméletben való föntartásánál. Megvolt ennek reánk nézve nagy hátránya is. Míg például Csehország, mit sem törődve államjogával, sem békéjét, sem pénzét, sem vérét nem áldozta jogok védelmére, hanem teljes erejével jóléte gyarapításán iparkodott és így gyorsan vagyonosodon, addig a magyar nemzet szabadsága oltárán anyagi érdekeit áldozta föl. Minden tekintetben hátramaradt. Nem gyarapodtunk, nem fejlődünk. Fél századdal elmaradtunk

nyugati szomszédaink mögött. De ez áldozatokkal szabadságunkat biztosítottuk. Annyi szenvedésnek mégis megvolt a maga nagy eredménye, az államiság fönntartása. Égbe kiáltó igazságtalanság volna múltunk e legszebb vívmányát a melyért a többiről mind lemondottunk, egyenértékűnek tartani azzal, a miért a cseh semmit sem áldozott. Kiki úgy arat, a hogyan vet. ők az anyagi téren fáradtak és dolgoztak, tehát gazdagok; mi eszményi érdekeinkért küzdöttünk, tehát szabadok vagyunk. Kitartásunk árán szeplőtlenül fönmaradt ezer éves államiságunk. Azon csodás eredményt értük el, hogy miután sok elnyomás, sok baj és viszontagság után, mindezek ráadásául a nemzet még katonai kényuralom alá is jutott: midőn ez a tizenkét éves zsarnokság elmúlt, teljesen érintetlen alkotmányunk volt. Midőn sok viszontagság után 1861-ben először szólhattunk a csodálkozó Európához, Deák Ferencz megczáfolhatatlan tényekkel bizonyította be, hogy e szolgaságban levő nemzet jogilag Európa egyik legszabadabb nemzete, hogy teljes épségű és olyan érvényű önálló alkotmánya van, hogy ahhoz a legrosszabb akarat, a legnagyobb erőszak sem férközhetik hozzá. Valamint a láva Herculumban a föld rétege alatt eltemetett régi római várost épségében megtartotta, úgy hogy ma benne az antik világ egyik kincsesbányája, egyik élő emléke táruul föl előttünk: a magyar nemzeti szellem ragaszkodása jogaihoz megóvta a rothadástól és megmentette az enyészettől a különböző viharoktól elalélt alkotmányunkat. Ma, midőn eltakarítottuk a rétegeket, a melyek elborították, új életre kelt az a maga régi épségében. Századok vívmányai fönmaradtak és új élet tanyáivá lettek. Hűségesen conservált kincsünk új fejlődésnek válhatott alapjává.

Ugyanazon csodálatos szellemnek, a mely ezt lehe-

tővé tette, és a melyet szomszédaink tőlünk irigyelnek, ugyanezen jogi féltékenységnek szülöttje a kiegyezés jogi conceptiója. Még elméletben sem akart jogot földadni. Az állandó szövetséget, a melyre régi törvényeink kötelezték, a melyre létünk érdekei is utalták, akképpen alkalmazta az új viszonyokhoz, hogy összbirodalmat nem alakított, hogy a magyar államot más államnak alá nem rendelte, hogy az országnak teljes souverainitását föntartotta. A kiegyezési műnek ezen része éppen annyira a nemzet jogi lelkiismeretének és csodálatos jogi érzékenységének befolyása alatt keletkezett, mint a politikai a czélszerűségi tekintetek hatása alatt. Deák a legelső sorban a jogi fölfogás uralmát biztosította. Ő personificálta a leghívebben a magyar észjárás jogi természetét; szerencsénkre a tiszta józan észszel párosulva és legfenségesebb alakjában. Nem az ügyvédnek, hanem az objectiv bírónak typusa nyilvánul nagy egyéniségében. És különös nagy szerencsénk, hogy egyénisége jellegét reányomta a kiegyezésre.

A legvilágosabban kiviláglik e nagy alkotás jogi conceptiója, ha más államszövetségekéhez hasonlítjuk. Németország alakulása teljes ellentétet mutat a mienkkel épp úgy a politikai célban, mint a jogi alakban, a melyben e cél megtestesült. A német birodalom egy faj összetartozása érzetének köszönheti létrejöttét. Éppen ezért, ámbár a főcél a külvédelem volt, kezdettől fogva tágabb körű egység kiinduló pontjának tekintették. A védelem biztosításánál meg nem állhatott, hanem körébe kellett vonnia a nemzeti lét azon ágait mind, a melyekben az egységes működés jobb eredményekkel kecsegtetett a részek szétforgácsolt működésénél. A particularistikus áramlatok miatt azonban nem lehetett azonnal létrehozni az egység azon mértékét, a mely

e szempontoknak mindenben megfelelt, s a mely a német nép érdekében volt. Kímélni kellett a régi tradíciókat, az egyes államok önállóságát. Elég volt, ha fejlődésre képes szervezet adatott a birodalomnak, oly szervezet, a mely képes volt a fölmerülő szükség szerint terjeszkedni. De ez ugyanakkor a minimuma is volt annak, a mit a faj érdekében megkívántak. Akkint kellett a birodalmat megalkotni, hogy ezzel erőszakot ne gyakoroljanak az egyes államok függetlenségén; hogy többet ne centralisáljanak, mint a mennyit azon időben szabad akarattal, megnyugvással adtak át a nagy múltú részek a központi hatalomnak; de hogy mindezek mellett is lehető maradjon, hogy a birodalom hatásköre fokozatosan terjedjen.

E cél éppen az ellenkezője a mi célunknak.

Nálunk a közös érdekeket úgy kellett kielégíteni, hogy az e végből létrehozott szervek ne terjeszkedhesenek. Nálunk nem volt szabad az intézményeket úgy megalkotni, hogy terjeszkedésre képesek legyenek. Németországban pedig ezzel ellentétben a leghelyesebb eljárás az volt, hogy első sorban ugyan a védelmi érdek ellátása végett egy önálló életű birodalmat alakítsanak, mely azonban mint a német fajnak legfőbb souverain testülete önadta törvénnyel önmaga terjeszthesse hatáskörét is. Az egyes államok biztosítéka abban állott, hogy befolyásuk a birodalmi alkotmányon belül biztosított. Szavazatot kapván mindenikük a Bundesrathban, módjukban van arról gondoskodni, hogy az esetleges fejlődés ne legyen erőszakos. A birodalmi akaratnak részesei lévén, annak magukra nézve káros túlkapásait megakaszthatják. De ennek daczára, a legfelsőbb souverain tásnak független szervezete következtében bizton lehet arra számítani, hogy azon mértékben, a

melyben az összetartozás érzete növekedik, a mely mértékben utat tör magának az a tudat, hogy bizonyos nemzeti érdekek nemzeti közérővel jobban biztosíthatók, mint az egyes államok függetlenségével, azon mértékben fog a birodalom hatásköre is terjeszkedni. A birodalom élő organismus, mely alkalmazkodva az új felfogásokhoz, a támadó közszükségekhez, kielégítheti a német nép változó és egészben napról-napra mind egységesebbé váló nemzeti érdekeit. E végből el van látva az önálló élet minden kellékével. Van külön német államfő, birodalmi törvényhozás és végrehajtó hatalom. A német birodalmi területben és lakosságban megvan ez organismus anyagi existenciájának alapja. Közvetlenül intézkedik, közvetlenül parancsol a hatáskörébe utalt ügyekben. Saját alattvalóival áll szemben, a kiknek számára souverain joggal törvényeket alkot, s e törvényeket saját maga hajtja végre, vagy, a mennyiben ezt tenni nem akarja, felügyelete mellett végrehajtásukat az egyes államokra bízva. Az egyes államok e tetsőbb rangú souverainitásnak alávetették magukat. Activ és passiv engedelmességre köteleztettek. Souverainitásuk lényeges részéről lemondottak és átadták azt a birodalomnak. Az a rész is, mely autonómiájukból még megmaradt, minden perczen megvonható tőlük birodalmi törvénnyel, mely nagyobb érvényű az országos törvénynél. Veto-joguk az egyes államoknak a legtöbb esetben nincs.

Mi mindebben az ellenkező úton haladtunk. Nem volt szabad fejlődő képességű összállamot alakítanunk. Ennek megfelelőleg nincs osztrák-magyar fejedelem, törvényhozás, nincs osztrák-magyar államterület és állampolgár.

A kiegyezés öntudatosan fentartotta nemcsak a

magyar állam szűkebb autonómiáját, hanem teljes souverainitását is. Midőn mindenképpen eleget tett a nagyhatalmi állás igényeinek, midőn a modern kor hadviselési viszonyaitól követelt teljes egységet és a lehető legnagyobb erőt biztosította, ugyanakkor csodás jogi élel és következetességgel föntartotta a két állam teljes souverainitását.

Az amerikai Egyesült-Államok alakulásánál irányadó politikai indokok már sokkal közelebb állanak azokhoz, a melyek a kiegyezésnél érvényesültek. A célhoz vezető eszközök különbsége éppen azért jól megvilágítja azon speciális felfogást, mely a kiegyezés jogi conceptiójának alapja.

A politikai cél Amerikában és nálunk is egyrészt az államok egyesülése volt külveszélyek ellenében, másrészt belső önállóságuk megóvása.

Az amerikaiak nem hitték, hogy önállóságuk többé nem lesz kitéve külső komoly támadásoknak. Nem látták előre azon külső biztosságukat, a mely későbbi fejlődésük egyik főszerencséje volt. A mit egyesült erővel kivívtak, azt egyesült erővel akarták föntartani. Az önvédelmi harcz közben kifejlődött szövetséget állandóvá akarták tenni. A múltban közösen kifejtett erő, a közös veszély érzete teremtette meg az amerikai uniót. De a mit védeni akartak, az az egyes államok szabadsága volt. Minden amerikai első sorban saját államát szerette. A patriotismus még csak mint localpatriotismus volt kifejlődve. A nagyobb haza szeretetének a szabadságharcz dicső emlékeiben még csak alapja volt lerakva. A szövethető államok függetlenségének megóvása így ipso iure az unió megalakításának másik főczélja volt, mely a külső védelem biztosításával egyenrangú szerepet vitt az alkotmány létrehozatalában.

A cél tehát ugyanaz volt Amerikában, mint nálunk. A jogi structura azonban már teljesen különbözik a mi monarchiánk alkatától, s közelebb áll a német birodalom szervezetéhez. Mint Németországban, Amerikában is egy felsőbb államot hoztak létre, s ezt ellátták az élet minden feltételével. A közös érdekek megóvása céljából önálló életű államot alkottak, mely hatáskörén belől teljes souverainitással, külön alkotmányral bír, a melynek külön államfeje van és külön törvényhozása, külön végrehajtó hatalma. Van közös amerikai állampolgárság, amerikai terület Központi hivatalok vannak minden államban, melyek közvetlenül érintkeznek a néppel és az egyes államok hozzájárulása nélkül közvetlenül intézkednek a hatáskörükbe utalt ügyekben. Ebben hasonlít szervezetök a német birodaloméhoz. De az egyes államok különállását, a szabatosan megállapított hatáskörök szigorú megóvását, az alkotmányban foglalt számtalan tilalmon kívül, azonkívül, hogy e hatáskörök birodalmi bíróság védelme alatt állanak, s azon befolyáson kívül, mely az Egyesült-Államok alkotmányán belül az egyes részeknek fõntartott, még külön biztosítékokkal is környezték. E biztosítékok abban állanak, hogy az alkotmány megváltoztatásának joga nem illeti meg egyedül a congressust, hanem complicitabb eljárás mellett az egyes államok többségét.

De ezen alkotmánybeli garantiák egyedüli célja mindig csak az volt, hogy az egyes államok gyakorlati igényeinek megfelelő autonómia számukra biztosítva legyen. A souverainitással, a melynek kritériuma abban áll, hogy az állam valamely kivüle álló felsőbb akaratnak alávetve ne legyen, az amerikaiak mit sem törődtek.

A mi célunk, mint mondtam, messzebbmenõ volt. Nem csak azt akartuk biztosítani a magyar államnak,

hogy bizonyos ügyekben autonómiája legyen, s hogy az autonómia meg ne sértsék, hanem azt is, hogy souverain maradjon, azaz biztosítani kívántuk azt, hogy akaratata egy felsőbb állam akaratának alávetve ne legyen. Úgy akartuk a védelmi érdekeket kielégíteni, hogy ezért a souverainitást fel ne áldozzuk.

Ezért kellett eredeti concepcióhoz folyamodnunk. Külföldi példa nem volt rendelkezésünkre, mert még sehol sem sikerült az, a mit mi akartunk: két souverain állam erejének teljesen biztosított egyesítése. Hogy ezt akartuk, hogy meg nem elégedtünk belső autonómiánk tényleges biztosítékával, hogy ezen fölül souverainitásunkat még az elmélet terén sem engedjük elhomályosodni, ez fajunk természetének, történelmünknek és különleges viszonyainknak együttes következménye. A dualismusként ez adja meg az államjogi elmélet terén is originalitását és főérdekét.

Alapeszméje e dualistikus monarchiának az, hogy Ausztria és Magyarország nem olvadnak össze egy állammá, hanem, főtartva különállásukat, közös érdekeik együttes megóvása végett oly közös intézményeket szerveznek, a melyek a két állam mindegyikének intézményei, mind a két állam souverainitásának vannak alávetve, nem pedig egy tőlük független életű harmadik állam souverainitásának, de azért mégis egységesek. Nem egy birodalom tart sereget és diplomatiát, nem egy birodalom teremti elő önjogánál fogva az ezekre szükséges pénzt, hanem a souverain Magyarország és a souverain Ausztria tartanak közösen sereget és diplomatiát, s ezekre a pénzt szintén ők adják.

Ezen alapeszmének három fő jogi és politikai következménye van.

Az első az, hogy lehetővé vált a védelmi érdekek

teljes mértékű kielégítése, a nélkül, hogy ez a magyar nemzet jogi érzékenységének, önállósági vágyának sérelmével járna, a nélkül, hogy ellentétbe jönne a magyar faj egyik legerősebb jellemvonásával. A közösségnél fogva a védelmet egységesen lehetett szervezni, a nélkül, hogy egységes birodalom keletkezzék. A közösség fogalma kizárja a birodalom fogalmát, s ezzel is megnyugtatóan fajunkat, lehetővé teszi a védelem egységét. A közösség útján megoldottak azon feladatok, a melyeket másutt csak egységes birodalom alakításával lehetett megoldani, s így nálunk ilyen birodalom keletkezése fölöslegessé vált. A közösség elve a két souverainitás elismerését involválván, az együttes védelmet az államok szabadságára alapította, azt állandóvá tette és annak a nemzet megelégedtségében szikla-szilárd támaszt adott.

Az így megnyugtatót nemzet teljesen eleget is tett a közös védelmi érdekeknek. Az 1867-diki törvényekben azoknak oly intézményes biztosítékokat adott, a minők azelőtt nem voltak meg. Ezt nem Ausztria vagy a korona nyomása alatt tette. A védelmi érdekek teljes biztonsága nem a mi gyöngeségünknek volt következménye, hanem a dualismus egész conceptiójának egyik vezető motívuma volt, a mely Magyarországra nézve, jól felfogott létérdekénél fogva, éppen annyira irányadó volt, mint a milyen volt a másik vezető motívum: a szabadság megóvása. Öntudatosan egyesíteni akartuk az erőt a szabadsággal. A védelmi egység nem reánk erőszakolt feltétel, a melytől szabadulnunk kellene, a melynek támogatása nemzeti vívmány és előny volna, hanem a nemzet fegyverzetének erősítésére, létének biztosítására szolgáló hatalmi eszköz, a melyet nem szabad lerombolnunk, a melyet fönn kell tartanunk mindaddig, míg az európai

viszonyok ilyen nehéz fegyverzetei megkövetelnek. Nemzeti vívmány, sőt az emberiségnek vívmánya volna, ha kevesebb erő is elegendő lenne a nagyhatalmi állás biztosítására. De míg ez a kor, a mely talán már nincs is olyan igen messze, be nem áll, nemzeti szerencsétlenség volna az egység megbolygatása. Átok nehezednék azoknak az emlékére, kik e nemzeti vívmánnyal megajándékoznák a magyart. Éljenek között a halál csíráját vinnék be a magyar állam szervezetébe. Hogy a véderő egyesítése nem pusztá kényszer következménye, ezt azon tény is bizonyítja, hogy a kiegyezést megelőző tárgyalások folyamán a magyar többség részéről még kísérlet sem történt a megosztott védelem elvének kivívására. A magyar többség vezérei kezdettől fogva és önként a közös sereg elvi alapjára helyezkedtek. Külön sereg felállítását nem követelték, meg sem kísérelték. Egy olyan föltételt sem állítottak fel, mely a magyar csapatoknak különleges és az osztrák csapatoktól megkülönböztető szervezetet lett volna képes biztosítani. Kezdetől fogva a nemzet biztosítékait kizárólag a kiegészítés, az ujonczok megszavazásának jogaiban, az ellenőrzés gyakorlatában keresték. Az e téren felállított követelésekhez aztán szigorúan ragaszkodtak. A mit kezdetben akartak, azt mind érvényesítették. Semmiben nem tágítottak, a mi azt bizonyítja, hogy a létrejött eredmény nem kényszer következménye, hanem szabad akaraté.

Fő biztosítéka a védelem önként elfogadott egységének abban van, hogy a védelem két fő eszköze, a haderő és a külképviselet egy és közös maradt. Önállóságunk garantiáját abban keresvén, hogy e szervezet igazán közös legyen, azaz, hogy Magyarország és Ausztria befolyásának legyen alávetve, nem kellett e szervezetben magában a két állam jogi önállóságát intézményileg ki-

fejezésre juttatni, nem kellett a szervezetnek belső egységét érinteni.

Az egységesen szervezeti védelem legfelsőbb vezetését az államfő személyének azonossága és azon jogkör biztosította, melyet a magyar királynak a magyar, az osztrák császárnak az osztrák törvények és jogszokások ezen közös ügyre nézve adtak.

A végrehajtásnak további egységét biztosította a közös kormány megalakítása, a mely egységes elvek szerint vezeti az együttes védelmet békében és háborúban egyaránt.

A közös ügyeket illető azon intézkedések körében, a melyek az alkotmányos testületeknek tartattak fenn, mint a minők nevezetesen a közös költségvetés megállapítása és a közös administratio alkotmányos ellenőrzése, a két állam harmonikus összeműködését azzal biztosítottuk, hogy e teendőket nem a négy házból álló két törvényhozásra ruháztuk, hanem a két törvényhozás külön-külön bizottságára, a melyek kisebb számuknál és azon közvetlenebb érintkezésnél fogva, a melyre egymással szemben utalva vannak, valamint a közös szavazás lehetőségénél fogva képesebbek az esetleges ellentéteket kiegyenlíteni, gyorsabban bírják a hatáskörükbe eső ügyeket elvégezni, s könnyebben tarthatják szemmel a közös ügyek tárgyalásánál mindig szükséges tekintetet és méltányosságot, mint a hogyan ezt a két törvényhozás plénuma tehette volna.

A törvényhozás terén pedig annak biztosítéka, hogy a souverain államok nem fogják, egyoldalú szempontokból kiindulva, a szövetséges társ méltányos kívánságait ignorálni, s az egyszer megállapított közös ügyeket egyoldalúlag változtatni vagy magyarázni, a törvénynek azon tételében van, a mely szerint csak közmegegyezéssel helyes a közös ügyeket tárgyaló törvényeket mó-

dosítani, hogy ily esetben egyenlő elvek alapján kell a két kormánynak törvényjavaslatot készítenie, s hogy ha a két törvényhozás között ellentét merülne föl, azt ki kell egyenlíteni.

A közös költségek zavartalan fedezéséről végül akkint gondoskodik a kiegyezés, hogy küldöttségeket rendszeresít, a melyek tíz évről tíz évre megállapítják az arányt, a melyben a két állam azokhoz járul, s az esetre, ha erre nézve közös megegyezés nem jönne létre, a döntés jogát a királyra ruházza.

Ezen szervezet a hatásos külvédelmet éppen annyira biztosította, mint a mennyire ezt például Németország mint egységes birodalom tehette. Sőt nagyobb az egység az osztrák-magyar seregben, mint a német birodalomban, mert megalakulásakor a német birodalom százados múltú több sereget talált, a melyeket nem leheteti egy tollvonással eltörölni, s talált a fejedelmekben oly főhadurakat, a kikkel szintén számolni kellett. Az egységet tehát nem lehetett egyszerre az egész vonalon létrehozni, hanem még a védelem ügyében is sokat kellett a fokozatos fejlődésre bízni. De az egység alapját ott is letették az által, hogy a császár az összes sereg főhadvezére, hogy a Generalstab birodalmi, hogy az összes kiképzés porosz rendszer szerint történik, hogy a sereg taktikus beosztása, elhelyezése a császár jogköréhez tartozik, hogy a birodalmi törvényhozás a véderő alapelveit egységesen szervezi és ezeket az egyes államok kénytelenek elfogadni. Végül biztosították az egységet azzal is, hogy a legtöbb fejedelem a porosz királylyal oly szerződést kötött, mely hadúri jogait az utóbbira ruházta. Így ma a sereg legnagyobb része már teljesen egységes, a többi pedig mind inkább a császár rendelkezése alá jut. A hadseregre nézve tehát Német-

országban erős centralisáló processus észlelhető; de ma még a történelmi akadályok miatt az egység ott nem oly tökéletes, mint nálunk.

Vannak, kik a német seregek ezen kisebb egységéből érvet merítenek a mi seregünk ketté választására, vagy legalább is a magyar sereg jogi különállásának szervezeti kitüntetésére. De ez az okoskodás téves. Nem lehet Németország példája alapján nálunk decentralisatiót kívánni, mert ott következetesen centralisálnak. Németországban csak élő organismusok romjain nőhetett meg a véderő egysége, s ez az oka, a miért ez nem történhetett meg egyszerre, a miért kénytelenek voltak a birodalom egyes államainak némi különállását megtűrni. A katonai és technikai okok azonban, a melyek nálunk a sereg egységét fentartották, ott is érvényesültek, s ott is centralisatióra, következetes és hatásos centralisatióra vezettek. Hogy a szárazföldi seregek teljes egyesítését nem katonai okokból, nem szándékosan mellőzték, bizonyítja az a tény is, hogy a hol a történelmi múlt szabad kezet engedett a törvényhozásnak, ott tényleg meg is teremtették a teljes egységet. A tengeri erő birodalmi és teljesen egységes. Itt nem állott a centralisatiónak útjában akadály és ezért teljes ridegségében alkalmazták is.

Nálunk a sereg egysége megvolt már kezdettől fogva. Nálunk egy élő organismust kellett volna vivisectio alá vetni, hogy azt érzük el, a mit a németek nagy nehezen tudnak csak megszüntetni, a mi ellen a németek küzdenek, a mit a németek, a hol lehetett, elkerültek. A német példa tehát legfeljebb arra tanít, hogy le ne romboljuk, a mit ők kedvezőtlen kiinduló pontjuk miatt teljesen még el nem értek, de a mire törekszenek. A német hadügyi politika centralisáló; ha

tehát valamit, csak ezt tanulhatjuk tőlük. Azon meggyőződés vezeti őket, hogy az egységes sereg jobb a megosztott seregnél; ha tehát valamit, tőlük csak ezt az igazságot vehetjük át.

A kiegészítés alapelvének második nagy következménye abban van, hogy a közös szervezetek nem egy egységes birodalomnak, hanem a két államnak egyesített szervei, a mint hogy ez az alapvető tény nem csak a «közös» szóban, hanem az intézmények jogi eredetében, valamint tényleges ellenőrzésükben is nyilvánul. Ebből kifolyólag e szerveknek jogi eredete minden félreértéstől menten oly világos, hogy hivatásukat lehetetlen föl nem ismerniök, s hogy mindenben jogi eredetükhöz kell alkalmazkodniuk.

A közös intézmények megállapítása, vezetése, ellenőrzése, megváltoztatása körül minden törvényhozói vagy kormányzati jog a magyar vagy az osztrák souverainitásra vezethető vissza. Mindenütt érvényesül e két souverainitás parallel uralma, még pedig a teljes paritás alapján. Önálló souverainitású összállamnak sehol semmi helye, semmi nyoma. A felségjogtól le a legalsóbb közeg jogáig minden hatalom a két államtól van kölcsönözve, a két állam rendjében gyökerező hatalom, nem pedig egy birodalom souverainitásának a kifolyása.

Nincs közös államfő, mert a magyar királynak külön felszentelése, külön és a császárétól eltérő jogköre, egy bizonyos esetben az Ausztriáétól eltérő örökrendje is lehetlenné teszi a jogi személy összeolvadását az osztrák császárral. Közös fejedelmünknek minden joga vagy a magyar korona, vagy az osztrák császár külön jogára vezethető vissza. Nincs közös törvény, nincs közös törvényhozás. A közös ügyek nem birodalmi törvénynek köszönhetik eredetüket, hanem a ma-

gyar és az osztrák törvények megegyezésének. Ha bizonyos kötelezettséget vállaltunk is Ausztriával szemben a közös ügyek további módosítása, megváltoztatása ügyében, souverain jogunkat ebben sem adtuk fel, mert e kötelezettségek önmagunktól felállított korlátok, olyanok, mint a nemzetközi szerződések, melyeket politikailag helyesen, a másik szerződő fél iránt méltányosan csak közös akarattal lehet felbontani, melyek azonban jogi erejüket az országban magában csak az ország törvényének köszönhetik, s ezért jogilag azon szabályok szerint vonhatók vissza, a melyek más törvények megszüntetésére nézve irányadók. Hitünk, becsületünk bizonyos tekintetben le van kötve, jogainkat azonban fél nem adtuk. Létérdekeink követelték az elsőt, jogi önállásunk tiltotta a másodikat. Főldván önrendelkezési jogunkat, souverainitásunkat érintettük volna; fenntartván azt, souverainitásunkat óvtuk meg.

Nincs közös törvényhozás. A delegatio nem az, hanem a két törvényhozás két bizottsága. A közös szavazás nem az állam akarátát juttatja kifejezésre, hanem csak annak eszköze, hogy Magyarország és Ausztria külön-külön akarata mindenesetre össze legyen egyeztethető. A két delegatio külön szervezete, külön tanácskozása, szerves összeköttetése a két törvényhozással, az, hogy határozataik bejelentendők a törvényhozásoknak, és hogy ezek hozzájárulása nélkül nem hajthatók végre, mindez bizonyítja, hogy a delegatióknak nincs önálló jogforrása, hogy nem képvisel felsőbb közös souverainitást, hanem, hogy egyszerű közege a magyar és az osztrák souverainitásnak.

Nincs birodalmi végrehajtó hatalom sem. A közös intézményeknek, a seregeknek és a diplomatiának osztrák és magyar eredetét, közös voltát, eleven emlékekben tartja.

minden lehelő félreértéstől megóvjá nevökön kívül az, hogy létüket magyar és osztrák törvénynek köszönhetik, hogy szervezetöknek minden változtatása csak magyar és osztrák törvény által történhetik, hogy az ujonczokat és a pénzt külön-külön szavazzák meg a szövetséges államok törvényhozásai.

A közös szervezetek élén álló közös kormány sem birodalmi kormány, hanem Magyarország és Ausztria kormánya. Kifejezésre jut ez abban, hogy a közös miniszterek politikailag külön-külön felelősek a két delegációnak, s hogy solidaritásban lévén a két állam kormányaival, politikai fő irányukért a magyar kormány útján a parlamentben is felelősségre vonhatók.

Bizonyítékát találja ez különben abban is, hogy jogkörüket szintén csak magyar és osztrák törvénynek köszönhetik, s hogy hatáskörük minden változtatása szintén csak ezen az úton történhetik.

Egyáltalában, ha úgy is látszik, mintha a közös működés érdekében biztosított egység itt-ott talán elhomályosítaná az együttesen teremtett szervek jogi természetét: az a sarkalatos tény, hogy nincs birodalmi államfő, nincs birodalmi törvényhozás, s hogy sem régi, sem új törvény a két államot egy felsőbb souverainitásnak alá nem rendelte, ezen homályt mindig eloszlatja és biztosítja a két állam souverainitását. Ezen tényben van a közös intézményekkel szemben a magyar állam jogának alapja. Ezért nem kell külön törvényes provisiót keresni arra, hogy a közös intézményeket a magunk számára is vindicálhassuk, s hogy megkövetelhesük a közösen alkalmazott egyénektől azon tiszteletet és engedelmisséget, a melyet minden állam saját közegeitől követelhet. E jog korlátját csak Ausztriának hasonló jogában találja. Közös közegeinktől souverain jogaink iránt feltétlen engedelmissé-

get követelhetünk azon határig, míg ezen engedelmesség nem engedetlenség Ausztria souverain jogai iráni. E határon belől fölösleges egyes szavakat kiböngészni az 1867-diki törvényből, hogy belőlük vezessük le hatalmunkat a közös intézmények fölött.

Így nevezetesen fölösleges a sereg feletti jogunkat a törvény ezen szavaira alapítani akarni: «a magyar hadsereg». A mennyiben többel vagy mást akarnak a törvénynek e kifejezéséből következtetni, mint a mi az összes sereg közösségéből ered, a következtetés téves; a mennyiben pedig csak azt akarják belőle levonni, a mi abban úgy is már benne van, fölösleges. A kik e szavakon lovagolnak, több követelés indoklásául szokták azokat felhasználni. A «magyar hadsereg» kifejezésből némelyek azt akarják következtetni, hogy ez utalás akart lenni arra, hogy a magyar csapatok jogi természete szervezetileg is kifejezésre jusson az osztrák seregétől elütő külön oktatás, esetleg külön parancsszó megállapítása által. Ha ez lett volna a törvényhozás intentiója, mindenesetre egészen hibás eszközt választott volna akarata kifejezésére, mert e szavakban egy önállóan szervezett magyar sereg eszméje éppen úgy befoglaltatik, mint a tényleg felállított és az osztrák sereggel teljesen összeolvadt közös seregé. Minden a magyarázatra bízott volna. Ennek kellett volna utólag megállapítania, hogy a magyar sereg jogi ismérvei és jelei mik legyenek, hogy mennyiben kell a magyar seregnek külön elbánás alá esnie, s hogy minő külön jogokat ad e kifejezés a magyar törvényhozásnak?

Azon hozzátétellel, hogy a magyar hadsereg «az összes hadsereg kiegészítő része» szintén homályban hagyta volna a törvényhozás a maga akaratát. Mi annak a kritériuma, hogy valamely sereg az összes sereg

kiegészítő része? Milyen összefüggést tételez ez fel? Ezer válasz lehető e kérdésekre is. Ilyen jelzők jogok szabatos körülírására nem alkalmasak. A kiegyezésnek egyik feladata, célja volt, biztosítékot adni a monarchiának és fejedelmünknek arra nézve, hogy a magyar alkotmány a védelmi érdekekkel összeütközésbe nem jön. E végből pedig a haderő jogi viszonyainak tiszta képét kellett nyújtania. Ki kellett mondani, hogy milyen serege lesz a monarchiának, egységes-e vagy kettős? világosan ki kellett fejezni, hogy a belső szervezetben lesz-e különbség a magyar és az osztrák csapatok között? E nélkül zsákban árultuk volna a macskát. Bújósdit játszva a szavakkal, sohasem tudtuk volna fejedelmünk bizalmát megszerezni, sohasem bírtuk volna a kiegyezést megkötni.

Az 1867: XII. t.-cz. idézett 11-dik szakaszának kijelentése, ha minden szava külön jogtételt foglalt volna magában, a kiegyezés ama feladatának nem felelhetett volna meg.

Senki, a fejedelem sem tudta volna meg abból, hogy milyen lesz a sereg, egységes-e, kettős-e, vagy a kettő közötti amphibium? Pedig a tisztán látás e kérdésben az egyezkedésnek előfeltétele volt. Ki hiszi komolyan, hogy ha e tekintetben bizonytalanság környezi a nemzet akaratát, a kiegyezés mégis létrejött volna?

Különben történelmi tény, hogy mindenki tudta, hogy a monarchiának teljesen egységes és közös lesz a serege. Mindenki tudta, hogy a magyar sereg külön szervezését a kiegyezés ki nem mondta. Egyrészt sokan megtámadták e miatt, másfelől sokan ebben látták előnyét. A törvény értelmére nézve senki sem volt kétségben. Ha a fejedelem elfogadta a szóban levő szakaszt, s ha szövegébe Ausztria is belenyugodott, ez csak azon magyará

zatnak köszönhető, a melyet annak Deák Ferencz nyilvánosan,* a kiegyezés tárgyában Bécsben járt megbízottak pedig magán tanácskozásokban** adtak, s a mely

* A képviselőház hatvanhetes bizottságának 1867 elején tartott üléseiben és későbbben magában a házban, különösen 1867 márczius 28-dikán mondott beszédében. 1868 augusztus 3-dikán Deák Ferencz a képviselőházban a többek között ezeket mondotta: «Tekintse bár végig akárki a törvényeket és országgyűlési iratokat, látni fogja, hogy teljesen önálló, független, külön magyar hadsereg létezésének nyoma nincs azokban; sőt még az 1848-diki törvények is említik újvan e szót «magyar hadsereg*, de arról mint önálló, független, külön hadseregről sehol nem rendelkeznek. S hivatkozom a t. ház tagjaira, hogy ilyen önálló, független, külön magyar hadsereg 1848-ban is csak akkor jött tetteleg létre, mikor seregeink nem a sanctio pragmatica értelmében ő felsége seregeivel együtt, hanem ellenök küzdöttek.»

** Ő felségének kívánságára 1866 augusztus és szeptember havában Bécsben tanácskozásokat folytattak a kiegyezésre nézve. A tanácskozmányokban részt vettek: Belcredi gr. osztrák állaniminister, Hübner b., Mailáth György magyar kancellár, Sennyey Pál b. tárnokmester, Andrássy Gyula és Lónyay Menyhért.

Augusztus 25-dikén a kormány tagjai a magyar képviselőház hatvanhetes bizottsága tizenötös albizottságának munkálata ellen tett kifogásaikat írásban nyújtották át a Deák-párt velök tanácskozott két tagjának.

A tizenötös albizottság munkálatának 11. §-a ellen a kifogás ez volt:

«Der Ausdruck «ungarisches Kriegsheer» kann zu Missverständnissen führen: es müsste dafür ein passenderer, der Einheit der Armee mehr entsprechender vorgeschlagen werden.»

Andrássy erre Pusztas-Szt-Lászlóra utazott Deák Ferenczhez, s Bécsbe visszatérve, szeptember 2-dikán írásba foglalta észrevételeit a kormány tagjainak kifogásaira.

A 11. §-ra nézve így nyilatkozott:

«Auf die Einwendung ad 11 und im Allgemeinen müssen wir bemerken, dass hier die irrthümliche Auffassung zu obwalten scheint, als ob das Operát der 15-er Commission als ein formeller Gesetzworschlag zu betrachten wäre. Insofern daher das erwähnte Operát erst nach erfolgter Annahme durch die Plenarcommission in Gesetzworschlagsform gebracht werden kann, sollte auf einzelne Ausdrücke von keiner Seite her zu viel Gewicht gelegt werden.

Daher schiene es uns einerseits durch keine Nothwendigkeit geboten, andererseits aber auch undenkbar, eine prinzipielle Diskussion aus Anlass eines Ausdrucks hervorrufen zu wollen, der nur als Citat aus älteren Gesetzen das lateinische Wort «Exercitus») ersetzen soll. Dagegen ist bei Verfassung des Gesetzentwurfes das ausschliessliche Gewicht auf

a döntő tényezőket meggyőzte arról, hogy abban a külön sereg csirája nincsen meg. E magyarázat szerint e szavak «magyar hadsereg» nem jelentenek többet, mint a régi törvényeinkben előforduló: «exercitus hungaricus»-t. E kifejezés alatt pedig mindig a magyar ezredeket értették, a melyeket Magyarország a már akkor is egységes cs. kir. seregnek adott, a mely ezredek nem képeztek a múltban sem oly organikus egységet, hogy vezényletök ipso iure, annál fogva, mert magyar seregnek neveztettek, az osztrák csapatokétól eltérő elvek szerint eltérő módon gyakoroltatott volna, hanem azokkal mindig együttesen kezeltettek, velök mindig egyenlő elbánásban részesültek. E kifejezés sohasem volt önmagában a belső szervezetben érvényesülő külön jogok forrása és most sem lehet az. Az exercitus hungaricus fogalma sohasem kötötte meg a magyar rész vezényletét. A mennyiben a törvényhozás bármely tekintetben korlátozni akarta a király legfőbb hadúri jogát, ezt az ujonczok megajánlása alkalmával, az exercitus hungaricus megszavazásakor törvényben mondotta ki; de sohasem tekintette a használt kifejezésben már benfoglall léteinek, e kifejezéssel meghatározott jogi folyamánynak. E kifejezésnek sohasem tulajdonítottak a belső szervezetre vonatkozó intézkedő értelmet. Ma sem jelenti azt.

A 11-dik szakasz intézkedő részében csak azt mondja,

jenen Theil des Punktes 11 zu lenen, der die prinzipielle Entscheidung über die Einheit des Heeres enthält, indem darin nicht nur die einheitliche Leitung, Führung, sondern auch die innere Organisation des gesamten Heeres als der gemeinsamen Verffügung angehörend auf die unzweideutigste Art als den Rechten Seiner Majestät zustehend anerkannt werden.»

A fentebbieket Kónyi Manó volt szíves Lónyay Menyhért emlékiratából velem közölni.

hogy az összes sereg «egységes vezérlete, vezénylete és belszervezete ő felsége által intézendőnek ismertetik el», a magyar sereg kifejezés pedig csak jelző és semmi-nemű jogszabályt ki nem mond. Az semmi más, mint azon egyszerű jogi tény kiemelése, hogy Magyarország mint önálló állam ad királyának katonákat, csapatokat, vagy sereget, a mely sereg éppen ezért természetesen magyar. E seregről a szakasz akként intézkedik, hogy az ő felsége által az osztrákokéval egyenlő elvek szerint vezéreltessék. Más intézkedés nincs benne. A magyar sereg azon csapatok összege, a melyeket a magyar törvényhozás szavaz meg, a melyeket, ha a két véderőtörvény részleteiben eltérés találna lenni, a magyar szöveg rendelkezése szerint kellene kiegészíteni, s a melyeknek tényleges kiállítása a magyar kormány feladata. Oly jogszabályt azonban, a melynek alapján e csapatoknak a seregben magában, a szervezetben magában kifejezésre jutó külön statust kellene képezniök, az idézett szavak nem foglalnak magukban.

A kik e szavakba a jogszabályoknak egész sorát bujtatják, ugyanazt teszik, a mit Lustkandl tett. Nem is fognak vele több dicsőséget szerezni maguknak és a magyar névnek, mint szerzett Lustkandl magának és az osztrák névnek. Elfeledik, hogy az ilyen erőltetett magyarázat kétélű fegyver. Ha a «magyar hadsereg» szavakból jogok származnak, a törvényeinkben szintén előforduló «birodalom» szóból is oly kötelességek folyhatnak, a melyeket nem akarunk elvállalni. A «birodalomé szóra épp úgy lehet fellegvárakat építeni, mint a «magyar hadsereg» kifejezésre. De mind a kettőnek ilyen értelmezése egyenlően ellentétben van azon magyarázattal, a melyet e szavaknak adtak, midőn azokat az irányadó összes tényezők elfogadták, ellentétben van azon értel-

mezésökkel, a mely miatt azokat elfogadták. A magyar jó hírnevét, a magyar őszinteségébe és megbízhatóságába vetett hitet ingatni meg, ha esetleg még kívánatos újjításokat is a félremagyarázás hátulsó ajtaján akarnánk intézményeinkbe becsempészni.

A kiegyezés a király legfőbb hadúri jogát nem kívánta megkötni. A hol ezt korlátozni akarta a törvényhozás, megtette, mint a honvédségnél, a melyre nézve törvény állapítja meg a szolgálati nyelvet és a magyar jelleget, a mihez a legfőbb hadúrnak is alkalmazkodnia kell. Itt azonban e korlátozást világos szavakkal a törvényben tudták kifejezni.

A sereg egységét akarták és ezért sans phrase akarták a király hadúri jogait. A nemzet jogait nem adták fel, de az alkotmányos ellenőrzésben keresték azokat. Oly közös sereget akartak, a melyet a két állam tart fenn, a melyet a felelős kormányok útján a két állam parlamentjei ellenőrizhetnek, a mely tehát a maga egészében éppen annyira van alávetve Magyarországnak, mint Ausztriának. Nemcsak a magyar seregre nézve akarták Magyarország jogát biztosítani, hanem az egészre nézve. Ezért nem külön jogok szerzésére törekedtek, hanem az alkotmányos testületeknek föntartott összes jogokat a paritás alapján egyenlően kívánták a két állam parlamentjeinek biztosítani. A felelős kormányzat elvénél fogva, a melynek a hadügyminiszter is alá van vetve, a pénz és ember szabad felajánlásának jogánál fogva, azon helyzetbe akarták és tudták is Magyarországot hozni, hogy az egész sereget önmagával szemben a függésnek azon viszonyában tarthassa, a melynek egy szabad állam és ennek serege közt lennie kell.

Világosan kidomborodik a kiegyezésből azon eszme, hogy a közös sereg Magyarországé is. Ezen alapszik a

katonaság erkölcsi kötelessége, hogy Magyarországot tisztelje és törvényeinek engedelmeskedjék, valamint Magyarország azon joga, hogy e kötelességek teljesítését megkövetelheti. A magyar parlamentnek a sereg alakítása és eltartása körüli joga pedig megadja a nemzetnek azon hatalmat, mely e kötelesség teljesítésének biztosítására szükséges.

Európa egy parlamentjének sincs több joga seregével szemben, mint a magyarnak a közös sereggel szemben.

Fővonásaiban ugyanazon határvonal választja el nálunk a legfelsőbb hadúr jogait a parlamentek jogaitól. mint Németországban, Franciaországban, Olaszországban. A sereg vezetése, belső szervezete az államfőre tartozik. annak megalakítása, a védrendszer megállapítása, a pénz megajánlása a parlament joga. A vezetés joga az államfőé, az ellenőrzés a parlamenté, csak úgy, mint minden alkotmányos államban, mely az általános védrendszert elfogadta. Az ellenőrzés foganatosítására nézve ugyanazon jogai vannak a magyar parlamentnek, mint a francziának vagy az olasznak.

A különbség csak abban van, hogy mi Ausztriával együtt tartunk közös sereget és ezért nem követelhetjük benne a magyar állameszme feltétlen uralmát, hanem. miként már kiemeltem, Ausztriának saját államunkéval egyenrangú állást kell benne biztosítanunk.

Mennyi tehát az, a mit mi ez alapon, áldozataink árán, souverainitásunk révén a közös seregtől követelhetünk, a nélkül, hogy ennek egységét érintenék, a nélkül, hogy Ausztria souverainitásával összeütközésbe jönnénk?

Röviden annyi, hogy a seregben uralkodó szellem alkalmazkodjék a dualismushoz. A sereg vezető motívu-

mát, az összekapcsoló erőt első sorban a fejedelem iránti ragaszkodásban kell keresnünk. Ez a szilárd szikla, a melyen az egység alapul. Ezen kívül azonban még kettőt követelhetünk. Először, hogy a magyar államiságot negáló, a kifelé gravitáló, a magyar állam integritása ellen törő szellem semmi körülmények között se túressék meg a seregben, ennek semmi részében sem; másodsor, hogy azon katonáknak, a kik magyar állampolgárok, magyar hazafiságuk ne legyen hátrányukra, s hogy az nem csak ne gyengíttessék, hanem ellenkezőleg öntudatosan fejlesztessék. A magyar nemzeti érzést, a hol ez megvan, meg kell engedni és fönn kell tartani, a magyar állam iránti tiszteletet pedig meg kell követelni. Megkövetelhetjük, hogy a magyar hazafiság a seregben magát ott-hon érezze. A magyar állam seregeből a magyar hazafiság számúzve nem lehet.

Ezen czélok elérésére nem elegendő azon elv kimondása, hogy a katona ne politizáljon. Ez megakadályozhatja azt, hogy összeütközés támadjon a katona között és az állam rendje között, de nem biztosítja közöttük azon benső harmóniát, a melyre törekednünk kell. Ehhez több szükséges. Megkívántatik hozzá, hogy a katonai nevelést úgy vezessék, hogy a magyar állameszmének tisztelettel adózzanak az osztrákok, s az ahhoz való ragaszkodásra serkentessenek a magyar állampolgárok.

E követelés nincs ellentétben Ausztria jogával, mert számára megmarad ugyanaz a jog, a mely nekünk jut. Nem veszélyezteti a sereg egységét, mert a király iránti ragaszkodást, mely az egység alapja, nemcsak hogy nem gyöngíti, hanem ellenkezőleg, összekapcsolva azt azon érzéssel, mely annak kiegészítő része és tőle elválaszthatatlan, mely melegágya, a hazafisággal, azt csak tartalmasabbá, igazabbá, mélyebbé teheti. Nem veszélyezteti

a sereg megbízhatóságát, mert a magyar sorsa a monarchiához van kötve, mert a magyar kifelé nem gravitálhat. Nem is nehéz ez irányzatot a seregben ápolni, mert nem kell hozzá más, mint a katonában úgy is meglevő polgári érzést — hisz a katona is ember és hazafi — ébren tartani.

Semmi sem adhat annyi erőt a seregnek, mintha a magyar az ő hazafiságának egész súlyával, kielégített nemzeti érzülettel léphet be abba. Ha ez lehetetlen volna, ha ez ellenkeznék a sereg egységével, igaza volna a szélbálnak, hogy a külön sereg erősebb az egységesnél. Én igen magasra helyezem az egységes sereg technikai előnyeit, s meg vagyok róla győződve, hogy egy egységes sereg sokkal nagyobb erőt képvisel, mint két olyan sereg, mely együttvéve amannak számerejét eléri; de ha ez a technikai előny csak azzal volna megvásárolható, hogy a katonák kivetkőztetnek a maguk mivoltából; ha csak úgy volna föntartható, hogy a sereg tagjaiból kiirtatik a legszentebb érzés, az, mely a fejedelem iránti hűségen kívül egyedül képes a harcban lelkesíteni, az erőt fokozni: akkor az egységes sereg halva született volna; akkor híjával volna a mozgató erőnek; akkor természetellenes alapra volna fektetve; akkor tarthatatlan volna, mert nem képzelhető nemzet, mely milliókat költsön és összes polgárait odaadja egy oly sereg számára, a mely fél a nemzeti érzülettől, a mely rendszeres ellentétbe helyezkedik a nemzettel. De szerencsénkre és a sereg szerencséjére ilyen kényszerhelyzet nincs és nem is képzelhető. Ellenkezőleg, a seregnek is érdeke, hogy mentől erősebb legyen a magyar hazafiság, s kötelessége, hogy ezt a hazafiságot respectálja. Szerencsénkre és a sereg szerencséjére azon új sereg, a melyet pár hónappal Königsgrätz után fejedelmünknek rendelkezé-

sére bocsátottunk, közösségénél fogva egyenesen reá van utalva arra, hogy harmóniában legyen a magyar állameszmével is. Nem szervezetében kell a magyar államot kifejezésre juttatni, mert e szervezetet egységesnek akarja a magyar nemzet is, egységes seregben pedig két állam jogi különállását érvényesíteni nem lehet; de a sereg szellemében kell kifejezésre jutnia a dualismuskak, azon alapeszmének, hogy a sereg a magyar államot is szolgálja.

A sereg szervezeti különválása ellentétben volna a kiegyezés alapgondolatával, a sereg egységével; de a magyar állam ignorálása éppen olyan ellentétben volna annak másik alapgondolatával, a sereg közösségével. A közösség kizárja azt, hogy a sereg idegen legyen. Lemondtunk külön sereg alakításáról, de soha sem egyeztünk bele abba, hogy állampolgáraink százezrei kötelességszerűleg elidegenedjenek tőlünk. Lemondtunk a külön seregről, de polgáraink százezreinek szívére soha. A sereg nem complicált jogi szervezetek kifejezésére szolgáló eszköz. Ezért nem akarták elődeink és ezért nem akarjuk mi sem szervezetét a dualismus stílusa szerint átalakítani. A sereg célja nem jogokat kifejezni, hanem azokat és a nemzet érdekeit megvédeni. Ezért akarjuk a sereget egységesnek és erősnek, erős pedig csak akkor lehet, ha harmóniában van a nemzettel, mely alkotja. A király iránti ragaszkodás mellé oda kell állítani az állam iránti ragaszkodást, hogy a sereg az egész embert, a mint őt számára a polgári társadalom kineveli, minden nemes szenvedélyével együtt kihasználhassa. Ha ezt nem teszik, ür támad, a melyet semmivel sem lehet betölteni. A haza fogalmát az összmonarchia fogalma nem helyettesítheti, mert ez nem él az ember keblében, nem talál ott visszhangra, nem képes lelkesíteni.

A dualismus és a sereg érdeke — ebben foglalha-

tom össze, a mit ez ügyről írtam — egyaránt azt követeli, hogy a sereg szelleme megegyezzen közös jellegével; hogy helye legyen benne épp úgy a magyar hazafiságnak, mint az osztráknak, a mely két hazafiságot egymással összhangzásba hozni a fejedelem iránti hűség van hivatva.

Így fogták föl a kérdést a dualismus megalkotói. Nem akartak a közös seregben külön magyar sereget szervezni, hanem azt akarták, hogy a közös sereg szelleme alkalmazkodjék a maga egészében az új viszonyokhoz, azon új jogi alaphoz, a melynek köszönheti létét és azt, hogy ma annyival tekintélyesebb, mint volt azelőtt. Csak azt akarták, hogy a sereg tisztelje azon államrendszert, a melynek legfőbb őre a legfőbb hadúr.

A kiegyezés alapeszméjének harmadik lényeges következménye: Magyarország teljes önállósága azon ügyekben, a melyek nem közösek.

Nem alakulván egy felsőbb össz állam felsőbb souverainitással, mindaz, a mit Magyarország a maga jogainak korlátozásával közössé nem tett, magától érthetőleg Magyarország önálló joga maradt. Abban abszolút ura akaratának. Semmi beavatkozást sem tartozik tűrni.

A szövetséges államok függetlenségének szempontjából tekintve, a kiegyezés jogi conceptiójának fölénye más hasonló czélú szervezetek fölött a legvilágosabban ezen eredményében nyilvánul, abban, hogy a szövetséges államok belső életének ezen függetlensége a monarchia jogi szervezetének félre sem ismerhető, vissza sem utasítható természetes következménye. Másutt a legnehezebb föladat volt az egyes részek szabadságát az összességgel szemben biztosítani. Complicált tilalmakat, biztosítékokat állítottak föl a nélkül, hogy elérték volna az eredményt. Így láttuk, hogy mennyi gondot fordítottak Amerikában az egyes államok hatáskörének védelmére. Láttuk, hogy ott

is mily nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a congressus ne terjeszthesse hatáskörét az egyes államok rovására. De az Amerikában uralkodó nagy decentralisationnak és a társadalom ama hatalmas irányzatának ellenére, mely az állam terjeszkedését mindenben korlátozni igyekszik, az óriás területnek, a jogi korlátoknak ellenére: a központi hatalom hatásköre megalakulásától fogva a mai napig folyton tágult. Az Egyesült-Államoknak ma sokkal több a joguk, mint volt keletkezésükkor. Az élő organismus természetes fejlődését az alapszerződés sem tudta meggátolni. Ha a congressus önmaga nem is terjesztette hatáskörét, s ha az alkotmány megváltoztatását nehézkes és éppen ezért csak ritkán használható módhoz kötötték is, az összállam fogalma, minthogy egy ilyen tényleg megalakult, élt, a nép öntudatában határozottan terjedt és a bíróságok által gyakorolt törvénytárgyalásban kifejezésre is jutott. A legfelsőbb souverainitás az összes nép kezébe lévén letéve, nem pedig az egyes államokéba, ez az egységes souverain erő megteremtette az egységes öntudatot és az intézmények egységesítésére vezetett. Akármilyen tekervényes útra szorította is az alkotmány e törekvést, mégis tudott érvényesülni. A megteremtett erő meghozta gyümölcsét.

Nálunk a dualistikus rendszer a souverainitást meghagyta a részeknek, s ennél fogva az özsouverainitás érzete nem fejlődhetett ki. Törvényhozásunk nem csak attól tartózkodott, hogy oly szervezetet alkosson, mely saját hatalmát önmaga által hozott törvények útján könnyen képes terjeszteni, hanem az özsmonarchia fogalmának még megteremtésétől is óvakodott. Politikai rendszerünk a részek függetlenségének garantiáját nem abban kereste, hogy a megalakult összállamot korlátozza, hanem

abban, hogy ilyet nem is hozott létre. Minden élő organismus terjeszkedni akar. Bármilyen jogi akadályok vannak útjában: ha az organismust szerencsésen szervezték, úgy hogy feladatainak megfelelni képes, hogy életre való, fog is terjeszkedni. Mi az egyetlen radikális eszközt, az egyetlen biztos utat választottuk e terjeszkedés meggátolására: azt, hogy nem alakítottunk összállamot, összsouverainitást így a népek öntudatában ki sem fejlődhetett az egységes állam érzete.

Érdekes tanulmány tárgya lehetne az amerikaiaktól elfogadott rendszer részleteinek összehasonlítása a mienkéivel. Érdekes volna annak kiderítése, hogy melyek voltak azon okok, a melyek Amerikában a központosító irányt győzelemre segítették, s hogy vajjon sikerült-e nekünk ezen okok keletkezésének elejét venni?

Néhány fő momentumra rá akarok mutatni. Amerika viszonyai egymással ellentétes irányokat indítottak meg. Voltak olyan körülmények, melyek a nagyobb egység felé szorították a fejlődést, s voltak centrifugális hatásúak. Hogy az előbbi irány kezdettől fogva állandóan erősödött és végül diadalmaskodott, ez főleg a megteremtett intézmények működésének tulajdonítható. Azokon kívül, a miket fentebb már említettem, a déli és az északi részek népességének különböző vallása, különböző társadalmi és kulturális állapotuk és egymástól eltérő gazdasági érdekeik voltak a legerősebb széthúzó tényezők. Az eredeti települők fajbeli közössége és a későbbi bevándorlókkal szemben a mai napig megóvott befolyásuk volt az összetartó erő, s ehhez járult az utóbbi időben a közlekedési eszközöknek azon nagyfokú fejlődése, mely a térbeli távolság akadályát legyőzte. De még mielőtt ezen utóbbi körülmény hatása nagy mértékben érezhetővé vált volna, már akkor, mi-

dón az egyes részek oly messze estek egymástól, hogy alig volt közöttük közvetlen érintkezés, megindult a centralisáló folyamat. E tünetény okát az alkotmányban kell keresni.

Sikerült-e nekünk ily ok támadásának elejét venni? Amerikában ezen irány fejlődésének legdöntőbb motívuma abban rejlett hogy, a mint láttuk, a közös teendőket egy önálló életű organismusra bízták. Ezen az utón azután létrejött a közösség tudata. A nemzeti érzés illetékes képviselőkre talált, a kiknek hivatásos foglalkozása, egész existenciája az unióhoz fűződött. A nemzet figyelmét, érdeklődését, egész politikai életét a legfelsőbb állam működésének sikere és balszerencséje foglalkoztatta. A nagy köztársaság képviseleti rendszeren alapulván, egységes nemzeti pártoknak kellett benne alakulniok, s ez vált az egység fő forrásává.

Képviseleti rendszer mellett a párt a legnagyobb erő. Az uralkodik mindenben. A pártok ezé Íjai és ellentétjei szerint alakul a nemzeti élet. A mely mederben a pártélet folyik, abba tereltetik a politikai élet egésze. Ezért vált Amerika fejlődésének irányára nézve döntővé, hogy ott a pártok tusájának tárgya nem az egyes államok vezetése, hanem az egyesült államok törvényhozásának és végrehajtó hatalmának uralma volt, a mi pedig annak volt elkerülhetetlen következménye, hogy központi törvényhozást teremtettek.

Két párt alakult. Az egyik öntudatosan törekedett a központi hatalom hatáskörének kifejlesztésére: a másik az egyes államok jogait védte. Tényleg azonban egységesítő hatással volt e két nagy nemzeti pártnak már pusztá léte is, egységes és ezért egységesítő szervezetével, mely a legtávolabbi vidékekre is kiterjedő erős kapcsolatokat, közös érdekeket, hatásos összműködést teremtett,

s Washington felé terelte az ambíciókat és a közfigyelmet, a magán érdekeket és a köztekinteteket egyaránt. A pártok létezésének ezen öntudatlan hatásán kívül mindegyikük pozitív működése is erősítette a részeket összekötő kapcsolatokat. Az egyik ezt programja alapján tette és tehette, a másik azon természetes ösztönénél fogva, hogy midőn uralomra jut, eredményesen kell kormányoznia, sikereket kell elérnie, ezt pedig az eszközök erélyes alkalmazása, a kormány rendelkezésére álló hatalmi tényezők hathatós fölhasználása tetemesen megkönnyíti. A mi új életerővel fokozták a foederalisták — ez volt a nagyobb centralisatio felé hajló párt első neve — az unió szervezetét, azt ellenfeleik is kihasználták, élve az új hatalommal, midőn uralomra jutottak. A foederalisták a központi kormány kezét rátették mind arra, a mire az ügyek eredményes vezetése céljából szükségük volt. Hogyan mondtak volna le e szerzeményekről a demokraták? Administratiójuk kudarcot vallott volna és ezzel jövőendő hatalmuk vált volna kétségessé. Elvök maradt a régi: az egyes államok önálló joga: tényleg azonban a mindenben uralkodó pártérdek, a szembeötlő pillanatnyi szükség szerint jártak el. A pártok rendesen ilyenek. A közvetlen szükség vezeti őket. Hatalmi eszközökről, még ha maguk talán nem is igyekeztek volna azokat megszerezni, ha már egyszer megvannak, nem szoktak lemondani. Ezért nehéz ily előzmények után minden komolyabb decentralisatio keresztülvitele. Gyakran láttuk Franciaországban, hogy politikusok, kik az ellenzéken önkormányzat és decentralisatio mellett küzdöttek, midőn kormányra jutottak, a reformokat nem hajtották végre, vagy legalább nem eléggé hatásosan. Ezért nehéz az egyszer elért centralisatiót korlátozni vagy megszüntetni.

A felelősség, a melylyel a kormányzat vezetése jár, Amerikában rászorította a demokratákat, az egyes államok önállóságának védőit, még arra is, hogy a központi kormány számára új jogokat szerezzenek. Jefferson, a párt első vezére, mint köztársasági elnök Louisiana megvételeivel és az embargó elrendelésével az unió hatáskörét kétséges jogi alapon terjesztette. Ellenfelei politikájának szellemében járt el. A reá bízott hivatalnak és azon államnak érdeke, a melynek feje lett, erősebbnek bizonyult elméleteinél. A megteremtett organismus élni akart és szolgálatába hajtotta azon erőket is, a melyek független étellel való ellátását nem helyeselték.

A dualismus ellenben nem alapítván egységes államot és központi parlamentet, nem fejlesztett az egész monarchiára kiterjedő egységes pártokat és ezzel elejét vette azon összpontosító nagy erő keletkezésének, a mely Amerikában működik. A pártok élete a két államhoz van kötve, munkásságuk és a politikai összes érdeklődés a magyar és az osztrák állam felé fordul. A vérkeringés központja a két állam, a két kormány, a két főváros maradt. A magyar és az osztrák állam céljai és szükségai alkotják a politikai élet vezető motívumait, s. ezek szabnak irányt a pártok alakulásának, munkásságának és politikai küzdelmeiknek. A pártok önzése így nem vezet centralismusra, hanem ellenkezőleg erősíti az államoknak egymástól való függetlenségét. A mi közös érdek, az kivonatott a pártok föltétlen uralmi köréből, s ezen ügyekre nézve az egyik államnak osztzkodnia kell a másik állammal a befolyásban és a hatalomban. Csupán azon ügyek, a melyeknek telje az egyes államoknak tartatott fönn, jutnak az illető ország többségének kizárólagos befolyása alá. Ennek következtében a legnagyobb életerő, a mely parlamenti kormány-

forma mellett képződhetik, nálunk az állam jogainak megóvásáért küzd, holott Amerikában az ellenkező irányban működik.

Az amerikai központosító fejlődésnek egyik további oka az volt, hogy az unió szervezete önmaga terjeszthette hatáskörét. Az alkotmányt meg nem változtathatja, de a meglévő alkotmány magyarázata és alkalmazása a foederatív hatóságnak van kezében, a végrehajtó hatalomnak, a törvényhozásnak és a foederalis bíróságnak. Ezek mint az össz állam közegei a közösség tudatának hatása alatt állanak, s ezért vezetett az alkotmány értelmezése és alkalmazása egyaránt a hatáskör terjesztésére. A törvényhozás és a végrehajtó hatalom az opportunitás nyomása alatt a központosítás útján haladt előre, a bíróság szentesítette az új szerzeményt és a tágabb értelmezést megállapító döntésével az új expansiónak megadta a jogi alapot. Ha volt is kivétel, a fejlődésnek ezen iránya volt a szabály.

Utat nyitott e fejlődésnek és lehetővé tette a nagy eredményt az alkotmány szövege. Az amerikai alkotmány nagy és merész kísérlet volt. Hatalmas szellemek kísérlete addig ki nem próbált nagyméretű, valódi önkormányzat szervezésére és e szabad alakzatok között állandó szövetség létrehozására. Megállapításánál ellentétes irányzatok küzdöttek egymással, s ezek compromissuma volt az eredmény előfeltétele.

Így csak alapelvek, az új organisatio vázlatai jöhettek létre. A többi, a részletek kiépítését az időre, a későbbi fejlődésre bízták. Minden attól függött, milyen lesz ennek iránya. Ezért a pártok küzdelmei mind ezen döntő kérdés körül forogtak. A végleges győzelem a központosító tendenciáé lett. A törvény szükszavúsága bő tért nyitott a főntebb említett tényezőknek, hogy a

centrálisaié irányt érvényesítsék. A tágító törvény-magyarozatot ezen kívül elősegítette az alkotmánynak azon tétele, mely az uniót mindarra fölhatalmazza, a mi a reá bízott jogok gyakorlása végett szükséges vagy előnyös.

A dualistikus rendszer egészen más nyomokon haladt. Először is kevesebb tért engedett a lépcsőzetes fejlődésnek. Nem egészen új kísérletről volt szó, nem arról, hogy oly államokat kössön egybe, a melyek addig egymással közvetlen érintkezésben nem voltak, hogy így új nemzetközi kapcsolatot hozzon létre; hanem az volt a feladat, hogy a már századokig élt és meglévő államjogi szervezetet az új viszonyokhoz alkalmazza. Az alapelvek megvoltak és csak az volt a baj, hogy részletesen nem voltak szabályozva és így nem váltak eléggé szilárdakká. Fejlődésök eltérő, sőt ellentétes volt az életben és a törvénykönyvben. A feladat, a melyet 1867-ben meg kellett oldani, az volt, hogy a jogviszonyok tisztázása útján a meglévő alapelvek részletei akként állapíttassanak meg, hogy szilárdakká válhassanak és az élet tényleges fejlődését is szabályozhassák. A létrejött törvény ezért sokkal körülményesebben intézkedik, mint az amerikai alkotmány. Vegyünk egy példát. Az amerikai alkotmány azt mondja, hogy a congressusnak joga van adót kivetni a közjólét emelése céljából. Ilyen elastikus tétele a mi törvényünknek nincs. Az amerikai törvénynek eredeti és első része, mely az összes szervezetet megállapítja, hét szakaszból állott. A miénk sokkal bővebb, pedig az állami életnek aránylag csak kis részéről intézkedik. Törvényünk apróra megszabja a közös szervek jogkörét. Olyan általános felhatalmazás, mint a milyen az amerikai alkotmányban van, nálunk nincs, s ezért mindaz, a mi világosan nincs a közös ügyek közé so-

rolva, nem tartozik oda. Törvényünk szigorúan ragaszkodik a taxatív rendszerhez, ellenben Amerikában csorbát ütöttek rajta az előbb idézett tétellel. Így nálunk nincs meg a törvény tágításának azon tere, a mely megvolt ama nagy köztársaságban. Még ha a közös közegek kezébe adtuk volna is a törvény magyarázatának jogát, a világos törvényszegés kézfelfogható bűne nélkül akkor sem terjeszthetnék hatáskörüket.

De nálunk a törvény magyarázata a szövetkező állam kezében maradt. Még ha volna is a kiegyezésnek különbözőleg magyarázható valamely pontja, értelmét csak a törvényhozások állapíthatnák meg. Igaz, hogy a kormánynak az a ténye, mely az 1867-diki kiegyezés egyoldalú fölfogásán alapulva, a törvény szavainak tágabb magyarázatot adna és a közös szervek hatáskörét terjesztené, nálunk is valamely közös tisztviselőtől indulna ki, úgy mint Amerikában. De mihelyt fontosabb elvi elhatározásról volna szó, a közös miniszter a solidaritás erejénél fogva nem hajthatná azt végre az országos kormány hozzájárulása nélkül, ez pedig már szervezeténél, hivatásánál, saját hatalmi köre terjesztésének vagy védelmének érdekénél fogva a maga állama jogának volna természetes öre. Így módjában lenne, hogy ellensúlyozza a közös kormánynak esetleg a törvénytellenes ellenkező irányzatát. Ha pedig ezt tenni elmulasztaná, a további határozat a delegatióra, vagy a legfelsőbb fórumban a törvényhozásra háramlanék.

A mit Amerikában a congressus vagy a bíróság, tehát az összállammal összenőtt közegek végeznek, azt nálunk a részek orgánumai intézik el. Mondhatni ugyan, hogy a delegatióban is támadhat a közös ügyeket bővíteni igyekvő irány. Saját fontossága fokozása érdekében követhetné ezt a politikát. Ez azonban nem valószínű

és ha mégis bekövetkeznék, megvan alkotmányos ellenszere. Nem valószínű, mert a delegatio az országgyűlésnek egyszerű bizottsága, tagjai mind a törvényhozás tagjai is, s az összetartás érzete tényleg mindig nagyobb a megbízók és megbízottak között, mint a magyar és az osztrák delegatio között, a melyek rendszeren csak írásban érintkeznek egymással, közös vitákat nem ismernek, testületi szellemet nem fejleszhetnek, mindegyikök más és más souverainitás kifolyása, egymástól teljesen független törvényhozások mandatariausa.

Ha azonban a delegatiók minden valószínűség ellenére mégis külön testületi politikát akarnának vinni, ennek három hathatós ellenszere van. Az egyik az, hogy határozatuk csak a király szentesítése után hajtható végre, ez pedig a parlamenteknek felelős kormányok hozzájárulása nélkül nem következhetnék be. Igaz, hogy a direct felelősség a közös kormányt érné, de az ily kérdésekben szem elől nem téveszthető solidaritásnál fogva hozzászólása volna a dologhoz az országos kormánynak, s így felelősség őt is érné. Másodszor, a delegatio csak egy ülészakra lévén megválasztva, ha külön politikát akarna vinni, tagjait újra meg nem választanák, s így könnyen útját lehetne vágni hatásköre terjeszkedésének. Harmadszor, s ez a legradicalisabb, ha a delegatio valamely határozatával illetékessége körét túllépné, a törvényhozásnak tagadhatatlanul megvolna a joga az önmagában is semmis határozat megsemmisítésére.

Semmiképp sem lehet tehát attól tartani, hogy a közös ügyek gondozásával megbízott szervek rendszeresen és fokozatosan terjeszkedjenek, s ezzel a két államnak egymáshoz való viszonya az egység irányában módosuljon. A szervezetben magában nincs oly ok, mely a fejlődést

ezen útra terelhetné. A mainál nagyobb centralisatio nem lehet a közös szervek rendes működésének észre nem vehető eredménye, a megállapított közösség természetes, organikus növéseinek gyümölcse; azt csak a törvényhozás öntudatos szándéka teremthetné meg.

Ezért teljesen hamis azon politikusok álláspontja, a kik mindig csak a központosítás terjedésétől félnek, s ettől tartva, minden nem okvetetlenül szükséges érintkezést Ausztriával ipso iure perhorrescálnak. Ha szívünk még a régi, ha hazafiságunk országunkhoz kapcsol ma is, s ha nemzetiségi decompositio törvényhozásunk jellegét meg nem változtatja: a túlságos nagy centralisatio veszélyétől, az összmonarchia fogalmának megteremtésétől és túltengésétől nincs miért tartanunk. Ezért, bizva ősi erényünkben, nyugodtan viselhetjük a kapcsokat, a melyek bennünket Ausztriához kötnek. Azok közös erőnket kifelé növelik, önállóságunkat azonban nem veszélyeztethetik. Ezt csak magunk, akarattal tehetnők tönkre. Nemcsak a türelmes papirparagraphusok, nemcsak jogi korlátok és tilalomfák védenek meg bennünket ez ellen, hanem államunk külön életét megóvjá azon élő erőknek egymáshoz való viszonya és természetes tendenciája is, melyek az alkotmányt mozgatják.

Belautonómiánk így erős, mert az egész jogi alakzat alapeszméjének következménye. Annak a ténynek következménye, hogy a souverainitás a magyar államé maradt. Ezen alapeszméből következik egyrészt Magyarország befolyása a közös ügyekre, s másrészt az, hogy viszont a közös orgánumok befolyást a Magyarországtól nekik át nem adott ügyekre nem gyakorolhatnak, s hogy nincs is az a természetes ösztönük, hogy hatáskörüket terjesszék.

De elég volt a kiegészítés jogi szervezetéről. Kimu-

tattam az úgy is ismert igazságot, hogy a kiegyezés a magyar államot nem rendelte alá semmi más államnak, s hogy azon jogokat, a melyekkel a magyar állam a kiegyezés előtt bírt, érintetlenül adta át a későbbi kornak.

Az első tétel ma egyhangú elismerésnek örvend az országban. Nincs magyar politikus, ki annak igaz voltát kétségbe vonná. Nincs párt, mely viselkedésében és tetteiben ne abból indulna ki, hogy Magyarország souverain állam maradt, a mely más államnak alárendelve nincs.

Ennek ellenére azonban az egyik párt arra alapította és arra alapítja még ma is támadását a jelenlegi rendszer ellen, hogy ez föladta az ország önállóságát, hogy alája rendelte Ausztriának, hogy birodalmat teremtett, a mely elnyelte ezer éves függetlenségünket. Megsiratták hajdani önállóságunkat, vádat emeltek azok ellen, kik azt gyáván föladták, s íme más alkalmakkor maguk is megvallják, hogy a kimúlt állam, a föladott alkotmány létezik, még pedig létezik a maga souverainitásának teljességében. Ugyanaz a párt, a mely hivatalos programjában a mai Magyarországot provinciának állítja, máskor a legöntudatosabban és a legerélyesebben hivatkozik függetlenségére. Ugyanazzal a lélegzettel, a melylyel régi függetlenségünket megsiratták, hirdetik a függetlenség teljességét. A hol például valami rozzant kétfejű sasra bukkannak, azonnal irtó háborút indítanak ellene, mert sérti teljes önállóságunkat. Mihelyt «Reichsministerium»-ról van szó, vagy oly miniszteri tanácskozást tartanak, a hol a magyar miniszterek az osztrákokkal és a közősekkel érintkeznek, sérelem esik méltóságunkon. Ilyenkor menydörögnek a szélbal szónokai a legerősebben, ilyenkor hirdetik a legerélyesebben teljes önállóságunkat. Duzzadó önérték pedig csak abból a tudatból merítheti az erőt és a jogosultságot, hogy tényleg souverainek

maradtunk, daczára 1867-nek, daczára úgynevezett jogfeladásunknak. Ha ez nem így volna, nem volna-e helyén a kétfejű sas középületeinken, nem volna-e a «Reich» elnevezés az igazi, az egyedül jogosult? Ha az ember a függetlenségi párt szónokait hallja, azon meggyőződésre ébred, hogy nemzetünk csak az Istennek van alárendelve, minden közvetítés nélkül, az apróbb szentek teljes elkerülésével, még pedig külön Istennek, a magyarok Istenének, a kinek mi vagyunk a szemefénye, a ki inkább érettünk létezik, mint mi érette. Ha ellenben ugyanezek az urak programjukat fejtegetik, azt kell hinnünk, hogy egy megalázott, egy Ausztriának alárendelt provinciában élünk. De nem gáncsolom őket értté, mert ez az ellenmondás bizonyos tekintetben a pártnak becsületére válik. Azt bizonyítja, hogy benne a hazafiság győzedelmeskedett a «Rechthaberei» fölött. De ezen tiszteletre méltó motívum nem ment fel azon kötelesség alól, hogy rá ne mutassak arra, hogy minden egyes fölszólalás, a melyben a 48-asok államunk méltóságát és önállóságát hangoztatják, ugyanakkor egy-egy czáfolata a párt kiinduló pontjának, annak az állításnak, hogy az 1867-ki alkotás megsemmisítette függetlenségünket. Azt tartom továbbá, hogy a hazafias önértetnek egy-egy ilyen föllobbanásával nem érhetni be, hanem hogy kívánatos volna, ha az urak az ország souverainitásáról hirdetett ezen fölfogásuknak teljesen levonnák a következéseit. s a párt formálisan is megtagadná azt az álláspontját, a mely szerint Magyarország a kiegyezéssel lemondott jogairól. Ez az álláspont, ha általában van valami hatása, csak hazánk ellenségeinek válhatik hasznukra, csak azok tanát erősíti, a kik államunkat igazán provinciának szeretik tekinteni s vele aztán — több logikával, mint ellenzékünk — ezen jogi minősége szerint akarnának

elbánni. A szélbali programnak ilyen irányban való módosulása nem jelentené azért a párt politikai céljainak föladását. A mai rendszer célszerűtlen, helytelen lehet, s az a tény, hogy a magyar állam a souverainitásából eredő bizonyos jogaival nem akar önállóan élni, hanem kötelezettséget vállalt, hogy azokat Ausztriával együttesen gyakorolja, érdekeinket érzékenyen sértetheti és hibás politika lehet, a nélkül azonban, hogy ezért államiságunkon sebet ejtene. A szélbal programjának ilyen megváltoztatását senki sem hibáztathatná. Nem lehet hibául fölróni, ha valamely párt oly álláspontot ad föl, a mely kisebbíti a nemzet jogait, a mely árt tekintélyünknek és a melylyel önmaga a párt is ellenmondásba jön, valahányszor hazafias kötelességéhez képest államiságunk teljességét megvédi. Képzeltető-e jogos motívum, a mely az ilyen változásnak útjában áll? Szabad-e az inconsequentia vádjától való félelem miatt, vagy azért, mert ez az új álláspont a politikai ellenfeleknek is elégtételt szolgáltatna, az igazság elismerésétől visszariadni, azon igazság elismerésétől, a mely elől úgy sem zárkózhatnak el? De ha a párt vonakodnék is kifejezetten megadni ez elégtételt azoknak, kik a kiegyezést megalkották, megadta azt nekik öntudatlanul már nem egyszer. Erre akartam csak rámutatni és kiemelni, hogy a jogföladásnak igaztalan vádjá napról-napra czáfolatban részesül a nemzet meggyőződésének mélyéből, s hogy egyhangú a történelemnek azon verdictje, hogy azok, a kik nehéz körülmények között, súlyos felelősség terhével vezették a nemzetet, az annyi vérrrel és áldozattal szerzett alkotmányt nem adták föl, s hogy egy generatio kínjait és nyomorát nem váltották meg a nemzet állandó kincseinek árán, a jövő generaliók érdekének, alkotmányunk fenségének rovására.

VI. FEJEZET.

A KIEGYEZÉS EREDMÉNYÉRŐL A MAGYAR ÁLLAM JOGAINAK VÉGREHAJTÁSA SZEMPONTJÁBÓL.

Ezek után áttérhetek a másik főkérdésre, a melyet már jeleztem: arra, vajjon tényleg gyakorolhatjuk-e a magunknak föntartott jogainkat? Az írott malasztból meg nem élhetni. A jog egymaga nem boldogít. Csak gyakorlása ad erőt és szül meglelégedést. Hogyan vagyunk tehát e részben? Mik a tapasztalataink e téren?

Ha kiinduló pontul a múltat vesszük, ha nézzük, hogy mit gyakoroltak őseink írott jogaikból és mit gyakorolunk belőlük mi, mindenesetre óriás haladást kell constatalnunk. E haladás annyira szembetűnő, hogy azt, úgy hiszem, senki sem tagadhatja. A mohácsi vész óta soha sem voltunk oly fokú élvezetében írott jogainknak, mint vagyunk a kiegyezés óta. Nem tekintve azon szomorú időkre, midőn a magyar alkotmány teljesen fel-függesztetett, azon szomorú időkre, melyek, mint a váltóláz, rendesen ismétlődtek: a normális állapot, azon állapot, a melybe a magyar nemzet mint a megmásíthatatlan végzetbe beletörődött, mindig óriás különbséget mutatott az írott jog és a gyakorolt jog között. A corpus jurisban ott nyugodott Magyarország különállása, türelmesen és szerényen meghúzva magát. Törvénykönyvünk lapjai telvék a szebbnél szebb törvényekkel, a melyek

mind törvényhozásunk jogát, Magyarország kormányzati függetlenségét biztosítják. A ki a történetet nem olvassa, hanem csak a jogokban és törvényekben búvárkodik, azt hihetné, hogy hazánk mindig ura volt sorsának, hogy Magyarországot magyar akarat, magyar emberek vezették. Pedig milyen csalódás. Mennyire kiábrándulna e jámbor bűvár, ha a tények világába is betekintene. Magyarország a mohácsi vész óta soha sem volt sorsának ura, Magyarországról, nélküle, Bécsben rendelkeztek. Ha nem is jog szerint, de tényleg hazánk osztrák provincia volt. Nemzetközi tekintetben Magyarország individualitása teljesen elenyészett a monarchia fogalma alatt. A külügyi politikát kizárólag a német birodalom és az osztrák tartományok érdekei szerint vezették. A különleges magyar érdekek a császári ház politikájának megállapításánál alig jöttek tekintetbe, irányadók soha sem voltak. Magyarországot csak eszközül használták a császári ház hatalmának öregbítésére, önczélta azonban hazánk a dynastia szemében nem képezett.

A külügyi politika megállapításánál magyar tanácsosok mint a magyar állam képviselői hivatalos minőségben közre nem működtek. Csak egyes kiváló magyar egyéniségek küzdhatték föl magukat nagy súlyuknál fogva odáig, hogy tanácsukat európai kérdésekben is meghallgatták. De ez is csak nagy ritkán történt, s főleg csak oly esetekben, midőn az illető nemzeti jellegéből kivetkeződőtt. Az osztrák minisztériumra volt a külügyek vezetése bizva.

A magyar souverainitásnak ezen teljes elhomályosítását nagyon megkönnyítette a magyar közjog azon elve, hogy a külügy a királyra tartozik; továbbá az a körülmény, hogy közjogunk egy közeget sem jelölt ki, a melynek *expressis verbis* joga és kötelessége lett volna

a külügyek vezetésében közreműködni. A király e részbeli hatalmának gyakorlásában egyetlen e végből megnevezett magyar közeghez sem volt kötve. Szabadon választhatta tanácsosait, s ezek mindig az osztrák kormány tagjai voltak.

Ha ezzel betűszerinti jogsértést nem is követett volna el, mindenesetre megsértette a magyar alkotmány szellemét, mely ily alárendeltséget nem ismert, s a mely kimondta, hogy Magyarország saját törvényei szerint, saját közegei által kormányzandó és más országnak alárendelve nincs, a hazánkat érdeklő külügy pedig magyar ügy volt, tehát nem volt Ausztriának alárendelhető. A *pragmatica sanctio* előtt a külügy jogilag még közös sem volt. A *pragmatica sanctio*ból kifolyólag a külügy Ausztriát és Magyarországot egyaránt érdeklő közös ügy lett ugyan, arra azonban, hogy Ausztria kormánya vigye a magyar korona külügyeit, a *pragmatica sanctio* sem adott semmi jogi támaszt. Ez világos jogtalanság volt a múltban, a mint jogtalanság lenne jelenleg.

Különben a külügyre vonatkozó minden egyes pozitív jogtételt is folytonosan ignorálta a gyakorlat. A törvények kimondták, hogy háborút a törvényhozás beleegyezése nélkül nem kezdheti, hogy a Portánál a magyar államnak is legyen követe, hogy a törökkel kötendő béke magyarok által tárgyalassék; de mindez papíron maradt. E törvényeket soha sem hajtották végre.

Az állandó gyakorlat jogtalansága még szembeszökőbb volt Magyarországnak szorosán vett belügyeiben. Minden fontosabb tárgyat Bécsben intéztek el. A királyi hatalom volt a *centralisatio* eszköze. A király a maga hatalmi nagy körét osztrák szellemben, osztrák tanácsokra hallgatva, osztrák érdekekben gyakorolta. A magyar

főhatóságok, a melyeknek önállóságát törvények és királyi eskük számtalanszor biztosították, az osztrák államtanácsnak alárendelt közegekké váltak. Az osztrák államtanács belügyi osztálya volt a tulajdonképpeni magyar kormány, pedig e tanácsot a magyar közjog nem ismerte, az nem volt magyar orgánus. Az országgyűlést törvény ellenére ritkán hívták össze, a nádori hivatalt törvény ellenére betöltetlenül hagyták számtalanszor. A közadókat osztrák pénzügyi tekintetek szerint kezelték; a gazdasági politika Magyarországot gyarmatnak nézte.

De nem folytatom a jogtalanságok felsorolását. Magyarországnak három százados történetét kellene előadnom, hogy kimerítsem őket. Végig kellene tekinteni összes közjogunkon, mert melyik szabálya élte át sérelem nélkül e századokat? Különbön is mindnyájunknak emlékében vannak e jogsértések, s mindenki ismeri azokat, a ki a magyar történelemmel foglalkozik. Csak akkor szokták őket ignorálni, midőn a jelenlegi állapotokat kell a multakéhoz hasonlítani. Éppen azok, kik egész politikai credójukat e szomorú múltra alapítják; a kik ma is úgy akarnák a nemzet ügyeit intézni, mintha e múlt a jelen volna; a kik semmit sem akarnak felejtetni és semmit sem akarnak tanulni; a kik a múlt emlékeinek földözésével a nemzet lelkét azon izgatott állapotban kívánják tartani, mely a létért folytatott küzdelemnek ama keserű napjaiban természetes, sőt szükséges volt, a kik elkésetten a kuruczot adják: azok szeretik e tényeket akkor ignorálni, a mikor a jelen dicsőítésére szolgálnak. Ők feketébbnek látják a multat, mint a milyen talán volt, mert ignorálják az egyes fénypontokat, s csak akkor, mikor e sötét árnyék a jelennek háttérül szolgál, mikor a jelennek fényét emeli, csak akkor zárkóznak el előle,

csak akkor keresik a múltban a fényt. Akkor elmerülnek a corpus jurisba, keresnek benne sokat ígérő törvényeket, s nem akarják látni a gyakorlatot, a mely ama törvényeket holt betűkké tette. És ezt, ha nem is méltányosan, mindenesetre igen okosan teszik. Tudja Pál, mit kaszál. Ha azt mondanák a nemzetnek: emlékezzél vissza arra, hogy mid volt, hogy minő viszonyok között töltötted az utolsó századokat, s nézd, hogy mid van ma, biz Isten, nehéz volna a kiegyezést átkozni, nehéz volna jogfeladással azokat vádolni, kik a nemzetnek annyit szereztek.

A nemzet azonban megtette és megteszi nélkülökis a számítást. Érti, hogy oly rendszer, a melynek annyival jobban sikerült jogait érvényesítenie, mint az elmúlt idők rendszereinek, rossz nem lehet. És igaza van. A kiegyezést ezen hatása egymaga teljesen igazolja.

Ezen egy eredmény elegendő volna arra, hogy az 1867-diki kiegyezést a magyar törvényhozás legszerencsésebb, legáldásosabb alkotásai közé soroljuk. Ezen egy következmény elegendő volna arra, hogy a kiegyezés föntartását a magyar politika vezérlő elvévé tegye.

A politikában a relatív eredménnyel is be kell érni. Ha valamely rendszer oly lényeges pontban, mint a minő az ország alkotmánya tényleges végrehajtásának ügye, oly sikert arat, a minőt századok erőlködése megközelíteni sem bírt, akkor az eredményt nem szabad kicsinyelni, akkor e rendszert nem lehet elhibázottnak mondani, akkor azon kritika, a melyet fölötte ellenfelei gyakorolnak, égbekiáltó igazságtalanság.

De a kiegyezés értéke e tekintetben még az abszolút mértékét is megbírija. Érdeme nem csak abban áll, hogy jobban sikerült írott jogainkat az életben érvényesítenie, mint azelőtt, de abban, hogy azok az egész vonalon tel-

jesen életbe is léptek. Alkotmányunk minden része ma végre van hajtva. Megszűnt a szomorú ellentét írott jog és gyakorolt jog között, mely az utolsó századok történetének oly bús alaphangot adott, a nemzetet teljes joggal elégedetlenné tette, Ausztriával való szövetségünknek megerősödését akadályozta, a kurucz szellemnek tápot adott. Megmérhetetlen a haszon, a mely az állandó disharmonia ez okának megszűnéséből származott. Lehetővé tette a jogbiztosság, a törvénytisztelet érzetének kifejlődését. Míg az alkotmány papíron maradt; míg mindenki látta és tudta, hogy a törvény legfőbb őre ön-maga sem törődik a legkétségtelenebb érvényű jogszabályokkal; míg fönmaradt azon csodálatos szokás, hogy ugyanazokat a jogtételeket számtalanszor iktatták törvénybe, számtalanszor ismételték, mert sohasem hajtat- tak végre és ezen ismétlésük legalább elévülésük ellen biztosította a nemzetet, legalább meghagyta azon gyöngé reményt, hogy a sok ígéretet végre talán mégis komolyan veszik: addig, mialatt fölülről ilyen példát adtak, nem lehetett arra számítani, hogy a nemzet jellemében kifejlődjék a törvény iránti engedelmesség érzete, s hogy ez a nemzet szokásává váljék.

Az alkotmány megszegése így nemcsak a nagy po- litika alakulására hatott károsan, nemcsak azt az ered- ményt szülte, hogy a bizalom a király és a nemzet kö- zött nem állhatott helyre, s hogy elmaradtak mindazon üdvös következesek, a melyek az alkotmám'ban adott jogok gyakorlásával jártak volna, hanem a nemzet neve- lésére és jellemének fejlődésére is ártalmas volt. Az állam egyik legnagyobb föladatát, hogy a társadalmat rászoktassa a törvény tiszteletére, még meg sem közelít- hette. A magyar nemzeti typusban második természetű vált a törvényt komolyan nem venni, annak nem enge-

delmeskedni, azt kijátszani. Még ma is ebben leledzünk. Da ma legalább már megvan a javulás előfeltétele. Az állam ma vaskézrel is követelheti parancsainak teljesítését, mert önmaga is alkalmazkodik saját törvényes akaratához. Fölülről többé nem mutatnak rossz és rontó példát. Ellenkezőleg, az állam legfőbb képviselőjétől tanúihatjuk meg a legjobban, a kötelességet hogyan kell teljesíteni. Bárcsak hatna is e nemes példa.

Első rangú fontosságú tehát az a tény, hogy az 1867-ben hozott törvények, összeegyeztetvén a monarchia léteérdekeivel az 1848-diki alkotást, ennek életbeléptetését biztosították és a felelős kormányrendszer útján eljuttattak bennünket ama nagy kor céljához, ahhoz, hogy irott malasztunk valósággá vált.

A legnehezebb, a legnagyobb lépés e tekintetben a közös ügyek terén történt. A kiegyezés Magyarország befolyását a közös kezelésre bizott igazgatási ágakban is érvényesítette és ezzel azt az államélet oly részeiben is biztosította, a honnan századokon át teljesen száműzve volt.

A mint már láttuk, a kiegyezés az országnak befolyást szerzett a külügyek vezetésére. E befolyást tényleg teljes mértékben gyakoroltuk, s ez arra vezetett, hogy a monarchia politikája Magyarország akaratának megfelelőleg alakult. Monarchiánk nem egyszer egyenesen azon impulsusoknak engedett, a melyek Budapestről eredtek.

Magyarország akaratának a kiegyezés óta Európa legnagyobb eseményei alakításában hatalmával teljesen arányban álló része volt. A magyar állam politikája a monarchia közös politikájában érvényesült, s oly befolyást gyakorolt Európa sorsára, mint Mátyás király nagy napjai óta soha sem.

Világos lesz ez állításom igazsága, ha rövid pillantást vetünk monarchiánk külpolitikájának történetére.

A dualistikus monarchia külügyi politikája 1870-ben vette azon fordulatot, mely belügyi helyzetünknek megfelel, s azóta állandó maradván, külpolitikánknak irányt adott. Egyenesen a magyar befolyásnak volt köszönhető e fordulat, a mely nemcsak a monarchia sorsára volt döntő hatással, hanem Európa fejlődésének is irányt adott, a mennyiben a német birodalom megalakulásának, Olaszország megszilárdulásának, Európa mai állapotának vált egyik tényezőjévé.

A monarchia külügyminisztere, Beust, francia-barát politikát vitt. Alapeszméje volt: revanche Königráztért. Ausztriában azon politikát folytatta, a melyet mint szász miniszter is követett: porosz-ellenest. Franciaország segítségével remélte Ausztriának elvesztett állását Németországban visszaszerezhetni.

E célból már rég folytak alkudozások Napóleon, az olasz kormány és Beust között, midőn Napóleon, a megegyezés létrejötte előtt, egyoldalú föllépésével a háborút provocálta. Beust nyiltan nem mert hozzája csatlakozni. Félt e lépéstől, mert a sereg nem volt készen, s Oroszország beavatkozásától is tartott. Az alkudozásokat azonban kéz alatt folytatta, s időközben Németország actio-szabadságát Napóleon javára azzal készült gyengíteni, hogy, kerülve minden nyilt kijelentést, monarchiánk fenyegető állást foglaljon el Németország keleti határai mellett.

A döntő lépést azonban Beust a kiegyezés értelmé szerint a magyar kormány hozzájárulása nélkül nem tehette meg. Tisztába kellett jönnie, hogy számíthat-e Magyarország támogatására. E végből ő felsége elnöklése alatt koronatanács tartatott.

A magyar kormány célja homlokegyenest ellenkezett a Beustéval. Andrassy Gyula, az akkori miniszterelnök, nem akart a háborúba beavatkozni. Beusttal ellentétben a német fegyverek diadalában hitt. Beusttal ellentétben perhorrescálta a monarchia német missióját és az 1866-ig Németországban elfoglalt állást nem akarta visszaszerezni. Magyarország és a monarchia érdekében semmitől sem félt annyira, mint Ausztria régi német ambíciójának fölelevenedésétől. A monarchia missióját a Keleten látta, nem a Nyugaton. Ellentétben Beusttal ő inkább a németek győzelmét óhajtotta. Semmiesetre sem járulhatott volna ahhoz, hogy állásfoglalásunkkal ezt megakadályozzuk, s még kevésbé járulhatott volna háborús actio elhatározásához. A Keleten keresvén a monarchia missióját, csak az esetre volt hajlandó háborút is kockáztatni, ha keleti érdekeinket látta volna veszélyeztetve. Ezeket pedig csupán német-orosz cooperatiótól féltette. Attól tartott, hogy, ha ez létrejön, Oroszország a Keleten a mi rovásunkra fogja megnyerni díját. Ez esetre tehát kész volt ő felségének a háborúban való részvételt is tanácsolni. De, mint mondtam, ezt csakis ez esetben tartotta megengedhetőnek. Ennek bekövetkeztéig a legteljesebb és leghatározottabb semlegességet javasolta. Oly semlegességet, a mely, megnyugtatta Poroszországot, ennek actio-szabadságát nem alterálja, harci esélyeire káros befolyással nincs. Ugyanakkor azonban, tekintettel a keleti complicatiók eshetőségére, azt ajánlotta, hogy a monarchia fölfegyverzett állapotba helyezkedjék, a mi nem irányult egyik harczoló fél ellen sem, hanem csupán arra szolgált, hogy politikánk szabadságát minden esetre megóvja, s egy esetleges német-orosz szövetség káros következményei ellen megvédjen bennünket.

A korona tanácsában Andrásy véleményét fogadták el. Beust érezvén, hogy Magyarország támogatása nélkül politikája kivihetetlen, s hogy a magyar kormány mögött van a magyar nemzet nagy többsége, belenyugodott a semlegesség kinyilatkoztatásába. Ha ezzel meg is hiúsult azon reménye, hogy monarchiánk kétértelmű magatartással Poroszország erejének egy részét Csehország határainál le fogja kötni, s ha érezte is, hogy a semlegesség nyílt kimondása a német ügynek tett szolgálat, vigasztalta a koronatanács határozatának másik része, a fegyverkezés elrendelése. A háború eszközét látta benne. Azt gondolta, hogy e fegyverkezés lehetővé teszi majd monarchiánknak, hogy idővesztés nélkül megragadhassa a kedvező pillanatot a beavatkozásra. A semlegesség leple alatt a háborúra akart készülni. Ezen szándékát a neutralitas elhatározására következett második napon monarchiánk párizsi nagykövetéhez, Metternich herczeghez intézett bizalmas jegyzékében maga mondja ki.

Addig is az időt a háborúnak diplomatiái előkészítésére akarta felhasználni. A magyar kormány háta mögött és a közös megegyezés ellenére Flórenczben és Párizsban egy hármas szövetség létrejöttén fáradozott. Beust a francia fegyverek sikerében bízott, s azt hitte, *hogy* az első francia diadalok után lehető lesz a magyar közvéleményt is az ő politikájának megnyerni.

Ezalatt a magyar kormány, ellentétben Beust titkos működésével, a monarchiának hivatalos álláspontja, a magyar kormány iniciatívájából eredő politikája mellett csinált actiót. A magyar parlamentnek nagy többsége ebben melegen támogatta. Előljárt benne a balközép. Ennek vezére, Tisza Kálmán, a képviselőháznak július 28-dikán tartott ülésében «teljes örömmel és

megnyugvással» fogadta Andrásynak azon nyilatkozatát, hogy politikánknak a neutralitást vallja, s hogy «az ő meggyőződése szerint a Németországban 1866-ban felhagyott állás visszaszerzése a monarchiára hasznot nem, de kárt és veszélyt hozhatna».

E nyilatkozat és a magyar parlament határozott állásfoglalása természetesen kerékkötése volt Beust működésének. Politikai tény számba ment és Európa közvéleményére megnyugtatólag hatott. Beustnak is gondolkodásra adhatott okot. Miként vigye keresztül terveit, ha az egyik törvényhozás, a melynek áldozatkészsége nélkül háborút viselni nem lehet, oly föltétlenül ellenzi azokat és határozottan színt vall azon politika mellett, a mely előtt ő maga is meghajolt, a melyet azonban kéz alatt ki akart játszani?

Az ellentét kihegyezésének szerencsésen elejét vették a német győzelmek. Wörth után Beust is elvesztette harcias kedvét. A magyar politika végleg győzelmeskedett. Győzelemre segítették a porosz fegyverek gyors sikerén kívül azon alkotmányos eszközök, a melyeket a kiegyezés a nemzetnek adott: egyrészt a magyar kormány törvényes befolyása a külügyi politika vitelére, másrészt a parlament ellenőrző joga saját kormánya fölött, a mely solidaritásban lévén a közös kormánnyal, a parlament befolyása alá juttatta az utóbbit is.

Az első eszköz útján fogadta el a monarchia a Magyarországtól kívánt politikát; a második eszköz meg erőt adott ezen politikának Beust titkos tervei ellen. Andrassy a háború kitörése előtt mondotta Grammonlnak, Franciaország az időbeli bécsi nagykövetének, hogy kötelességének tartja III. Napóleont óva inteni, hogy, ha Poroszországgal háborúba keverednék, ne számítson osztrák-magyar segélyre. Akár Beust, akár más valaki

biztatná ezzel, ne higgye, hogy beválthatják ígéretöket. Magyarország ezt nem engedhetné meg. Napóleon nem követte e tanácsot és meglakolt érte. A tények igazat adtak Andrásynak. Bebizonyították, hogy a kiegyezés óta a monarchia Magyarország ellenére politikát nem vihet.

Kérdezem, a mohácsi vész óta volt-e idő, a melyről ezt lehetne mondani; volt-e idő, a mikor magyar államférfiú oly hangon szólhatott, mint most tehette? Továbbá kérdezem, a most említett katastropha óta volt-e idő, a mikor Magyarország akarata ily mélyreható, ily nagyfontosságú európai eseményekre döntőleg befolyt? Magyar pénz és vér nem egyszer hagyott nyomokat a világtörténelemben; de a magyar politika, a magyar állam akarata ily mértékben az utolsó századokban nem volt képes érvényesülni. Hosszú idő eltelte után először lett a nagy alakulásoknak egyik irányadó tényezője.

A politika, a melyet a monarchia ezen krízisben vitt és a mely első sorban a magyar befolyásra vezethető vissza, kiinduló pontja volt azon egész fejlődésnek, a mely a német szövetségben találta betetőzését és következményeinél fogva Európa mostani nemzetközi helyzetét dominálja. Miként a kezdet, a folytatás is harmóniában volt Magyarország akaratával, mert szakított a régi osztrák tradíciókkal, a nyugati ambíciókkal, békét biztosított a monarchiának és szabad kezet adott neki keleti érdekeinek megóvására, a melyek első sorban Magyarországot érintik és általa az egész monarchiát.

A második nagy külpolitikai krízis, a melyet monarchiánk átélt, a török-országi háború volt. Mióta a dualismus áll, ez volt Európa fejlődésében is a második

nagyfontosságú momentum. Mennyire érvényesült ekkor Magyarország érdeke, Magyarország törvényes befolyása? A monarchia politikájának initiatívája nem a magyar állam közegeitől indult ki. A közös kormány politikáját fogadta el a magyar kormány és a magyar törvényhozás is. Nem volt ellentét, mint 1870-ben, azon tényezők között, a melyeknek megegyezésére van bízva monarchiánk külügyi politikája. Az ügymenet a rendes, a kívánatos mederben folyt le.

De Magyarország alkotmányos jogai ez alkalommal is igen eclatánsan nyilvánultak. Magyarország parlamentje és delegációja ez izgalmas időkből nem egyszerű volt az európai érdeklődés központja. A magyar képviselőház szavazatai, a delegatio tárgyalásai elsőrangú politikai tények voltak, melyek a keleti krízis, az európai béke fölött döntöttek. A magyar pártviszonyok alakulásától is függött, túlzás nélkül lehet mondani, Európa sorsa, az európai fejlődés jövője. Kis híja volt, hogy az ellenzéknek győzelmével a monarchia politikája nem vett egészen más irányt, s hogy nem keveredtünk bele egy véres háborúba. Egy hajszálon függött, hogy Törökországgal identificálván magunkat, az egész krízisnek más legyen a lefolyása. Anglia parlamentjét kivéve, Európának egy törvényhozása sem volt oly döntő hatással a nagyfontosságú események folyamatára, mint a magyar törvényhozás.

Monarchiánk semlegessége localisálta a háborút, érélyes fellépése európai arseopag elé vitte a san-stefanói békét, Berlinben pedig a mi domináló befolyásunk hozta létre a békés és az Európa hatalmi egyensúlyára nézve kedvező megoldást. Mindez elmarad, mindez másként alakul, ha a magyar pártviszonyok módosulnak; mindez megváltozott volna, ha tizenkét magyar politikus másképp

szavaz,* ha megbukik Tisza és vele a közös kormány.

A Kelet fejlődése, az európai egyensúly, mind más alakot vett volna, ha másképp dönt a magyar képviselőház vagy delegatio. Mikor volt ez így azon időkben, midőn a nemzet jogai még «föl nem adattak», midőn az annyira siratott híres 1791-diki törvény még érvényben volt? Ha még egynehány olyan hatású jogföladás érné a magyart, mint érte az 1867-diki kiegyezéssel, igazán sokra vihetnők.

Monarchiánk keleti politikája, igaz, akkor nem volt népszerű, a magyar közvélemény jórésze ellene is volt. De a törvényhozás, a mely egyedül hivatott Magyarország képviselőtére, a melynek kötelessége saját meggyőződése szerint eljárni, a nemzetet inkább vezetni, mint általa vezettetni, a mely nem futhat a közvélemény, a csapodár, a föl nem világosodott közvélemény után — az alkotmányos Magyarország tényezői e politikát helyeselték, elfogadták és ezzel lehetővé tették. Az érdekesítő nagy alkotmányos küzdelem, a mely végleges állásfoglalásunkat megelőzte, egész Európával, a magyar nemzettel, a közös kormánnyal is érezte, hogy Magyarország szabad állam, a melynek akarata egyik irányadó tényezője monarchiánk politikájának.

Ha nehéz is volt a küzdelem, a melyet ez években monarchiánk politikájának az országban vívnia kellett, utólag a magyar közvélemény teljes erejével magáévá tette ezen politika következményeit, belátta előnyeit, és ma vívmányainak leghatalmasabb óre. A berlini congressusban kifejezésre jutott politikának vezető eszméje az, hogy a keleti keresztény államok, ha csak nem ala-

* 1878. november 27.

púinak természetes határaik ellenére más hasonjogú népek elnyomásán, nemcsak kárunkra nincsenek, hanem természetes szövetségeseink, a melyeknek védelme, támogatása e monarchia hivatása. Ezen eszmét ma a legtöbb öntudattal és a legerélyesebben a magyar közvélemény képviseli. Ezen eszmének, valamint a német szövetségnek is egyik legbiztosabb támasza azon befolyás, a melyet alkotmányunk a magyar állam factorainak a külügyek vezetésére ad. Midőn Oroszország a magát tutelája alól mindinkább felszabadító Bulgáriát újra hatalmi körébe akarta vonni, Magyarország alkotmányos befolyásának megint alkalma nyílt érvényesülni. A magyar parlament hangulata volt az egyik tényező, mely a külügyi vezetést annak nyilvános kijelentésére ösztönözte, hogy ezentúl is a keleti államok önállóságának védelme képezi programját, s hogy meg nem engedheti, hogy bármely állam a keleti népek szerződéses jogait megcsonkítsa. Tisza felelete az ez ügyben hozzá intézett interpellatióra volt az események ezen phasisában a külügyi politikának leghatározottabb és legeredményesebb ténye.

A magyar parlamentben kitűzött programm és a lelkes visszhang, a melyre az a magyar állam politikai tényezőinél talált, erőt adott Bulgáriának a kitarásra s arra intette Oroszországot, hogy erőszakos politikájának folytatása önmaga által sem akart conflictusra vezethetne. A magyar befolyás ez esetben is nemzetközi fontosságú ténynyé vált, még pedig olyanná, mely a monarchia positióját csak erősítette, a külügyi hivatal szavának csak súlyt adott.

Ezen példákából s abból, hogy huszonöt év óta a külügyi politika teljesen a magyar fölfogással megegyező irányban halad, eléggé kiviláglik azon állításom igazsága,

hogy a magyar alkotmányos tényezőknek biztosított jog legalább a külügyek tekintetében átment az életbe, tényleg gyakoroltatott és gyakoroltatik. Magyarország megint a nemzetközi politikának egyik tényezőjévé vált. Nem mint teljesen független erő, de mint ennél több, mint egy nagyobb hatalomnak, mint az osztrák-magyar monarchiának egyik irányadó tényezője. Magyarország Ausztria és Magyarország által érvényesül Európában. Kormányainak, parlamentjének és delegációjának törvényadta befolyása révén mindig elérte azt, hogy a közös kormány politikája megegyezett Magyarország érdekeivel és fölfogásával. Azt tapasztaljuk, hogy a Magyarországnak fentartott jogok mindegyike gyakoroltatott, hogy a magyar kormány befolyásán és a delegációnak rendszeren működő ellenőrzésén kívül maga a parlament is élénken és hatásosan vett részt a külügyi politika ellenőrzésében. A kiegyezés értelmében nekünk jutott befolyást busásan gyakoroltuk. Sőt fejlettebb alkotmányos életünknel fogva, közvéleményünk egységes voltánál fogva, szavunk mindaddig nagyobb súlylyal nyomott a közös mérlegben, mint a hasonló jogokkal ellátott, de politikailag kevésbbé egységes Ausztria szava.

Magyarország súlyát mutatja az is, hogy Európa közvéleménye nagyobb mértékben kezd velünk foglalkozni és politikai viszonyainkkal megismerkedni, mint eddig tette. A külföldi diplomatia eddig soha nem ismert mértékben tanulmányozza viszonyainkat. Sajnos, rendszeren még gyarlón van informálva, rendszeren túlságosan tragikusan vesz sok oly jelenséget, a melynek tetemesen csekélyebb a fontossága, mint a minőt annak tulajdonítani szoktak; de meglátni rajta azon mindinkább terjedő fölfogást, hogy a monarchiának irányadó tényezője ma Magyarország, s hogy a ki a monarchia jövő po-

litikáját ismerni akarja, annak Magyarország politikai irányzatával is tisztában kell lennie. Magyarország fontossága az európai politikára nézve mindinkább előtérbe nyomul, mindinkább kidomborodik.

Befolyásunk üdvös volt a monarchiára nézve. Nem vezetett conflictusra Ausztriával. A királynak döntő szava, a számára fõntartott legfõbb vezetés, a delegatiók intézménye és a politikai tapintat, a melylyel befolyásunkat gyakoroltuk, Magyarország jogait a monarchia léteérdekeivel össze tudta egyeztetni.

Szóval, a tapasztalat azt bizonyítja, hogy nem azoknak volt igazuk, kik a kiegyezés megalkotásakor azt mondták, hogy jogokat veszítettünk, hogy a külügyek terén abdicáltunk, hanem azoknak, kik azt mondták, hogy oly befolyást, oly hatalmat szereztünk, a minõvel századok óta nem rendelkezünk. A tapasztalat azt mutatja, hogy jogaink érvényesültek, s hogy ezzel a monarchia csak nyert. Fényesen bebizonyult, hogy tévedtek azok is, kik a kiegyezés létrejötte elõtt attól tartottak, hogy a dualistikus rendszer a monarchia erejét veszélyezteti; ellenben igazat adott a tapasztalat azoknak, kik õ felségének azt ígérték, hogy a monarchia soha sem lesz oly erõs, mint mikor a magyar állam jogai respektáltak. Bebizonyult, hogy a kiegyezés monarchiánk európai állását vissza tudta szerezni, hogy e rendszer a külpolitikai helyzet minden követelményének meg bír felelni, s ha szükséges, a monarchiát új tartományokkal is képes gazdagítani a nélkül, hogy a dualismus veszélyeztetnék. A tapasztalat igazolta azt is, hogy Európa monarchiáknak új rendezésével csak nyert, mert egy õnmagával meghasonlott és éppen ezért kalandos politikára hajlandó hatalmat egy megalégedett, békés, hódításra nem vágyó monarchia váltotta fel.

Magyarország legitim befolyásának ezen kedvező következménye is biztosítja e befolyás további fönmaradását. Üdvös lévén az új alakulás hatása, minden irányadó tényező őszinte támogatására számíthat.

A seregre nézve a dolog természeténél fogva sokkal nehezebb annak constatalása, vajjon tényleg elfoglaltuk-e benne a kiegyezésből eredő állásunkat vagy sem? Hogy a positiv törvényeken sérelem nem esett, s hogy közállapotaink e téren is minden tekintetben megfelelnek a jognak, kétségbe vonhatatlan. Kérdés tárgya csak az lehet, vajjon a sereg belső viszonyai is alkalmazkodtak-e a jogi állapot követelményeihez; vajjon azon ténynek, hogy a sereg a magyar államnak is intézménye, a seregben is megvannak-e a szükségszerű következményei; vajjon annak erkölcei is hozzásimultak-e az új alkotmányhoz?

Nehéz e kérdésekre határozott választ adni. Nehézzé teszi ezt a kiegyezésből eredő állásunknak és e részbeli jogainknak természete. Mint kimutatni törekedtem, semmi oly jogot a magyar állam nem szerzett, nem is akart szerezni, a mely szükségszerűleg a magyar csapatok külön szervezetében, külső megjelenésében tükröződnék vissza. Összes következménye közjogi állásunknak az, hogy megkövetelhetjük, hogy a sereg szelleme harmóniában legyen a dualistikus államformával.

Valamely szervezet szellemének nincs csalhatatlan biztosságú hőmérője. A sereg hallgat, dolgozik, de nem nyilatkozik. Hogyan lehet tehát biztosan tudni, hogy mennyiben változott meg régi fölfogása, s mennyire alkalmazkodott az új viszonyokhoz? Alig lehet tényekről beszélni, hanem csak impressiókról, a melyek különbözők lehetnek a véletlentől is függő egyéni tapasztala-

tok szerint. A sereg százezrekből áll, s mivel e száz-
ezrek érzelme, fölfogása sokban eltérő egymásétól, hogyan
lehet a zömnek, a többségnek szellemét, az uralkodó
irányt világosan megismerni és constatálni? A tenden-
tiosus félremagyarázásnak csak úgy, mint az őszinte,
de egyoldalú fölfogásnak mindig tág tere marad.

De ha nehéz is a sereg szellemének fejlődését rész-
leteiben követni, annyit, azt hiszem, bizton lehet állítani.
hogy a fejlődés iránya a helyes, p kívánatos. A sereg
az absolutismus eszköze volt, a centralmonarchiát akarta
és szolgálta. Ma ez irány kihalóban van. Ma a sereg-
ben mind inkább erősödik a tudat, hogy erejének egyik
főtényezője azon harmóniában van, a melyet a nemze-
tek érzelmeivel fönn bír tartani; ma már általánosan
elismerik, hogy a magyar hazafiság nem incompatibilis
egy jó katona hűségével.

A régi fölfogás kihaló stádiumban van. Az ifjúság,
az új generatio nagyrészt már azon az állásponton van,
a mely felé a dolgok természete tereli, a hová a sereg
érdeke, a király intentiója utalja. Hogy a legfelsőbb ve-
zetés, alkotmányos királyunk akarata ezen irányban
működött és működik, ezt azon egy legfelsőbb kézirat
is bizonyítja, a melyet ő felsége a híres Janszky-eset
alkalmából kibocsátott.

De azért magam sem állítom, hogy a sereg szelleme
már teljesen megfelel azon kívánalomnak, a melyet fen-
tebb kifejeztem. Észlelhetni, sajnos, még felső körökben is
oly fölfogásokat, melyek a magyar nemzeti önérzet értékét,
nagy becsét a katonában nem tudják méltányolni. Mind-
untalan hallunk hangokat, melyek a régi időkre emlé-
keztetnek bennünket.

De ezen nem csodálkozhatni. Ma is még sokan
vannak olyanok, kik fegyverrel kezökben küzdöttek a

magyar aspirációk ellen, kik a magyarokban még mindig 49-eseket látnak. Ezeknek megrögzött nézete változni nem fog. A kik eddig nem győződtek meg az idők változásáról, rögeszméjüket a sírba is magukkal fogják vinni. Ha szabadulni akartunk volna ez elemektől, nem lehetett volna mást tenni, mint razziát indítani ellenük, mint a vezénylettől megkövetelni, hogy ez ósdiakat egyenkint zárja ki a seregből. De vájjon helyes lett-e volna ez? Határozott hiba lett volna. A seregnek nem föladata politizálni. A sereg föladata engedelmessé válni és alkalomadtával harcolni. Míg nincs kétség a fölött, hogy valaki kész lesz a hadúr parancsára vérét hullatni, míg a fegyelemnek magát aláveti, míg katonailag hasznát vehetni, addig megtűrhetni a seregben. Egyeseknek politikai téves fölfogása nem lehet veszélyes, mert nem ők, hanem a király határozza meg, hogy mikor, kiért harcoljanak.

Üldözésük tehát fölösleges és e mellett még káros is volna, mert az egész seregben rossz vért szülne. Tisztességben megöszült veteránokat politikai hitök miatt büntetni a legbiztosabb eszköz arra, hogy a sereget elidegenítsük magunktól. Egyáltalán nagy hiba, ha a parlament a maga ellenőrző jogait úgy akarja gyakorolni, hogy a szükséges, az elkerülhetetlen mértéken túl is beleavatkozik a sereg ügyeibe. Ez hiba nálunk és hiba a világ minden államában.

Mindenütt van bizonyos ellentét a sereg és a parlament között. Ellenkező élettörvényeknek hódol e két testület. Az egyiknek éltető elve a fegyelem, a föltétlen engedelmesség a parancsnok iránt; a másiké a szabad szó, a kritika. Az egyiknek éltető elve a teljes stabilitás, a benne uralkodó rendszer változatlansága; a másiknak eltörölhetetlen jellemvonása a benne uralkodó rendszer-

nek bizonyos változékonysága, a váltógazdaság. A parlamenteknek a kellő határokat túllépő beavatkozása a világ minden országában fölbresztené a seregben mindig lappangó ellenszenvet a parlamenti intézmény iránt. A szoldateska kinövéseit nem bírná kiirtani, sőt csak élesztené.

Erre a tapasztalatra jutna a magyar parlament is, ha erőszakosan akarna a sereg szellemének fejlődésére befolyást gyakorolni. A hol a sereg szellemének átgyúrása szükségessé vált, ezt mindig csak lassankint, csak fokozatosan érték el. Lassankint, fokozatosan lett Napóleon seregéből royalista sereg, a royalista seregből napoleonista, s ebből republikánus; pedig a Franciaországban beállott változások közvetlenebbül hatottak a seregre, mint az, a mely monarchiánkban következett be, mert a főparancsnok személyét érintették, a seregnek pedig mindig és mindenütt a legfelsőbb létföltétele, a legelső szabálya, hogy teljes harmóniában legyen a legfelsőbb hadúrral.

XVIII. Lajos megtartotta I. Napóleon marsalljainak nagy részét, III. Napóleon Lajos Fülöp katonáit, a republika III. Napóleonéit. Pedig ott nemcsak a politikában, az alkotmányra vonatkozó fölfogásokban volt az eltérés, mint nálunk a múlt és a jelen között, hanem oly fokú ellentét volt az egymást fölváltott rendszerek között, hogy okkal lehetett annak a katonának hűségében kételkedni, ki az előbbi rendszert szolgálta. Nálunk ily kétség nem támadhatott. Ha a régi katona nem is érti és nem is helyesli császára új politikáját, ez új politikát is teljes erejével fogja szolgálni, ez új politika védelmére is kész lesz életét áldozni, ha császára parancsolja. Igaz, nem az államot akarja majd megvédeni, a melynek szintén alá van vetve, hanem fejedelmét;

ezt védve azonban minket is véd, akár akarja, akár nem.

De elnézésünknek, türelmünknek természetesen megvan a határa. Ha szemet hunyunk a veterán nézetei előtt, joggal megkövetelhetjük, hogy azokat elhallgassa, hogy azoknak iskolát ne csináljon, hogy ne sértse az állam méltóságát, s hogy ne álljon útjába a magyar hazafiság jogos nyilvánulásának, ha ez nem is tetszik neki. Ezt követelve tőle, csak azt követeljük, a mi katonai kötelessége: a vak engedelmességet a törvények iránt, a király intentiója iránt és óvakodást minden demonstratiótól és politikától. Ha e kötelmeivel ellentétbe jönne, akkor igen is kötelességévé válik a magyar kormánynak, hogy kielégítő reparációt követeljen. Ha ezt elmulasztja, nem csak a magyar államnak árt, de árt a seregnek is, mert a nemzetben ellenszenvet támaszt a sereg iránt, ez pedig általános védkötelezettség mellett, a parlament nagy jogai mellett, előbb-utóbb biztosan és keserűen boszúlná meg magát.

De erről e helyt elég legyen ennyi. Később még visszatérek azon politikára, a melyet katonai ügyekben nézetem szerint vinnünk kell. Most még csak a kiegyezés működését, elért eredményeit Magyarországnak tulajdonképpeni belügyeiben akarom röviden megvilágítani.

Valósággá vált-e ezen a téren is a törvény holt betűje?

A gazdasági téren a vámszerződés az ország függetlenségét időről-időre megkötötte. Ezen a téren tehát az önállóság teljes gyakorlásáról nem lehet szó. E kötelezettségek azonban mind szabadon vállalt, saját gazdasági érdekeink kielégítésére szolgáló szerződések következményei, s ezért nem bizonyítják a közös intéz-

menyeknek a törvényes mértéken való túlhágását; nem törvénytelen függés eredményei, hanem Magyarország jól megfontolt akaratának, Magyarország helyesen értett gazdasági érdekeinek következményei.

A hol ilyen külön szerződés nem korlátozza, jogunk teljes szabadsággal gyakoroltatik is. Ez az igazság bizonyításra sem szorul. Nem is hivatkoznak lényekre, bizonyítékokra azok, kik lancirozzák ama jel-szavakat, hogy Magyarország ma is provincia, hogy ma sem független. Mióta királyunk alkotmányunkra meg esküdött, jogaink soha csorbát nem szenvedtek, illetéktelen befolyás bennök soha sem érvényesült. Egy eset sincs arra, hogy Ausztria beleavatkozott volna Magyarország belügyeibe, hogy a *magyar* belügyek osztrák tekintetek, osztrák érdekek szerint intéztettek volna. Egyszer megtörtént, habár nem jogszerűen, mert a közösen elfogadott törvények védelme volt a beavatkozás oka, egyszer megtörtént, hogy az osztrák politikai rendszernek tervezett átalakítása magyar befolyás, a magyar kormány állásfoglalása következtében elmaradt, hogy az osztrák politika a magyarok által képviselt kiegyezés föntartása érdekében módosult; de az, hogy mi lettünk volna kénytelenek politikánkat az osztrák felfogásnak alárendelni, soha elő nem fordult. Politikánk teljes függetlenségének illusztrálásául legjobban a közel múlt egyházpolitikai campagneja szolgálhat.

Természeténél fogva az egyházpolitika az államok belső életének azon része, mely a legnehezebben izolálható külső befolyásoktól, melynek nemzetközi erővel is kell számolnia, melynek hatása a határokon túl is érezhető. Ezért a régi időkben Magyarország egyházpolitikájának legfelsőbb vezetése mindig kénytelen volt

azon politikai szempontokhoz alkalmazkodni, a melyek a császári ház európai politikájában irányadók voltak. A császári ház németországi politikája szerint állapított meg a magyar vallásügyekben is a magyar állam magatartása. A nagy katolikus reactio II. Rudolf, II. Ferdinánd és német tanácsosaik által reáknyszerített Magyarországra is, melynek érdekével pedig homlok-egyenest ellenkezett. Később európai tekintetekből vitt az állam toleránsabb egyházpolitikát, mint a minőt a magyar többség akart. Szóval, mindig külföldi tekintetek voltak irányadók és soha sem hazaiak.

A most követett egyházpolitikának története fényesen bizonyítja az idők változását. Elejétől végig magyar talajon nőtt, teljes ellentétben azzal a politikával, mely Ausztriában uralkodott. Míg nálunk határozott liberális irányt vett, Ausztriában conservatív kerékvágásban maradt. Mindenki tudja, hogy a mi irányunkat Ausztriában a legnagyobb ellenszenvvel nézték, hogy szabadelvű politikánkat nem csak oportunitási tekintetből, hanem elvi okokból, nem csak katolikus szempontból, hanem osztrák politikai szempontból is az osztrák állam irányadó tényezői a legnagyobb aggodalommal a legkedvetlenebből fogadták, s hogy a közös külügyminiszter sem tartotta politikánkat czélszerűnek és helyesnek. De ez mindezek ellenére is érvényesült. Minden phrasisnál jobban bizonyította teljes függetlenségünket, hogy még ezen kényes, sok tekintetben Ausztriára is visszaható, nemzetközi érdekeket érintő ügyben is Magyarország a maga útján mehetett, s hogy teljes ereje kifejtésével politikáját keresztül vihette.

Semmi sem bizonyítja jobban, mint az egyházpolitikai campagne, hogy a belügyi kérdésekben összbirodalmi politika nincs, hogy Magyarország teljes actio-

szabadságát századok után a kiegyezésnek sikerült legelőször biztosítani. Semmi sem czáfolja meg alaposabban azon vádakát hogy Magyarország ma is idegen befolyás alatt áll, mint az, hogy a valláspolitikában Ausztria és Magyarország teljesen ellentétes irányokat követhettek, a nélkül, hogy egymással összeütközzenek, a nélkül, hogy egymást e divergens útjukban zavarják.

Szóval, s ebben foglalható össze a harmincz éves tapasztalat, a kiegyezés nehéz feladatát sikeresen tudta megoldani. Kifelé megadta azon erőt, a melyre itt, e helyütt, szükségünk van, megerősítette a monarchiát nagyhatalmi állásában, bent az országban pedig megadta az állami függetlenséget.

Ezen eredmény páratlan nemzetünk történetében. 350 év óta soha sem volt egyrészt királyunk és nemzetünk között, másrészt a szövetséges államok között olyan egészséges viszony, mint a minő a jelenlegi. Hiába akarják a kiegyezés ócsárlói az 1867-diki kibékülést a fejedelem és nemzet azon periodikus közeledéseinek színvonalára szorítani, a melyek a múltban folyt harcias küzdelmek közben rövid ideig tartó fegyverszüneteket tudtak létrehozni. A mai állapot nem ephemer. nem szerencsés véletlen szülöttje, nem egyes emberek gyakorlottá befolyásoktól föltételezett, vagy külső veszélyek kényszerítő nyomása következtében föntartott és ezek elmúltával ismét elenyészhető átmeneti jelenség, hanem a századokig folytatott pörnek végleges befejezése.

Legalább remélni lehet, hogy, ha nem történnek nagy hibák, az lesz. A kiegyezési műben megvannak az állandóságnak, a véglegességnek előfeltételei. Csak avatatlan kezek ne rontsák le azokat.

Ha régente az ellentétes elvekből kiinduló erők vala-

melyes *modus vivendi*ben meg is tudtak egyezni, az új tusa elkerülhetetlen oka mindig teljesen épen maradt meg. Megragadó az utolsó századok története, midőn a magyar nemzet sorsa egy érdekfeszítő dráma bonyodalmaait tünteti fel. A nemzet nagy és jogos ambíciója mérkőzött meg mostoha helyzetével. Nem egyszer hibáján kívül is a végenyészet veszélye fenyegette. Hibái maguk is a sors tragikumában találják, ha nem igazolásukat, de mentségöket. A nemzettel szemben állott erőt is természetes. sőt jogos ösztönök indították meg és a bonyodalmat nem valamely intriga, valamely gonosz szellem ármánya idézte elő, mint szokás a rossz drámákban, hanem a természet törvényénél fogva működő tényezők támasztották. A népelet megoldatlan nagy problémái okozták a küzdelmet. A nyugalom, a mely néha beállott, a vihar utáni és előtti percnyi csönd volt csak, a melyet előreláthatólag mihamar új viharoknak kellett föl váltania. Azon elemek, a melyeket a sors egymáshoz fűzött, s a melyek tényleg egymásra is voltak szorulva, a melyek egymás nélkül az új viszonyok között nem tudtak volna boldogulni: ellentétes életerőknek szolgáltak, ellentétes célokat követtek, oly célokat, a melyek ez elemek eredetéből, múltjából, hagyományai-ból származtak, nem pedig egyes emberek szabad elhatározásából. Összeütközésük ezért fatumszerű volt; de fatumszerű volt az is, hogy habár rossz egyetértésben, habár czivakodva, de mégis együtt maradjanak.

A magyar nemzetnek szabad alkotmánya volt és ezt fönn akarta tartani. Tehetett-e másképp? Királyául a német császárt választotta, a szomszéd tartományok urát, de azért, hogy ez megóvja a Kelet hódításaitól és hogy segítségével visszaszerezzük az elvesztett részeket. A szétépett, a vérző testű országtól lehetett-e rossz

néven venni, ha önző volt és királyának európai érdekeire nem akart ügyet vetni?

A király pedig, a ki császár volt, a ki világpolitikát csinált és a ki ezzel kénytelen is volt, Magyarországot védbástyának tekintette, a melynek hivatása volt annak lehetővé tétele, hogy a német és osztrák erők nagy részét ezen világpolitika szolgálatára fordíthassa, hogy Franciaországgal megküzdhessen, Olaszországban, Spanyolországban, Németalföldön magasan lobogtathassa a császári zászlót, s hogy Európában a katolikus érdekeket képviselhesse. A török ellen csak defensiv politikát vitt. Lehet-e ezen csodálkozni? Nem megfogható-e, hogy az a kis földterület, a mely nekünk mindenünk, tehát a világ középpontja volt, a császár szemében kevesebbet nyomott a világ első koronájánál, a világbirodalmi nagy érdekeknél?

Ezen fölül a császár azért akarta a magyar koronát házához csatolni, hogy fokozhassa a rendelkezésére levő erőket. Ezért akarta emelni az adót, valahányszor háza érdekei nagyobb erőfeszítésre szorították. Ezért igyekezett gyöngíteni az útjában állott rendi alkotmányt. Nem természetes ösztöne volt-e ez a királyságnak mindenütt és főleg ott, a hol világbirodalmi érdekei voltak, olyanok, a melyekkel a rendek nem törődtek?

Abban volt a félreértés, a súrlódás, a baj állandó forrása, hogy önmagukban jogos, természetes és erős ösztönök ellentétes célokat tűztek ki az egymás támogatására szorult feleknek. Ellentétesek voltak nemcsak a célok, a melyeket követtek, nemcsak a nyelv volt más, a melyen a nemzet és a fejedelem beszélt, hanem egymásétól eltérő volt gondolkozásuk, érzésük típusa. Más-más világrendhez tartoztunk mi és

ők és mégis együtt kellett maradnunk. Nem értettük meg egymást és mégis segítenünk kellett egymáson.

Már a fölfogás azon jogviszonyról is, a mely a két részt egymáshoz kapcsolta, teljesen eltérő volt Bécsben és nálunk. A dynastia állandóan ahhoz a fölfogáshoz ragaszkodott, hogy örökjog czímén szállott reája a magyar korona, a nemzet pedig, labancz és kurucz egyaránt, azt vallotta, hogy szabad választás emelte őket Szent István trónjára. Midőn csaknem másfél századdal Ferdinánd trónra lépte után a választás jogát föladtuk, ez a dynastia szemében nem volt más, mint a törvényes és a jogos állapotnak végre valahára bekövetkezett elismerése, a mi szemünkben ellenben ez az alkotmány megváltoztatása volt, nagy áldozat, a melyet a királyért hoztunk. Lehet-e ilyen eltérések mellett komoly harmóniáról még csak beszélni is? Lehet-e az ellentétek küzdelmének ideiglenes elcsendesülését végleges kiegyenlítésnek mondani?

Az ideiglenes nyugalom nem a probléma megoldásának, nem az ellentétes célok megszűnésének volt eredménye, hanem mindig csupán annak volt következménye, hogy a viaskodó erők oly egyensúlyba jutottak egymással, hogy az agresszióval mindkét félnek föl kellett hagyni.

Ezen ténynek megfelelőleg a hozott törvények, a melyek kevés kivétellel a régi alkotmányt igttatták újra meg újra törvénykönyveinkbe, s a békekötések, a melyek időnkint a küzdő felek között létrejöttek, nem is tekintettek az egyezkedő felek szabad akaratából eredő és minden kívánságaikat kielégítő olyan megállapodásoknak, a melyeket közmegegyezéssel, közakarattal fönn is akartak tartani. Mindenki tudta róluk, hogy a hatalmi viszonyok következményei és ezért csak addig tartatnak

meg, míg a felek erejének egymáshoz való aránya nem módosul.

A bizalom és a kölcsönös leszerelés ennél fogva ki volt zárva. Az ellentétes szellemi áramlatok farkasszemet néztek egymással, mindig elkészülve a harcz bekövetkezésére és mindegyikök arra is elhatározva, *hogy*, ha kell, támadás útján megelőzi a másikat. Nagyban és egészben az aggressiv fél a korona volt. Mi a régi szabadságot, a régi alkotmányt akartuk megóvni, a dynastia ellenben világbirodalmi érdekeihez képest akarta azt módosítani. Egyes időszakokban azonban gyakran mi voltunk a támadók. Az offensiva sokszor az egyetlen lehető defensiva. Így Bethlen Gábor, I. Rákóczy György a harmincz éves háború esélyeinek kihasználásával igyekeztek a dynastia végleges győzelméből eredhető előrelátható veszélyeket megelőzni. A csehországi események az odavaló rendi alkotmány sorsa, jogosulttá tette a legpessimistikusabb fölfogást is. Néha a küzdelem hevében, a kínálkozó alkalomnál és azon hitnél fogva, hogy a míg a kapcsolat Ausztriával fönmarad, a nemzet szabadsága örökös veszélyben forog, néha meg egyeseknek jogosulatlan ambíciója következtében a nemzet nagy érdekeivel ellentétes, messzebbmenő czélok tűzettek ki magyar részről. Az elszakadásnak, a nemzeti királyság helyreállításának eszméje is megvillant az elmékben.

De ezek múltó jelenségek voltak. A nemzet zöme nem igen hevült e veszedelmes irányért. Mihelyt a küzdelmet nem igazolta a pillanatnyi veszély, az éppen akkor elkövetett törvénysértés, tömegesen elhagyták a kurucz ügyet és a mesterségesen támasztott dagály után beállott megint az apály. Így elfordultak Tökölitől, a mint országgyűlést tarthattak és helyreállott az alkotmány. Bethlen Gábornak későbbi hadjáratai sem tudtak ered-

ményt mutatni, mert az égetőbb sérelmek már az első alkalommal orvosoltattak. A labanczok joggal mondták mindig a királynak, hogy a legjobb védekezés a törvények tisztelete. Igazuk is volt.

De, ha ez így is volt, nem érhető-e, hogy a király ezen jelenségekben a nemzet megbízhatatlanságát látta, s ha egy osztrák miniszter azt mondotta a tisztán csak labanczokból álló országgyűlésnek, hogy a magyarok mind forradalmárok. Szemökben azoknak is kellett lenniök. Érthetetlen nyelv volt az, a mely akkor, midőn harcz folyt a király és a kuruczok között, mindig azt hajtogatta, hogy hiába, ha nem is lehet helyeselni a fölkelést, ha sajnálni valók is a történetek, a hiba mégis a királyon és tanácsadóin van; a mely nyelv ugyanakkor, midőn hűnek vallotta magát, a küzdelmet megokolta, sőt jogosultságát is vitatta. Ha egy Pázmány fönn akarta tartani Rákóczy Erdélyét, akkor nem lehet csodálkozni, hogy a német miniszterek keresztet vetettek Magyarország fölött és meg nem értettek bennünket. Kiegyenlíthetetlen ellentét tátongott még a labancz között is, ha ez jóra való volt és önérzetes, s azon fölfogás között, a mely azon időkben Európa-szerte az udvarok körében uralkodott. Midőn a császár azt látta, hogy társai mindenütt nagyobb és nagyobb hatalmat szereznek maguknak; midőn azt látta, hogy fő ellensége Európában, a francia király, s később a porosz király korlátlan hatalmuknak köszönik erejüket: hogyan tudott volna megbarátkozni a magyarok fölfogásával, kik a királyt tisztelték ugyan és készek voltak érté életüket is föláldozni, de csak akkor, ha megtartja az útjában állott rendi alkotmányt? Hogyan nyugodhatott meg az Isten kegyelméből való király azon őseredetű magyar fölfogásban, mely a királyságot kétoldalú szer-

ződés alapjára helyezi és a kölcsönös kötelességeknek egyenlő eredetet, egyenlő szentséget tulajdonít?

És a hosszú küzdelmek közben mennyi kétszínűség, mennyi szőszegés került fölszínre minden oldalon. Hogyan bízhatott meg a nemzet Ígéretekben, a melyek, a hányszor adattak, annyiszor megszegettek, eskükben, a melyeket meg nem tartottak, törvényekben, a melyeket végre nem hajtottak? II. Rákóczy Ferencz, a kurucz vezérek legrokonszenvesebb alakjainak egyike, midőn kedvező föltételek mellett békét ajánlottak neki és a császár hajlandónak mutatkozott, hogy a sérelmeket törvény útján orvosolja, joggal mondhatta: mi biztosítja, hogy az ígéreteket beváltják, hogy a végzéseket végrehajtták? Joggal kérdezhetette, hogy a sok szomorú tapasztalat után hogyan tegye le fegyvereit, s joggal követelhetett az eskü, a papíron maradó törvény mellett más megnyugtatót is, a hatalmi viszonyok terén is adandó döntő biztosítékot.

Másrészt meg a császárnak is volt elég oka reá, hogy ne csak ígéretekre alapítsa politikáját. A bizalmat állandóan az tette lehetetlenné, hogy az egymással viaskodó nagy áramlatok, mint rendesen szokott történni, nem nyíltan léptek föl saját színeikkel és címerökkel, hanem gyakran voltak kénytelenek önmagukat letagadni és végleges megszűnésüket hirdetni, holott csak a pillanatnyi hatalmi tényezők szorították őket a passivitásra. A magyar korona keleti tartományai, a török hódítások következtében elszakadva a többitől, csak úgy tudtak magyarok és autonómok maradni, ha megalkudtak a törökkel. A török nem engedhette meg, hogy Erdély ellenséges erők tanyája legyen, különben két tűz közé került volna. Fenyegetve látta volna hátát, midőn hódító útját a nyugat felé, Bécs felé folytatja.

Mihelyt tehát nem volt elég erő a törökök támadásának visszaszorítására, nem lehetett mást tenni, mint velük megalkudni. Közvetlen török uralom, vagy autonómia török főnhatóság alatt, ez volt az alternatíva, a mely előtt Erdély állott. A magyar nemzet a két rossz közül az aránylag kevésbé rosszat választotta. De lehetett-e ugyan-
 ezt várni a császártól? Erdélyben szabadon szervezkedett egy nemzeti erő és ez lett természetes alapja azon ellenállásnak, a melyet a nemzet a nyugati absorptio ellen kifejtett. Lehetett-e hinni, hogy a császár, ezen absorptio képviselője, ezt nyugodtan nézze? Zápolya óta ellenkirályt láttak az erdélyi fejedelemben. Maga az a tény, hogy két kormánya volt az országnak és hogy így menedékhetyők volt az elégedetleneknek, lehetővé, sőt könnyűvé tette a hűtlenséget, az elpártolást. Természetes volt tehát a császárnak azon törekvése, hogy az erdélyi fejedelemség ellen törjön.

Az erdélyi fejedelmek török politikát sem akartak vinni. Csak védelmül akarták fölhasználni az ozmánt az osztrák ellen, az alkotmány mellett de nem akartak hozzájárulni ahhoz, hogy Magyarországon a török hódoltság terjedjen. A török pedig ezt is követelte tőlük és néha Lengyelország ellen is akarta őket használni. Erdély így két veszélyvel állott szemben. Miként az ilyen kis államok rendszeren teszik, ravaszsághoz, az egymással küzdő két fél kijátszásához, gyakran megcsalásukhoz kellett folyamodnia. Martinuzzinak, Bethlen Gábor diplomatiájának álnoksága és fondorlatai a hihetlenséggel határosak.

Lehet-e csodálni, hogy szavukban nem bíztak? Hogy a császár a hűségi nyilatkozatokban, az esküdzésekben kételkedett még olyankor is, a mikor őszinték voltak? Martinuzzi megölését akkor határozták el, midőn e láng-

eszü férfiú csodálatos erélyével és bátorságával éppen azon nagy vállalatba fogott, a melynek sikerülte történelmünknek más irányt adott és, úgy hiszem, fényesebb lefolyást biztosított volna. A nemzet a két oldalról eredő veszélylyel szemben az óvatosságnak, a gyengének politikáját választotta. Ebben aztán bámulatos ügyességet, kitartást és, ha kellett, bátorságot is tanúsított. Egyesek a termopylaei hősökhez méltó fegyvertetteket vittek véghez; de az elkerülhetlennél nagyobb kockázatra, nagy heroikus elhatározásra a nemzet egészében, magatartásának megválasztásában, nem tudta magát elszánni. A veszélyeket végül is mind szerencsésen túléltük, úgy hogy az eredmény szentesíti a követett politikát. De magasztosabb lett volna, ha megvalósul Martinuzzi gondolata, ha neki sikerült volna rejtelmes szellemét nemzetébe lehelni. A magyar erőt mind a Habsburgok védőszárnyai alatt egyesíteni akarta a törökök kiverésére, hogy ezen imponáló egységes erő azután megoltalmazza alkotmányunkat. Dicső gondolat volt ez, olyan politika, a minő csak a gondviseléstől küldött nagy emberek elméjében képes megfogamzani és a minőt csak ők képesek keresztülvinni. Nagy tragikum van abban, hogy jórészt a kényszer nyomásánál fogva elkövetett vétkei akkor boszulták meg magukat rajta, midőn végre elérkezett terve megvalósíthatásának nagy momentuma. Ha siker koronázza szándékát, milyen más lett volna későbbi fejlődésünk. Ha egy századdal rövidebb ideig tart a török uralma földünkön, s ha saját erőnknek köszönhetjük a fölszabadulás oroszlánrészt, milyen másképp alakult volna későbbi történetünk.

A sok diplomataizálás és csselfogás következtében érthető, hogy a császárnak nem volt bizalma hozzánk. Érthető, hogy mind inkább megerősödött azon törek-

vesében, hogy abszolút hatalmát terjessze. Ha joggal kívánt Rákóczy hatalmi eszközt biztosítékul, nem lehet tagadni, hogy a császárnak is voltak okai hasonló követelésre. Érthető, hogy a várakat német kézben szerette látni; érthető, hogy a német generálisokban jobban bízott meg akkor, a mikor a magyarok ellen is kellett harcolnia. Mihelyt nem akart rendszert változtatni; mihelyt a magyar fölfogást nem bírta magáévá tenni; mihelyt nem tudta magát hagyományaitól és az európai áramlattól emancipálni: nem is tehetett másképp. Ha mind erre el tudta volna magát határozni, az egész helyzet megváltozott volna. Lángésszel megáldott ember talán keresztülláthatott volna a hatalmi érdekektől és az előítéletektől emelt falon, s rájöhetett volna arra, hogy a chronikus magyar bajon segíteni csak úgy lehet, ha a nemzetet kibékítik, s ha az alkotmányt minden fogyatkozásaival együtt mindenben megtartják, mert a magyar csak azért megbízhatatlan, mivel nyomják, ez esetben azonban mindig az lesz, akárhogy tagadja és akármit ígér is.

De a rendes mértékkel mérve az embereket, természetes és megfogható, hogy a szomorú félreértésekből nem tudunk kibontakozni. Circulus vitiosusba jutottunk, a honnan nem volt szabadulás. Minden béke csak jobban összekuszálta a fonalat, mert új csalódással gazdagította történelmünket.

A mostani állapot azonban egészen más. Megszűnt a fatalitás, a mely sorsunk fölött uralkodott, és ebben van a nagy különbség régi és mai helyzetünk között. A mai állapot nem egymással viaskodott erők ideiglenes egyensúlyának, hanem kibékülésüknek, az ellentétes motívumok megszűnésének köszöni eredetét. Ezért nem fegyverszünet, hanem valódi béke és szövetség.

Tárgyi és személyi okok közreműködése hozta létre a szerencsés eredményt.

Azelőtt különböző két világnézetnek, különböző jogi és politikai fölfogásnak hódolt a király és a nemzet. A király kénytelennek hitte magát oly eszményekért küzdeni, a melyeket a nemzet nem vallhatott a magáéinak. Európa-szerte az uralkodók mind ugyanazt a típust törekedtek megközelíteni, az egyeduralmat Elismerést, dicsőséget a dynastiák körében csak így lehetett aratni. Az alkotmányos király magyar fogalma egyértelmű volt a gyengeségnek, a szégyenletes tehetetlenségnek fogalmával. De ez megváltozott. Ma az uralkodók ambíciójuknak ismerik, hogy hű örei legyenek az alkotmánynak, s bölcseségüknek az a jele, ha sikerrel tudják megoldani ezt a kényes föladatot; ma az a becsvágyuk, hogy egy szabad nép saját törvényei szerint kormányoztassák. Régen a mi fölfogásunkkal az európai közérzület árja ellen úsztunk, azon ár ellen, mely királyaink irányának erőt adott. Ma király és nemzet az uralkodó áradattal tartva, egy irányban haladhatnak,

Régen királyainknak megvolt reá az anyagi eszközük, megvolt tehát a lehetőség, hogy az érdekeinkkel ellentétes eszményöket megvalósítsák. Ma ez sem volna többé meg. Régen fejedelmünknek Magyarországon kívül nagy világbirodalma is volt és ennek nagy részében királyunk absolut úr volt. Ha nemzetközi politikai helyzete megengedte, pénze és katonája is mindig elég volt a magyar elégedetlenség ellenében. Az egyik országában uralkodó absolutismus eszközt és kedvet is adott ahhoz, hogy a másikba is átültesse e kormányformát.

Ma a császárnak alávetett többi nép nem hatalmasabb nálunk. Ezen kívül épp oly szabad alkotmányuk

van, mint nekünk. Szabad országoktól kiállított erők pedig nem használhatók föl a szabadság elnyomására.

Az országban magában meg, mint láttuk, a kormányzás tényleges vitele régente a király joga lévén, e joggal tendentiosusan élt és szabad alkotmányunk sánczai közé be tudta hozni az ellenfelet. Láttuk, hogy éppen ennél fogva milyen könnyű volt a törvényeket kijátszani.

Ma ettől az eszköztől is elesett. A parlamentarismus a magyar állam jogainak intézményi biztosítója, az osztrák és a magyar fenségjogok egybeolvasztásának legyőzhetetlen akadályja.

Régen az egybeolvasztásnak az absolutismus aegise alatt követett politikája nemcsak lehető, hanem természetes is volt.

A Habsburg-dynastia világbirodalmi érdekei és Magyarország szűkebb érdekei között nagy volt az eltérés. Oly érdekeket kellett királyainknak védeniök, a melyek megóvása nekünk Hekuba volt, s a melyek bennünket csak annyiban érintettek, hogy hatással voltak királyunk tekintélyére és hatalmára. A királynak ezen érdekek szerint kellett cselekednie, ezekhez képest kellett békét kötnie vagy háborút viselnie. Ezen érdekek védelmére kívánta valamennyi országa egész erejének összeműködését. Ha a magyar rendek támogatásukban tág látkörrel a méltányosság végső határáig mentek is volna el, még akkor is fönforgott volna nem egy olyan kérdés, nem egy olyan érdek, a melyre nézve egyetértésre jutni nem volt lehetséges. Tényleg azonban a rendi alkotmány szűkkeblősége, egy széttépett szerencsétlen nemzet jogosult egoismusa, az önmagával és nagy veszélyeivel elfoglalt nemzet szűk látköre amaz érdekek támogatásában még a lehetőségnek, a méltányosságnak határáig sem ment el. Az osztályérdek túltengése, a

császár céljaira szükséges áldozatoktól való rettegés természetessé tették ennél fogva a közös fejedelem ellen-szenvét az alkotmány ellen és okvetetlenül felköltötték benne azon törekvést, hogy legfőbb érdekeit a rendek ellenére is érvényesítse, hogy a katonaságnak és pénznek, a békének és a háborúnak urává tegye magát.

De most mindez megváltozott. A dynastia és Magyarország érdekei mindenben földik egymást. A magyar állam pedig nincs osztályok előítéletének és egoismusának alávetve, s az állami nagy érdekek érvényesülése, minden szükséges áldozat följajánlása szintén biztosítva van.

A történelem tisztító tüze a magyarral érdekközöségben nem levő excentrikus fekvésű tartományokat különválasztotta Ausztriától. A mely tartományok ma is a császár alatt állanak, azoknak külpolitikai és hatalmi érdekei teljesen ugyanazok, mint a mieink. Az egész nemzet részvéte az alkotmányos életben megvéd bennünket az osztályérdekek uralma ellen, a közös viszonyok és intézmények rendezése pedig biztosítja a közös érdekek föltétlen érvényesülését. Ezzel teljesen és végleg elenyészett minden indoka azon törekvésnek, mely a múltban a viszonyok természetes következménye volt.

Ha mindezekhez hozzávesszük a mai jogviszonyok szilárdságának személyi biztosítékát, azt hiszem, a vakkak is látnia kell, hogy nemzeti életünk egy új korszak küszöbén áll. Királyunk teljesen a magáévá tette az alkotmányos királyság fogalmát. Büszkesége, hogy Európa legalkotmányosabb királya, hogy tekintélyét, befolyását, a monarchia hatalmi érdekeit a legbecsületesebb szótartással alkotmányos úton tudta érvényre juttatni. Az ez Úton elért eredmény arra is alkalmas, hogy új traditiót alapítson meg a dynastiában. A fényes példa sikere örök időkre szóló tanulssá válhatik. Századok

óta ő első királyunk, a ki teljes bizalmunkat követelheti meg, mert egyetlen ígérete sem maradt beváltatlan.

A kiegyezéssel létrejött jogi állapot nagy fölénye azon kísérletek fölött, a melyek a harmóniát csak ideig-óráig tudták fentartani, azon tölem már kiemelt eredményében tükröződik vissza, hogy összes jogaink most először hajtottak végre.

Ennek következtében Magyarország belső életerejé oly fejlődésnek is indult, a minőt történelmünk lapjai nem ismernek. E fejlődés a kiegyezés legfényesebb igazolása. A tényt magát ország-világ elismeri, elismeri a külföld, elismeri az ellenzék is. A közjogi ellenzék azonban a haladásnak a kiegyezés üdvös voltát bizonyító erejét azon állítással véli elűthetni, hogy e haladás nem a kiegyezés következménye, hanem annak daczára jött létre. De a dolgok megfigyelése az ellenkezőt bizonyítja. Azt bizonyítja, hogy a szédítő fejlődés, a melyet az utolsó harmincz év alatt észlelhetni, egyenesen annak köszönhető, hogy az 1867-diki kiegyezés a monarchiának mindaddig megoldatlan nagy problémáját megfejtette.

A belső fejlődés első kelléke a közjogi béke, az, hogy a viszony, mely minket társunkhoz kapcsol, minden irányadó tényezőtől szabad akarattal elvállalt oly egyezményen alapuljon, mely egyiknek sem szállka a szemében és ezért egyiknek sem provocálja nyílt vagy titkos ellenségeskedését. Ha ezen előföltétel hiányoznék, ha az egyezmény akár a koronának, akár Ausztriának állandó és activ ellenszenvével találkozónék, akkor annak védelme, annak tényleges végrehajtása bennünket oly mértékben venne igénybe, hogy a nyugodt belső fejlődésre nem maradna elég szabad erőnk; akkor nem volna

a társadalomnak kedve és bátorsága a békés munkára, mert feje felett függne a családi viszály Damokleskardja; akkor nem volna meg az államakarat tényezői között azon benső harmónia, a mely nélkül sikeres munka nem képzelhető. De legfőképp nem lehetne nemzetiségi békére számítani, mert a közjogi viszály, a mint visszhangra talált a múltban a nemzetiségek elégedetlen elemeinél, elmaradhatatlanul arra találma ma is.

Ha gyors léptekkel haladhatunk a gazdagodás és művelődés irányában, ezt a közjogi békének köszönhetjük, mely a teljes erővel folytatott belső munkát lehetővé tette. E közjogi békét pedig az 1867-diki közjogi rend biztosította. Biztosította az által, hogy a monarchia részeinek egymáshoz való viszonyát oly szilárd alakba tudta önteni, hogy a fait accompli előtt minden factornak meg kellett hajolnia; hogy a stabilitás nagy előnyében részesítette a monarchiát; hogy a közjogi viszályt képes volt lezorítani az actualitás teréről. Mellőzve a megoldás módozatát, magában azon tényben, hogy a megoldás a döntő factorok teljes megnyugvásával jött létre, hogy az állandóság jellegével bír, hogy oly államszövetségből, mely addig convulsiók és krízisek sorozatán át hiába kereste egyensúlyát, olyan szövetséget tudott teremteni, mely ez egyensúlyt megtalálta és így megmenekült az életszervek megrázkódásával járó minden ingadozástól, magában e tényben van a kiegyezés egyik legfőbb áldása. Ezzel adta meg a belső erősödésnek egyik előfeltételét is.

Haladásunknak a kiegyezésben rejlő második oka már magában a megoldás módozatában van, abban, hogy a magyar államnak rendelkezésére bocsátotta azon eszközöket, melyekkel a társadalom fejlődését elősegíteni képes, kulturális és gazdasági föladatainak magaslatán

maradhat és e fejlődésnek magyar jellegét is megóvhatja. Az ehhez szükséges hatalmat a magyar államnak fontartott teljesen független autonóm jogköre biztosítja. Ez teszi lehetővé, hogy nemzetünk végtére élvezze azon óriás előnyt, melynek a nyugat szerencsésebb fajai annyit köszönhetnek, s a melynek hiánya mindeddig történelmünk leggyászosabb része, hogy végtére élvezhetjük azon előnyt, hogy van nemzeti állam, mely öntudatosan képes és szervezeténél fogva akar is magyar nemzeti politikát vinni, mely a társadalom törekvéseit és munkáját tervszerűleg elősegíti és nemzeti irányba tereli. Ezen eszköz hiánya volt hátramaradásunknak egyik fő oka. Az állam úttörő, vezető tevékenysége nélkül a nemzet munkaereje mindig béna. Ennek híjával lévén, nemzetünk a létért folytatott küzdelemben elmaradt szerencsésebb szomszédjai mögött. E hiány gyengítő hatása végigvonul az utolsó századok történetén. A nemzet sokáig egész megadással tűrte e lankasztó, ez emésztő állapotot, s hosszú időnkig nem is ébredt annak tudatára, hogy milyen pótolhatatlan veszteség az, hogy éppen akkor, midőn a szomszédban mindenütt az államok teremtő, organisáló munkássághoz foglak, midőn az államok nagyszabású politikával a nemzeteket gazdaságilag és műveltség dolgában emelni kezdték, nálunk a nemzet vezetése vagy tehetetlen vagy rosszakaratú volt, legtöbbszörre mind a kettő egyszerre. Boldog volt a nemzet, ha kormánya nem volt ellensége; activ közreműködést nagy célok elérésére nem is várt tőle. A nemzeti fejlődés nagy föladatait így lassankint el is veszítettük szemünk elől, talán szerencsénkre, mert csak így fogadhattuk el csodálatos türelemmel a lesújtó helyzetet. Teljes tudatára e szomorú állapotnak csak e században jutott a nemzet. Széchenyi István pályájának szívetrázó

nagy tragikumában éppen találta egyik forrását. Ő volt azon magyar államteremtő, aki legelőször akarta a nemzet összes erejét pozitív munkában egyesíteni; ő volt az, aki ezért a legmélyebben érezte fegyverzetünk tökéletlenségét, s aki a nemzet figyelmét először tudta a közművelődés nagy céljai felé terelni. Minden lépésénél találkozott azon nehézséggel, hogy nincs magyar állam, mely a társadalmon segíteni akarna vagy tudna, s hogy másrészt a magyar nemzet sem akar ilyen államot teremteni, mert jobban fél a veszélyektől, melyek egy életrevaló végrehajtó hatalom részéről fenyegetik, mint hisz a segélyben, a melyben az részesíthetné. Szép terveinek keresztülvitelénél fönt legtöbbször hideg visszautasítással találkozott, lent bizalmatlansággal. Fönt azt sem akarták megtenni, a mit tehettek volna, mert félték a nemzettől, félték erejétől; lent nem akartak hathatós eszközöket adni a kormánynak, mert félték irányától. E legyőzhetetlen akadályokkal kellett Széchenyinek megküzdenie. Az ország anyagi és szellemi fejlődésének vezetésére hivatott államhiányát fáradhatatlan munkássággal, meseszerű kitartással próbálta pótolni, de hiába. Ha el is ért sok dicsőt, az eredmény még sem az volt, a mi lehetett volna, ha egy modern magyar állam áll rendelkezésére. A kiegyezés az erőteljes fejlődés e nélkülözhetetlen feltételét megadta a nemzetnek. Ma a végrehajtó hatalom elég erővel bír földadatai megoldására. Minthogy az más nem lehet, mint magyar, minthogy többé nem Bécs kormánya igazgatja ügyeinket osztrák szempontból, hanem önnönmagunk vagyunk sorsunk kovácsai, ma lehet a kormánynak eszközöket rendelkezésére bocsátanunk a nélkül, hogy ezek ellenünk fordítottassanak. Anyagi erőnk fejlesztésének céljából összeműködhetnek az állam törvényhozása és végrehajtó hatalma a szabad

társadalommal. Ha és a midőn a kifejtett munkásság nem vezet célhoz, ennek nem alkotmányunk az oka, nem a legfelsőbb vezetés rosszakarata, mint a múltban, hanem csakis az egyének ügyefogyottsága. Az államnak rendelkezésére vannak mindazon segélyforrások, a melyekre szüksége van. A hiányzót megszerezheti magának. Külső befolyás, külső beavatkozás nem köti meg kezét. A nemzeti célokhoz képest szervezheti a meglevő összes erőket, a nélkül, hogy ebben bárki zavarhatná.

Ezzel szemben azt mondják, hogy a közös vámterület és mindaz, a mi vele összefügg, az anyagi élet terén korlátozza szabadságunkat. Messze vezetne tárgyamtól annak kutatása, vájjon azon gazdasági politika, a mely létrehozta a gazdasági kiegyezést, helyes volt-e vagy sem? Itt csak azt akarom kiemelni, s ez elég a politikai és jogi kiegyezés védelmére, hogy ez nem kötötte meg kezünket, hogy a gazdasági egyesülés gazdasági okok következménye, nem jogi kényszeré. Ha rossznak mutatkoznék a mai rendszer és a nemzet gazdasági érdekei úgy kivannak, fölállíthatjuk a külön vámterületet. Jogi kényszer nem köt bennünket a mai rendszerhez. A gazdasági viszonyok követelményeihez alkalmazhatjuk gazdasági politikánkat is.

Ha nem is állítja senki, hogy az 1867-diki törvények a vámközösséget kimondották, s hogy a gazdasági téren önálló intézkedési jogunkat megszüntették, gyakran hallani, hogy azon politika, a melyet a monarchia együttmaradása érdekében követnünk kell, s a mely nélkül a kiegyezést föntartani nem lehet, a mely tehát a kiegyezésnek egyenes következménye, hogy ezen politika teszi szükségessé a gazdasági uniót Ausztriával. E szerint a fölfogás szerint tehát, habár jogi kötelezettség nem forog

fönn, a politikai szükség, a mely pedig épp oly parancsoló, mint a törvény, a kiegyezésből eredő politikai érdek szorít bennünket a vámközösség alapjára. Actiónk szabadságát tehát ezen fölfogás szerint is elveszítettük volna. Politikai tekintetek, a kiegyezésből eredő szempontok parancsolják, hogy egyezsége jussunk szomszédainkkal még akkor is, ha ez csak gazdasági érdekeink károsodása mellett volna lehetséges.

E szerint gazdasági érdekeink árán kellene politikai érdekeinket megóvnunk. E fölfogás azonban fonák. Van benne igazság, de van tévedés is. Igaz az, hogy az együttélés Ausztriával harmonikusabb, bensőbb és biztosabb is lesz, ha gazdaságilag egységes területet képezünk, mint e nélkül. Igaz az is, hogy együttmaradásunkat kint biztosabbnak és állandóbbnak fogják tekinteni és ennél fogva súlyunk kifelé nagyobb is lesz, ha gazdasági érdekeink is azonosoknak látszanak. De csak úgy lesz a gazdasági kapocs a politikai harmóniának egyik tényezőjévé, ha az érdekek azonosságából ered; csak úgy lesz hatalmi állásunk támaszává, ha a külföldön az érdekek azonosságának hitét kelti föl. A közös vámterület, a közös vámhivatal létének önmagában összekötő, összeforrasztó hatása nincs. Nem növeli erőnket a külföld szemében. Csak a gazdasági érdekek igaz harmóniája és egymással való megférése, a gazdasági egymásra utaltság kapcsol össze és erősíti az egységet; csak ezt tekintik mindenütt az együttmaradás biztosítékának. Csak a mennyiben ennek a gazdasági helyzetnek a következménye és jele a gazdasági unió, csak annyiban képez hatalmi factort. A mint belső igazoltság nélkül erőszakolják reá a nemzetekre, a mint e kapcsolat kárral jár, nem hozza egymáshoz közelebb a nemzeteket, hanem ellenkezőleg elidegeníti őket egymástól. Az a tudat, hogy gazdasági

hátrányt kell elszenvedni a politikai szövetség kedvéért, ezt az utóbbit gyöngíti. Az elégedetlenség és a panasz hangja csakhamar fölvilágosítaná a külföldet is, hogy az egység látszata alatt az elkeseredés és a széthúzás érzete lappang.

Ha gazdasági érdekeink ellentétesekké válnának, olyanokká, hogy a közös vámterület mellett nem volnának többé megóvhatók, akkor a politikai együttélés is kedvezőtlenebb hatások alá és nehezebb viszonyok közé jutna, akkor a gazdasági élet rendezésétől többé nem lehetne a monarchia solidaritását várni, akkor a politikai cél csak az lehetne, hogy a közösség szempontjából a kevésbé hátrányos megoldás fogadtassák el.

Ez pedig a jelzett esetben határozottan a külön vámterület lenne. Gazdasági érdekeink rovására politikai okokból föntartani a gazdasági egységet annyi volna, mint veszélyeztetni a dualismust. Mai államrendünk politikai előnye csak a művelt, a gondolkozó közönség egy része előtt világos; a gazdasági hátrányt ellenben a társadalom fenekéig pártkülönbség nélkül mindenki érezné, s így ennek ódiumával akarni megterhelni a politikai kiegyezést, merénylet volna ennek állandósága ellen, annyi volna, mint ennek ellenségévé tenni a nemzet nagy részét, védőit megfosztani a talajtól, a hol állanak, egy reális és nagy érdeket szembeállítani a kiegyezéssel. Ez esetben a monarchia érdeke egyenesen megkövetelné a külön vámterületet, ez esetben a dualismust csak az menthetné meg, ha bebizonyulna, hogy gazdasági érdekeink megóvását nem akadályozza, hogy nem leszünk a dualismus miatt szegényebbek.

Szóval, a monarchia érdeke mindenek fölött az, hogy léte és fönmaradása ne tekintessék gazdasági hátrányok forrásának. Nem csak jogi kötelezettség nincs,

mely minket minden körülmények között a gazdasági életnek bizonyos formájához köt akkor is, ha ez hátrányunkra volna, hanem a kiegyezés politikai érdekei sem kényszerítenek, hogy minden áron vámközösségben éljünk. Gazdasági politikánkat gazdasági érdekeinkhez szabhatjuk. Szabad kezünk van reá.

Sőt a mennyiben az Ausztriával szemben követendő gazdasági politikánkba a tiszta gazdasági szempontokon kívül bizonyos politikai tekintetek is vegyülnek, ezek teljesen függetlenek a kiegyezéstől, ezek épp úgy megvolnának és épp úgy hatnának, ha nem is volna közös seregünk és közös diplomatiánk; ezek a szövetség tényével függnék össze, nem pedig formájával. Oly országgal szemben, a melynek trónján a mi királyunk ül, a melynek vagyona és ereje semmi esetre se lesz ellenünk használható, ellenben a döntés perczében ugyanazt a szolgálatot fogja nekünk tenni, mint saját vagyonunk és erőnk; a melynek vagyona és ereje saját súlyunkat és hatalmunkat emeli a külfölddel szemben: egy ily országgal szemben a gazdasági transactiókat méltányos és igazságos szellemben kell vinni, iránta nagyobb jóakaratot kell tanúsítani és több tekintettel kell lenni, mint egy teljesen idegen állammal szemben, a mely még ellenségünk is lehet. A testvérországnak kárt tenni, vele vámháborúba keveredni, önmagunkon ejtett kár volna. Végső elemzésében a döntő tekintet persze mindig csak a magunk érdeke lehet; de a két állam szövetsége szükségessé teszi, hogy törekedjünk érdekeink összeegyeztetésére, hogy az összeütközést a lehetőségig kerüljük, hogy azon legyünk, hogy a gazdasági viszonyok ellentéteit tőlünk telhetőleg kiegyenlítsük. E tekintet a politikai véd- és daczszövetség következménye, s egyformán irányadó, akár kölcsönös, akár közös a védelmi kötele-

zetség. Sorsunk közös így is, úgy is, már pedig közös sorsúaknak nem lehet érdekük, hogy egymásnak ártsanak. De ezen tekintet sem kívánja tőlünk azt, hogy minden áron tartsuk fenn a közös vámterületet. Ez is meg hagyja azon szabadságunkat, hogy ha nem tudnánk meg egyezésre jutni, más úton haladhassunk. E felsőbb ratio csak arra kötelez minket, hogy akármilyen gazdasági politikát viszünk, legyőzzük az animositást és hogy a saját magunké után minden gazdasági előnyben első sorban és minden más előtt Ausztriát részesítsük.

Önerdekünk kívánja, hogy első célunk saját gazdagodásunk, második célunk a monarchia másik államának gazdagodása legyen.

Szabadságunkban van azonban, hogy e célokat jogi és politikai korlátok nélkül iparkodjunk elérni.

A kiegyezés tehát e tekintetben is gondoskodott azon lehetőségéről, hogy az állam a maga politikáját kizárólag az országnak jól felfogott érdekei szerint irányozhassa.

Az államnak és a társadalomnak a kiegyezés óta lehetővé vált ezen összeműködése teremtette meg nagy haladásunkat. Ebben van egyik oka azon erősödésünknek, mely Európa elismerését tudta magának kivívni, s a mely a kiegyezés gyümölcse.

Az 1867-diki törvénynek haladásunkat előmozdító harmadik következménye annak hatása pénzügyeinkre.

Magyarország sorsa úgy hozta magával, hogy nagyobb erőfeszítésre van szüksége, mint a minőt anyagi fejlettsége könnyen elviselhetővé tehetne. A legtöbb állam azért nagyhatalom, mert anyagi ereje azzá tette. Anyagi eszközeik gyarapodása túlsúlyt adott nekik szomszédjaik fölött és így váltak vezető hatalmakká. Erejük tette őket azokká, és ezért az ezen állásukkal járó áldo-

zat az erő arányában maradt. Ezzel ellentétben Magyarország nem azért nagyhatalom, mert segélyforrásai gazdagabbak, mint a szomszédjaié, hanem azért, mert csak így biztosíthatja létét. Nem azért nagyhatalom, mert erős, erősebb szomszédjainál, hanem erőt kell szereznie, hogy nagyhatalom lehessen. Ezen helyzet szomorú következménye, hogy anyagi erejét a végletekig is meg kell feszítenie. Ha egymagának kellene az áldozatokat meghoznia, el nem bírná őket. Ha Ausztriával együtt de a védelmi eszközöknek teljesen külön szervezésével hozná meg azokat, akkor is tetemesen nagyobbak volnának, mint a milyenek ma. A közös intézmények segítségével nagyhatalom lehetünk a nélkül, hogy erőnket túl kellene feszítenünk. Milliónál nagyobb sereg állhat rendelkezésünkre a nélkül, hogy többet fizetnénk, mint ha csak pár százezer katonánk volna. Nagyhatalom lehetünk a nélkül, hogy ezért belső fejlődésünket megakasztó terheket viseljünk. A hatalmi érdekek így kielégíthetők a nélkül, hogy ezen erőfeszítés kulturális és anyagi képességeinket az elviselhető mértéken túl megterhelje. A szövetség segélyével európai érdekeink megóvása mellett erőteljes belső fejlődésünk is lehetővé vált.

Ezzel felsoroltam a főtényezőket. a melyeknek haladásunkat köszönhetjük, s a melyek mind a kiegészítés következményei.

Ezzel szemben a függetlenségiak azt állítják, hogy a haladás csupán az 1848-diki törvények következménye, nem pedig az 1867-dikieké. Ha 1867-ben nem nyirbálták volna meg az 1848-diki év vívmányait, szerintök a haladás tetemesen nagyobb lett volna. Igaz, az 1848-diki törvények adták a nemzetnek a felelős kormányt és vele régi önállóságunk tényleges biztosítékát; igaz, azok adták vissza a magyar nemzetnek a magyar államot és

azok szabadítottak fel bennünket Bécs mindenhatósága alól. De épp oly igaz és tagadhatatlan, hogy az 1867-diki törvények egyeztették össze az 1848-ban hatóságosabbá átalakított magyar alkotmányt a monarchia főállása érdekeivel, s így azoknak köszönhető, hogy az 1848-diki törvények végrehajtottak és hogy üdvös hatásokat éreztethettek. Az 1848-diki nagy vívmányok életbe léptetése volt a kiegyezés egyik fő előnye. Ezért azt, a mit nemzetünk az akkori törvényeknek köszönhet, a kiegyezésnek is érdeméül kell betudnunk, mert nélküle mindaz írott malaszt maradt volna.

Különben, miként fentebb kimutattam, erős fejlődésünk a kiegyezés azon részeinek is tulajdonítható, a melyek módosításai az 1848-diki alkotmánynak.

De bármint legyen, maga az az egyszerű tény, hogy fejlődésünk a kiegyezés óta erőteljes volt, megczáfolja a függetlenségi politikusok álláspontját, ha nem is a mostanit, de mindenesetre a régít. Midőn a kiegyezést megkötöttük, azt mondták a 48-asok, hogy a vele járó jogfeladás meg fogja akadályozni a nemzet megerősödését; hogy az állam, a mely lemond a külön seregéről, a külön külképviseletről, tehetetlen lesz, holt tetem lesz, a mely meg fog semmisülni; hogy a nemzet jogai megcsonkultak és ezzel megfosztották életerejétől. A fejlődést kizártnak nyilvánították. És mégis bekövetkezett. 1867-ben azt mondták, hogy a kiegyezés következtében erőnk hanyatlani fog; ma kénytelenek elismerni, hogy a kiegyezés ellenére haladtunk. A tények ellen pedig nincsen fölebbezés. Főleg az olyan tények ellen, a melyeket azok sem tagadhatnak, azok is elismernek, a kik ellen bizonyítanak. Csak erősebb lesz a tényeknek a rendszer melletti bizonyító ereje, ha arról is megemlékezünk, hogy a függetlenségi párt a lefolyt

harmincz év alatt a kormányokat nemcsak azzal ostromolta, hogy hibás az alap, a melyen állanak, hanem azzal is vádolta, hogy a kínálkozó alkalmakat sem képesek megragadni mindannak a jónak a megvalósítására, a mit, az elhibázott alkotmány daczára, ügyes és czéltudatos vezetés mellett el lehetett volna érni. Jó államférfiak és erélyes kormányok rossz rendszer mellett is szép eredményeket képesek felmutatni. De ha a kormányok ügyefogyottak és tehetetlenek voltak, ha Bécs befolyása alatt állottak és még azt a függetlenséget sem tanúsították, a melyet a törvények szelleme megengedett volna, a mint ezt a 48-sok mindig állítják, akkor az elért jó eredmény kétszeres bizonyíték a rendszer mellett. Mennyit lehetett volna még elérni, ha kiválóbb emberek vezették volna a nemzet ügyeit. És így az ellenzék szerint csak a kormányok gyöngesége akadályozta meg azt, hogy a kiegyezés még fényesebben nem czáfolta meg ellenfelei jóslatait, mint a hogyan tényleg tette.

A fölvetett kérdést ezzel megoldottnak tekinthetném. Azt hiszem, hogy ha az eddigiekben igazam van, akkor el nem utasítható azon következtetés, hogy az egyedül helyes politika az, mely a kiegyezés föntartását tűzi ki céljául. Ha igaz, hogy szükségünk van állandó és biztos kapcsolatra Ausztriával; ha igaz, hogy az ilyen kapcsolat kellő mértékének kitalálása a legnehezebb politikai problémák egyike; ha igaz, hogy a változtatás kísérlete már egymagában is veszedelmes, s ha végre igaz az is, hogy az 1867-diki alkotások tényleg beváltak: akkor az elmélet minden kitűnőségével dicsekedő új tervezetet is vissza kell utasítanunk, akkor a kiegyezés megbolygatásától tartózkodnunk kellene még az esetben is, ha államunknak tervezett ezen új conceptiója meg is felelne az elmélet követelményeinek.

Egy nagy és fényes példára hivatkozhatom. Az amerikai Egyesült-Államok bölcs megalapítói ugyanezen motívumok hatása alatt hévvel és kitartással ragaszkodtak azon alkotmányhoz, a melyet 1789-ben az új államcsoportnak adtak. Érezték, hogy művök messze elmaradt az elméleti tökélytől; de tudták, hogy az ennek megközelítésére irányuló kísérlet veszélyeztetné a nagynehezen elért eredményt, s ezért az egész alkotmány végleges elfogadása mellett foglaltak állást és ennek érdekében kemény tusákat vívtak az egyes államokban. Koczkára tették népszerűségüket oly szervezetekért, a melyeket legtöbbjük kifogásolt, legtöbbjük másképp szeretett volna megalkotni. De mivel hitték, hogy ezekkel is meg lehet élni, s hogy jobbat akarva, mindent veszélyeztetnek, alárendelték elméleti kifogásaikat a gyakorlati nagy czél-nak. Ennek legecletansabb példáját Hamilton szolgáltatta. A leghatalmasabb elmék egyike volt; szívósan ragaszkodott minden meggyőzéséhez; a tett embere volt, bátor és elhatározott. Az alkotmányt kifogásolta és egy emlékezetes beszédben kifejtette eltérő javaslatát. Midőn azonban terve megbukott és elfogadták az ő nézeteivel meg nem egyező alkotmányt, lelke egész erejével e mellett csinált propagandát. A népszerű áramlattal sokban ellenkező alkotmány diadalra jutásában az övé az orosz-lánrészt. Elejtette a maga conceptióját és a relatív jó mellett küzdött. Érezte, hogy okvetetlenül szükséges valamely alakban eredményhez jutni, hogy a kapkodás rosszabb minden rendszernél, s hogy ennél fogva a hosszas transactiók útján nagynehezen létrejött megoldást tisztán elméleti szempontok szerint megítélni és ha ezeknek nem felel meg, elvetni, nem államférfiúhoz méltó cselekedet.

Ugyanebben a szellemben járt el maga az amerikai

nemzet is. Az államoknak nem tetszett az eljök terjesztett javaslat. Félték a belőle kifejlődhető zsarnokságtól, félték az egybeolvadás veszélyétől. Úgy látszik, hogy a számbeli többség ellene volt az alkotmánynak és hogy ez csak a kisebbség értelmi fölényénél fogva győzelmeskedett. Mihelyt azonban törvénynyé lett, az egész nemzet elfogadta a fait accomplit és többé nem akart rajta változtatni. Egy párt sem keletkezett, mely célul új alkotmány keresztülvitelét tűzte volna ki. A nemzet ritka józansággal, nagy emberei útmutatása mellett, azon igazságtól vezettette magát, hogy a tökéletlen megoldás is jobb a semminél, jobb az oly kríziseknél, a minőkkel az államrend megváltozásának kísérlete jár, jobb azon küzdelmeknél, melyek az ellentéteket újra fölleveníték és az állam rendjét az örökös fölforgatás veszélyével fenyegetve, a stabilitás nagy jótéteményét, a fejlődés folytonosságát kockáztatnák.

A háromszáz éves meddő kísérletek után nagynehezen elért eredményt elméleti okoskodásoknak mindig kétséges és bizonytalan értékéért kockáztatni megbocsáthatatlan könnyelműség volna. De legalább megfelelő az elénk varázsolt ideál az elmélet szabályainak? Mellőzve minden más tekintetet, s tisztán elméleti szempontból nézve a dolgot, jobb-e a szélbali program a jelenlegi rendszernél? Ismétlem, még ha jobbnak is Ígérkeznék, akkor sem volna szabad miatta a tényleg jól működő biztos rendszert elvetni. Ők a sok vihar és hánykódás után szerencsésen partra került hajónkat újra a háborgó nyílt tengerre akarják bocsátani, hogy erősebb és biztosabb kikötőbe juttassák. Én azt hiszem, a fenyegető vihar és az út veszélye elégséges ok arra, hogy kényszerítő szükség nélkül el ne hagyjuk a védett helyet, a hol megrongált hajónkat helyre tudtuk hozni,

a hol nyugalomnak örvendünk. De végleg eldönti a kérdést és az útra kelést az örület színében tünteti föl, ha kisülne, hogy a sokat dicsért nagy kikötő bizonytalánabb, rosszabb annál, a melyben ma vagyunk. Pedig közelebbről nézve tényleg így is van és az új kikötő előnye csak abban áll, hogy pillérei, hogy falai nemzeti színekkel vannak kifestve, egyébként azonban kevesebb biztosságot nyújt annál, a melyet kedvéért el kellene hagynunk.

VII. FEJEZET.

A FÜGGETLENSÉGI PÁRT PROGRAMMJÁRÓL.

A politikai conceptio, a melylyel a függetlenségi párt a kiegyezést pótolni akarja, s a melynek megvalósításáért nemzetünk életét annyi veszélynek kellene kitenünk, elméleti szempontból sem állja ki a kritikát. Minden tekintetben mögötte marad azon megoldásnak, a mely az 1867-diki törvényekben van lerakva. Az új rendszer több anyagi áldozattal járna és gyengébb védelmet nyújtana a jelenleginél és függetlenségünket sem biztosítaná oly föltétlenül, mint ezt hiszik. Ezen kívül erős meggyőződésem szerint magában hordja a monarchia végső fölbomlásának csiráját is, s ezért még az esetben is kárhoztatni való volna, ha krízis nélkül könnyű szerrel meg lehetne valósítani. Csábítóan szép a látszata, de mindenképpen silány és veszedelmes a tartalma.

A függetlenségi párttól tervezett új államrend részletei nem ismereteseek, s ezért csak az alapeszmét vitathatni meg. Csak azt tehetni vizsgálódás tárgyává, hogy Ausztriának és Magyarországnak kölcsönös, de külön erővel történő védelme üdvösebb következményekkel járna-e a közös erő együttes védelménél?

Miként a kiegyezést, ennek ellenlábását is két szempontból kell vizsgálni, azon két nagy cél szempontjából, a melyeket a kiegyezés elérni törekedett és a melyeket

minden politikai rendszernek el kell érni. Az egyik, hogy mennyire lesz képes minket megvédeni a küllellenség ellen, mennyire lesz képes nagyhatalmi állásunkat biztosítani; másodsor, hogy mennyire fogja Magyarország igaz önállóságát, ereje szabad érvényesülését előmozdítani?

Az első kérdés megfejtése fölfogásom szerint azon fordul meg, hogy vajjon Magyarország és Ausztria külön védelmi szervezete, tehát külön külügyi képvisellete és külön hadserege fognak-e a nemzetben oly élő erőket fejleszteni, oly erőket mozgósítani, melyek a jelenlegi rendszer mellett nem képződhetnek, vagy nem használhatók föl a monarchia védelmének céljaira? A döntő kérdés az, hogy vajjon azon erőtöbblet, melyet a nemzeti motívumok teljesebb kihasználásával, a teljesebb szabadsággal elérhetünk, nagyobb nyeresége lesz-e a védelemnek, mint a minő hátránnyal jár, tisztán technikai szempontból nézve a dolgot, a sereg és a külügyi képvisellet megoszlása? Azt hiszem, hogy a kérdés ezen alakja ellen senkinek sem lehet kifogása, s hogy a függetlenségi politikusok is elismerhetik, hogy az igazságos és objectiv alapra van fektetve.

Azt hiszem, senki sem kételkedhetik benne, hogy technikai szempontból két sereg, két külügyi vezetés a kölcsönös védelmet annyira megnehezíti, hogy ha a megosztás nem fokozná a védelem bensőségét, intensivitását, erejét, föltétlenül az egységes szervezetet kellene jobbnak találnia mindenkinek, még azoknak is, kik ma a külön hadsereget kívánják.

A külön sereg melletti érveléseknél a változó elemek között az állandó — az, a melylyel mindig találkozunk, az okoskodás hátgerince és lényege — azon állítás, hogy a nemzet egész erejét, igaz lelkesedését csak a külön magyar sereg biztosítaná a monarchiának.

A mennyit ér ez az állítás, a mennyi igaz tartalom van benne, annyit ér a függetlenségi eszme is. Azzal áll és azzal bukik. Hogy ez előnye nélkül a védelmi eszközök megosztása tiszta veszteség lenne, úgy hiszem, kétségbevonhatatlan. Először is tagadhatatlanul költségesebb volna a külön diplomacia, a külön hadsereg, mint a közös. De egyedül erre döntő súlyt nem fektetnek. Bizonyos ugyan, hogy azon nagy terhek mellett, a melyeket ma viselünk, minden tehertöbblet komoly kár és ha csak lehet, kerülendő. De a hol a lét és nemlét kérdése forog fön, ott a takarékoság nem lehet döntő motívum. Az irányadó szempont mindig az, hogy vájjon a költségtöbblet fokozza-e erőnket? Ha tetemesen fokozza és az új terhet elbírnak, föltétlenül magunkra kell vennünk. Annyit azonban a költségek növekedésének ezen tényéből is következtethetünk, hogy a többletet állapotonknak csak biztos javulása fejében vállalhatjuk el, hogy több pénzt csak a jobb fegyverzetért adhatunk, s hogy ez pozitív hátránya a kölcsönös védelemnek.

A külügyek külön vezetése a védelem kötelezettségének föltétlen kölcsönössége mellett, mint már gyakran mondották, vagy káros, vagy fölösleges, a szerint, a mint a két külügyminiszter, a két diplomacia különböző politikát visz vagy azonost.

A külügyi politika háttérében mindig ott van a háború lehetősége; a külügyi politika célja mindig érdekeink megvédése, még pedig első sorban háború nélkül, ha pedig ez lehetetlen lenne, a háborúnak akként való előkészítésével, hogy az győzelmes legyen. A külügyi politika föladata így mindig vagy a háborút szövetségek kötésével, óvatos és ugyanakkor erélyes politikával elkerülni, vagy azt előkészíteni, vagy befejezni és kihasználni. Ha tehát két állam csak együtt indíthat

háborút, csak együtt köthet békét, még pedig nem csak egyes ellenségek ellen, egyes esetekben, hanem mindig és föltétlenül: akkor csak együtt köthetnek szövetséget, akkor minden nemzetközi kérdésben csak egy véleményen lehetnek, csak egy irányban fejthetnek ki actiót, csak egy és ugyanazon politikát támogathatják vagy ellenezhetik; akkor a két állam külügyi politikája tényleg és ellenállhatatlanul, nem törvények következtében, hanem a helyzet kényszerénél fogva egybeolvad, ugyanaz lesz, közössé válik. Egy és ugyanazon politika vitelére pedig egy orgánus a maga tiszta felelősségével, következetesebb eljárásával mindenesetre alkalmasabb, mint kettő, főleg olyan kettő, mely más-más államot vél szolgálni, más-más politikai befolyások alatt áll és már ennél fogva is eltérő álláspontokra helyezkedhetik. Egy és ugyanazon politika képviselője a külföldön szintén alkalmasabb egy egyén, mint kettő, kik közül az egyik lesz a tekintélyesebb, a befolyásosabb, a kire hallgatnak, a másik a lógós, az ötödik kerék és ezért az elégedetlen, az áskálódó. A személyes diíferenciák, mint hasonló viszonyok között mindig szoktak, nemzeti kérdésekké fognak fölfújni. Minden legkisebb eltérést a két diplomacia hangja, fölfogása között, a külföldön a két állam közötti differentianak tekintenének. Növelné-e ez súlyukat? Ha pedig nincs eltérés közöttük, mire való a dupla személyzet? Dupla személyzetet állítanak fel azért, hogy az egyik néma legyen, vagy hogy úgy beszéljen, mintha a kettő csak egy volna? Az új viszonyok között az lenne az eszményi állapot, ha észre se lehetne venni, hogy két diplomacia van; de akkor mire való a kettős költség? Ha pedig abból indulnánk ki, hogy a nagykövetek a fejedelem személyét képviselik, s hogy absurdum volna ugyanazon személyt két méltósága

miatt kettősen képviseltetni, s ha ennél fogva a külföldi udvaroknál a két államnak csak egy követe volna, minő lenne ennek a helyzete két főnökével, az osztrák és a magyar állam külügyi minisztereivel szemben? Ha utasításaik akár csak a legkisebb árnyéklatban is eltérnének egymástól, mitévő volna a követ? Mit mondanának azon eszméről, hogy legyen Magyarországnak két belügyminisztere, megyénként két főispánnal, vagy egygyel, a ki mind a két miniszternek alája volna rendelve? Pedig mihelyt a két ország külügye összeolvad és egy ügygyé vált, a két eset azonos. A dilemma kulcsa felfogásom szerint abban van, hogy ha dupla vezetést és dupla képviseletet akarunk, ezen kívánságunknak nem lehet más az alapja, mint hogy érdekeink nem azonosak; de ha ez így van, akkor nem a szervezetet kell széjjelválasztani, hanem az ügyet. Akkor nem abban van a hiba, hogy közös minisztériumaink vannak, hanem abban, hogy egymásért föltétlen jóállást vállaltunk, hogy a föltétlen segélyadás kötelezettségénél fogva sorsunkat Ausztriáéval azonosítottuk; sőt tovább megyek, a hiba abban van, hogy közös a fejedelmünk. Akkor ezen kell segíteni, ezt kell megváltoztatni. Ha érdekeink a nemzetközi politika terén ellentétesek, vagy akár csak különbözők is lehetnek, akkor azt kell biztosítani, hogy ez érdekek egymástól függetlenül érvényesülhessenek; ezt pedig csak úgy tehetjük, ha külön-külön vihetünk háborút, külön-külön köthetünk szövetséget, ha tehát kitöröljük a föltétlen védelmi kötelezettséget törvénykönyvünkéből. Ekkor azonban azt sem lehet elviselnünk, hogy a király személyének azonossága a külügyi politikába azonos irányt, azonos vezetést vigyen bele. Míg ezen tényezők meg nem változnak, a külügyi képviselet kettéválasztása sem teszi lehetővé, hogy külön érdekein-

ket érvényesítsük. Érdekeink ekkor is kapcsolatosak maradnak és csak az válik nehezzé, hogy ezen egymáshoz kötött érdekeket sikeresen megóvjuk. Külön képviselőnek csak úgy van értelme, ha külön politikánk is lehet, ennek előfeltétele pedig a *pragmatica sanctio* módosítása, nem pedig a kiegyezésé.

Ha érdekeink azonosak, azonos lehet politikánk is; de akkor ne zavarjuk meg a vezetés egységét, ne tegyük nehezebbé a hatásos védelmet. Választanunk kell a két út között. A kiegyezés abból indult ki, hogy érdekeink azonosak és levonta ennek logikus következményeit. A szélbal ellenmondásban van önmagával. Összekapcsolván hagyja sorsunkat Ausztriával, nem tesz a magunk urává, nem teremti meg a külön magyar külügyi politika lehetőségét, de a saját programjából kizárt e fogalom számára szervezetről gondoskodik. Elhíti önmagával és el akarja hitetni a közvéleménnyel, hogy magyar külügyet teremt, holott nem tesz mást, mint hogy az egységes osztrák-magyar politikát oly szervezetre bízta, mely két különböző politika vitelére való és alkalmatlan az egységes érdekek egységes érvényesítésére.

A szélbalnak, ha következetesen akar eljárni, szintén választania kell a két út között. Ha igazán ragaszkodik azon tételhez, hogy Ausztria és Magyarországnak azon benső és teljes szövetsége, mint azt a *pragmatica sanctio* megállapítja, érdekeinknek megfelel; ha megmarad régi álláspontján, mely Ausztria és Magyarország külügyeit tényleg összekapcsolja és egyesíti: akkor oly szervezetet kell elfogadnia, mely az egységes politika vitelére alkalmas. Ha ellenben szükségesnek tartja a külön képviselőt, ha tehát eltérést lát Ausztria és Magyarország külügyi érdekei között: akkor a *pragmatica sanctio*t kell megtámadnia, akkor a szövetségnek azon

formáját kell megváltoztatnia, a mely Ausztria és Magyarország sorsát teljesen és elválaszthatatlanul egymáshoz fűzi, mely a két állam külügyi politikáját egybeolvasztja. Ha komolyan akarva a *pragmatica sanctio*t, mégis külön szervezetet erőszakol, akkor azt veszélyezteti, a mit maga is helyesnek tart. Orgánumot adván a külön politikának, a dolgok logikájánál fogva fölkelti a vágyat külön politika teremtésére. Olyan szervezetet alkot, a melynek létjogosultságot csakis a magyar külügyi politika különválása adhat, ez pedig csak a föltétlen szövetség megbontásával érhető el. Oly szervezetet teremt, a mely csak úgy tehet szert hatáskörre, csak úgy fejthet ki tevékenységet, csak úgy élhet meg, ha lerombolja azon vaskapcsokat, melyek a magyar és osztrák külügyi politikát mind a két fél javára és magának a függetlenségi pártnak is helyeslésével egygyé tették. A külön szervezet sürgetésével oly elvnek hódol e párt, a melynek következménye ellentétben van saját politikájával és ezért önmaga ellen lesz fordítható. Oly politikai alapra áll, a honnan saját tényeinek logikája ellenállhatatlan erővel azon örvénybe ránthatja a nemzetet, a melytől hazáját ma még ő is félti.

Hogy a *casus bellinek* teljes és föltétlen azonosításával két állam külügye mindenképpen egybeolvad, s hogy ily körülmények között a külön külügyi miniszternek és a külön képviselőnek nincs értelme, nincs létjogosultsága, ezt az ily helyzetben levő más államok egybevágó eljárása is megerősíti. Svédországnak és Norvégiának egy a külügyminisztere és egy a diplomatiája, mindamellett hogy tiszta personal unióban élnek egymással; mindamellett, hogy külön seregük van; hogy a védelmi kötelezettség nincs külön törvényben kimondva, hanem csak a szövetségnek természetes következménye s annak

folyománya, hogy a harczüzenet és a békekötés joga a közös fejedelemnek van föntartva, s hogy így a két ország külpolitikája tényleg egy üggyé vált.

De van még egy példa, a melynek auctoritását azok ismerik el leginkább, a kik a külön képviseletet követelik. Kossuth e kérdésben talán öntudatlanul nekünk, a kiegyezés híveinek, adott igazat. Igaz ugyan, hogy ő 1867 óta tett politikai nyilatkozataiban mindig a függetlenségi párt programja mellett foglalt állást, mint a mely legközelebb állott saját conceptiójához, s így ezzel a külön képviseletet is védelmébe vette; sőt lehet az is, hogy ez idő alatt kifejezetten is nyilatkozott a külön diplomacia mellett. De ez nem változtat azon a tényen, hogy az ő auctoritása mellettünk bizonyít. Ő érdekellentétet látott Magyarország és Ausztria között, s ezért elszakadást tanácsolt, törölni akarta a pragmatika sanctiót és ellensége volt a közös diplomatiának is. Ausztriától eltérő és külön politikát akart vinni, s ezért ennek orgánumát is meg akarta teremteni, a független diplomatiát. Teljesen logice járt el.

A hol azonban együttes működést akart, a hol azt hitte, hogy megvan az érkazonosság, a hol közös külpolitikát akart föntartani, a hol az állandó és teljes védelmi solidaritást az ország érdekében levőnek látta, ott, szintén teljes logikával és gyakorlati érzékkel, az egységes diplomatiát tartotta az egyedül lehető módnak.

Bizonyítja ezt dunai confoederationális terve. Azt mondja első vázlatában: «A szövetség egyes államainak a küludvaroknál nem volnának külön képviselőik, a szövetségi diplomacia egy és közös lesz.» Midőn a függetlenségi eszme hiveit kissé megdöbentett ezen nyilatkozatát magyarázatokkal akarta enyhíteni, akkor is mint valami magától érthető elemi igazságot azt mon-

dotta, hogy: «foederalis diplomatia bizonyosan csak egy lehet», a mi szerinte nem akadályozza, hogy a nem foederalis érdekekre nézve lehetnek külön repraesentánsok is. Hogy a közös érdekek, a nagy politika kérdéseiben, a háború megindítása, a béke és a szövetségek kötése ügyeiben ne egy legyen a képviselőt. ezt lehetőknek sem tartotta. Kossuth tervében pedig a fejedelmek azonossága sem volt meg, tehát minden formai és jogi tekintet a külön diplomatia mellett szólt, a mi nálunk nem áll; de a czélszerűség nagy motívuma Kossuth szemében döntő volt. A mód, a melylyel ő függetlenségi eszméjét conceptiójával össze akarta egyeztetni, a külön képviselőt nem foederalis, tehát alárendelt ügyekre nézve, a mely Németországban is megvan: ez persze távolról sem az, a mit a függetlenségi párt akar; ez formalitás, még pedig szerencsétlen formalitás, a mely többet ártana Magyarországnak formai önállóságának, mint bármely más rendszer. Mert ha a közös mellett külön, de alárendeltebb magyar követ volna, e szervezet mit fejezhetne ki mást, mint azt, hogy Magyarország fölött külön birodalom van és van Magyarország, a mely annak alája van rendelve. Az egyik követ végzi a komoly munkát, ő a hatalmi factor, a másik csak szalon-figura s csak etiquettekérdésekben jön tekintetbe. E rendezés mindenütt azt a benyomást keltené, hogy Magyarország ugyanazon viszonyban van a Habsburgok birodalmával, mint Bajorország a német birodalommal; a képviselőeknek azonos jogi szervezete a képviselt jogviszony azonosságát bizonyítaná. Kossuth tervének megvalósulásával ez, úgy hiszem, az igazságnak meg is felelne, mert azon vázlat, a melyet róla ismerünk, a magyar souverainitás megóvásának főadatát nem oly szerencsés kézzel oldotta meg, mint a kiegyezés, s csakugyan egy Magyarország

fölött álló új dunai birodalmat látszik megteremteni. De bármint legyen is ez, annyi bizonyos, hogy az alárendeltségnek ez a látszata mai viszonyaink mellett anomália volna, mert mai alkotmányunk ilyen alárendeltséget nem ismer.

De ezeket csak mellesleg jegyeztem meg. Érvélszemre nézve csak az fontos, hogy Kossuth maga is azon nézetnek hódolt, hogy közös érdekek szolgálatára a közös szervezet az egyedül alkalmas, sőt egyedül lehető mód.

Ausztria és Magyarország sorsának a *pragmatica sanctio* elfogadásával teremtett azonossága a külügyön kívül a két állam hadügyét hozta egymással oly összeköttetésbe, mely az emberek akaratánál is erősebb és érvényesülni fog bármely rendszer mellett is.

Külön háborút nem viselhetünk; minden ellenség ellen együtt és egyszerre kell védekeznünk. Ausztria veresége Magyarországnak is veresége, Ausztria segélyforrásai Magyarországnak is segélyforrásai és ezért Ausztria védelme Magyarországnak is védelme. A háborút egy stratégikus alapgondolat, egy terv szerint kell vinni. A háborúban, ha sikert akarunk, Magyarország és Ausztria különállásának, külön védelmi érdekeinek nem szabad érvényesülniük; a harcz vitelének mindenben azon közös és legfelsőbb tekintet előtt kell meghódolni, hogy hol és miképp lehet az ellenséges hadsereget a legbiztosabban legyőzni. Ha ezen cél úgy kívánja, magyar, ha úgy kívánja, osztrák területet kell fedezetlenül hagyni. Ezen alapgondolat szerint kell Magyarországon vagy Ausztriában egyesíteni a közös haderőket. Midőn II. Frigyes a *coalitio* ellen védelmezte országát, vagy midőn Poroszországnak 1866-ban a déli tartományok és Ausztria ellen kellett frontot formálnia, kizárólag a strategi-

kus érdek szerint rendezhették a védelmet. Ennek köszönhette Poroszország a sikert mind a két esetben. Az országnak bizonyos részét föl kellett adniok. II. Frigyes hadjáratái idején Berlin is nem egyszer volt veszélyeztetve, mert a seregek másutt voltak elfoglalva. 1866-ban föladták a nyugoti tartományokat, hogy a cseh offensívára annál nagyobb erő álljon rendelkezésre. Lehetett volna-e ezt tenni, lett volna-e annyi sikere a hadjáratnak, ha a strategikus alapgondolathoz politikai melléktekinetek fűződnek? ha az egyes provinciák külön véderővel rendelkező államok lettek volna, a melyek mindenekelőtt önmagukat akarták volna megvédeni és csak azután a szövetségest? A hadtörténelemben számtalan olyan példára is találunk, a melyekben a közös actiót az abba belevitt külön szempontok és külön érdekek sikertelenné tették. Az I. Napóleon elleni óriási coalitio legnagyobb gyöngesége az volt, hogy a külön seregek külön szempontoknak, külön érdekeknek megóvására voltak szánva; hogy minden sereg a maga vezére külön dicsőségét, külön tervét szolgálta; hogy mindegyik saját országának védelmét vagy az ettől esetleg kívánt hódítás biztosítását tűzte ki a maga főczéljául, megfeledezve arról, hogy a különleges czélok egyetlen biztos eszköze a végleges győzelem lett volna.

Az egységes strategikus conceptio keresztülvitelének legalkalmasabb eszköze az egy impulsusnak engedelmeskedő, a homogén, az egységes véderő. Külön seregek, ha a harcban is függetlenek maradnak egymástól. megzavarják a conceptio egységét és egységes keresztülvitelét; ha meg az actio perczében összeolvasztatnak, elégedetlenség támad soraikban és azon érzés vesz rajtuk erőt, hogy lefokoztattak, hogy idegeneknek rendeltettek alá, hogy külön szerepkörűktől éppen akkor fősz-

tattak meg, midőn rájuk van szegezve a világ szeme, midőn végre alkalmuk nyílt elismerést és dicsőséget szerezni. Az egyszerű logika mondja, hogy ott, a hol külön-külön feladatok oldandók meg, ott külön-külön szervezet a helyes; ott ellenben, a hol egységes a feladat, a hol a teljes harmónia, az egymás iránt való föltétlen kölcsönös bizalom, egymásnak teljes ismerete, az egymáshoz való szokottság a siker föltétele, ott az egységes szervezetet kell elfogadni.

A békében kell a harcz viszonyaihoz hozzászokni. A seregnek azon viszonyoknak megfelelőleg kell gyakoroltatnia, neveltetnie, a melyek között a kritikus perczen működnie kell. Ha a dolgok természete teljesen összeolvadt, teljesen azonos tevékenységre utalja őket; ha a munkában nem szabad a külön jelleget érvényesíteniük: akkor a csapatokat hozzá kell szoktatni ehhez az együttes működéshez; akkor úgy kell őket begyakorolni és kitanítani, hogy kifejlesztessék bennök az összetartozás érzése; akkor egységes sereget kell tartani, mert tagadhatatlan tény, hogy a szervezet egységében van a leghatározottabb biztosítéka a működés egységének.

De nem akarom e tétel igazságát bővebben fejtegetni. A kiegyezés leghivatottabb védői már gyakran bebizonyították azon strategikus nagy igazságot, hogy a közös védelem legczélszerűbb eszköze az egységesen szervezett sereg. Legutoljára Andrassy Gyula a főrendiházban bőven okolta meg ezen meggyőződését. Elég, ha e beszédre hivatkozom. A magam részéről e fölfogás helyességének bizonyítására még csak egy első rangú tekintélyre utalok, a kinek e részbeli hivatottsága annál kétségtelenebb, mivel neki közvetlen tapasztalatai voltak a coalitiók gyöngeségéről. s mivel ő éppen azon példának a legalaposabb ismerője, a melyre beszédében

Andrássy hivatkozott, a mely példának bizonyító erejét azóta többször tagadták. Moltkét értem, a ki 1868-ban az észak-német szövetség és a dél-német államok közötti viszonyt fejtegetve, a többek között így nyilatkozott*: «Freilich ware eine grössere Annäherung, z. B. auf dem militarischen Gebiet, zu wünschen. Es besteht zur Zeit ein Schutz- und Trutzbündniss. Es ist dies die unvollkommene Form gegenseitiger Hilfsleistung. Ein Schutz- und Trutzbündniss hat gerade so viel Werth, wie jeder Theil Schutz und Trutz zu üben vermag. Ich rede nicht davon, dass Norddeutschland die grösseren Streitmittel besitzt, das versteht sich von selbst, aber wir stellen eben eine *Armee*, Sie stellen *Contingente*, wir habén einen *Kriegsherrn*, Sie einen *Oberfeldherrn*. Der Unterschied ist gross, und das Jahr 1866 hat das gezeigt. Man hat die süddeutsche Kriegführung hart getadelt und die Führer dafür verantwortlich gemacht. Die Eigenliebe verlangt immer bei unglücklichen Feldzügen, dass Einer die Schuld tragt, ware dieser Eine nicht gewesen, so ware Alles gelungen. Aber, meine Herren, in der Hauptsache tragen nicht die süddeutschen Führer die Schuld an dem Misserfolg, auch nicht die süddeutschen Truppén, welche sich überall tapfer geschlagen habén. Es waren die süddeutschen Particularinteressen, welche es möglich machten, dass 46,000 Preussen, *einheitlich* und kraftig geführt, gegen 100,000 Gegner die OfTensive ergreifen und von der Oder bis zur Jaxt vordringen konnten. *Sie* hatten in die Hand des Führers eine Waffe aus trefflichstem Stahl gelegt, aber sie bestand aus Stücken.

* Reden des General-Feldmarschalls Grafen Hellmuth von Moltke. VII. k. 14. 1.

Dies der Unterschied zwischen einheitlichemtfeerund *Coalition*. Beim besten Willen können die Staaten Süd-deutschlands jetzt nur eine *Coalition* bieten, während wir doch rings um uns nur grosse einheitliche Heere erblicken.»

Csak csodálkozni lehet, hogy éppen nálunk kételkednek az egységes védelemnek a koalíciók fölött való elsőbbségében. Szomorú tapasztalatok másra taníthattak volna bennünket. A török elleni védelem meddőségének Lotharingiai Károly idejéig egyik főoka a külön seregek és az egymástól idegen vezérek versengése volt. Ott van Montecuccoli és Zrínyi Miklós híres hadjárata. Mennyi kár, mennyi baj származott a szövetséges seregek egymás iránti bizalmatlanságából, abból, hogy egymástól egészen idegen vezérek, idegen seregekhez tartozott vezérek állítottak egymás fölé, hogy a személyes rivalitáshoz — a mely, igaz, egységes seregben is előfordulhat, de a melyet itt a bajtársi kötelék enyhít, az esprit de corps csillapít — hogy a személyes ellenszenvhez, mondom, hozzájárult a lenézés, a melylyel az osztrák katona szűk látkörénél fogva a magyar tábornok iránt volt, valamint a magyar katona bizalmatlansága a német sereg tagjai iránt. Zerín vára e súrlódások miatt jutott török kézbe. Sajnos, ez nem az egyetlen példája az egymástól idegen seregek és vezérek rivalitásának hazánkban.

Ennek az állapotnak az volt a következése, hogy azon véletlen zavaró momentumokhoz, a melyek nagy csapatok összeműködésénél mindig előfordulhatnak, egy állandó, egy rendszeresen működő elem kapcsolódott, a mely amazoknak fontosságát és káros hatását nagy mértékben fokozta, sőt végzetessé tehetette. Minden személyes hiúság számára nemzeti háttér nyílt meg, minden nézeteltérést és félreértést a különböző seregek vezé-

rei között nagygyá lehetett fölfújni, nemzeti ügygyé lehetett avatni. Mindig egyike a legnehezebb föladataknak, nagyszámú emberben minden külön és mellékes czélt elfojtani, ezrekbe csak egy akaratot, egy szívet és lelket lehelni, elérni azt, hogy mindenki csak egy eszmének éljen, hogy kész legyen életét és esetleg külön dicsőséget is társáért föláldozni, vele magát teljesen és tökéletesen azonosítani. Nehezen érhető ez el még a legszigorúbb fegyelem, az összetartozás és az *egység* érzetének legnagyobb fejlettsége mellett is. Az emberek irigysége, rosszakarata, hiúsága, sőt néha dicsvágyó jogos önérzete is mindmegannyi, sajnos, soha egészen meg nem szűnő hatalmas akadálya a kívánatos összhangnak. Ha ezen ki nem írható impulsusok nem találnak mérséklőre a pajtási érzésben, hanem ellenkezőleg az egyéni motívumok hatalmasan visszhangoznak az egész környezet hangulatában, a seregek külön önérzetében, akkor a nehéz probléma csak kivételes szerencse mellett lesz megoldható, akkor a szabály az ellentétek érvényesülése, a szét-húzás lesz.

És ne hivatkozzék senki azon példákra, midőn ilyen coalitiók mégis győzedelmeskedtek. A végső eredmény nemcsak egy hatásnak a következménye. Számptalan kis és nagy ok játszik mindig össze, számptalan körülmény folyik egybe, s a döntő tényező mindig csak az, hogy minő arányban vannak egymással a különböző impulsusok, a különböző hasznos és káros hatások. A kedvező eredmény tehát nem bizonyítja, hogy a káros impulsus, a káros hatás érezhető sem volt. Más előnyök ellensúlyozhatták azokat, s ellenőkre is kedvezővé tehatték a végső eredményt. Így van ez a coalitióval is. Más előnyök ellensúlyozhatják a coalitio hátrányait és azt győzelemre segíthetik egységes seregekkel szemben is, a nélkül, hogy e diadal a szer-

vezet fölényét avagy csak egyenrangúságát bizonyíthatná. Ki kétkelkedhetik benne, hogy a kis szám hátrány, valamint hogy hátrány a katonák gyakorlatlansága és az ügyetlen vezetés is, s mindemellett akárhányszor volt rá eset, hogy e hátrányok ellenére győzelem vívatott ki. Más kedvező körülmények pótolták e fogyatkozásokat. Kétségtelen, hogy a bátrabb előnyben van a kevésbé bátor fölött, s még sem mindig ő a győző. Így diadal-maskodhatik a coalitio is; de egyrészt a minden hátsó gondolattól ment összeműködésben rejlő nagy erő, másrészt a dolgok természetéből folyó és a példák nagy átlagával is bebizonyított azon igazság, hogy nehezebb a vállvetett munkát coalitciókban, mint közös disciplinájú, egységes szellemű egy seregben biztosítani, kétségtelenné teszik, hogy a coalitio fogyatékosabb eszköz, mint az egységes szervezet.

A mit ma annyira kívánunk, abban, a külön magyar és a külön császári seregek coalitíójában, sokáig volt részünk. Igen jól ismerhetjük e rendszer hátrányait. Éreztük, láttuk a kicsinyes versengések bénító hatását. Nagyrészt legalább ennek tulajdoníthatjuk a török uralom hosszú tartamát. Ha saját kárunkon nem tanulnánk, félek, a második kísérlet új hódítót hozna nyakunkra.

Különben az egységes seregek technikai előnyét a kisebb seregek egyesült ereje fölött egész Európa katonai tekintélyei elismerték, Európa praxisa szentesítette. Mint már kiemeltem, Németországban is, a fejedelmek sokasága ellenére és annak ellenére, hogy nincs nagyobb áldozat, mintha a fejedelem seregéről mond le, mert hisz' a királyság eredete a hadvezérségben volt, mind ennek ellenére Németországban is azt látjuk, hogy a haderő leljes egyesítése volt a fejlődés célja,

s hogy ez eredményt lényegében már csaknem elérték.

Még azon államszövetségek is, melyek a nagy küzdelmek színhelyétől messze esvén, kisebb sereggel beérhetik, arra törekedtek, hogy védelmi szervezetükben lehetőleg nagy egységet állapítsanak meg. Így Amerikában a tengerészet teljesen foederalis és ugyanilyen a rendes hadsereg. A milizia, igaz, állami; de háború esetében felfegyverzéséről, fegyelméről, a hadtestekbe való beosztásáról az unió gondoskodik. A vezérlettel az elnök van megbizva. A felsőbb tisztek mind a köztársaság ki-nevezettjei. Az egyes államok hatásköre csak az ezredékig terjed. Ezeknek felsőbb beosztása, hadtestté vagy sereggé való alakítása foederalis jog volt mindig. Érdekes és tanulságos, hogy midőn az utolsó nagy polgárháború alkalmával a déli részek az államok souverainitása és függetlensége érdekében kardot rántottak, eszköz ágában sem volt, hogy külön állami seregeket alakítsanak, hanem az összes erőt teljesen centralisálták. Azokra a széphangzású nagy mondásokra, a melyekben nálunk sokan hisznek, hogy állam nem lehet el külön sereg nélkül, s hogy ennek fölállításáról lemondani önérzetes népnek nem szabad: a tengeren túl semmit sem adtak. Az amerikai józan ész csak azt látta, hogy ha az államok függetlenül akarnak létezni, erőseknek kell lenniök, erősek pedig csak úgy lehetnek, ha az északnak egységes serege ellen hasonlóan egységes hadat állítanak. Még Svájc is gondoskodott az egységes szervezetről és a haderő homogenitásáról. Az egyetlen kivétel Svédország és Norvégia, a melyeknek külön seregük van; de ez nem lehet irányadó példa. Azért tarthatnak külön seregeket, mert kevés szükségük volt rájuk. A napóleoni nagy hadjáratok óta máig békét él-

veztek és ezért nem lehetnek mintája monarchiáknak, mely azóta is számtalan háborút viselt és az európai rivalitások középpontján van. Sehol és sohasem hallottam, hogy valamely párt, vagy hogy katonai szakember a véderő fokozása szempontjából, tiszta technikai, organisationalis szempontból, egy egységes sereg megoszlását javasolta volna. Az ellenkező áramlattal gyakran találkoztunk. Nálunk sem állítják, hogy, nem tekintve a nemzet lelkesedő képességének tökéletesebb kihasználását, önmagában véve két sereg szervezése célszerűbb az egynél. Legfőleg azt állítják, hogy nem rosszabb; de ezt sem tudták bebizonyítani, úgy hogy bátran mondhatom, hogy a kettős sereg technikai szempontból gyengébb az egységes seregnél. Minthogy drágább is, csak akkor volna elfogadható, ha oly nemzeti erőket tudna mozgásba hozni, a melyek a mai rendszer mellett hasznavethetetlenek maradnak.

Meggyőződésem szerint azonban semmi sem tévesebb, mint ezen számítás. Meggyőződésem szerint a közös hadsereg háború esetében oly mértékben fogja a nemzet erejét fölhasználni, hogj' ebben fokozatról szólni sem lehet. Ha ez nem lesz így, nem a szervezetnek lesz a hibája, hanem az egyéneké. Mi képes az embert lelkesíteni, reá bírni arra, hogy megfélemlítve a veszélyekről, a halál borzalmairól, mindenét feláldozza és magát a megsemmisülésnek is kitegye? A tudat, hogy azért küzd, a mi reá nézve a legbecselesebb, önmagának, családjának, hazájának biztosságáért és szabadságáért; hogy nemzete sorsa, jövője, léte van a kockán. Mióta visszanyertük alkotmányunkat, mióta helyre van állítva Szent István koronájának integritása, mindenki előtt világos, hogy szükség esetén a közös sereg azt fogja védeni, a miért a múltban legkitűnőbb hon-

fiaink vérzettek, a miért élni és, ha kell, meghalni, a legszentebb kötelesség, a melyet magyar ember teljesíthet.

Elképzelhető-e magyar katona, a ki ezt tudva, kötelességét mégis csak fél szívvel fogja teljesíteni, csak azért, mert «vorwärts marschieret»-et hall «előre» helyett? Főleg, ha magyar érzését és hazafiságát nem sérti senki, hanem ellenkezőleg, mint lelkesedésének és áldozatkészségének legfőbb rugóját, a vezérek azt gondosan ápolják és erősítik. Nem lehet kételkedni benne, hogy a tisztnél, a gondolkodó művelt embernél az imént említett nemesebb motívumok lesznek magatartása döntő tényezői, s hogy őt az a tudat, hogy országa szabad, hogy királyáért és nemzetéért küzd, oly hősiességre fogja ösztönözni, a minőre egyéniségénél fogva egyáltalán képes.

Az ügy, a cél, a melyért valaki küzd, a döntő motívum. A parancsszó nyelve mellékes. A székely ezred 1849-ben német parancsszó alatt harczolt. A német zsoldosok a régi időkben angol, olasz, magyar érdekekben német parancsszó alatt küzdöttek. De melyik szolgált bensőbb hévvel, nagyobb lelkesedéssel, az-e, a ki idegen hangokat hallott, de a maga nemzete javáért küzdött,* vagy az-e, kit anyanyelvén küldöttek a halálba, de idegen érdekekért?

Mondhatják, hogy mindez igaz a művelt emberre nézve, a kinek magasabb eszményei vannak, a ki öntudatosan cselekszik mindig, de nem igaz a műveletlenre nézve, ki a czállal nem törődik, mert nem is ismeri, a ki csak a pillanatnyi hangulat hatása alatt áll. Az utóbbi csak anyanyelve szeretett hangjai buzdíthatják, az idegen szó pedig hidegen hagyja. Részben igaz. De ezeknél első sorban mindig a fegyelemre kell támasz-

kodni, s akármilyen a vezénylet nyelve, ezeknél az idealismust az engedelmességgel kell pótolni.

A mennyi lelkesedést szavak ezekben is kelteni képesek, annyit a német vezényszó mellett is el lehet érni, ha gondoskodunk arról, hogy magyar tiszttek legyenek a magyar csapatok élén és ha ezekből, mint már többször mondtam, a nemzeti érzületet nem akarják kiirtani. A száraz, banális vezényszó nem lelkesít semmi nyelven sem. Ellenben alkalmas erre a katonákhoz a kellő perczen intézett egy-egy magvas mondat, ezt pedig a közös sereg tisztje is eltalálhatja, csak helyén legyen az esze és a szíve. A mi a katonában fokozza a kitartást és hevíti a lelkesedést, az annak a tisztnek a példája, a ki jóakarátú, igazságos bánásmóddal meg tudja szerezni a legénység bizalmát, a ki megérti alárendeltjét és a kit ennél fogva ez is megért. De ezt elérhetni német vezényszó mellett is. Erős meggyőződés, hogy az a tiszt, a ki nem találja meg a módját, hogy a magyar katonát, midőn királyáért és hazájáért harcol, midőn tüzhelyét és családját védi — föltéve hogy e katona szíve egyáltalán fogékony a hazafiságra — föl tüzelje, föl-lelkesítse, az nem méltó a tiszt állásra, az mindig messze elmaradna hivatása mögött, akár volna külön seregünk, akár nem. Az különben derék ember lehet, de nem arra való, hogy vezessen. Ha cserben hagyja az alárendeltje, nem a rendszerben lesz a hiba, hanem az ő feje ürességében, szíve ridegségében. Kívánatos, hogy a magyar csapatok élén magyar tiszttek legyenek, s ez elérhető a közös seregben is; de ha néha nem is lehetne elérni, mert nincs elég magyar tiszt, a magyar természetet ismerő, a magyar hazafiságot megbecsülő idegen is képes lesz a nemzeti önérzetet a csapat bátorságának fokozására fölhasználni. Bizonyítja ezt egy

Bem, egy Henneberg példája, a kik törték a magyar nyelvet, de mindig megtalálták az utat a magyar szívéhez. Könnyű e föladat, midőn a magyar ügy is hazájáért küzd. Csak nem kell természetes lelkesedését lehűteni. Csak kevés jóakarát kell hozzá. Csak az szükséges, hogy a tisztikart azon szellem lengje át, a mely, mivel a hazafiságból táplálkozik, másnak a hazafiságát is érti és tiszteli. E szellem pedig nem ellenkezik a közös sereg érdekével. Mint már rámutattam, ez jogi eredetének egyenes következménye és minden sikerének nélkülözhetetlen előfeltétele.

Ha megvan e szellem a tisztikarban, ha meglesz benne a megpróbáltatás nagy perczeiben, mint a szelvész a szalmaszálat, úgy fogja a tények ereje az ügynevezett sereg-kérdést a napirendről levenni. A nemzetnek megtörhetetlen hűsége, osztatlan lelkesedése fogja a sereg erejét fokozni és, nem kételkedem benne, győzelemre is vezetni. A szélbali magyar épp oly hévvel szolgálja majd a sereget, mint a mameluk, mert mindenik érezni fogja, hogy e zászlóhoz van kötve becsületünk és nemzeti létünk.

Szóval, ha a közös sereg az, a minek lennie kell, akkor a kritikus perczekben, midőn a phrasisok ideje lejár, midőn a valóság a maga egész komolyságával lép előtérbe, midőn létünk védelme lesz derék seregünk kardjának élére bízva, tagjainak oly mérvű ragaszkodását fogja tapasztalni és oly mértékben fog a magyar nemzet támogatásában részesülni, hogy nagyobb erőt a külön sereg sem biztosíthatna a védelem számára. Ugyanaz a hazafiság, ugyanaz a lelkesedés fog sikra szállani így, mint úgy, mert mindegyik esetben ugyanaz a kincsünk lesz veszélyben. A különbség csak az volna, hogy a lelkesedés, a mellett hogy drágább lenne, czél-

szerűtlenebb organisatióra találna a két seregben, mint a közösben.

Csak ha kihal az önföntartás ösztöne, ha kihal a hazafiság a magyar nemzetből, vagy ha a sereg vezéreinek sikerül azt a csaknem megoldhatatlan föladatot is megoldani, hogy a ki hazájáért és királyáért küzd, a ki az alkotmányt védi, annyira elidegenül a seregtől, a melynek tagja, hogy olyan lanyhán és kedvetlenül küzd, mintha idegen érdeket védene: csak ekkor lehetne kételkedni a nemzetnek odaadó, önfeláldozó részvételében. Ez esetekben azonban semmiféle rendszer nem segítene rajtunk. A hazafiatlanság vagy az ilyen fokú hülyeség ellen nincs orvosság.

Összegezve a föntebbieket, látjuk, hogy a függetlenségi párt eszméje szerint berendezett védelmi szervezet gyengébb lenne a mainál, arra az erőttöbbletre pedig, a melyet a függetlenségi párt a nemzeti seregtől vár és a mely a hézagot betölthetne, szintén nem számíthatni — mindig föltéve, hogy a jelenlegi szervezet olyan lesz, a milyennek lennie kell és a minő lehet is.

E szerint az erők szétszórásából származó hátrányt semmi sem pótolja. Igaz, e hátrányt mérsékelhetné és a sereg kettéosztásának romboló hatását enyhíthetné, ha a monarchiának tervezett új organisatiója következtében igaz és nagy harmónia jönne létre azon tényezők között, a melyek e seregeket föntartják és ezeknek az impulsust megadják. Ha a közös ügyek megszüntetése boldogabb politikai együttélést tudna biztosítani Ausztria népei és Magyarország között; ha az érintkezési pontok apadása és a kölcsönös szabadság a mainál szilárdabb és bensőbb harmóniát hozna létre közöttük: akkor a politikai kapocs bensősége és megöregbedett ereje talán előidézhetné a seregeknek huza-vona nélkül való pontos össze-

működését. A benső egység pótolná a szervezet fogyatkozásait. 1870-ben a német haderő önálló részekből állott, a külpolitikát egymástól teljesen független kormányok vezették és mégis tökéletes volt az actio egysége. Egy gondolat, egy érzés, egy akarat uralkodott mindenütt. A hazafiság tüze egybeolvasztotta a «különböző aczélokot», a melyekből a németek fegyverzete állott. A német nép érezte, hogy azon nagy alkalmak egyike előtt áll. a melyeket a gondviselés hosszú századok alatt csak egyszer-eyszer kínál, azon alkalmak egyike előtt, midőn egy csapásra lehet a legmagasztosabb ideált is megvalósítani, midőn a népek sorsa egy kártyára van téve, oly alkalom előtt, a melyet súlyos bűnhődés nélkül elmulasztani nem lehet. Mintha sírjukból keltek volna ki a germán világ nagyjai, a Hohenstaufnek, II. Frigyes, Stein, Schiller és mindazok, kik az egység nagy eszméjeért lángoltak, hogy főséges céljuk megvalósítására ösztönözzék a szerencsés generációt, hogy az összetartozás érzetét és erejét leheljék azokba, a kik hivatva voltak annyi kívánság, reménység és a történet annyi nagy alakja testamentumának végrehajtóivá válni. A mi nemes és magasztos motívum egy nemzet hosszú életében támadt és szétszóródott, az mind egy emlékből, egy parancsban egyesült és heroismusra sarkalt. 1870-ben a fejedelmektől az utolsó káplárig mindenki érezte, hogy elérhető a múlt törekvéseinek legjava, a jövő reményeinek netovábbja, ha a nemzet, félretéve minden kicsinyes tekintet, bárcsak rövid időre vállvetett munkában és bátorságban egyesül. Egyszerre eleget lehetett tenni a régi gyűlöletnek, boszút állani XIV. Lajosért és I. Napóleonért, megvédeni az ország integritását és kivinni azt, a mi addig a nemzet legjobbjainak eszménye volt a minek megvalósítását azonban még csak meg sem

közelíthették: megalapítani a német egységet. Lehet-e csodálkozni, hogy ilyen körülmények között a lelkesedés, a heroikus akarat, a német egység szükségének érzete győzedelmeskedett a particularismuson és a seregek külön szervezetének akadályain, s hogy oly teljes és tökéletes közreműködés jött létre, a minő egységes államok egységes seregében is ritkaság? Lehet-e csodálkozni, hogy a porosz és a bajor katona oly odaadással, oly lelkesedéssel küzdött egymásért, mintha egy igaz egység részei lettek és együtt nevedtek volna? Mindnyája csak német volt, csak azt nézte, a mi egyesít, nem pedig azt, a mi megkülönböztet. Minden féltékenység és káros verseny kizárásához hozzájárult a porosz erőnek azon túlsúlya is, a melynél fogva a vezetés a dolog természeténél fogva az övé volt, a nélkül, hogy ez elsőségének elismerése a többinek megalázásával járt volna. A vezető egyéniségek jogos fölénye is minden kétségen fölüll állott. 1866 óta ki mert volna Bismarckkal vagy Moltkevel rivalisálni, s ki kételkedett volna azon, hogy a gondviselés szemelte ki őket arra, hogy a német fajt nagy sikerhez segítsék?

A szerencsés körülményeknek ezen ritka találkozása elenyésztette mindazon hátrányokat, a melyek a koalíciókkal járt szoktak. Arra számítani azonban, hogy ez máskor is így lesz, tiszta dőreség. Azok közé a kivételek közé tartozik ez az eset, a melyek megerősítik a szabályt. Nem számíthatni arra, hogy monarchiánk harczeit mind oly kedvező viszonyok között fogja vihetni, mint a minők között a németek századok alatt egyszer küzdhettek. A legkevésbé komolyan vehetni azt a hitet, hogy egy bizonyos politikai rendszer állandóan, minden ellenséggel szemben képes lesz egymástól független seregek között az összeműködést oly bensővé és teljessé

tenni, mint a minőt az 1870-diki példa mutat. Semmi-féle rendszer sem képes előre oly harmóniát és oly tökéletes egységet hozni létre a vezető motívumok között. hogy az aztán bármilyen viszonyok között elemi erővel nyilvánuljon és enyhítse a coalitio természetes fogyatkozásait.

De ha nem is számíthatni biztossággal ilyen óriás szerencsére, fölvetetni a kérdést, nem fog-e mégis a bennünket Ausztriához kötő politikai viszonynak a mainál helyesebb megoldása olyan igaz megegyezést, olyan benső összeműködést létrehozni a szövetségesek között, a mely nagyobb lévén a jelenleginél, pótolni képes azon biztosítékokat, a melyeket ma a védelmi szervezet egységes voltában találunk? Már rámutattam arra, hogy e remény is hiúnak bizonyulna. A mi a mai rendszert fölválthatná, az nem volna a szabad életüknek örvendő és teljesen kielégített népek nyugodt és biztos szövetsége; az új alakzat nem jelentené a hatalmi állásával teljesen kibékült dynastiának vezetése mellett folytatott idyllikus életet, hanem, úgy hiszem, a maiaknál sokkal ellentétesebb erőknek erélyes politikai küzdelmét. Újra föltámadna, még pedig a legodiosusabb, a legveszedelmesebb alakjában a nagy Ausztria eszméje. Ausztria-Magyarország háttérbe szorította a régi Ausztriát, mert a dynastiát kielégítette. Ausztria és Magyarország különválása újra életre keltené ez irányt és a dynastiát a szlavismus karjai felé terelve, a nemzetiségi veszéllyel tetézné régi történelmi küzdelmeinket, fajunk fátumát.

A szláv reményeknek elkerülhetetlenül bekövetkező növekedésénél és a ki nem elégített dynastia hangulatánál fogva nem várhatni azon eredményt, hogy a belső egység ellensúlyozza a szervezet gyöngeségét és a széjjel-

húzást. A belső disharmonia föltétlenül fokozni fogja a szervezeti disharmoniát. Hogy mennyire, ezt persze előre nem lehet tudni. Ez a körülményektől, az uralkodó egyénektől is függ. Ha a politikai ildomoságnak talán sikerülhetne is a legvégső következményeket elhárítani, annyi bizonyos, hogy szervezeti gyöngeségénél és belső disharmoniájánál fogva az új rendszer hatalmi állásunkat komolyan veszélyeztetné. Ezért föltétlenül elítélendő.

Még csak azon kérdéssel kell foglalkoznunk, vajjon a függetlenségi program megvalósítása a magyar állam individualitását pregnánsabban fogja-e kifejezésre juttatni azon a téren is, a melyet a kiegyezés közösnek tartott fön? A papíron minden kétségen kívül. De a valóságban, az életben alig. Két történelmi példa és maga a dolgok természete igen skeptikussá tesz.

A XVIII. századig Magyarországot Ausztriához semmi más kapocs sem kötötte, mint a fejedelem személyének azonossága, úgy hogy a két állam seregeinek és külügyének egyesítése híjával volt a törvényes alapnak is. Es tudjuk, hogy mindemellet a magyar befolyást teljesen mellőzték a külügyek vezetésénél, hogy a magyar csapatokat legtöbbnyre idegen fővezénylet alá állították, hogy azoknak mindig a mellékes, az alárendelt szerepet juttatták a császári sereggel szemben. Igaz, hogy azon időkben nem volt felelős kormány és parlamenti rendszer, a melyek éppen arra valók, hogy a kormányzat ne térjen le a törvény útjáról, s hogy ennélfogva ma nem kell többé attól tartanunk, hogy jogaink a papíron maradnak. De nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a hadügy és a külügy részleteinek vezetése, az azokkal kapcsolatos személyi kérdések eldöntése a legalkotmányosabb országban is, még a res-

publicákban is, az államfőnek oly közvetlen befolyása alatt áll, hogy az állami élet ezen ágaiban a legfelsőbb kormányzat a törvényhozó testületek iránya és óhaja ellen is képes igen sokat keresztülvinni, s főleg könnyű szerrel képes bizonyos elemek érvényesülését a gyakorlati életben megakadályozni, bizonyos irányzatokat paralysálni. Még pedig képes erre a törvények megszegése nélkül is. E célból nálunk sem volt mindig szükséges a nyílt törvénytelenység útjára lépni. A magyar sereg erőteljes fejlődését és önálló föllépését a legfőbb vezénylet minden törvénytelenység nélkül meg tudta akadályozni.

Ha két diplomacia és két sereg van, a praerogativa gyakorlása útján a közös fejedelem azon diplomatiát és azon sereget részesítheti nagy és állandó előnyben, a mely fölfogásához közelebb áll, s azt a másíknak rovására annyira fejlesztheti, hogy erőben és fontosságban messze túlszárnyalja szerencsétlenebb társát, a mely így egészen a mostoha gyermek sorsára jut.

Ezen veszély ellen bajos a védekezés. Csakis úgy képzelhető, ha az államfő jogai e téren is megszoríttanak. De ez először káros az ügyre nézve, mert a sereg és a külügy egyaránt egyenletesebb, következetesebb, discretebb vezetést igényelnek, mint a milyenre az államakarat többi tényezője képes; másodsor az ilyen törekvés mindig erőszakos krízisekre vezet, mert a korona bárhol csak a kényszer hatása alatt mond le ezen jogokról.

Hogy a veszély, a melyről szólottam, az alkotmányos élet ellenére is bekövetkezhetik, ezt napjainkban Norvégia példája bizonyítja. Norvégia és Svédország csak personal-unio által vannak egymáshoz fűzve, külön seregük van, a törvény, mint hasonló viszonyok közt

Magyarországban volt, nem mondja ki a külképviselet egységét sem, ez országok igen kifejlett alkotmányos életet élnek, s mindezek ellenére mi történik ott? A külügyi politikát Svédország külügyminisztere vezeti. Van ugyan egy felsőbb birodalmi tanács, a melynek hivatása volna ez ügyekben a norvég miniszter szavát is érvényre juttatni, tényleg azonban minden befolyás egyedül a svéd miniszter kezében van. A seregek között is megvan azon egyenlőtlenség, a mely elkerülhetetlen következménye annak, ha köztudomású, hogy a hadúr nem egyformán osztja meg bizalmát, szívét a két sereg között. A norvég seregben megvan a mellőzés bénító érzete, megvan az a meggyőződés, hogy háború esetében, függetlensége ellenére, svéd vezéreknak rendelik alá, hogy a döntő perczen mellékes szerepet juttatnak neki, hogy a vezető szerep, a dicsőség a svédké lesz, s hogy reájuk a legjobb esetben is, ha nem lesznek az ágyúk pusztá martalékaivá, mindig a legháládatlanabb föladatakat bizzák. Tudják, hogy a svéd seregben azt hiszik, hogy esetleg ellene fordulhat a norvég erő, s hogy ezen gyanúhoz képest fog a svéd akarat életük és dicsőségük fölött dönteni. Irigyelni való-e ez az állapot? Meríthetni-e belőle reményt a sikerre? Szüli-e azon megnyugvást, azon megelégedést, a melyet a personal-uniótól nálunk várnak? Aligha. És kérdezem, érvényesíti-e Norvégia függetlenségét, mely a papíron teljes, az életben azonban csak olyan csonka, mint a milyen volt Magyarországé, midőn hasonló viszonyok között élt?

És azt sem állíthatni, hogy ezen helyzet Norvégia erélytelenségének, puhaságának a következménye. Nem vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy könnyű lesz nekünk az, a mi a norvégnek nehéz, mert nincs meg a kellő bátorsága. Kemény harczokat vívott e nép jogaiért.

Minden tekintetben kiváló nemzet az, hazafias, szabadságszerető és bátor. És mégsem bír érvényesülni. Nem egyszer nagy többsége követelte az állami lét függetlenségének végrehajtását, az alkotmány szellemének hamisítatlan érvényesülését. De a parlamenti rendszernek, a felelős kormánynak ellenére e törekvést siker nem koronázta. A király nem tágított és kisebbséggel kormányozott. Tette és tehetette ezt, mert az ország hatalmi, sőt létérdekei szerint vélt így eljárni; mert ezen meggyőződése a norvég nép egy részében visszhangra talált és így támaszát sem vesztette el teljesen az országban, s mert királyi jogai és a svéd állam eszközei erőt adtak neki az ellenállásra. E példa mindenesetre bizonyítja, hogy az alkotmányosság sem nyújt abszolút biztosítékot az iránt, hogy azok a jogok, a melyeket az államfő a közös biztosságra és a hatalmi érdekekre nézve károsaknak, veszélyeseknek tart, föltétlenül és oly mértékben érvényesüljenek, mint ezt az alkotmány betűje szerint várni lehetne, s hogy a legnagyobb szabadságszeretet és a parlamenti kormányformának hathatós segélye sem képes a hatalmi érdekekkel ellenkező jogok érvényesülését föltétlenül biztosítani.

De vajjon valószínű-e, hogy ezen lehetőség a mi körülményeink között ténynyé fog válni? Valószínű-e, hogy ha sikerülne a függetlenségi program kieroszakolása, akkor a hadügy és a külügy terén irányadó felségjogok akként gyakoroltatnának, hogy ennek következtében a magyar állam önálló szervei az osztrákokéival szemben hátrányt szenvednének, s hogy ezen orgánumok ekképpen egészséges alap híjában mint az elhagyott növény el fognak satnyulni? Ha ez a múltban így történt, ha Svédországban és Norvégiában ma is így történik, ennek mélv oka van. Ezen ok ezentúl sem

szünnék meg működni, sőt nagyobb súlyúvá válnék, mint a milyen volt nálunk a múltban és a milyen jelenleg a skandináv államokban. Ez ok abban volt és abban lesz ezentúl is, hogy a fejedelem, a kinek első kötelessége és mindig leghőbb vágya is a közös biztosság megóvása, nem tud végleg megnyugodni az oly szervezetben, a melyet gyöngének tart, a mely fölfogása szerint a közös biztosságot megvédeni nem képes. Ha nem tudta megakadályoztatni a törvény létrejöttét és nem tudja keresztülvinni megváltoztatását, a gyakorlatban törekszik káros hatását ellensúlyozni. Ha két serege, két külügyminisztere van, az egységet úgy akarja biztosítani, hogy az egyiknek oly túlsúlyt szerez a másik fölött, a mely elegendő legyen az egységet minden körülmények között ha kell, erőszak útján is, kivívni.

Ezen ok nálunk a jelenben hatalmasabb tényező lesz, mint volt a múltban és mint a milyen jelenleg is Skandináviában, mert ma a védelmi érdekek döntőbbek, mint voltak a múlt századokban, a mennyiben egy vereség most tetemesen nagyobb katastropha, mint a milyen volt régebben; mert ma Magyarország a dynastia hatalmának sokkal nagyobb tényezője, országainak nagyobb hányada, mint volt régen, és így a védelemnek ki nem elégítő szervezete ma nagyobb hátrány, mint volt régen; továbbá, mert a mi monarchiánk inkább ki van téve külső veszélyeknek, s így inkább is kell fön-tartania nagyhatalmi állását; végre, mert a Habsburg-dynastia nehezebben mondhat le nagy traditióiról, mint a Bernadotte-dynastia, mely soha sem foglalta el azt a rangot Európában, a melylyel a mi királyi házunk bírt és bír.

Ezen ok tehát semmi esetre sem szünnék meg érezhető lenni. Mindig meglesz rá az ösztön, hogy azt, a

mit veszélyesnek tartanak a monarchiára nézve, a gyakorlatban lehetőleg ellensúlyozzák. Míg oly fejedelmünk lesz, mint a jelenlegi, e törekvés a jogosult határok között maradna, a melyeken túllépni királyunk már jelleménél fogva is tartózkodnék; de kitudja, más fejedelem nem menne-e még tovább, nem térne-e újra vissza, a «salus rei publicae suprema lex»-re való hivatkozással, a törvényteleniségek terére? De bármint legyen ez, annyi tény, hogy merész ember volna az, a ki jót merne értté állani, hogy kierőszakolt, aggodalommal fogadott jogaink minden megrövidülés nélkül fognak életbe léphetni; hogy a magyar diplomatia és sereg tényleg az lesz, a minek, ha már egyszer fölállítottuk, lennie kell, méltó a magyar államhoz és képes bennünket hathatósan megvédeni.

Az 1867: XII. törvényczikk, a magyar állam jogait összeegyeztetvén a monarchia hatalmi érdekeivel és azon fölfogással, a mely ezek tekintetében az irányadó tényezőknél uralkodott és uralkodik, s ekként a korona teljes megnyugvásával jövén létre, az utolsó betűig végrehajtható és végre is hajtatik; a szélbali program, ellentétben lévén a koronának a monarchia létérdekéről táplált nézetével és tényleges hatalmi érdekeivel is, passiv resistentiára talál, mely vélt előnyét, jogaink teljesebb érvényesülését is kétségessé tenné.

A kiegyezés megkötésénél egyik irányadó tekintet az volt: csak azt követelni, a mit végleg meg is tarthatunk, mert nem ellenkezik a monarchia állandó érdekeivel. Nem a lehető legtöbbet akartuk kicsikarni, hanem csak a lehető leghasznosabbat, a legállandóbbat akartuk, azt, a mi tartalmánál fogva alkalmas közmeznyugvást szülni. Ezért nem követeltünk többet Königgartz után, mint azelőtt. Eltérnénk e helyes elvtől, ha egy esetleges gyöngö

perczet arra akarnánk fölhasználni, hogy többet szerezzünk. Olyat szereznénk vele, a minek megtartása és tényleges végrehajtása örökös küzdelmet okozna a koronával. Többet veszítenénk vele, mint a mennyit a legjobb esetben nyerhetnénk. Az Ausztriával való együttélést a legkomolyabb krízisnek tennők ki. Mindegyik félnél megvolna az ösztön a jogi szabályok megváltoztatására és kijátszására. Magyarellenessé vált dynastiával az éppen ennek következtében támadó és megerősödő osztrák-gyűlölő chauvinismus állana szemben. Mindig úgy volt történelmünkben és úgy lesz a jövőben is, hogy az egyik túlzás előidézi a másikat, s hogy a magyar-ellenes befolyás fent és a magyar forradalmi szellem lent egymást teremtik meg, egymásból élnek.

A közös ügyek megszüntetése és ezzel a monarchia hatalmi érdekeinek megsértése egy vagy más alakban létrehozná a magyar-ellenes reactiót, ennek föllépése pedig oly szellemet fejlesztene Magyarországon, a melynek a szövetség új formája is szálna lenne a szemében. A legnagyobb illusio azt hinni, hogy a 48-asok programjának megvalósulásával egyszerre vége szakadna annak a pártnak és iránynak, a mely a meglevő függetlenséggel nincs megelégedve, a mely ennél nagyobb önállóságot akar, s a mely a hatalmon lévőkkel szemben a chauvinismust, a nemzeti hiúságot akarja a maga céljaira kihasználni. A mai szélsőbal nem vonja le elveinek minden következményét. Majd lesz olyan, a ki ezt megteszi. A mai szélsőbal ugyanakkor, a mikor minden lemondást ostoroz, maga is lemond és így oly szellemet fejleszt, a melyet teljesen maga sem elégíthet ki. Majd lesz olyan, a ki ezt is meg fogja tenni. Hiába, a minek ők ma nem tudnak ellentállani, annak majd utódaik sem bírnak ellentállani. A mint ők ma teszik, később mások

fogják azon érzelmeket szítani, a melyeket nem nehéz minden olyan nemzet bizonyos elemeiben fölkelteni, a mely nem élhet teljesen és kizárólag csak önmagáért. Ellenállhatatlan erővel ezen irányzat malmára hajtja majd a vizet az a törekvés, a mely a magyar seregnek életrevaló fejlődését fogja gátolni akarni, s a mely mindenfelé fog szövetségest keresni, hogy törvényes úton vagy másképpen visszaszerezze a nagyhatalmi állásnak elvesztett biztosítékát.

Midőn a szélbali vezérek abban reménykednek, hogy Apponyi a tőle megindított actiót az ő félrendszabályai-val nem lesz képes ott megállítani, a hol akarná, s hogy a tőle is élesztett, de általa ki nem elégíthető chauvinismusnak ők lesznek a természetes megvigasztalói, s hogy majd ők aratnak ott, a hol Apponyi vet: elfeledik, hogy rájuk hasonló sors várna, ha győzedelmeskednének.

Ha a függetlenségi program tovább is megy, mint Apponyi; ha követelményei között, a melyeket kitűz és a hangulat között, a melyet éleszt, nagyobb is a harmonia, mint Apponyinak küzdő modora, használt fegyverei és politikájának végső célja között: erős meggyőződés szerint a függetlenségi párt sem állíthatná meg az actiót, a melyet megindított és a mely őt győzelemre segítette. Ha a fejlődés egy ideig nem is menne túl a függetlenségek álláspontján, az események logikája okvetlenül messzebb sodorná a nemzetet.

A függetlenségi pártbelieknek is azt kellene tapasztalniuk, mit a francia forradalom vezérei egymás után tapasztaltak, hogy mindig akad, a ki az ő kiinduló pontjuk következményeit és logikáját náluk tovább viszi és őket saját fegyverökkel győzi le. A függetlenségi párt kérlelhetetlenül támadja meg a nemzet jogairól való lemondás politikáját minden alakjában, ő maga pedig

lemond az ország véréről való önálló és szabad rendelkezésről, midőn programjában fõnn akarja tartani a sanctio pragmaticát. Önmérséklet és lemondás nemcsak a kiegészés fõntartásához szükséges, hanem azon rendszernek is sine qua nonja, a melylyel azt pótolni akarják. E nélkül társas élet államok között elképzelhetetlen. De miként a szélbal erre való tekintet nélkül ma minden lemondást ostoroz, ellenében támad majd olyan ellenzék, a mely reá fogja sütni a gyávaság és hazaárulás bélyegét azon lemondásra is, a melyet a szélsõbalnak, ha biztosítani akarja az elért eredményt, mégis gyakorolnia kellene, s ellenében ellenállhatatlan logikával fogják majd bebizonyítani, hogy az Ausztriával szemben elfogadott feltétlen védelmi kötelezettség osztrák politika s az ország függetlenségének fõladása. Az ellenünk hangoztatott jelszavak mind a függetlenségi párt ellen is fordíthatók. Nem csak a jelszavak, hanem azon név is, a melylyel ma politikájuknak propagandát csinálnak és a melyhez elválaszthatatlanul oda van kötve az incompatibilitás tana, a detronisatio eszméje. A jelenlegi rendszerre szórt átkok hatalmas visszhangként szállnak majd vissza mai vádlóinkra. Kényelmetlen eszközök a nagy elvek; a ki paripául használja õket, az nem állhat meg, a hol akarja; az vagy kegyetlenül hanyatt vágódik, vagy oda jut, a hová a paripa akarja.

Végül, ha még meggondoljuk, hogy a szélbali program külön sereget és diplomatiát adván a két államnak, lehetővé teszi, hogy a politikai viszály a harc mezején nyerje folytatását és befejezését, nem igen csálódhatom, midõn azt állítom, hogy elfogadása minden valószínúség szerint a végsõ fõlbomlásnak, a nagy katasztróhának kezdete volna.

Összegezve az elõadattokat, ahhoz a conclusióhoz

jutok, hogy a függetlenségi programm önmagában is elhibázottnak látszik. Minden tekintetben rosszabb eredményekkel járna, mint a milyenek az 1867-diki rendszernek tényleges következményei. Szabad-e tehát érette veszélyeket előidéznünk, küzdelmeket provocálnunk? Bizonyára nem.

Annyi volna ez, mint a nemzetet erőszakkal kisdorni azon helyzetből, a melyben számlátomást halad. szemlátomást erősödik, a mely harmincz olyan nyugodt és egészében olyan boldog évet adott nekünk, a minőkben századokig nem volt részünk, a mely a monarchiának és általa Magyarországnak Európában az erejét megillető és az érdekei védelme szempontjából nélkülözhetetlen hatalmi állást biztosította, s a mely helyzet mindezek mellett Magyarország souverainitását és belső élete függetlenségét is megővta. Annyi volna ez, mint a nemzetet e biztos állásából a kríziseknek ki nem számítható esélyei közé lökni azon kilátással, hogy ha sikerülne is a mai rendszer átalakításával járó veszélyeket ép bőrrel kiállnia, minden tekintetben gyöngébb és rosszabb fegyverzettel folytathatja csak azon küzdelmet az életért, a melyben nekünk, veszélyeztetett helyzetünkben, ballépést elkövetnünk nem szabad, mert minden ballépés végső veszélyt jelenthet.

VIII. FEJEZET.

CONCLUSIO.

Ezzel be is fejezhetném munkám első részét. A fölvetett kérdésre tőlem telhetőleg megadtam a választ. Ha nem hallgatok el még pár megjegyzést, ezt csak azon hangulatnál fogva tartom szükségesnek, a melynek mesterséges terjesztésével a kiegyezés föntartását akarják lehetlenné tenni. Azt mondják: nemzet, a mely lemond valamely természetes jog gyakorlatáról, a mely letesz nagy czélokról, kislelkűséget tanúsít, maga magát adja föl, önmagát itéli el. Azt mondják: a kiegyezés lemondás és ezért vétek a nemzet idealismusa ellen.

Hogy nem mondottunk le souverainitásunkról, ezt már föntebb kifejtettem. Tagadhatatlan tény azonban, hogy souverain jogaink egy részének önálló gyakorlatáról minden hátsó gondolat nélkül önszántunkból lemondottunk. Szabad volt-e ezt tennünk? Nem sértjük-e meg ez öncsonkítással a nemzeti érzést, a nemzeti élet integritását? Gyávaságra, elcsüggedésre vezet-e ezen elhatározásunk, a lemondás ténye önmagában? Szárnyát szegte-e ez a nemzeti idealismus röptének? Kiveszett-e a nagyra törekvés, a bátor akarat, a nemes tartalom a nemzetből, mert mérsékelnie kell magát, mert tilalomfákat állított nyilvánulásának útjába?

Csudálatos kérdés. A világ rendje önmérsékleten

nyugszik. Minden élő lénynek egyik elkerülhetetlenül szükséges tulajdonsága azon képessége, hogy bizonyos dolgokról lemondjon. Az élet kényszere senkit sem kíméli meg attól, hogy magától egyet és mást megtagadjon, hogy akaratát korlátozza. A mely lény ezt tenni nem akarja, ennek szükségét saját kárán tanulja meg; a mely lény pedig ettől, a legnagyobb tanítótól, sem tanul, az menthetetlenül elpusztul.

De talán kivételt tesz egy nép az ő csalhatatlan ösztönével, a maga teljhatalmával, fenségével? Dehogy. Csak hízelgők állíthatnak ilyent. A nemzeteknek épp úgy kell tudniok lemondani, mint az egyeseknek. Európa rendje, egyensúlya, békéje, csaknem minden nép nyugalma és boldogsága lemondáson is alapul. A ki e fogalmat kirekeszti a népek codexéből, az tönkre teszi a békes megtérést, épp úgy, mint I. Napóleon, ki a «lehetetlen» akarta ignorálni s a szótárból kitörölni. Waterloo megtanította e szóra, megtanította rá, hogy hiábp való annak a lángesze és óriás ereje, a ki a lehetlent akarja.

A nemzetek, a legnagyobbak is, teljesen igazolt sok vágyról és ideálról való lemondásuk árán szereztek csak meg békéjüket, a nyugodt és biztos fejlődés előfeltételét. A francia nemzetet nagy tradíciója, országának kikerekítése, elzárhatósága, gazdasági és katonai érdekei a Rajna felé, a természetes határok felé szorítják. Komoly, igazi nemzeti vívmány volna reá nézve e határval megszerzése. E tagadhatatlan érdekből kiindulva, a nemzet túlzói állandó agitációt fejtenek ki ez eszmény megvalósítására. Minden kormányt, mely politikáját nem ez eszményhez képest rendez be, lemondással, gyáva-sággal, idegen érdekek iránti szolgálatkészséggel vádolnak. Nem tudnak abba belenyugodni, hogy a hová egy-

szer a francia szuronyok a francia tricolort kitűzték, ott idegen uralkodjék. De az elfogulatlan szemlélő nem adhat igazat e túlzóknak. Előtte világos, hogy semmi sem okozott Franciaországnak e században annyi kárt, mint a chauvinista áramlat, mely nagy dicsőségek emlékében kéjeleg és az ország reális érdekeit elhanyagolja, mely egy abstract igazságból egyoldalúlag kiindulva, nem vet számot a tényleges viszonyokkal, a melyek az abstract igazságot ellensúlyozzák és az eszmény megvalósításának kierőszakolását káros, sőt veszélyes kísérletté teszik. Az elfogulatlan szemlélő világosan látja, hogy ezen agitatio volt egyik főoka egyrészt annak, hogy Franciaország belső viszonyai nem tudtak megszilárdulni, hogy ott a legjobb kormányok és államformák is elbuktak, másrészt annak, hogy az ország kifelé izolált volt, hogy Európa bizalmatlansággal kíséri lép-teit, hogy az európai békét mindig Franciaországtói féltik/

XVIII. Lajosnak a nép szemében az volt az eredendő hibája, hogy nem hozta meg neki nászajándékul a Rajna vidékét, hogy semmit sem tett a francia prestige fokozására. Soha sem tudták megbocsátani, hogy elidegenítette I. Napóleon örökét, hogy a francia befolyást nem emelte azon magaslatra, a hol azt egy óriás genie nemzetének nagy szerencsétlenségére, nehéz küzdelmek árán, s így is csak perczekig tudta föntartani. Nem tekintettek az európai helyzetre, mely e hódítást lehetetlenné tette; nem az ország békeszükségére; nem akartak sem a természetes határokról, sem a preedominans állásról lemondani, s ez maradt az elégedetlenség egyik oka mindvégig. Lajos Fülöp kormányát főleg helyes, indokolt bölcs mérséklete tette tönkre. A békét, a melyet politikája biztosított, szégyennek tekintették. A béke nagy

rétegek szemében azonos volt a nemzet megalázásával. Midőn Lajos Fülöp Belgiumot a kínálkozó alkalom ellenére nem akarta visszahódítani; midőn később, a 40-es években, Guizot-t támogatta, a ki kénytelen volt a létrejött coalitio előtt meghátrálni; midőn a nagy koczkázatú háború helyett, a melyben Franciaország szemben találta volna magával csaknem egész Európát, személyes befolyása segítségével a békét tartotta fenn és Franciaországot egy csaknem kikerülhetetlen katastróphától mentette meg: a király végleg tönkretette népszerűségét és előkészítette az 1848-diki eseményeket.

Lajos Fülöp Napóleon emlékének esett áldozatául. Hiába mondták akkor, több önérettel, mint igazsággal, a kormány férfiai, hogy a béke nem félhet a dicsőség emlékétől, s hogy elbírja minden fényvel az összehasonlítást. Tévedtek. Lamartine mondotta meg a tragikus igazságot. Franciaország unta magát a juste milieu régiméje alatt. Ezért omlott ez össze. Hiába vitt egészében okos politikát; hiába biztosította a békét és fejlesztette az ország segélyforrásait; hiába voltak Franciaországnak e században talán legkiválóbb politikusai az ügyek élén, Casimir Périer, Thiers, Guizot stb.; hiába történt ott akkor az első és egyetlen komoly kísérlet a parlamentarismus és a szabadság rendszerének meghonosítására: mind ez az érdem nem volt képes ellensúlyozni azt, hogy a dicsszomj kielégítetlen maradt. A chauvinismus elégedetlen volt és megakadályozta, hogy az új kormányforma a nemzet öntudatában erős gyökeret verjen.

Okulva e példán, III. Napóleon örökösen kaczerkoddott a nemzeti ehauvinismussal. De sokkal okosabb politikus volt, semhogy magát egészen annak karjaiba vesse, hogy aspiratióinak komoly előharczosa legyen és

ezzel maga ellen egyesítse a Napóleon névtől úgy is irtózó Európát. Politikája kapkodó és kétértelmű lett. Minden vállalkozásába belekeverődött valami kis része a túlzók ábrándjainak, valami kis határigazítás, egy-egy lépés a Rajna vagy az Alpések felé, a mi elég volt arra, hogy Európában nyugtalanságot keltsen, de nem elég arra, hogy kielégítse a francia nemzetnek azon túlzó részét, a mely ábrándjairól lemondani nem akart.

III. Napóleon meddő tervezkedéseiből csak egy valósult meg: Nizza meghódítása. Ártatlan kis terjeszkedés volt ez, a mely nem igen növelte Franciaország erejét, de azért általános fölháborodást és általános aggodalmat keltett Európa-szerte. A napóleoni hagyományok, a hódító vágy első gyakorlati megnyilatkozásának tartották. És az olasz nemzet, a melyért a francia vért ontatta, s a melynek hálája és biztos szövetsége az 1859-diki hadjárat legüdvösebb gyümölcse lehetett volna, annyira megsértődött, hogy Napóleonnak ellenségévé lett. E kis határigazítás az önző számítás színében tüntette föl az egész politikát, a mely pedig Franciaországra nézve csak akkor lehetett volna hasznos, ha nemesebb szempontokból, fenségesebb ideálból eredőnek tartották volna. Kis előnyért kárba veszett a nagy erkölcsi diadal.

Ezen egy megvalósult tervén kívül mennyit ártottak Napóleonnak Belgium és Luxemburg meghódítására irányult kívánságai. Tudjuk, hogy Bismarck milyen ügyesen használta ki e baklövéseket a háború előestéjén és hogy a Napóleon ellen nyilvánosságra hozott közleményei minő befolyással voltak nemcsak Anglia hangulatára, hanem Európa közvéleményére is. Kis előnyök hajhászása Napóleonnak Európa bizalmába került Haszon nélkül félszeg helyzetbe hozta a francia poli-

tikát; mindenütt benne látták a közveszély megtestesítőjét.

Ha a császár még erejének korában is kénytelen volt a nemzeti érzület aberrációival számolni, annál inkább kellett ezt tennie, midőn a belső viszonyok fenyegetőbbekké váltak. Midőn érezte, hogy inog alatta a trón, a rajnai tradíciók föllevenítésében kereste a menedéket. A chauvinismusnak ezen diadala Franciaország vereségéhez és a trón elbukásához vezetett.

Kifelé a francia aspirációk fő eredménye I. Napóleon óta főleg két szerencsétlen és szégyenletes esemény bekövetkezésében, s a német egység létrejöttében állott. A nemzet aggressiv hangulatának az volt a végzetes következménye, hogy veszélyes alternatíva elé állította az ország kormányait. Ha a chauvinismus nyomásának ellenállottak, megingott hatalmuk; ha engedtek neki, Európával jöttek összeütközésbe. 1840-ben a keleti bonyodalmak ürügye alatt, tényleg azonban azért, mert Thiers-rel az expansiv erő látszott érvényesülni és az ő kabinetjétől Európában a Rajna vonalát féltették. óriási coalitio állott fegyverben Franciaország ellen. E túlerő nyomása alatt Franciaország kénytelen volt magát megalázní. De talán ez volt még a kisebb baj, mert hatása mulékony volt. Ezen idők emlékéül azonban állandóan fönmaradt a német közszellem fölébredése Franciaország ellen intézett élével, s az akkor keletkezett Wacht am Rhein hangulata. Metternich mondotta, hogy Thiers túltett Napóleonon, mert egy év alatt elérte azt, a mit amaz egy évtized után: felbőszítette az egész német népet Franciaország ellen. A német egység történetében ezért nagy szerep jutott az 1840-diki évnek. A második nagy lökés volt ez az egység szükségessége általános érzetének fölkeltésére. Előkészítette

azon szellemet, a mely Németországot egybeforrasztotta és arra vezetett, hogy a francia offensívának már csak látszata is egyesíteni volt képes e máskülönbén gyűlölködő és pártoskodó népet. Előkészítette a harmadik lökést, a mely a végleges egyesüléshez vezetett. A francia agressióknak ezen végső gyászos eredménye az 1870-diki háború volt. A francia rémkép hatása alatt roskadt össze a régi német particularismus. Oly erős volt a németek gyűlölete a francziák ellen, hogy 1866-ban, midőn még föl sem száradt a vér, a melyet német német ellen vívott harczban ontott, annak a lehetőségnek a hírére, hogy III. Napóleon beleavatkozik a testvérek harczába, a poroszok biztosra vették, hogy ez eset bekövetkeztével az ellenségek kibékülnek és együtt védik majd meg a Rajnát.

A német egység létrejöttének leghatásosabb eszköze a francia aspiratióktól való félelem volt, a mint hogy jelenleg is egyik legerősebb kapcsa a német egységnek a francia agressiótól való félelem. Egyáltalában, Franciaországot aspiratiói állandóan hátrányos helyzetbejuttatták azon államokkal szemben, a melyek külügyi actiójukat tisztán valódi érdekeik szerint idomíthatták. A francia kormányok azon kényszer előtt állottak, hogy az igaz érdekeken kívül a látszatnak is áldozzanak. Ha másképp nem, részletfizetéssel, a hiúságnak apró eszközökkel való kielégítésével kellett a közvéleményt csillapítani. De a mi a francziák kedélyének megnyugtató végett történt, izgatta a külföldet.

Ilyenek a következményei az azon fajtájú patriotismusnak, a mely különben érthető vágyát, kedvencz eszményét nem képes magasabb tekinteteknek, a haza életbevágó érdekeinek sem alárendelni, a mely nem tud bizonyos eszményekről letenni és nem veszi észre, hogy

ezzel önkénytelenül többet is veszélyeztet: a nemzet szerencsés fejlődését.

Németország nyugalmát, jelenlegi alkatát, létét szintén egy nagy eszményéről való lemondása árán biztosította. Nem természetes és bizonyos tekinteteknél fogva jogos eszmény-e a közös eredetű, közös nyelvű, közös műveltségű fajok egyesülése egy nagy állammá? Nem ideális cél-e német politikusra nézve az osztrák németet, az oroszok alávetett németet mind egyesíteni a birodalom németéivel? De a német birodalom letett róla, mert tudja, hogy érdekei tiltják, hogy ez ideális követelmény megvalósulására törekedjék. Hogy e lemondás őszinte és teljes, hogy ebben bízik Európa, bizunk mi, bízik Oroszország, annak köszönheti biztosságát az új császárság, a mint Franciaország éppen annak tulajdoníthatta sok ellenét a múltban, hogy sem Anglia, sem a német faj, sem Olaszország nem bízott a napóleoni gondolatok végleges földadásában.

Oroszországnak is megvan a maga syrenája, a mely édes hangokkal, hazafias színezetű phrasisokkal, nemzeti érzélgéssel könnyen útvesztőbe csalhatja a csárok birodalmát. Ott van Nagy Péter végrendeletének legendája, a pánszláv missio, Konstantinápoly csalképe. S mégis nem világos-e, hogy az ily utópiákat hajhászó kalandor-politika megboszná magát, a mint eddig sem termett jó gyümölcsöt; hogy maga ellen fölfegyverezné Európát; hogy az egyes szláv nemzetek szabad fejlődésének kárára kellene érvényesülnie, s hogy ennél fogva erőszakolása testvérm nemzeteket egymás ellenfeleivé változtatna át; hogy a legjobb esetben is, a siker esetében. lehetetlen nagyságú, formájú, egymáshoz nem való, szét húzó elemekből összealkotott szörnyet hozna létre, a mely előbb-utóbb ismét szétválnék és milliók elpusztu-

lása után, Oroszország nyugodt fejlődésének földulása után, haszon nélkül eltűnne, hogy helyet adjon az európai egyensúlyival megférő más alakulásoknak?

Oroszországban is szemben állanak az Ignatieffek, a Katkowok, a Lobanoffok a Schuwaloffokkal; ott is a lármás népszerűség az előbbieneknek kedvez; ott is azok szeretik magukat az egyedüli hazafiaknak föltüntetni; ott is a szláv önézetről való lemondásról beszélnek. De külföldön az elfogulatlanok közül ki kételkedik benne, hogy e lármás hazafiak Oroszországot is veszélyeztetik, s hogy a mérsékelt politikusok képviselik a helyes irányt, Oroszország üdvét? Pedig azt sem lehet tagadni, hogy abban, a mit az actio-párt akar, Oroszországra nézve sok előnyös, sok hasznos is van. s hogy így e kívánságaik önmagukban érthetők és természetesek is. Mindemellet azonban Oroszország java azt követeli, hogy elhatározásaiban ne egyedül ez a tekintet legyen irányadó, hanem hogy ez más fontosabb érdekeknek alárendeltessek.

Ha keleti szomszédainkra tekintünk, ugyanazon ellentétet találjuk az ideálokat vadászó, az eget ostromló titánok és azon politikusok között, a kiket otthon sokszor gyáváknak tartanak; a kiket a külföld csatlósainak neveznek, mert nemzetüknek szemébe merik mondani: vágyad veszélyes és teljesíthetetlen, tégy le róla; a kik le tudnak mondani a kisebb előnyökről, hogy ne kelljen koczára tenni a főbb jót, a létet. És nem vagyunk-e mi mindnyájan tisztában azzal, hogy melyik fél az igaz szolgálja hazájának, s hogy az előbbi irány a nemzeti érdekek látszata alatt pusztító mérget főd? Mi magunk vagyunk a kőszirt, a melyen a román, a szerb chauvinisták öngyilkos őrjöngéssel fejőket bezúznák. Igen jól tudjuk, napról-napra mondjuk, hogy a nagy-román, a

nagy-szerb gondolat erőszakolása a románság és a szerb-ség elpusztulásához vezetne.

Eppen így vagyunk horvát testvéreinkkel. Horvátországban tanulmányozhatjuk legjobban, hogy miképp lehet valaki tetőtől talpig nemzeti, saturálva nagy-horvát ideálokkal és mégis kiszámíthatatlan bajt okozhat országának, hogy miképp lehet szent eszmék hangoztatásával kárt tenni nemzetén. Másfelől Horvátországban láthatjuk, hogy a ki lemondásra inti faját, a ki neki mérsékelt politikát ajánl, az ennek ellenére a nemzet hivatott vezérévé lehet.

De elég a példákból, a melyek között, azt hiszem, olyan is van, a melynek tanulságául mindnyájan elfogadjuk, hogy bizonyos kívánságokkal föl hagyni szükséges, sőt az egyedüli helyes politika lehet.

Erre ugyan azt mondhatják, hogy ezen példákban hódításról, jogtalan terjeszkedésről van szó, nem pedig arról, hogy valamely nemzet saját jogainak önálló gyakorlatáról letegyen. De elegendő ilyen példa is van. Csak gondoljunk a bajor, a szász hazafi lemondására, az amerikai Egyesült Államok önkorlátozására, s egyáltalában mindazon államoknak a teljesen önálló actio-szabadságról való lemondására, a melyek létérdekeiknél fogva valamely államszövetség tagjai. Gondoljunk saját nagy őseinkre, nemcsak a labanczokra, hanem a kuruczokra is, a kiknek politikája mindig messze elmaradt mai titánjainknak szavakban nyilvánuló heroismusa mögött, a kik mindig meg tudtak alkudni a temekkel. De különben is okoskodásom súlya nem azon van, hogy mindenképpen hasonló példát hozzak föl, hanem csak annak bebizonyításán, hogy a népek fogalmi köréből a lemondást száműzni akarni, veszélyes és lehetetlen kísérlet, s hogy abból, hogy valamely politikai cél szép

és önmagában véve hasznosnak is ígérkező, még nem következik, hogy helyes és okos eljárás azt tényleg vezető motívumnak elfogadni, mert a nemzetek érdeke gyakran megköveteli, hogy letegyenek természetes és üdvös célokról is.

De ezért éppenséggel nincs szándékomban a lemondást komoly ok, komoly érdekek nélkül követelni; éppenséggel nincs szándékomban a gyáva meghunyászkodást, vagy talán a keresztyéni alázatot és megadást a népek vezérelvéül kitűzni. Éppen abban jelentkezik a beteges állapot, a népeket kalandokba sodró veszélyes irányzat, hogy az előretörekvésnek, az ambíciónak bármely csekély korlátozását mindjárt a gyáva meghunyászkodás, a megalázás színében tüntetik föl. Abban van a hamisítás, hogy a reális érdekekkel számító politikát a kislelkűség politikájának mondják; hogy a lemondást valamely eszményről, valamely érdekről, valamely jog gyakorlatáról azonnal úgy tekintik, mint a nemzeti önérzet, a nemzeti becsület sérelmét.

Föltétlenül igaz, hogy egy nemzet, a mely elcsügged, a mely nem bízik önmagában, el van veszve; föltétlenül igaz, hogy önérzet és bátorság nélkül az életben egyeseknek úgy, mint népnek csak szégyenletes szerep jut. De a tévedés vagy tévesztés ott kezdődik, a hol minden önkorlátozást, minden alkalmazkodást a tényleges erőviszonyokhoz ilyen gyávaságnak bélyegeznek. A hol erőteljes fejlődést, nagy eredményeket lehordanak, kicsinyelnek, az egész politikát a gyengeség, a gyávaság politikájának hirdetik, mert a nemzet egy-egy önmagában véve vakítóan szép eszményének megvalósításával fölhagy, fölhagy azért, mert belátja, hogy jól fölfogott érdeke úgy kívánja, s hogy éppen ez önkorlátozás előfö-

tétele annak, hogy más téren haladjon és nagy alkotásokat hozzon létre.

Nem bizonyít kislelkűséget, ha valamely nemzet bátorsága a tényleges erőviszonyoknak arányában marad, ha csak azt akarja elérni, a mit el bír érní, a mi állandóan hasznára válik. Nem gyávaság, ha egy román politikus nem akarja Erdélyt meghódítani; ha a francia nem törekszik a Rajna után. Vájjon a meghunyászkodás politikáját követik-e ezen államférfiak, ha ezt azért teszik, hogy nemzetök annál erőteljesebben fejlőd-hessék, hogy reális nagy érdekeit annál több erővel, annál több bátorsággal érvényesíthesse? Épp így nem lealázó és nem kislelkűség, ha a magyar nemzet le is mond a külön sereg felállításáról, hogy éppen ennél-fogva Európában mint nagyhatalom érvényesüljön és ugyanakkor országát gazdaggá, művelté és magyarrá tegye.

Ez nem gyáva, hanem önérzetes, sőt merész és nagyszabású politika lehet. A legkitűnőbb ember legnagyobb ambícióját is kielégíthetik azon föladatok, a melyek számunkra megmaradtak. Fényt és dicsőséget bőven szerezhetni e korlátoltabb téren is. Csak legyen elég igaz erényünk és elég erőnk azon célok elérésére, a melyeket sokan annyira kicsinylenek, annyira a nemzet méltóságán alatt levőknek tartanak. A mi az emberiség legkiválóbbjait lelkesítette, a mit ők törekvésök és fáradságos munkájuk legfőnségesebb céljának tüntettek fel, a mi épp úgy az egyéni, mint a nemzeti élet legigazibb, legkomolyabb értéke: mindez a mi túlzóink szemében nem elég arra, hogy nemzetünk életének komoly tartalmat adjon. nem elég arra, hogy erőnket kellőleg foglalkoztassa. Szerintök nálunk minden baj eredete abban van. hogy a nemzetet túlságosan szűk térre szorították,

olyanra, a melyen nem bír kifejlődni, s hogy ez kiöli belőle az ideális célokat. A kicsinyes célok kis nemzetet teremtenek.

Mennyi elfogultság, minő egyoldalúság nyilvánul e fölfogásban. Nemzetünket kiművelni, kultúráját és gazdagodását előmozdítani, a magyar államot consolidálni, ez kicsinyes foglalkozás, olyan, a mely nem képes a haza fiait igaz lelkesedésre hevíteni? E szerint annak elérése, hogy nemzetünk, egyéniségének sértetlen fönmaradása mellett, az emberiség ügye előbbrevitelének nagy munkájában mint bár gyenge, mert számbelileg csekély faj, de mégis mint egyike a positiv tényezőknek, mint egyike a termelő munkásoknak részt vegyen: mindez csekély, szóra sem érdemes olyan cél, mely a nemzet niveauját leszorítja, a nemzetet lealacsonyítja, a mely nagy embereknek, nagy akaratnak, nagy kornak szülésére képtelen?

Nem így van. Nem a cél alacsony, hanem az emberek kicsinyek, a kik érette lelkesedni nem tudnak. Nem abban van a hiba, hogy a nemzet élete szegény és hogy nincs lelkesedésre érdemes tartalma és célja, hanem abban, hogy nincs elég erőnk e célok elérésére, hogy föladataink nagyon is nehezek és hogy sokan vannak, a kik ezeknek fontosságát és magasztos voltát még csak felfogni sem képesek.

A kik mindent lenéznek és fontosságot csak abban keresnek, a mi nincs kizárólagos hatalmunkban, azok, félek tőle, azon született elégedetlenek közé tartoznak, kik az életet soha sem élvezik, mert csak a hiányait látják és mindig ezeken töpregenek.

Azon irány, a mely mindent kicsinyel, a mi megvan, a mit el bírunk érni, s csak annak tulajdonít fontosságot, a miről lemondottunk, a mit nem akarunk elérni,

azon szerencsétlen és beteges telhetetlenségre emlékeztet, a melyet oly szépen és igazán jellemez Goethe «Faust»-jában, s mely az emberiségnek egyik nagy átka. Faust hosszú élete alkonyán egész tartományokat szabadít föl a hullámok pusztító árájától, óriás kincseket gyűjt, hatalmas országot alapít; de szerencsétlen, elki-vánkozik onnan, uralmát oda akarja hagyni, mert egy markolatnyi föld a szomszédságában másé. «Die wenigen Bäume, nicht mein eigen, verderben mir den Weltbesitz» e szavakban tör ki telhetetlensége. A sokat, a mije van, nem becsüli a kevés miatt, a mi nem az övé,

E példa analógiája a mi bús magyarjaink politikájával még másban is nyilatkozik. Faust meg akarja szerezni a pár fát, a melyet megirigyelt, s úgy véli, hogy célját békés úton érheti el. De csalódik. Lángba borul a szomszéd birtoka és ő elveszti nyugalma. A hiányzót a mi telhetleneink is békésen vélik megszerezhetni. De csalódnak. A lángok között azonban, sajnos, nemcsak lekiismeretök nyugalma veszne el.

E szellem kifolyása az a politika, a mely ignorálva az elért eredményt, a közjogi oífensívára akarja terelni nemzetünket, a mely politika semmire sem becsüli a meglevőt, ha nem elégíti ki a phantasia minden kívánságát.

Pedig hiába, népek épp oly kevéssé képesek számtalan különböző érdeküket egyaránt mind érvényesíteni, számtalan elméleti jogukat mind gyakorolni, számtalan vágyukat mind kielégíteni és eszményeiket kivétel nélkül mind megvalósítani, mint az egyesek; nekik is választaniok kell közöttük a tényleges viszonyoknak érett megfontolásával. Tudniok kell arról lemondani, a mi kevesebbet ér annál, a mennyit értté áldozni kell. Tudniok kell erről akkor is lemondani, ha különös poézissal is környezik

éppen ezt, s akkor is, ha e lemondás tényleg nehezökre esik. Annál inkább rá kell magukat erre szánniok, mert az ember természeténél fogva rendesen azt dédelgeti a legjobban, a mitől meg kell válnia, s mert mindig lesz erős áramlat és párt, a mely ezen érzékenységnek kihasználásából fog élni és az elégedetlenségnek ezen természetes forrását mesterségesen is igyekezik bővíteni.

Egyről azonban semmi esetre sem szabad letennünk, teljes actioszabadságunkról a phrasisokkal és érzelmesekkel szemben, a józan ész uralmáról, arról, hogy a nemzet csak azt tegye, a mit higgadt megfontolás után önönmagára nézve a leghasznosabbnak tart, akár lemondással, akár e nélkül érheti el. Azon irányzat, a mely ezt az actioszabadságot veszélyezteti, a mely a nemzetet önérzetének, hiúságának fölizgatásával) azon vasgyúró hangulatba akarja ejteni, mely transactiót nem ismer, bírásra érdemesnek csak azt tartja, a mit nem bírhat, minden önkorlátozást ipso iure visszautasít, ez az irányzat minden körülmények között közveszélyt képez, veszélyt a legtöbb államra, veszélyt a világbékére nézve. E hangulat, ez öntelt merészség, e titáni megférhetetlenség főleg oly országra nézve hátrányos, a mely, mint Magyarország, állandó szövetségre van utalva.

A politikának nem az a célja, hogy oly eszmények megvalósítására igyekezzék, a melyek nemzeties színezetüknél fogva a hazafiak szívét megrezegtetik és bennök múló lelkesedést fakasztanak, a nemzet állandó érdekeinek azonban kárára vannak. A politika egyetlen célja a nemzetnek komoly haszna, a melyet, sajnos, a szív sugallata nem mindig képes megismerni, a melyet csak a hideg megfontolás, a jelszavak zsarnokságától ment gondolkodás ítélhet meg biztosan és helyesen.

A nemzetnek állandó érdeke pedig a kiegyezés fon-

tartását követeli. Politikánk vezető motívumának tehát — s ebben áll eddigi fejtegetéseim végső következménye — a kiegyezés föntartásának és megerősítésének kell lennie. E célhoz szilárdan kell ragaszkodnunk. Nemzetünk üdve így követeli. Ha nehéz küzdelmet is kell értté vívnunk; ha miatta néha népszerűtlenek is leszünk; ha néha erőt kell vennünk önmagunk érzelmén is; ha néha türelmeknek kell maradnunk olyankor is, a mikor magunkban is érezzük vérünk fölpezsdülését; ha mindenütt félreismernének bennünket és itt magyartalanoknak, ott chauvinistáknak tartanának: mind ezt könnyen elviselhetővé teszi az a tudatunk, hogy kötelességünket teljesítjük, hogy használunk hazánknak és azoknak is, kik kővel dobálnak.

Hogy milyen eszközökkel érhetjük el a kiegyezés föntartásának és megerősítésének célját, e kérdésre munkámnak következő részében törekszem megadni a választ.

MÁSODIK RÉSZ.

I. FEJEZET.

A NEMZETI PÁRT PROGRAMMJÁRÓL JOGI SZEMPONTBÓL.

Huszonhárom évig nem volt az 1867-diki alapon álló pártok között rendszeres ellentét a kiegyezés értelmezése tekintetében. A közös ügyek kérdéseiben nem küzdött rendszer rendszerrel, programm programm ellen. A kormánynak a közös ügyeket érintő egyes tényeit többször kifogásolták olyanok is, kik a kiegyezést magát elfogadták; de e kifogások elszigeteltek maradtak és nem volt az az eredményök, hogy a közjogi alapon álló pártok egymásétól teljesen eltérő, egymáséval ellentétes politikát követtek volna, hogy külön közjogi programmal léptek volna választóik elé. Ez csak a véderővitával következett be. Ekkor állított föl a mérsékelt ellenzék oly programot, a melynek czélja ugyan szintén a kiegyezés megerősítése volt, de a mely az eszközökben teljesen eltért az addig követett politikától. A közjogi ellentét a kiegyezés hívei között ekkor vált állandóvá. A pártusa főjelszavává azonban ez az ellentét csak akkor lett, midőn a közigazgatás államosítása elvének elfogadásával elenyészett a két párt között a másik főkülönbség, s midőn helyreállott a pénzügyi egyensúly is. Ettől fogva a döntő összeütközések a közjogi térre tétettek át. Ettől fogva a két párt között a legnagyobb érdeklődést keltezt, a leghevesebben vitatott kérdés az volt, hogy melyik

politika igaz folytatása annak, a mely az 1867-diki elhatározásokhoz vezetett, hogy melyik politika alkalmas az 1867-diki alkotások állandó biztosítására, a kormányé-e vagy a nemzeti párté?

A nemzeti párt programja taxatív elősorolt reformokat kíván foganatosítani a közös intézmények elnevezésében és szervezetében. Ebbeli követelményeit jogi érvekkel és politikai czélszerűségbeli okokkal igyekszik igazolni. Az érvek e két csoportjával külön-külön akarok foglalkozni. Kezdem a jogiakkal.

A nemzeti párt egy általános jogi elméletet állított fel és ezzel akarja bebizonyítani, hogy programja a kiegyezési törvénynek elutasíthatatlan jogi következménye. Ha jól fogtam föl, ez elmélet abból áll, hogy az 1867-diki törvények értelmében a kiegyezés egyik alapeszméjét, az ország jogi önállóságát, a közös intézmények mindegyikében, nevőkben és szervezetökben egyaránt, világosan és félremagyarázhatatlanul kifejezésre kell juttatni. Ez alapon követelik a katonai oktatás megmagyarosítását, az udvartartás reformját, a király címének, a lobogóknak stb. kiigazítását. A nemzeti párt fölfogása szerint a közös intézmények ilyen irányú módosulása a kiegyezésnek nem volna tágítása, nem volna megváltoztatása, hanem egyszerűen csak végrehajtása volna. Nem kívánnak ők új jogokat szerezeni, hanem csak a szerzett jogok életbeléptetését követelik. Azt mondja Apponyi egyik beszédében, hogy «a nemzet, a véderő-javaslatban foglalt merénylet következtében bizalmát vesztvén, keresni kezdte, vannak-e még oly jogai, oly biztosítékai, a melyeket eddig igénybe nem vett, a melyekre jobb napokban nem szorult, a melyeket azonban most elő kell vennie, hogy fenyegetett önállóságát megvédhesse. Így jött reá Apponyi azon kincses bá-

nyára, a mely ma a nemzeti párt programjának közjogi tartalmát alkotja. Oly jogokra jött rá, a melyekről lemondani nem lehet, ha nem akarjuk a nemzet önérzetét tönkretenni, ha nem akarunk államiságunkról, nemzeti létünk teljéről abdicálni.

Különös, hogy 1867-től 1890-ig a kiegyezés hívei és köztük a nemzeti párt tagjai is azt vallották, hogy az 1867-diki törvények souverainitásunkat nem adták föl, hogy azt megóvták, s csak most, huszonöt év múlva, jutunk annak tudatára, hogy ha ez igaz volt, ezt csak azon jogoknak köszönhetjük, a melyeket észre sem vetünk, a melyek, mint maga Apponyi mondja, alvó jogok maradtak mindaddig, míg ő föl nem rázta azokat mély álmukból.

De akárhogy legyen ez, tagadhatatlan, hogy ha szerencsés lelet, igaz kincs az, a mire Apponyi reá akadt; ha csakugyan oly jogokra bukkant, a melyek benne vannak az 1867-diki kiegyezésben a nélkül, hogy végrehajtottak volna, s a melyek eddig csak azért nem vétettek igénybe, mert föl nem ismertettek, mert elfelejtettek: tagadhatatlan, hogy ez esetben végre is kell hajtatniok. Deák mondotta, hogy az opportunitás szavára lehet, sőt kell hallgatni, midőn arról van szó, hogy új törvények alkottassanak, új jogok szereztessenek vagy adassanak; de midőn már meghozott törvényről van szó, akkor csak egy szempont lehet irányadó: a jog szentségéé. Akkor a jogot érvényesíteni kell, különben megrendül a jogrendbe helyezett bizalom. Deáknak e tétele szentírás, a melyet mindnyájan elfogadunk. Csak az lehet tehát a kérdés, megadja-e a kiegyezés azon jogokat, a melyeket benne a nemzeti párt találni vél? Ha csakugyan megadja, a nézeteltéréseknek el kell némulniok és közös erővel e jogok érvényesülését kell követelnünk.

Ha nem adja meg, ebből ugyan még nem következik, hogy ellenezzük ez új jogok megszerzését, hanem csak az, hogy ezt ne követeljük oly módon, a mint tennünk kellene, ha szentesített törvényes jogok érvényesítéséről volna szó. Akkor álláspontunknak az opportunitás követelményeihez lehet és kell alkalmazkodnia. Ennélfogva elsőrangú kérdés, vajjon helyes-e a nemzeti párt fölfogása a kiegyezés jogi tartalmára vonatkozólag?

A nemzeti párt tétele, mint láttuk, abban áll, hogy a kiegyezés értelménél fogva a közös ügyek szervezetében is érezhetővé, láthatóvá kell tenni a magyar állam souverainitását. Positív jogszabályra, a törvény olyan szövegére, mely az így fölállított elv kifejezését czélozta volna, nem hivatkoznak. Egyszer-másszor utaltak ugyan ilyen természetű egy-egy követelésük igazolása érdekében az 1867-diki törvény egyes kifejezéseire; mivel azonban az ilyen egyes kifejezésekkel nem okolhatni meg azon általános jogtételt, a melylyel most foglalkoztam, s mely a nemzeti párt államjogi fölfogásának alapjául szolgál, — a speciális jogszabályokra később térek reá — most csak azt akarom kutatni, hogy a kiegyezés értelménél fogva jogosult-e a föntebbi általános elv fölállítására?

A mint mondtam, maga az ellenzék sem állítja, hogy elvét a törvény *expressis verbis* kifejezésre juttatja. Magyarázathoz folyamodik. Azt mondja: követelése nincs ugyan a törvényben világosan kifejezve, de elutasíthatatlan világos következménye azon elvnek, mely a kiegyezés egyik alapja: az állam önállóságának. Logikájuk a következő: Az 1867-diki törvények fönrtartották a magyar állam önállóságát; mivel pedig önállóság csak úgy létezik, ha fölismerhető az állam minden intézményének szervezetében, ezért a kiegyezés elutasíthatatlan követ-

kezménye a közös intézményeknek olyan átalakítása, a mely bennök az önállóság eszméjét kitünteti.

Mindenekelőtt constatálnom kell, hogy e magyarázat új, s hogy akkor, midőn a törvényt alkották, ez értelmezés szóba sem jött. A törvényt nem azzal a tudattal alkotta a magyar törvényhozás, nem azzal a tudattal szentesítette a király, hogy az állam önállóságának a közös intézményekben szervezetileg is vissza kell tükröződnie.

Midőn a kiegyezés megkötetett, védői mindnyájan két pontban látták a magyar nemzet függetlenségének biztosítékát: egyrészt abban, hogy az ország teljes önállósága az autonóm ügyekben megóvatott, s másodsorban abban, hogy, a mint magát Eötvös József kifejezte: «azokban, mikben a nemzet tette vagy áldozatra felhivatik, befolyást, elhatározó befolyást gyakorolhasson». Beléletének függetlenségén kívül azt akarták biztosítani, hogy a közös ügyek magyar alkotmányos befolyás alatt álljanak, még pedig teljesen ugyanazon mértékben, a minőben Ausztria befolyása alatt állanak; hogy azok megállapítása, változtatása vagy megszüntetése a magyar törvényhozásnak tartassék fenn; hogy kormányzatuk magyar alkotmányos ellenőrzés mellett történjék.

Nagy figyelemmel olvastam végig a vitákat, melyek a hatvanhetes bizottság jelentése alkalmából folytak és nyomára sem akadtam annak, hogy a kiegyezés megalkotói és védői ennél több jogot láttak volna javaslatukban és hogy rámutattak volna azon vívmányokra, a melyekről a nemzeti párt ma beszél. Pedig komoly támadásokat intéztek ellenök. Alkotmányunk feladásával, jogainkról való lemondással vádolták őket. A hazaárulás bűnét is szemükre lobbantották. Ezek ellenében összes védelmek abban állott, hogy rámutattak azon jogokra,

a melyeket megóvtak és szereztek. Kötelességük és érdekük volt, hogy azokat teljességükben kifejtsék, mert csak így oltalmazhatták meg azon művet, a melyet az ország léte védelmére emeltek, mert csak így hathattak a közvéleményre, s végül, mert elhallgatva a jogot, érvényesülését nehezítették volna, homályban hagyva azt, a végleges feledésnek tették volna ki. Ha tehát sem Deák, sem a miniszterek egy szóval sem említették, hogy javaslatuk szerint a magyar állam önállóságát a közös intézmények szervezetében is kifejezésre kell juttatni, ez csak azt bizonyítja, hogy conceptiójuk ezen következményével maguk sem voltak tisztában.

A végrehajtásnál, az alkotmány életbeléptetésénél sem látjuk azon törekvést, hogy az említett postulatumnak eleget tegyenek. Ha pedig ez új közjogunknak a királytól is elfogadott elve lett volna, érvényesülésének semmi akadálya sem lehetett volna.

Annak sincs legkisebb nyoma sem, hogy a kiegyezés megkötése előtt folyt tárgyalások közben a koronával szemben így magyarázták a hatvanhetes bizottság javaslatát, hogy tehát ezt ő felsége ebben az értelemben szentesítette volna. Szóval, a kiegyezés megalkotói nem voltak annak tudatában, hogy a nemzetnek azon jogot is megszerezték, a melyet ma sokan az 1867: XII. t.-cikken találunk.

E tény azonban nem zárja ki azt, hogy e vívmányok befoglaltatnak a kiegyezésben. Valószínűtlennek tetszik, hogy az eredményeiben oly dús jogi elvet azok ne ismerjék fel, a kik a törvényt szövegezték, de elvégre ez is lehetséges. A praesumptio ellene szól, de csak a praesumptio, ez pedig concludens bizonyítékokkal szemben meg nem állhat. Ilyen bizonyítékokra van tehát szükség. Világos érvek nélkül nem tehető föl, hogy véletlenül,

vaktában sikerül a törvény alkotásakor oly jogokat szerezní a nemzetnek, a melyekre a törvény megalkotói még csak nem is gondoltak. Ilyesmi az ezer egy éj meséire emlékeztetne. De hát a világ telve csodákkal és folyton sok olyan történik, a mi valószínűtlennek, sőt a priori lehetetlennek is tetszik. Ezért végleg döntő mindig csak a ténykérdés: az, vájjon valósággal következik-e a kiegyezésből, a mit a nemzeti párt belőle levon? A mi valamely törvény alapelvének természetes folyamánya, annak kiegészítő része, a mi tartalom benne van a törvényben, ezzel együtt érvényesül és szerzett jognak tekinthető akkor is, ha a törvény alkotásánál külön nem is említették meg, s ha semmi történeti tény sem bizonyítja azt, hogy a törvényhozás gondolt akaratának e természetes következményére. A törvénynek ilyen tartalmát feltétlenül érvényre kell juttatni, kivéven, midőn világosan kimondatik, hogy a nemzet önmaga sem akarja törvénybe foglalt akaratának ezen természetes következményét. 1867-ben ez a nemzeti párttól követelt vívmányokra nézve nem történt meg. Ha tehát ezek tényleg a kiegyezés alapelvének szükségszerű végrehajtását képezik, annak jogi következményei, akkor föltétlenül érvényesítendők.

A nemzeti párt abból indul ki, hogy a kiegyezésnek egyik sarkalatos elve államunk függetlensége lévén, ez alapvető ténynek minden intézményünk belső szervezetében is feltétlenül kifejezésre kell jutnia, még pedig épp annyira a közös intézményekben, mint azokban, a melyeket magunk szervezünk. Ha ez meg nem történnék, sérelmet szenvedne maga önállóságunk, a kiegyezésnek e sarkalatos elve is. Ezen felfogás szerint, mihelyt lemondanánk arról, hogy a magyar állam souverainitása ezen közös intézmények belső szervezetében is érvényesül-

jön, lemondanánk magáról e souverainitásról is, e souverainitást magát sértenék meg, a mennyiben megfosztanék egyik nélkülözhetetlen kellékétől, az önálló állami lét egyik előfeltételétől.

Ezen érvelés helyes voltától függ az egész controversia. Ha igaz, hogy önálló államiságunk elvész, a mint annak nincsen nyoma közös intézményeink belső szervezésében; ha igaz, hogy a souverainitásnak egyik alkotó eleme, a mely nélkül nem létezhetik, az, hogy jellege minden szervben plastikusan kidomborodjék: akkor közös intézményeink belső szervezete csakugyan reformálandó; akkor ezen reform a kiegyezésnek elutasíthatatlan jogi következménye.

Az 1867-diki törvény önállóságunk föntartását oly annyira akarta, hogy mindazt is akarta, a mi annak nélkülözhetetlen kelléke. A mennyiben *expressis verbis* ilyen kellékről le nem mondott, ehhez a kiegyezés alapelve szerint jogunk van. Ha önállóságunknak ilyen kellékét nem tudjuk érvényre juttatni, méltán mondhatjuk, hogy a kiegyezés nincs azon szellemben végrehajtva, a melyben megalkották, méltán mondhatjuk, hogy a kiegyezés meg van hamisítva.

Ha helyes a kiinduló pont, akkor igaza van az ellenzéknek, akkor igaz kemény, sújtó Ítélete. De akkor nemcsak a jelenlegi nemzedéket éri vádja, hanem a kiegyezés megalkotóit is. Akkor souverainitásunk tényleg mind e mai napig nem tudott érvényesülni, sőt, írott jogunknak daczára, érvényesítésére még csak komoly kísérlet sem történt. Akkor feltétlenül igaza van az ellenzéknek abban, hogy sürgősen követeli a közös intézmények reformját, mert tagadhatatlan tény, hogy közös intézményeink belső szervezésében a két állam független souverainitásának hasonmása meg nem található. Sőt

akkor többet is kell követelni, mint a mennyit a nemzeti párt akar. Céljainak megvalósítása sem alakítaná úgy át a közös szervezeteket, hogy bennök a két állam független souverainitása külsőleg is fölismerhetővé váljék. Nézetem szerint azonban helytelen a kiinduló pont. A magyar állam souverainitása teljesen megóvható és tényleg megóvatott a kiegyezésben a nélkül, hogy az a közös intézmények belső szervezetében kifejezésre jutna. Az összefüggés e két tény között nem szükségszerű, nem organikus, hanem csak esetleges. A függetlenség föl tüntetése minden orgánumban nem előfeltétele a souverainitás eszméjének. A souverainitásnak nem integráns része, hogy az állam minden egyes intézményében, ezek megjelenésében, alakjukban, szervezetökben az önállóság észlelhető és látható legyen. A kiegyezés és ennek végrehajtása ezért nem lett hűtelen önmagához, midőn a közös intézményeken belül különállásunk formai ki-tüntetéséről nem gondoskodott. A souverainitás nem a belső szervezet részleteiben tükröztetendő vissza, hanem azon kapocs természetében, mely az állam intézményeit, tehát a közös intézményeket is, a szövetkezett államok jogi szervezetéhez köti, azokat az állam akaratára vezeti vissza. A souverainitás lényege abban van, hogy az állam akarata jogilag nincs egy más állam akaratának alávetve; hogy az semmi más államnak nem tartozik engedelmességgel; hogy az állam akarata a maga összes jogviszonyainak végső forrása. Csak az akarat e fönségének föntartása, annak a biztosítása, hogy az állam akarata a suprema potestas, szükséges ahhoz, hogy valamely állam souverainitása épen maradjon. Ha ez biztosítva van, akkor kétségtelen a souverainitás, akármilyen formát ad az állam egyes szerveinek, a melyeknek alakját önmaga, éppen souverain jogánál fogva, kénye-kedve

szerint határozhatja meg. A souverainitás kritériuma mindig és egyedül abban keresendő, vajjon az állam minden intézménye saját akaratára vezethető-e vissza. minden vállalt kötelezettsége szabadon kötött szerződésének, vagy pedig egy tőle független felső tényező fölötte álló akaratának következménye-e? E szerint az, vajjon közös intézményeink belső szervezetében teljes és tökéletes egység uralkodik-e, avagy formájukban fölismerhető-e, látható-e, hogy két állam souverainitásának vannak álvette, nagy következményű lehet ezen intézmények erejére, czélszerűségére, esetleg azon benső harmóniára nézve is, a mely őket a nemzeti élet többi eleméhez kapcsolja, de a souverainitás kérdésére, az államiság föntartása kérdésére semmi befolyással sincs.

Ezen fölfogás helyességétől függ, vajjon egyáltalában lehet-e közös intézmények föntartása mellett az e végből szövetkezett államok souverainitását megóvni? A kiegyezés abból indul ki, hogy ez lehető. A kiegyezés hívei azt állították mindeddig, hogy ez meg is történt, hogy a közös intézményeknek azon szervezete, mely azokat mindenben a magyar állam akaratára és fenségjogára vezeti vissza, de magában belső szervezetökben semmivel sem fejezi ki a kettős souverainitás eszméjét, a magyar állam függetlenségét megóvta.

Midőn a nemzeti párt új kritériumot állít föl: midőn azt mondja, hogy az állami önállóság csorbát szenved, elvész, ha szervileg ki nem tűnik magukban a közös intézményekben: önkénytelenül tagadja azon föladat megoldhatóságát, a melyet a kiegyezés meg akart oldani, s önkénytelenül azon elméleti alapra áll, a melyen a függetlenségi pártbeliek vannak. Ezek álláspontja mindig az volt, hogy ha valamely intézményben magában, ennek alkatában, bel szervezetében az állam önálló

sága nem nyilvánul, akkor nem lehet a souverainitást megóvni, akkor az elveszettnek tekintendő; mivel pedig elképzelhetetlen, hogy közös intézményeket úgy lehessen fölláítani, hogy szervezetökben a jogi önállóság kifejezésre jusson, mert hisz a teljes függetlenség eszméjének csak a független teljes alak, az önálló, tehát mással nem egyesített, nem egységes, nem összeolvadt szervezet képes csak megfelelni: minden közös intézmény ipso jure tönkreteszi a souverainitás teljességét. A nemzeti párt elfogadja ez okoskodás kiinduló pontját és nem veszi észre, hogy belőle nem saját álláspontjának, nem az ő politikájának helyessége következik, hanem a függetlenségi párt programjáé. A souverainitás föntartását a közösség fogalmával össze nem egyeztethető föltételhez köti, ahhoz ugyanis, hogy közös intézmények szervezetében a független állam eszméje kifejezésre jusson. A souverain állam eszméjét a véderő terén csak önálló külön sereggel lehet kifejezni; azon eszmének, hogy az állam teljesen önálló és hogy a legfelsőbb hatalomnak ő az egyedüli birtokosa, más alak meg nem felelhet. A mint tehát a souverainitás föntartásának az a föltétele, hogy az az állam, minden intézményében kifejezésre jusson: souverainitás és közös intézmény incompatibilissá válik és így elérhetlenné lesz, a mit a kiegyezés akart. Oly intézményben, a melynél a magyar rész kiegészítő része egy összességnek, kifejezésre juttatni a souverainitást, a melynek jellege a teljes önállóság, az akaratnak legfelsőbb volta, fából való vaskarika.

Igazunk lehet nekünk, kik a kiegyezés alkotóinak fölfogásához ragaszkodunk; igaza lehet a függetlenségi pártnak: a nemzeti pártnak ezen érvelésével semmi esetre sincs igaza. Vagy igaz kiinduló pontja, az, hogy

a független legfelsőbb akarat eszméjének az ezen akaratnak alávetett intézmények mindegyikében vissza kell tükröződnie, vagy nem igaz. Ha igaz, akkor a közös intézmények ellentétben vannak önállóságunkkal, s ezzel megdől a nemzeti pártéval közös programmunk egyik sarkpontja. Ha nem igaz, akkor a nemzeti párt speciális követelése a levegőben függnek. Az első esetben a szélbálnak van igaza, a másodikban nekünk van igazunk. A kiegyezés jogi conceptiója azon élven alapul, azzal áll és azzal bukik, hogy közös intézmények léte nem árt az állam souverainitásának, hogy a közösség elve nincs ellentétben az önállósággal, s hogy ennél fogva azon szervezet, mely a közösség eszméjének megfelel, nem lehet ellentétben az önállóság eszméjével akkor sem, ha e szervezetben magában az önállóság fogalma formailag nincs kifejezve. Önállóságunk nem sérül meg, ha tényleg megvan ezen intézményekben a közösségnek jogi jellege. E közösségnek pedig nem előfeltétele, hogy bármely eltérés, bármely nagy vagy kis megkülönböztetés legyen a közös intézmények egyes részei között. Lehet az intézmény teljesen egységes, minden egyes része teljesen homogén szervezetű, oly annyira, hogy közöttük semmi különbség sincs, s mégis minden kétségen kívül való lehet az intézmény közös volta, az, hogy független államok hatalmának kifolyása. Másrészt több állam együttes intézményeinek egyes részei között nagy szervezeti eltérés képzelhető, a nélkül, hogy ebből az egyesült felek önálló souverainitására, az intézmények közösségére lehetne következtetni. A souverainitás megszűnésének vagy fönmaradásának kérdése mindig csak attól függ, hogy összeolvadt-e a két jogi személy vagy sem, attól, vajjon az intézmények szervezete, egyformaságuk vagy eltérő voltak, az illető államok szabad el-

határozásának vagy egy felsőbb hatalom jogérvényű akaratának kifolyása-e vagy sem?

Hogy ez akarat minő alakot ad a szervezeteknek, az a souverainitás kérdésére épp úgy, mint a közösség fogalmának constructiójára nézve teljesen közömbös.

Azon általános jogi elv tehát, a melyre a nemzeti párt programját alapítja, nézetem szerint, tarthatatlan. Sem a souverainitás eszméje, sem az ezzel összefüggő közösség eszméje nem követeli meg a közös intézmények szervezetének egyik vagy másik formáját. Mind a kettő meg van óva a kiegyezésben, úgy a mint ezt ma végrehajtják, tehát nem szorul arra, hogy eddig soha nem kívánt reformok útján érvényesüljön. A kiegyezésből a strict jog terén csak az következik, hogy a közös intézmények belső szervezetének megállapítása a két fél szabad megegyezésével jöjjön létre, a nélkül, hogy e megállapodás bármilyen stílushoz, bármilyen jogi rendszer mintájához volna kötve. A két államot semminemű kötelezettség nem akadályozza és nem akadályozhatja abban, hogy e belső szervezetet kizárólag és egyedül a célszerűség kívánalmaihoz alkalmazza.

A kiegyezés egyik főérdeme éppen abban van, hogy az államok védelmi intézményeiket minden jogi károsodás nélkül tisztán és egyedül a célszerűség nagy érdeke szerint rendezhetik. Ha ez nem így volna, hanem jogaink megóvása csak a közjogi rendszer alapeszméjétől megszabott valamely szervezet útján érethetnék el, ez nagy hátrányunkra lenne. A védelem hatásosságától függ létünk biztossága, amaz pedig jórészt a szervezet célszerűségétől van föltételezve. Ha ennek igényei nem lehetnének elhatározók, hanem helyet kellene engedniök jogi szempontoknak, fegyverzetünk gyengébb lenne, mint a miiven ma.

A czélszerűség szempontjának véltek a kiegyezés megalkotói megfelelni, midőn meghagyták a külügyi képviselőlet föltétlen egységét, s midőn a közös sereg beiszervezetének megállapítását a királyra bízták, a nélkül, hogy ebbeli szabad elhatározását bármiképpen is megkötötték volna.

Ezen megállapodást ma annak rendje és módja szerint, közös egyetértéssel meg lehetne változtatni, még pedig akképpen is, hogy életbe lépne mindaz, a mit a nemzeti párt concret alakban kivan, sőt ennél több is, a nélkül, hogy ez a kiegyezés jogi alkatának vezérlő eszméjét érintené, Meg lehetne például kötni a fejedelemnek a sereg beiszervezetére vonatkozó jogát, a mennyiben a nyelv kérdését törvényes szabályozás tárgyává tennők. Csakhogy ezt nem követelhetnők szerzett jogok czímén. nem a dualismus, a paritás következtében, nem önállóságunk megóvása szempontjából, hanem tisztán és egyedül a czélszerűség tekintetéből. Midőn a nemzeti párt követeléseit nemcsak erre alapítja, hanem a nemzet önállóságának szent elvére; midőn azt mondja, hogy a kiegyezés egyik alapeszméjének vannak oly jogi consequentiái a közös intézmények beiszervezetére nézve, a melyeknek megvalósítása nélkül maga az alapeszme volna veszélyeztetve: új elemet visz be a kiegyezésbe, oly elemet, a melynek logikai alkalmazása lehetetlenné tenné a közös intézményeket és a függetlenségi program megvalósítására vezetne. Ez eszme annyit jelent, hogy a mit nagy bankóban adtunk, apró pénzben visszaköveteljük.

A nemzeti párt részletes programja azonban már nincs ily elvi ellentétben a kiegyezés eszméjével, mert nem vonja le általános tétele következményeit.

E részletes program nem a jogi alapelv kifejtéséből, logikai alkalmazásából eredt, hanem ellenkezőleg,

a gyakorlati élet viszonyai támasztottak egyes kívánságokat és ezeket igyekeztek egy általános elv fölállításával szerves egészzé alakítani, politikai rendszerré emelni. így jött létre a minden egyes követelésük igazolására szolgáló általános elmélet. Az így fölállított jogi elmélet azonban tágabb, mint a mennyire ama részletes kívánságok szempontjából szükség lett volna. Ha helyes volna a nemzeti párt alapelve, többet kellene megvalósítani annál, a mit belőle ma következtetnek. Minthogy téves, azt a kevesebbet sem indokolja meg, a minek igazolására fölállították.

Ha igaz lenne, hogy az állami lét csorbát szenved, mihelyt függetlenségét nem ismerhetni föl szerveiben, akkor a közös szervezeteket sokkal gyökeresebben kellene átalakítani, mint a hogyan a nemzeti párt czélozza. Ha compromittálva lenne alkotmányunk alapelve a katonai oktatás megmagyarosítása nélkül, épp úgy volna compromittálva annak utána is. Közös sereg német szolgálati nyelvvel és magyar oktatással semmiféle állam vagy államszövetség jogi structurájának nem felel meg. Czélszerűségi okokkal talán igazolhatni ezt a rendszert is; de azt úgy tüntetni föl, mint annak egyedüli módját, hogy híven kifejezze a monarchia jogviszonyait, megfoghatatlan dolog. Sem a mi monarchiánk jogi alkotásának, sem más államének vagy más államok szövetségének nem lehet a következménye, hogy az egyesített continensek mindenben egyenlő elbánásban részesüljenek, s csak az oktatás alkalmazkodjék a két állam önállóságának eszméjéhez. De még ha el is lehetne képzelni ilyen jogviszonyt, annyi bizonyos, hogy az nem azonos a dualismussal. Ha a magyar állam jogi állását e téren kifejezésre akarják juttatni, nemcsak az oktatás ügyét kellene annak képe szerint alakítani. Mihelyt bennünket

ez a cél vezetne, a mai formából, a mai szervezetből édes-kevés maradhatna meg. Ennek alapelve a teljes egység biztosítása, a tervezett reformé pedig a részek teljes önállósítása lenne.

A nemzeti párt tehát maga sem vonja le alapelve következményeit; pedig, ha helyes az elv, meg nem állhatnának addig, míg nem sikerült önállóságunk képét a közös intézmények szervezetében teljesen visszautkröztetni, a mit a magyar katonai oktatással egymagával éppenséggel nem érhetni el. Már maga ez a körülmény is bizonyítja, hogy az alapelv téves, vagy hogy legalább túlságosan komolynak maga a párt sem veszi.

A nemzeti párt, jobban ragaszkodva a kiegyezéshez, mint új jogi fölfogásához, önkénytelenül érzi, hogy nem lehet helyes a védelmi intézmények belső szervezetében jogi okoskodások kategorikus imperativusát alkalmazni, mert tényleg csak azt követeli, a mit czélszerűnek is tart, nem pedig mindazt, a mit elméletéből kiindulva, követelnie lehetne. Csak elismeréssel és hálával fogadhatni mérsékletét. De még jobban tenné, ha egy lépéssel tovább menne és elhagyná a szerzett jogok téves elméletét, mert ha egyszer ezen elv elfogadtatnék, ellenállhatatlan erővel követelné többi következményének is érvényesülését. A kategorikus imperativus nem állhatna meg ott, a hol a nemzeti párt akarja, hanem az egész vonalon igyekeznék győzelmeskedni. Épp annyi joggal kellene az állami souverainitás kifejezésének többi követelményét is mind kielégíteni, mint azokat, a melyeket a nemzeti párt kijelöl. Ha ez utóbbiak érvényesülését a törvény szelleme követelné meg, ugyanez a szellem megkívná azon további lépéseket is, a melyek nélkül arról, hogy a véderő szervezete fölismerhetővé

tegye államiségünk eszméjét, még csak beszélni sem lehetne.

Kívánatos volna a nemzeti párt ez elméletének elejtése továbbá azért is, mert ez esetben programjának minden egyes pontja kizárólag belső értéke és czélszerűsége szerint mérlegeltetnék és többé nem tekintetnék egy helytelen és veszélyes államjogi követelés kiegészítő részének. Ha veszítene a program formai teljességében, tudákos látszatában, nyerne kivihetőségében.

Az előadottak után egy lépéssel tovább mehetek és hozzáfoghatok azon kérdés tárgyalásához, vajjon a nemzeti párt programjának pontjai egyenkint helyesek-e; vajjon el volnának-e fogadhatók önmagukért, ha nem követeltetnének azon az alapon, hogy a magyar állam önállóságának kifejezésére szolgálnak?

Azon álláspontból akarom e követeléseket nézni, a mely még nem rég mindnyájunké volt, s a mely szerint a jogi helyzet, a melyet az 1867-diki törvény a közös intézményeknek alkotmányunk keretén belől adott, e közös intézmények jogi eredete, természete és lényege oly világosan biztosította Magyarország souverainitását és souverain jogát maguk ez intézmények fölött is, hogy ezeknek belső szervezetét minden kicsinyes félelem nélkül egyedül csak a czélszerűség kívánalmaihoz képest állapíthatjuk meg. Mondom, azon álláspontból akarom a nemzeti párt követeléseit vizsgálni, hogy a mi védelmi erőnket fokozza, az helyes és üdvös, tehát megvalósítandó.

Mielőtt azonban ezt tenném, kénytelen vagyok még azon jogi deductiókkal is foglalkozni, a melyeket az egyes concret követelések megokolására hallottunk.

A magyar politikán még ma is a jogászi ész uralkodik. Az a régi fölfogás, a mely az összes politika

velejét jogok magyarázatában, védelmében és visszakövetelésében látta, még ma is annyira általános, hogy az az ellenzéki program, a mely nem támaszkodik szerzett jogok visszakövetelésére, a mely ezek mellőzéséből jogi sérelmet nem kovácsol, a nagy közönség szemében alig számíthat méltatásra. Így támadt a nemzeti pártnak az az ösztönszerű törekvése, hogy programját positiv jogtételre alapítsa. Hozzájárult ehhez talán annak öntudatlan érzete, hogy az általános jogi elmélet, mely az összes program háttérét, jogi igazolását képezi, mely annak a szükségszerűség jellegét akarja megadni, még sem fog beválni. A nemzeti párt minden egyes követelésének megvan tehát a maga külön jogi elmélete. Helyesek-e ezek? Elfogadhatóbbak-e azon általános elméletnél, a melyet a párt felállított?

A nemzeti követelések egyik csoportjára nézve hamar egyetértésre juthatunk: értem azt a követelést, mely a közös intézmények megnevezését, jelvényeit, címereit stb. érinti. Teljesen helyes azon kiinduló pont, hogy e külsőségeknek az intézmények jogi viszonyaihoz, jogi állapotához kell alkalmazkodniuk. Viszásság, ha közös intézmények, elnevezésüknél és azon jelvényeknél fogva, a melyeket használnak, oly színben tűnnek föl, mintha nem volnának közösek, hanem egységes állam intézményei lennének. E külsőségek úgysis csak megjelölésre szolgálnak, a tormai hiba tehát a lényeg hibája. Egyetlen céljukat tévesztik el, ha jogilag nem szabatosak. E kérdésben tehát, ha van eltérés a kormány és a nemzeti párt között, legfőlebb csak abban van, hogy a kormány nem helyezte olyan súlyt e reformokra, mint az ellenzék, hogy nem sietett velök annyira, mint a mennyire sietették, s különbség van talán abban, hogy a kormánypárt egyenlő fontosságot tulajdonít e reformok-

nak megvalósításuk előtt és után, az ellenzéknek pedig nagy hajlandósága van arra, hogy felfújja a követelést és azután kicsinyelje a vívmányt. De ezt mellőzve, egyet-értünk. E reformokat akarjuk mindnyájan és életbe is kell azokat léptetni. Hogy ez a kiegyezés megkötésekor az egész vonalon nem történt meg, nem állíthat meg bennünket, mert akkor még nem volt idő arra, a mire ma már van, s akkor talán észre sem vettek oly részleteket, a melyeket ma észreveszünk. De a kezdet e tekintetben már akkor is megtörtént, a mikor a monarchia megfelelő nevet kapott, s a mikor a «közös» jelző elfogadtatott. Azóta is történtek ily irányban reformok, s nem kételkedem benne, hogy a még létező hibák is mind meg fognak szűnni, s hogy nemsokára teljesen el fog enyészni e követelések létalapja.

A másik követelés a külön magyar udvartartás. A nemzeti párt azt mondja, hogy ennek teljesülése is egyszerű végrehajtása a kiegyezésnek, mert az 1867: XII. tcz. szerint az udvartartás költségei nem közösek, azok «megszavazása és kiszolgáltatása közös ügynek nem tekintetik». E szavakból azonban nem következik, hogy a kiegyezés különálló magyar udvartartás felállítását akarta. A törvény csak a költségekről nyilatkozik. Az udvartartás tényleges felállításának mikéntjéről nem szól. Hogy e hallgatás nem jelentette azt, hogy külön magyar udvartartást akart, bizonyítja a törvény végrehajtása. Ha a törvény értelme a külön magyar udvartartás felállításának elrendelése lett volna, ez az udvartartás fel is állított volna. Senki sem akadályozhatta volna meg a törvény végrehajtását; hisz a mi a törvényben van, az épp annyira a királyi akarata, mint az országgyűlésé. Ha a végrehajtás mégis elmaradt, s ha az a többség, a mely a törvényt megalkotta, az egységesen szervezett

udvartartás számára szó nélkül megszavazta a költségeket: ez azt bizonyítja, hogy a törvényhozás tényezői, a melyektől függött a végrehajtás is, akaratuknak más magyarázatot adtak.

Könnyen adnak nálunk hitelt azon nézetnek, hogy a kiegyezési törvénynek, úgy mint sok régi törvényünknek, oly részei is vannak, a melyeket a nemzet pillanatnyi megnyugtató végett igtattak törvénykönyvünkbe, azon komoly szándék nélkül, hogy végrehajtsák, vagy a nélkül, hogy minden irányadó tényező komoly kötelességének érezte volna, hogy minden, a mit a törvény mond, tényleg életbe is lépjen.

De ez a nézet téves. A kik a kiegyezés megkötésénél irányadók voltak, mindnyájan tudták a múltakból, hogy nincs nagyobb bajokat okozó fonákabb politika, mint a törvény szent szavával való diplomatizálás. A király és a magyar többség egyaránt el voltak határozva, hogy csak azt foglalják törvénybe, a mit tényleg akarnak. Szavakkal játszani, ámítani senkinek sem volt szándékában. Éppen ezért lehet abban az irányban, a melyben a törvényt végrehajtották, intenciójának magyarázatát is találni.

De azt mondhatják, hogy ha ez így van, akkor mi annak az értelme, hogy az udvartartás költségei és ennek következtében az udvartartás ügye maga nem soroltattak a közös ügyek közé, s kérdezhetik, hogy mi volt tehát a törvényhozás célja, midőn ez alapon több költséget vállalt el?

A törvény világosan kifejezte ezen intencióját, midőn azt mondja: «Magyarország alkotmányos önállásával s a magyar király fejedelmi magas tekintélyével sokkal inkább megegyez, hogy a magyar országgyűlés, a felelős magyar minisztérium előterjesztésére, külön szavazza meg a magyar király udvartartása költségeit».

Midőn a magyar király udvartartásáról van szó, az országgyűlés nem akart takarékoskodni, nem akart a mögött maradni, a mit a lajtántúli országok fölajánlanak. Közössé nem tehetette az ügyet, mert a *pragmatica sancti*óban kitűzött cél ezt nem követelte meg, a kiegyezés pedig más ügyet nem akart közössé tenni, s mert a költségek külön megszavazása világossá tette a magyar király fogalmának függetlenségét az osztrák császár fogalmától, holott az udvartartásnak a törvényben kimondott közös volta éppen e jogi különállást homályosíthatta volna el.

A magyar udvartartás tényleges különállását pedig azért nem foglalta törvénybe, mert az udvarnak nincs államjogi funkciója, nincs államjogi hatalma, s mert így politikai okok, az ország független életének érdeke, e szétválást nem követelték; továbbá, mert abból indult ki, hogy a királyság tekintélyével is csak az egyezik meg, ha közvetlen környezete minőségét, udvartartása szervezetét maga állapítja meg. Azt gondolta a törvényhozás, hogy jogi vagy politikai kényszer nélkül ő felsége szabad akaratát megkötni, neki kényelmetlenséget okozni, nem volna sem okos, sem helyes, sem illő.

Az 1867: XII. t. ez. szerint tehát a király rendelkezésére bocsátjuk a rangjához és a rangunkhoz méltó udvartartás költségeit, külön, tekintet nélkül Ausztriára, ő felségére bízván ez eszközöknek mikénti fölhasználását. A külön magyar udvartartás berendezése tehát a törvényből szükségszerűleg nem következik, sőt annak követelése ellenkezik azon tekintetekkel, a melyek méltatása arra indította a 67-diki törvényhozást, hogy az udvartartás ügyét ne szabályozza és azt teljesen a király szabad akaratára bízza.

Mivel az udvartartás nem közös ügy és megállapí-

tása teljesen a király joga, ő felsége a törvény módosítása és Ausztria minden hozzájárulása nélkül fölállíthatná a külön magyar udvartartást. Ennek tanácsolásával azonban a magyar kormány új politikát inaugurálna, mert az 1867-diki magyar felelős kormány ezt nem tette, hanem azonosította magát a király azon elhatározásával, a mely az egységes udvartartást föntartotta. A magyar kormánynak ilyen ténye tehát nem volna az 1867-ben vitt politika folytatása, hanem annak megváltoztatása. Az új politika lehetne helyesebb a réginél, semmiesetre sem lehetne azonban e változtatást a régi rendszer folytatásának, vagy a törvény végrehajtásának nevezni.

Ha pedig törvény útján akarnók az udvartartást rendezni, még inkább eltérnénk a kiegyezéstől, mely annak megállapítását a királynál hagyta meg. Meg kellene változtatni, vagy pótolni kellene a törvényt, a mit, s ezt minden félreértés elkerülése végett ki kell emelni, Ausztriának minden hozzájárulása nélkül tehetnénk meg, mivel az udvartartás nem közös ügy.

A nemzeti párt leglényegesebb követelése a katonai oktatás megmagyarosítása.

Azon speciális jogforrás, a melyre ezen követelés igazolásául hivatkoznak, ellentétben van azon általános jogi érvelésökkel, a melylyel az előbbi lapokon foglalkoztam. Az utóbbi abból indul ki, hogy a hadseregnek, mert közös intézmény, belső szervezetében ki kell a magyar állameszme önállóságát fejeznie, holott az előbbi azon alapul, hogy azért kell a katonai oktatás magyar jellegét kidomborítani, mert az nem közös ügy, hanem autonóm jogkörünknek kiegészítő része.

E két versio közül melyik a helyes, melyik az igaz, nem kutatom, s melleleg csak azt jegyzem meg, hogy ha a katonai oktatás nem tartozik a sereg belső szerveze-

téhez, ha nem közös ügy, akkor nem tudom, hogy mi módon akarja a nemzeti párt elérni azt, a mit annyira kívánatosnak tart, oly égetően szükségesnek jelez, t. i. állami létünket a közös intézményekben kifejezésre juttatni. akkor nem értem, hogy ezt az elvet miért állították föl és hogy mi ennek a gyakorlati következménye? Akkor e nagy hangzású elméletnek az a tartalma sincs meg, a melyet annak a közvélemény eddig tulajdonított, a mely pedig még a maga tHjében sem felel meg azon consequentiáknak, a melyek belőle a logika szabályai szerint levonhatók.

A nemzeti párt azt tartja, hogy mivel a katonai intézetek oly egyének oktatásával foglalkoznak, kik a seregnek még nem tagjai, ezért az egész ügy nem tartozik azok közé, a melyeket a kiegyezés a király jogkörébe utalt, nem tartozik a sereg belső szervezetének alkotó elemei közé. Ezen felfogás szerint nem a legfőbb hadúr dolga ez intézetek szervezetének megállapítása, hanem a magyar törvényhozásé. Ha ez eddig nem így történt, tiszta abusus volt. A magyar közoktatás integráns részével állunk szemben, a mely nem vált közössé, a mely fölött mi egyedül rendelkezünk.

Az 1867-diki törvény végrehajtói a mai napig ellenkező felfogásból indultak ki és ez intézeteket a hadügyhöz tartozónak tekintették. A mai állapot szerint végső fokban a király rendelkezik fölöttük azon jognál fogva, melyet a hadsereg belső szervezetéhez tartozó minden ügy fölött gyakorol. Ez intézetek katonailag szervezvék. Katonai fegyelem alatt állanak. A vezetés tisztán katonai. A felügyelet a közös hatóságokra van bízva, felső fokban a közös hadügyminiszterre.

A költségek a közös budgetet terhelik és a delegációban állapítatnak meg, még pedig a nélkül, hogy ezen

gyakorlat ellen valaha kifogást emeltek volna. Még azok sem kifogásolták ezt, azok sem látták e gyakorlatban a delegatio hatáskörének túllépését, kik most a sereg ügyeitől a katonai oktatást külön akarják választani. Pedig, ha a nemzeti párt jogfelfogása helyes, a költségeket saját budgetünk terhére kell írni. Ha nem közös az ügy, semmi köze hozzá a delegatióknak. Ha a katonai intézetek ügye nem tartozik a sereg belső szervezetéhez, akkor, akár a közoktatásügyihez, akár a kiegészítésügyihez soroltassék, a magyar budget terhére irandó. Míg a katonai intézetek terhe a közös költségvetésben szerepel, addig tagadhatatlan a közös Voltuk. Azon ténynyel szemben, hogy ez iskolákat saját céljai előmozdítására a közös hadsereg állítja fel, semmi nyomatéka sincs annak, hogy a tanulók katonák-e vagy sem.

Az iskolák jellegét mindig a felállító jogi jellege határozza meg. Akár katolikusok, akár protestánsok a tanulók, ha az intézetet a római egyház állítja föl, az katolikus felekezeti lesz. A papi növendékek még nem papok, az intézetek azonban, a melyeknek célja papokat nevelni, s a melyeket az egyház állít fel, egyháziak. Kétségbe vonhatatlan tehát az, hogy jelenleg, midőn a katonai nevelőintézeteket a sereg budgetje tartja fönn, ezen intézetek közösek. Kétség csak az iránt lehet, vajjon helyes-e, megfelel-e az 1867-diki törvény intenciójának azon magyarázat, a melyet annak a mai napig adtak? Vajjon a dolgok természete, az intézmény jogi jellege nem bizonyítja-e azt, hogy erőltetett, természetellenes, jogtalan azon kapcsolat, a melybe e katonai intézeteket a sereghez hozták?

Azt mondják, hogy ha valamely általános kifejezés bizonyos ügyeket közöské tesz, e kifejezés a lehető legszűkebb értelemben veendő és mindaz, a mi nem

tartozik *ipso iure* az általános kifejezéssel megjelölt ügyekhez, a magyar állam önálló hatáskörébe való. E szerint a *praesumptio* mindig a külön kezelés mellett szól, s ez az általános szabály, a mely alá tartozik mindaz, a mit *expressis verbis* nem soroltak a kivételek közé.

Azt mondják, hogy mindaz, a mi nem utaltatott világosan és félremagyarázhatatlanul a törvényhozó hatalom egyik tényezőjének hatáskörébe, minden tényező együttes hatáskörébe való. A kiegyezés közössé tette a védelmet, a katonai oktatást azonban nem említette, tehát ezen felfogás szerint közössé sem tette. A kiegyezés a királyra bízta a sereg belső szervezetét, a katonai oktatásról azonban nem szólott, tehát ennek vezetését nem ruházta a királyra.

Ezen felfogás szerint, mivel a katonai oktatás ügyének önálló intézéséről a magyar törvényhozás világos szavakkal le nem mondott, s mivel a szóban levő intézetek magyar állampolgárok nevelésével foglalkoznak: megengedhető, sőt természetes, tehát a fentebbi szabály szerint az egyedül jogos azon magyarázat, mely ez ügyet tisztán magyarnak tekinti, még pedig olyannak, mely csak a törvényhozásnak minden tényezője által együtt szabályozható. E felfogás szerint a jelenlegi állapot törvénytelen. A közös ügyek körének olyan tágítása, a mely eredetileg nem volt tervezve.

Csak hogy e felfogás, nézetem szerint, téves. A törvény értelmezésének a nemzeti párttól fölállított ezen elve talán helyes lehet, midőn arról van szó, hogy a bíróság valamely meglevő törvény alkalmazásánál annak magyarázatát adja, vagy midőn arról van szó, hogy a kormány a törvény értelmezése alapján intézkedjék: de e szabály semmiképp sem kötelezheti magát a törvény-

hozást arra, hogy saját szavának a nyelvtanilag megengedhető legszűkebb értelmet kölcsönözze.

Midőn a törvényhozás valamely ügyet közössé tesz, föltétlen jogában áll, az ügy határait tágra vagy szűkre szabni, föltétlen jogában áll az adott definitiót bővebb vagy szűkebb értelmében venni. Ebbeli joga épp oly világos, mint a mennyire kétségtelen, hogy ha akarta volna, más ügyeket is közösekké tehetett volna.

Mihelyt tehát bebizonyul, hogy a törvényhozás valamely kifejezést bizonyos értelemben vett, értéktelenné válik azon törvényt magyarázat, mely abból indul ki, hogy, mivel e kifejezés szűkebb értelemben is vehető, egyedül ez a helyes. Az egyetlen döntő tényező a törvényhozás intenciója. Midőn pedig még ugyanaz a törvényhozás? mely az 1867-diki törvényt alkotta, a közös költségvetésbe vette fel a katonai oktatást, midőn tehát ezt a sereg belügyévé tette, ezzel világosan kifejezte és érvényesítette azon akaratát, hogy az oktatás ügye a véderő belügyének tekintessék. Ma lehet a törvény ezen intencióját rossznak mondani, a törvényt meg is lehet változtatni, de tagadni, hogy ez az értelme, nem szabad.

Azt is mondják, hogy a magyar törvényhozás elé tartozik az oktatás nyelvének megállapítása, mert a kiegészítés, midőn a hadsereg vezérletét, vezényletét és beosztását ő felsége által intézendőnek ismerte el, kiemelte azt is, hogy ezt ő felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán teszi, a miből következik, hogy ezen szavaknak csak azon értelem adandó, mely a régi királyi jogok tartalmával megegyezik. E régi jogok szerint pedig a nyelvkérdés, a katonai oktatás kérdése, törvények útján is szabályoztatott, tehát nem tartozik a felségjogok közé.

Apponyi a véderő-vita alkalmával reámutatott a

nyelvkérdés többszöri törvényes szabályozására, hogy bebizonyítsa azon állítás hamis voltát, mely a felségjogokban oly noli me tangere-t látott, a melyet szűkíteni, a melyen változtatni a magyar törvényhozásnak joga nincs. Ugyanazon beszédében tovább ment és azt mondotta, hogy a törvényhozásnak ezen beavatkozásából következik, «hogy a vezérlet, vezénylet és belsérvezet kifejezés alatt minden érthető, csak a magyar nyelv kérdése nem, csak a katonai oktatás kérdése nem».

Első állítása teljesen igaz, de éppen, mert igaz, levegőben függ a második. Teljesen igaz a van abban, hogy minden felségjog a törvényhozás útján megváltoztatható. De éppen azért, mert a felségjog változhatok, mert a felségjog nem olyan, a melyhez a törvényhozásnak hozzászólása nincs, éppen azért nem bizonyítja azon tény, hogy az országgyűlés a nyelv kérdéséhez is hozzászólott, azt, hogy ezen kérdés megállapítása nem tartozik azon jogok közé, melyek a királyt illették meg. A kérdés tehát csak az lehet, vajjon azzal, hogy a törvényhozás egyes esetekben tényleg szabályozta az ügyet, nem vonta-e ki azt egyszer-mindenkorra a korona hatásköre alól?

Feltétlenül elvonta a törvényhozás a legfőbb hadúr jogköréből azon ügyek rendezését, a melyeket állandó érvényű törvényekkel szabályozott. Ezeket a korona egyoldalúlag többé nem változtathat. A törvényt végre kell hajtani. Törvényen csak törvény változtathat. Ilyen természetű azon megállapodás, hogy a Ludovicseum magyar katonai intézet legyen; ilyen azon megállapodás, mely a magyar ezredek kormányzóit arra utasítja, hogy a törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek. Ezek tényleg végre is hajtattak. Régebbi törvényeinknek azon további intézkedései azonban, a melyek az újonczok

megajánlásakor szolgálati ügyekben és az ujonczok oktatása ügyében a magyar nyelvnek némi, noha mindig csak igen csekély mértékben, érvényt szereztek, a mely esetekre Apponyi annak bebizonyítása végett hivatkozott, hogy a sereg nyelvkérdése is a törvényhozás tárgya volt és hogy ennél fogva ez az ügy nem tartozhatik a királyra bízott belső szervezeti ügyek közé: mindezen intézkedések, mondom, csak meghatározott időre, csak az egyes törvényekkel megajánlott ujonczok katonáskodásának idejére voltak kötelezők. A mennyiben egyszer kimaradt egy-egy ilyen föltétel valamelyik ujonczállító törvényből, habár a koraiban benne is foglaltatott, érvényét elvesztette, s azon generális dispositio lépett életbe, hogy mindaz, a mi a sereg szolgálati viszonyát illeti, a legfőbb hadúr által intézendő el. Az 1715-diki törvény, mely a rendes sereget fölállította, felhatalmazza a királyt, hogy idegenekből és honosokból sereget szervezzen. A törvény a királynak a fölállítandó sereg fölötti jogait semmiben sem korlátozza. A fejedelem a magyar és nem magyar ezredek fölött teljhatalommal rendelkezhetett. Ez alapon a szolgálati ügyekben használandó nyelv kérdése a katonai oktatás kérdésével együtt a király által intéztetett el. Előbb ez ügyekben az ezredparancsnokoknak több szabad kezét adott a fejedelem, később azonban királyi parancsok szabályozták minden részletet. A magyar országgyűlés a maga speciális követeléseit mindig csak az ujonczok megszavazásakor, a megajánlás idejére, esetről-esetre, csak az akkor megajánlott ujonczokra vonatkozólag érvényesíthette. A mi akkor nem foglaltatott törvénybe, ahhoz jogunk nem volt. Ebben rejlett az alkudozásoknak nagy fontossága.

Az 1867-diki törvény e kifejezése alatt tehát «ő felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos jogai»

a véderő vezérletének, vezényletének és belszervezetének mindazon alkotó elemei értendők, a melyek megállapítását az 1715-diki törvény a királyra ruházta, föltéve, hogy a kiegyezés megkötésekor még érvényben levő valamely törvény e jogok gyakorlatát meg nem szorította. Ámde a nyelv kérdésére nézve érvényben levő és a király jogát korlátozó törvény a kiegyezés megkötésekor nem létezett. Ennek ellenében nem lehet hivatkozni egyes régi újonczozási törvényekre, mert ezek a fejedelem jogát nem egyszer-mindenkorra korlátozták és a kiegyezés idejében már nem voltak többé az érvényben levő alkotmánynak alkotó részei. A föltételek, a melyeket az újonczok megajánlásakor az ország biztosítani akart, legtöbbször éppen a belszervezetre, a szolgálati viszonyokra vonatkoztak, úgy hogy semmiképp sem állhat meg az a nézet sem, hogy azon ügy, a melyet a föltételek valamelyike érintett, már ennél-fova sem tartozhatik a belszervezethez.

Az 1867-diki törvény tehát éppen hagyta a király tényleg és jogosan gyakorolt legfelsőbb hadúri hatalmának teljét, ennek pedig kiegészítő része a nyelv kérdése megállapításának joga a szolgálatban és ennek minden vonatkozásában.

A Ludovika Akadémia megajánlása tényből sem lehet azt kimagyarázni, hogy a törvényhozás a katonai oktatás ügyét a királyi jogkörből kivonta volna. A seregnek meglevő tiszti intézetein kívül, a melyek a fejedelemnek királyi és császári jövedelmeiből tartattak fenn, s a melyek szervezetére az országgyűlés befolyást nem gyakorolt, Magyarország a maga jószántából, önállóan, saját pénzéből oly intézetet akart felállítani, a melynek tanrendjét és nyelvét egyaránt a törvényhozás állapítsa meg. Önkéntes ajándékról volt szó, melyet a nemzet

csak bizonyos föltételek mellett volt hajlandó felajánlani. A törvény csak e speciális intézet viszonyait állapította meg, a nélkül, hogy a katonai oktatás ügyét általában szabályozta volna. Ezen törvénynek elég tétetett, midőn a Ludovika tényleg felállított és magyar katonai intézetté lett. Ezen törvényes intézkedésből semmiféle további jogi következtetést nem lehet levonni. A mint nem vonták le belőle a múltban, míg a törvény végrehajtása még nem következett be, azt, hogy a katonai oktatás ügye immár új alapokra lévén fektetve, annak a törvény erejénél fogva a többi katonai intézetben is magyar jelleget kell adni; a mint nem vitatták a múltban, hogy a Ludovika Akadémia felállításával a katonai nevelés ügye magyarrá vagy polgárivá tétetett, hanem szó nélkül meghagyták a régi állapotokat, a törvény összes következményeit ez intézet felállításában látván: épp oly kevésbé lehet ma, midőn ez intézet tényleg működik, ennek jellegéből a katonai oktatás egész ügyére nézve jogi szabályokat levonni. A katonai oktatás maradt, a mi volt, a katonai ügyek kiegészítő része.

A katonai képezdek természetüknél fogva az állami élet két nagy csoportjával vannak összefüggésben. Az egyik az oktatás, a másik a véderő ügye. A törvényhozás, a nélkül, hogy ellentétbe jönne ez ügyek természetes kapcsolatával, az egyik vagy a másik vonatkozásnak adhatja meg az elsőséget. Egyaránt lehető, hogy polgárilag vagy hogy katonailag szervezze a katonai intézeteket. Magyarországon az általános szabály az, hogy ez intézeteket a hadsereg kiegészítő részének tekintették. Ennek megfelelőleg a legfelsőbb hadúr alatt állottak és állanak, azelőtt mint a császári-királyi seregnek, ma mint a közös szervezetnek kiegészítő részei. Ez a kapcsolat természetes is, mert egyrészt tagadhatatlan.

hogy a tisztjelöltek tanítása katonák által szolgálat közben történik, hogy ez formailag is szolgálati ügy, mely szolgálati szabályok szerint folyik; másrészt ez intézetek már hivatásuknál fogva is oly viszonyban vannak a katonasággal, hogy az összefüggést ignorálni nem is lehet. Céljuk: katonai érdekek előmozdítása. A tisztqualificatio határozza meg az oktatás tartalmát. Mint-hogy pedig az előbbi tényező csak katonai szempontok szerint ítéltető meg, természetes, hogy a tanítás irányára, minőségére nézve is katonai szempontok a döntők. Tiszteket, azaz katonákat kell nevelni és ennél fogva természetes, hogy ez intézetek is katonaiak. Semmi megdöbentő, semmi lealázó nincs tehát abban, ha a polgári oktatással szemben a tiszt képezdékben a katonai tekinteteknek adnak elsőséget.

De ennyi talán elég is volt e kérdéstről. Conclúsióm abban áll, hogy a katonai oktatás ügyét lehet különválasztani a katonai ügyektől; lehet, hogy czélszerű is volna ez az elkülönítés: a mai jogi állapot szerint azonban ezen ügy ez idő szerint a sereg belső szervezéséhez tartozik, s ezen jogi állapotban nincs oly benső lehetetlenség, mely azt fentarthatatlanná tenné, jogi non sens-sé minősítené.

Ezzel végeztem a nemzeti párt programjának jogi indokaival.

Végső következtetésem abban áll, hogy éppen olyan téves az általános elmélet, a melylyel e program jogi szükségszerűségét igyekeznek igazolni, mint a milyen tévesek azon érvelések, a melyekkel a concret követeléseket korábbi törvényekre és szerzett jogokra akarják alapítani.

Nagy szerencse volna, ha megszűnnének e tévedések. E tanok közéletünkbe oly erjedési anyagot visz-

nek hogy, ha mélyebb rétegekig hatolhatnának el, nevezetes károkat okoznának. Azon hitet terjesztenék, hogy az alkotmány nincs végrehajtva, s hogy nagyértékű jogok vannak veszendőben a kormányok gyengesége miatt. E hit terjesztése súlyos felelősséggel jár, mert alkalmas arra, hogy megrendítse közállapotaink iránt a bizalmat és elidegenítse a kiegyezéstől ennek eddigi híveit. Hiába akarják a felelősséget kizárólag a kormányokra és egyes egyénekre hárítani. Ha jogaink nem érvényesülhetnének; ha elleneink hatalma oly erős volna még ma is, hogy az alkotmány egyes sánczai-ból is kiszoríthatnának bennünket: ez az alkotmánynak volna a kudarcza. Annyit jelentene, hogy a kiegyezés célját tévesztette. Ily érzelmek mellett miképp lehet aztán a kiegyezést megvédeni? Félek tőle, hogy a kik e hitben élnek, már is közel állanak hozzá, hogy elforduljanak az egész rendszertől. Ezért tartanám e tévhit kiküszöbölését közéletünkben nagy áldásnak. Ezért tartanám nagy szerencsének, ha a nemzeti párt követeléseit kizárólag czélszerűségi okokra alapítaná. Ezzel nagy lépést tenne pártviszonyaink javítása felé.

A controversia jogi részének még csak egy kérdéssel kell foglalkoznom, azzal, hogy vajjon a nemzeti program jogi ellentétben van-e a kiegyezés alapeszméjével, lényegével? Azért tartom szükségesnek, hogy a kérdésnek ezt a részét is megvilágítsam, mert nagyfontosságú, vajjon a nemzeti párt programja megvalósítható-e a kiegyezés keretén belől, vagy ennek csak teljes megváltoztatásával?

E kérdésre csak egy megkülönböztetés alapján válaszolhatok. A jogi érvelésnek egy része, a pártprogramm általános elmélete, mint láttuk, csakugyan ellentétben van a kiegyezés alapeszméjével, az egyes követelések

azonban nincsenek vele ilyen ellentétben. Az általános elmélet elfogadása tehát fölforgatná az egész kiegyezést: az egyes követelések kielégítése azonban ezt nem tenné. Érthető e különbség, mert, a mint már kiemeltem, a jogi premissák és a belőlük levont consequentiák között nincs meg azon benső logikai kapcsolat, a mely az ilyen eltérést lehetetlenné tenné.

A nemzeti párt concret kívánságai nincsenek ellentétben a kiegyezés alapelveivel, de eltérnek ennek részletes szabályaitól. Az alapelv a közösség. Ennek fogalmával nem ellenkezik az, a mit a nemzeti párt akar. Az intézmények szervezete módosítható azon irányban, melyet a nemzeti párt kíván, a nélkül, hogy ez intézmények megszűnnének közösek lenni. A részletek azon pozitív megoldásával azonban, melyet a kiegyezés létrehozott, a nemzeti pártnak e kívánságai csakugyan ellenkeznek. Érvényesülésük csak a kiegyezés megváltoztatása útján lehetséges, a nélkül azonban, hogy ezzel a kiegyezés sarkalatos elvei érintetnének. Ennyiben félig igaz a nemzeti pártnak azon gyakran hangzott tétele, hogy programja a kiegyezés fejlesztése, a nélkül, hogy annak megváltoztatását jelentené. Félig igaz ez az állítás, a mennyiben e program a kiegyezés alapelveit nem módosítja; teljesen igaznak azonban nem tarthatom, mert e program módosítja a kiegyezés részleteit.

Tétele felállításánál abból indul ki a nemzeti párt, hogy a kiegyezés csak alapelveket rakott le, s hogy ezek kiépítése és végrehajtása a későbbi törvényhozásoknak maradt a feladatuk. E kiinduló pont azonban téves. Igaz, hogy az 1867: XII. t-cz. sem a hadsereg, sem a külképviselet. sem az udvartartás mikénti felállításáról és részletes szervezéséről nem gondoskodott, sem pedig az Ausztriához való gazdasági viszonyok érdemét el nem

intézte. E munkát külön törvényekre, egyezményekre vagy rendeletekre bízta. Mind e tekintetekben azonban alapelveket sem állapított meg. Például sem a gazdasági kiegyezés alapelveit, sem a véderő rendszerének irányát meg nem határozta. Ez ügyek alapelveinek és részleteinek megállapítását egyaránt későbbi külön szabályozásnak tartotta fenn. Célja nem az intézmények mi módon való felállításának elrendelése volt, nem a sereg és a külképviselőt tényleges szervezése, hanem csak tisztázása az Ausztria és Magyarország közötti jogviszonynak, ama jogok meghatározása, a melyek a két állam tényezőit azokban az ügyekben illetik meg, a melyek a két állam érdekeit egyaránt érintik. Ezen ügyekben azonban már nemcsak alapelveket fektetett le, hanem mindent részletesen akart megállapítani. A közös ügyek jogi természetét, Ausztriának és Magyarországnak azokra való befolyását, kezelésük módját, a korona és az országgyűlés jogkörét stb. alapelveiben és részleteiben azzal a szándékkal oldotta meg, hogy a monarchia létét érdeklő eme nagy kérdések végleg elintéztessenek, úgy hogy a napirendről lekerüljenek és ne váljanak az időről-időre rendszeresen megújuló viták tárgyaivá. Semmi sem állott távolabb a törvényhozás inteniójától, mint hogy ezen kérdésekben csak alapelvek kitűzésére szorítkozzék. Egyik főcélja éppen az volt, hogy e kérdések végleges megállapításával megszerezze a nemzetnek a közjogi béke áldását. Az alapelveket már a *pragmatica sanctio* állapította meg. A kiegyezés célja volt ez alapelvek részletes szabályozása és alkalmazása az új időkhöz.

A mivel a kiegyezési törvény foglalkozott, azt teljesen tisztába is hozta. Az általános jogviszonyokat és ezek részleteit egyaránt szabályozta. Nemcsak kereteket

állított föl, azzal a szándékkal, hogy azok később betöltsenek, hanem részleteiben is befejezett munkát teremtett. E részletek megváltoztatása éppen úgy változtatása a kiegyezésnek, mint az elvek változtatása. E módosítások jelentősége különböző lehet, a változtatás tényét azonban akkor sem lehet tagadni, midőn csupán a részletekről van szó.

A kiegyezés részleteinek szabályozása azonban nem volt mindenben a kiegyezés alapelvének jogi következménye. Az alapelvet különböző úton és módon is lehetett volna érvényre juttatni. Azt a módot, a melyhez a kiegyezés folyamodott, azért választották, mert az akkori kor irányadó tényezőinek szemében éppen az látszott a leghelyesebbnek, a legczélszerűbbnek. A mint akkor más eszközökhöz folyamodhattak volna, a nélkül, hogy a kiegyezés alapeszméi módosultak volna, megváltoztathatók a részletek ma is az alap veszélyeztetése nélkül. így pl. ismeretes tény, hogy a magyar többség kebelében sokáig vitatott volt az a kérdés, hogy a delegatiók közös ülést tartsanak-e, vagy sem? Mindkét mód megfért volna a fölállítandó rendszer sarkalatos elveivel. Nem jogi tekintetek, hanem az ezek keretén belől szabadon mérlegelhető czélszerűségi okok döntöttek a kérdésben. Ez okok változhatnak és ehhez képest változhatik a megoldás módja is, a nélkül, hogy maga a rendszer sérelmet szenvedne.

Ha ma eltöröltetnének a delegatio közös ülései, lehetne-e tagadni, hogy megváltozott a kiegyezés? Bizonyára nem. De módosítaná-e ezen reform a kiegyezés alapelveit? Nem.

Hasonló ehhez az, a mi a nemzeti párt programmjának megvalósulásakor történnék. Midőn a katonai oktatás ügyét különválasztja a sereg belső szervezetétől,

szükíti, megváltoztatja azt a jogkört, a melyet a kiegyezés a királyra ruházott. Igaz ugyan, hogy ez esetben nem világosan kifejezett jogszabály módosulna, hanem csak oly szabály, mely a kiegyezésnek a törvényhozástól adott magyarázatából következik. E különbség gyakorlatilag csak abban nyilvánulhatna, hogy a változtatás a törvénynek az eddigtől eltérő magyarázata útján történhetnék meg, a mi azonban lényegében egyre megy és csak a formalitás kérdése. E magyarázathoz is a törvényhozás minden tényezőjének hozzájárulása volna szükséges, s helyesen csakis Ausztria megegyezésével volna keresztülvihető.

A kiegyezés szerint a katonai oktatás azon ügyek közé való, a melyek a véderő belszervezetéhez és így a király intézkedése alá tartoznak. Minden ettől eltérő magyarázat megváltoztatná a kiegyezésnek ezen részletes rendelkezését, a sereg közösségének elvét azonban nem bántaná. Az oktatás ügyének a törvényhozás útján való szabályozása az 1867-diki törvény tartalmát új értelmezéssel módosítaná, a sereg közösségét azonban nem érintené, mert elképzelhetni sereget, a mely közös, a melynek nevelő intézetei azonban, függetlenekké tétetvén a seregtől magától, más jogi jelleget nyernének és így nem volnának közösek. A kiegyezés szempontjából tehát nem lehet oly absolut jogi akadályt találni, a mely a nemzeti párt concret javaslatai elfogadásának útjában állana. A kérdés csak a körül foroghat, célszerűek-e azok és növelik-e a harmóniát a közös intézmények és a magyar nemzet között, erősítik-e véderönket? Indokolásuk jogi részének téves, sőt veszélyes volta sem igazolja következményeik visszautasítását. Ha e pontok önmagukban véve helyesek, el kell azokat fogadnunk, más indokolással, nem mint a kiegyezés jogi következnie-

nyeit, hanem mint a kiegyezés részleteinek javítását. A kérdés tehát az, helyes és hasznos volna-e, ha a többség magáévá tenné a nemzeti párt programjának egyes pontjait? Az ajánlott új forma a kiegyezés részleteinek javítása volna-e? Ebben látom az egész kérdés lényegét. A mi igazán hasznára van az országnak és a véderőnek is, ahhoz jogunk is van, azt megvalósíthatjuk, azt meg is kell valósítanunk. Az előbb-utóbb érvényesülni is fog.

II. FEJEZET.

A NEMZETI PÁRT PROGRAMMJA A CZÉLSZERŰSÉG SZEMPONTJÁBÓL.

Az elnevezéseket illetőleg már kifejeztem nézetemet.

Az udvartartás kérdésével csak röviden akarok foglalkozni.

Miként kifejtettem, föltétlen jogunk van hozzá, hogy, eltérve a kiegyezés megalkotóinak fölfogásától, a magyar udvartartás ügyét törvény útján szervezzük. Ennek czélszerű voltáról azonban nem győződhettem meg. Azt hiszem, hogy a teljesen elkülönített vagy részleges magyar udvartartásnak tényleges hatása közéletünk tényezőire, még pedig hasznos és káros hatása egyaránt, csak harmadrendű fontosságú, s nem olyan, hogy a kérdés azon szempont ellen döntessék el, a mely az udvartartás belső ügyét királyunk teljesen szabad akaratának rendeli alá.

Az inconuenienciákat, a melyek a mai rendezés mellett ő felségének közjogi functiói alkalmával támadtak, ő felségének 1893-ban kibocsátott legfelsőbb rendelete lehetetlenné tette. A többi kérdés megoldására nézve meg nem forog fönn oly ok, hogy szükségessé válnék királyunk legközvetlenebb ügyének, személyes környezetének országos szabályozása. A döntő motívum most is, mint 1867-ben, ő felségének, a királynak kényelme, sza-

badsága és állásának fénye. E szempontokból ítélendő meg az udvartartás; helyes és logikus tehát, ha ezen céljainak megfelelően szervezzük. Államjogi és politikai szempontból csak arra vetek súlyt, hogy a király környezete túl ne lépjen azon a hatáskörön, a mely megilleti, szóval arra, hogy ne avatkozzék be a politikába,

Különbén is, a mennyiben a külön magyar udvartartás felállításának tényleg hatása lenne, ez, úgy hiszem, egészen más irányban nyilvánulna, mint a minőt épp azok kívánhatnak, kik a dolgot erőltetik. Ha hatása lenne, ez legfeljebb abban nyilatkoznék, hogy aristokrátiánk egy része oly szellemben fejlődnék, a melynek a legkevésbé kuruczaink örülhetnének; továbbá abban, hogy az udvartartásnak kívánatos politikai neutralitása nehezebben lenne biztosítható, mint a mai rendszer mellett.

De bármiként legyen, ez a kérdés egymaga politikai pártok között komoly válaszfalat nem képezhet. A nemzeti élet mélyét nem érinti és ezért nem is foglalkozom vele hosszasan. Mellesleg még csak azt akarom megjegyezni, hogy nem egy külföldi fejedelem, a ki a magyar irányzattól félti a monarchiát, ha ismerné viszonyainkat és tudná, hogy itt a legradicálisabb ellenzék is azon buzgólkodik, hogy a királyi méltóságot mentől ragyogóbbá tegye és hogy az udvartartás fényének növelésére kész volna még több pénzt is megszavazni, mint a mennyit tőle kérnek: megirigyelhetné királyunkat és nem kívánhatna mást, mint azt, hogy vajha saját országa népei, a kik minden garast sajnálnak, a melyet olyanra kell fordítaniok, a mit ők fölösleges luxusnak tartanak, s a kik fukarkodva számítgatják az udvartartás költségének összegét, utánoznák Bocskaynak és Rákóczynek oly alaposan félreismert fáját, a mely tényleg a legmo-

narchikusabb egész Európában. A Mária Terézia-féle irányzat, ha valaha újra lábra kapna Bécsben, hatalmas szövetségesre találna népünknek részben loyaltásból, részben azonban hiúságból is eredő pompaszeretetében. Ha egyáltalában lenne valami hatása az udvartartás megmagyarosításának, inkább az említett irányzatot mozdítaná elő, s nem szülné azt az eredményt, a melyet tőle várnak.

A nemzeti párt programjának főpontja a sereg belső ügyeire vonatkozik. Ez egyetlen lényeges alkotó eleme.

Legfőbb kifogásom nem e kívánságnak érdemleges tartalma ellene irányul, hanem az ellen, hogy az a párt-programnak olyan sarkalatos tétele, hogy teljesülése nélkül a párt érvényesülni nem kíván. Legfőbb ellenvetésem nem önmaga ellen a reform ellen van, hanem a mód ellen, a melylyel azt meg akarják valósítani.

A katonai oktatás ügyének új szabályozása, mint kimutattam, csak a kiegyezési törvénynek az eddigőtől eltérő magyarázata útján történhetnék meg. Ez pedig csak Ausztria hozzájárulásával lehetséges. A kiegyezés megváltoztatása vagy magyarázása politikailag helyesen, úgy hogy ne vezessen a két állam közti kötelék végleges megbontásához, hanem, hogy azt továbbra is fönnt lehessen tartani, csak a két fél megegyezésével képzelhető. Az egyik félnek egyoldalú határozatával történő változás, a törvény betűjét véve kiinduló pontul, föltétlenül érvényes törvény alkotásához vezethetne ugyan, de az országtól elvállalt kötelezettségnek durva megsértése volna. Joga van a magyar törvényhozásnak bármely intézményünket módosítani; az ország más hatalomnak alávetve nem lévén, egyoldalúlag is megszüntetheti minden szerződésileg vállalt nemzetközi kötelezettségét. Min-

den ilyen kötelezettség az ország polgárait csak annyiban terheli, a mennyiben törvény ezt megrendeli. Mihelyt e sanctio elesik, elesik a belföldön a kötelezettségnek jogi érvénye is. A souverainitás lényege abban van, hogy az állam akarata a maga jogainak legfelsőbb forrása. A mi ez akarattal ellenkezik, semmis.

Ezen az alapon a külfölddel szemben nincs jogtalanság, nincs méltánytalanság, a melyet állam el ne követhetne. Nincs nemzetközi szerződés és kötelezettség, a melyet magára, saját állampolgáira nézve teljes érvénnyel meg ne szüntethetne.

Magyarországnak is megvan ez a joga, a melynek eredete az, hogy a nemzetközi jog terén minden jogtalanság szabad. Magyarországnak is módjában van az ország polgáira nézve érvényes törvények útján nemzetközi kötelezettségeit megsérteni. E móddal azonban helyesen, saját kára nélkül nem élhet. Joga van hozzá, hogy a közös ügyeket egyoldalúlag megváltoztassa, de nem cselekednék okosan, méltányosan, sőt a jogérzület megsértése nélkül, ha e lehetőséggel élni is akarna.

A közös intézmények két államnak vannak alávetve, két állam pénzén és áldozataival állítottak és tartatnak fenn. Helyesen épp oly kevéssé rendelkezhetik a maga kezére egyikük ezen közös intézményekről, mint a magánjog terén önállólag nem rendelkezhetik valamely közösen vett birtok fölött ennek egyik tulajdonosa a másik tudta és beleegyezése nélkül. A különbség csak abban van, hogy az egyik esetben a jog birói védelem alatt áll, a másik esetben pedig csak a jóhízemőség védpajzsa alatt.

Persze, elképzelhetni a politikai életben viszonyokat, a melyek az állam létérdekeit annyira sértik és a status quo föntartását oly annyira lehetetlenné teszik, hogy,

ha az okvetetlenül szükséges reformra nézve szövetséges társunkkal megegyezésre jutni nem bírnánk, az önföntartás kötelessége reánkényszeríthetne arra is, hogy akarat szabadságunkat tényleg gyakoroljuk. Ilyen gyászos viszonyok között azonban csak a közös intézmények megszüntetésére lehetne gondolni. Föntartani azokat csak úgy lehet, ha a föntartás módozataira, az intézmények vezetésére nézve egyetértésre jut a két állam. Közös megegyezés nélkül ugyan még az osztozás, a végleges lebonyolítás sem képzelhető békés úton; de ez valahogy, habár erőszakosan, megtörténhetik így is; gyakorlati lehetetlenség legalább nincs benne. A közös intézmények élete, fejlődése azonban teljesen lehetetlen, gyakorlati képtelenség, ha ellentétes parancsokat osztogat a két jogosított fél, ha képtessé válik, hogy kinek utasítása legyen irányadó, ha megszűnik az egymás iránti bizalom és annak a biztos tudata, hogy a saját áldozata árán föntartott szerveknek nem fog az ő világos akaratával ellenkező alak adatni, vagy föladat juttatni.

Hogyan volna elképzelhető, hogy a sereg és a diplomácia költségeinek reánk eső terheit pénzben és emberben békességesen viseljük, ha ezen intézmények szervezete akár csak részben is akaratunk ellenére volna módosítható? Hogyan várhatnók e lemondást Ausztriától?

Ha nekik nem szabad nélkülünk vagy éppen ellenünk a közös ügyeken csak egy betűt is változtatni; ha sem méltóságunk, sem létérdekeink nem engedik meg, hogy ilyesmit eltűrjünk, s ha reá válaszunk csak az lehetne, hogy bármely egyoldalú intézkedés bennünket minden kötelezettség alól fölold: hogyan engedhetnék meg mi magunknak ilyetén eljárást? A paritás alapján lehetetlenség az egyenlőtlen mérték alkalmazása.

Ezen elv következményébe ütközik bele a nemzeti

párt programja. Ha a párt magát az elvet nem is tagadja, nem tiszteli a belőle levonható következtetéseket.

Ezen elv következménye azon politikai nagy szabály, hogy a pártok, a melyek a kiegyezést fönn akarják tartani, ne tegyék az 1867: XII. t.-cikknek és az ennek alapján létrejött közös intézményeknek esetleg kívánatossá váló módosítását politikai pártprogramjuk olyan sarkalatos tételévé, a melyet érvényesülésükkor azonnal foganatosítaniuk is kell.

Nem jelenti ez az elv azt, hogy ilyen kérdéseket az 1867-diki alapon álló pártok programjukba föl se vegyenek. Csak azt jelenti, hogy ne tegyék azokat politikai rendszerüknek olyan alkotó elemeivé, a melyeknek érvényesítése a párt becsületbeli kötelességévé válik, úgy hogy nélküle tisztességgel a kormányban részt sem vehet. Csak azt jelenti, hogy az ilyen természetű követelések teljesítése ne képezze a párt érvényesülésének sine qua nonját. Nincs ellentétben e szabály követelményeivel, ha valamely párt a nemzeti pártéval tartalmilag megegyező programot tűz ki, ha az eszmét az országban terjeszti és előnyeit propagálja, s ha elvállalja azt a kötelezettséget, hogy az esetre, ha részt venne a kormányban, programja érvényesítésére fog törekedni és rajta lesz, hogy megnyerje annak számára Ausztria irányadó tényezőit is. Ha csak ennyit ígér, ha csak ennyire engagirozza magát, nem vét a főttebbi szabály ellen. Hibát csak akkor követ el, ha ennél tovább megy, ha politikai becsületét egyszer s mindenkorra a tőle kívánt ilyennemű reformoknak tényleges megvalósításához köti, ha a kormány alakítását és a kormányon való maradását állandóan és előre e föltételhez fűzi.

Ezen eljárását nagy hibának tartom, mert a közös ügyek irányában követendő politikáját elválaszthatatlanul

a belpolitikai constellatiókhoz fűzve, azon eredményt idézheti elő, hogy a közös ügyekre vonatkozó kívánásait nem akkor hozza napirendre, a mikor a két államban egyaránt megvannak a kedvező elintézés összes előfeltételei, a mikor valószínű, hogy a két fél a legkönnyebben juthat megegyezésre, a mikor a közös megállapodással a két félnek igaz megalégedését a legbiztosabban érhetni el, szóval, a mikor a concret kérdések szerencsés megoldására nézve nálunk is, Ausztriában is, a legnagyobb a valószínűség. Hanem napirendre hozza akkor, a mikor e kérdésektől teljesen idegen, tisztán belpolitikai motívumok kívánatossá tehetik valamely egyén vagy párt érvényesülését, a mikor esetleg a közigazgatási politika fordulója vagy az egyházpolitika kívánatossá teheti, hogy új emberek álljanak a kormány rúdjához. Így lehetővé válik, hogy e kérdések éppen a leginopportunosabb perczen, midőn elő sincsenek készítve, midőn közmegegyezésre vezető megoldásuk lehetetlen, tolatnak az előtérbe, a mi pedig nagy bajokat okozhat.

E kérdések erélyes megindítása és napirendre tűzése a nélkül, hogy azonnal meg is oldatnának, nagyon alkalmas a szövetségesek egymáshoz való viszonyának elmérgcsilésére. Veszélyes állapotokat idézhet elő, ha közös elhatározástól függő kérdések nem akkor vettetnek föl, a mikor könnyű szerrel lehető megoldásuk ezt igazoltta teheti, a mikor a helyzet a két államban egyaránt kedvez a mindkét felet kielégítő egyezés létrejöttének, hanem akkor, a mikor ezen ügyektől teljesen idegen érdekek, tisztán belügyi szempontok juttatnak véletlenül bizonyos egyéneket vagy bizonyos pártot az előtérbe. Rossz időben megindítva, e kérdések mindenkorra elromolhatnak. Beléjük vegyülhet a nemzeti hiúság és ezzel úgy összeku-

szálódhatik a fonal, hogy többé ki nem bonyolítható. Ha e kívánságok a szomszéd állam viszonyaitól teljesen független politikai eseményeknél fogva, valamely pártnak a belügyek terén kivívott parlamenti győzelme, vagy valamely államférfiú érvényesülése következtében kerülnének a fölszínre és azonnal megoldandó acut kérdések alakjában tűzetenék napirendre: egy-egy önmagában ártatlan követelés is magára öltheti a külerőszak látszatát, s így népszerűtlenné, lehetetlenné válhatik, a mi máskülönben aránylag könnyű szerrel volna keresztülvihető. Állandó kapcsolatban levő államok mindig féltékenyek egymásra. Ha az egyik ország belügyi vezetésének változásából kategorikus imperativusokként támadnak ilyen kérdések, s ezekkel szemben a másik országnak azonnal állást kell foglalnia, reájuk azonnal igennel vagy nemmel kell felelnie, a mi alkalmatlan perczben megzavarhatja az ő belpolitikai élete nyugalmit és egyensúlyát: akkor oly ódium tapadhat e kérdésekhez és oly ódium súlyosodhatik az azokat fölvetett társnemzetre is, mely nemcsak e kérdések kedvező megoldását, hanem a két állam későbbi együttes működését is megronthatja.

Hatványozódik ez az eredmény, hatványozódnak a bennünket közösen érdeklő ügyeknek inopportunos időben való fölvetésével járó károk, ha e kérdések a választások nagyító hatása után mint kész pártprogramm, mint nemzeti ultimátumok állíttatnak föl; ha a párt^ programmban foglalt ilyen Ígéreteknek a maguk teljességében, minden részletökkel együtt való beváltása a helyzeten uralkodó egyének vagy pártok politikai integritásának előfeltételét képezi, ha párt- és esetleg kabinetkérdéssé válik. Ilyen alakban fölvetve, e kérdések igen könnyen a közös élet kríziséhez vezethetnek. Oda fejlődhetnek a dolgok, hogy vagy a magyar kormánynak kell

megbuknia Ausztria miatt, vagy Ausztria kormányának Magyarország miatt; hogy a parlamenti helyzet a két országban, a melyeknek egymástól való függetlensége mindegyiküknek fő érdeke és harmonikus együttélésüknek egyik előfeltétele, úgy összekuszálódik, hogy csak erőszakos válság, az ország belérdekeitől, a politikai pártviszonyoktól nem követelt válság, fölülről előidézett válság képes az egymással ellentétbe jött két akarat között az egyetértést helyreállítani. Kívánatos-e ez? Pedig a dolognak ilyen lefolyása nem pusztán lehetőség, nem az elképzelhetők közül önkényesen kiválasztott eset, hanem a legvalószínűbb. Nem tekintve a követelés érdemére, a legvalószínűbb eset az, hogy az így fölvetett kérdésekben megegyezés nem fog létrejönni, mert máimaga az a tény, hogy a magyar nemzet nevében ultimátumokkal lépnek föl, hogy nemzeti vívmányoknak szőröstől-bőröstől való lenyelését kívánják a másik féltől, hogy elentétben az ilyen transactióknál szokásos eljárással, minden alkut kizáró oly propositiókkal állanak elő, a melyeknek föltétlen elfogadásához van kötve a parlamenti helyzeten uralkodó egyének politikai hitele, ye tény maga e követelések ellen irányítaná Ausztria közhangulatát.

Hogy mily fokúak lennének aztán az összeütközésnek romboló hatásai, ez a concret viszonyoktól függne, attól, hogy milyen erős lenne a közhangulat nálunk a követelések mellett, Ausztriában azok ellen, s hogy mennyire dominálnák a politikai helyzetet, a közvéleményt azon elemek, melyek a mozgalom élén állanak. Egyet azonban e részben is előre lehet tudni, azt, hogy az összeütközésnek mindenesetre meglesz az a hatása, hogy a követeléseknek nagyobb súlyt fog adni, mint a milyen nyomatékúak azok belső értéküknél fogva. Nagy

dolog az, ha egyszer valamely önmagában népszerű követelést a kormány és a többség vezérei fölkarolnak, s ha az mint a nemzet kívánsága lép föl. Ha idegen befolyás akadályozza meg érvényesülését, még ha e befolyás a jogos határok között marad is, e tényben oly sértő él van, hogy hatása alatt a leghiggadtabb ember is könnyen elveszti önuralmát. Ekkor már nemcsak a concret kérdéstről van szó, hanem a nemzet befolyásának győzelméről. Ki az, ki ne kívánná ennek diadalát? Ki az, ki a kudarczot elő merné segíteni? Ezért kell megrostálni az ügyet, mielőtt a nemzet ügyévé avatjuk. Ha egyszer egy ilyen természetű kérdés föl van vetve és megoldásának bizonyos módozatát magáévá tette a többség, nehéz a visszalépés. Ember legyen a talpán, ki aztán a kevesebbrel is beéri, ki a követelés teljesülése nélkül kormányra vállalkozik.

Mihelyt pedig az egyezés Ausztriával önmagától létre nem jön, bizonyosak lehetünk benne, hogy azon álláspontunk, mely a status quo megváltoztatását czélozza, a két állam összeütközéséből nem fog diadalmasan kikerülni. A döntés ilyenkor a király kezében van, ő felsége pedig nem dönthetne mellettünk.

Azon politikai maximának, a melyet fönntebb fölállítottam és a mely szerint azon ügyekben, a melyekben a törvény értelménél fogva csak közös egyetértéssel járhatunk el, a meglevő állapot megváltoztatása helyesen nem képezheti a pártok programjainak azon részét, a melynek keresztülvitelére föltétlen kötelezettséget vállalnak, e maximának megfelel, ennek mintegy a teljebb szentesítést adja meg és politikai célját még az esetre is biztosítja, ha maga az elv megszegetnék, a fejedelem magatartásának egyik főszabálya, mondhatnám a fejedelem alkotmányos kötelessége. Ez abban áll, hogy

ha a jogarának alávetett államok között olyan természetű conflictus támad, a melyben az egyik a közös ügyek törvényes állapotához ragaszkodik, a másik ennek módosítását czélozza, föltétlenül és mindenesetre azon állam mellett döntsön és azon kormánynak adjon igazat, azt tartsa meg a hatalomban, mely a status quo-t védi.

Ez az elv a fejedelemnek azon erkölcsi kötelességéből ered, hogy a szövetkezett államok mindegyikét megvédje a másiktól való kényszer ellen. Következménye ez a fejedelem azon legfőbb hivatásának, a melynél fogva ő az őre a szövetkezett társországok üdvös együttes működésének, egymással való békés megférésének. Ezen hivatásnak a fejedelem csak úgy tehet eleget, ha sohasem nyújt segédkezet ahhoz, hogy az egyik állam akarata a másikra rákényszeríttessék; ha arról gondoskodik, hogy a törvényes állapot megváltoztatása ne akképpen jöjjön létre, hogy az egyik állam akarata azon hatalomnak segítségével tukmáltassék reá a másikra, a melyet a fejedelem alkotmányyszerűleg mindegyikük felett gyakorol, hanem, hogy kényszerítő beavatkozása nélkül, a két államnak szabad megegyezésével történjék csak módosítás. Hogy ez az elv megtámadhatatlan, hogy uralma a monarchia zavartalan fönmaradásának egyik fő biztosítéka, világossá válik, ha meggondoljuk, hogy milyen hatással volna a magyar nemzetre az oly eljárás, mely a kiegyezésnek Ausztriában kívánt változtatását a magyar kormányra gyakorolt nyomás, esetleg az ellenálló kabinet elbocsátása és új választások elrendelése útján. szóval a királyi praerogatívák erélyes használatával akarná keresztülvinni. Nem ingatná-e meg egy ilyen kísérlet azon alapokat, a melyeken a két állam együttes működése nyugszik? Nem adna-e oly erőt a centrifugális

irányzatnak, a melyet aztán ellensúlyozni alig lehetne? Nem ütne-e az ilyen beavatkozás a nemzet lelki világán alig begyógyítható mély sebeket?

Főleg nekünk magyaroknak kell ahhoz ragaszkodnunk, hogy az ilyen beavatkozástól való tartózkodás legyen a királyi paerogatívák gyakorlásánál a vezérlő szempont, s hogy oly megcsontosodott traditióvá váljék, mely a dynastia magatartását későbbi időkre nézve is szabályozza. Nem csak azért, mert függetlenségünkre oly nagyon féltékenyek vagyunk, hanem azért is, mert nagyobb annak a veszélynek a valószínűsége, hogy Ausztriában fognak a kiegyezés módosítását és fejlesztését célzó oly követeléseket támasztani, a melyekkel a dynastia meg tudna békülni, mint nálunk. A kiegyezés fejlesztésének kísérlete inkább várható a Lajtántúlról, mint tőlünk, s így a föntebbi elv minden valószínűség szerint hamarabb fog minket védeni Ausztria ellen, mint Ausztriát ellenünk.

Ezen állítást a közelmúlt története igazolja. A különbség a magyar és az osztrák felfogás között már kezdetben azon fogadásban nyilvánult, a melyben a kiegyezés művet a két parlament részesítette. Azok, a kik nálunk a kiegyezést védték, a művet olyannak tekintették, a melyben megvan a véglegességnek azon mértéke, a melylyel törvény vagy alkotmány általában bírhat. Céljuk volt Ausztriához való viszonyukat állandó jogi alapokra fektetni. A kiegyezésről szóló törvényt nem azért fogadták el, mert már alkotásakor módosítására számítottak, mert fönmaradt javításának reménye, hanem azért, mert azt akkori alakjában az ország fejlődésének kielégítő alapjául tartották. Szemökben nem kedvező kiinduló pont volt az, hanem teljes megoldás. Ha fejlődésről beszéltek, e kifejezést mindig csak magára az

országra alkalmazták, az ország erejének fejlődésére gondoltak, nem pedig a törvény fejlesztésének szükségére, vagy legfőljebb úgy értették e kifejezést, hogy ha reményök és hitök ellenére idővel a törvény némi részleteiben rosznak bizonyulna, ez reparálható lesz, minthogy a törvényhozás kezét nem kötötték meg.

Ezzel ellentétben Ausztriában a kiegyezés híveinek legnagyobb része egyenesen azon remény kifejezésével fogadta azt el, hogy fogyatkozásai mentől hamarabb ki fognak belőle küszöböltetni. A többség csak azért nyugodott bele a törvénynek eléje terjesztett alakjába, mert erre nézve már létrejött a király és a magyar országgyűlés között az egyezség, s a Magyarországgal való kibékülést másképp már nem vélték biztosíthatni. A kényszerhelyzetnek engedtek, de azon reményök kijelentésével, hogy már a közel jövőben be fog következni a törvénynek tőlük szükségesnek nyilvánított megváltoztatása. Az ő szemökben a kiegyezés csak kedvező kiinduló pont volt az államjogi viszonyok további fejlesztésére, de semmiképp sem végleges megoldás.

Politikai céljuk már a kiegyezés megkötésekor annak későbbi reformálása volt. Számtalan szónok beszédével bizonyíthatnám be, hogy ez volt az uralkodó fölfogás. De elégséges egy példa. Elég arra emlékeztetnem, hogy az urak házában Schmerling azon nyilatkozatára, hogy csak azon reményben szavazza meg a delegationalis törvényt, «hogy belőle idővel birodalmi képviselő fog kifejlődni, mely a császári birodalom valamennyi részét összefoglalja», maga Beust azon választ adta, hogy aa kormány is teljesen osztozik azon meggyőződésben, hogy a törvényből idővel valami jó fejlődhetik és fog fejlődni, s ez bizonyosan annál hamarabb fog bekövetkezni, ha az új műhöz, akármilyen nehéznek és aggó-

dalmát keltőnek mutatkozzék is, bátor szívvel, nem pedig a balsiker félelmével fognak hozzá».

A bizalmatlanság és aggodalom hangja vonul végig az akkori nagyérdekű vitán. A vigaszt a törvény kényszerű elfogadásáért ők már akkor is megváltoztatása valószínűségében, a vissza- vagy átfejlesztés lehetőségének reményében találták. Nálunk, ellenkezőleg, a vita alaphangja a megelégedés volt, a bizalom a törvény áldásos hatása, a törvény jósága iránt.

Az új rendszernek e különböző fogadása már egymaga megvilágítja az eltérési azon politika között, a melyet nálunk és Ausztriában a kiegyezés tárgyában vittek. Ausztriában a kiegyezésben oly valamit láttak, a mi Bécsnek, Ausztriának 350 éves fölényét teszi tönkre, s ha az okosabbak mégis elfogadták, ezt csak azért tették, mert belátták, hogy a régi rendszert már nem lehet többé föntartani. De nem természetes-e, hogy összes reményüket abba helyezték, hogy az új intézmények fejlesztésével vissza fogják maguknak szerezni régi súlyukat? Nem érhető-e, hogy törekvésük a kiegyezésnek ilyen szellemben való re formálása volt? Mi a kiegyezésben azon törvényt láttuk, a mely 350 év óta veszélyeztetett alkotmányunkat, hatalmunkat volt hivatva nekünk visszaadni és biztosítani. Nem természetes-e, hogy mi jogaink e palládiumát sértetlenül akartuk föntartani, hogy módosítását nem követeltük, hogy inkább féltettük az elért eredményt, mint a mennyi jót fejlesztéstől várhattunk?

Tényleg ezen különböző fölfogásnak megfelelőleg alakult a kiegyezés után a helyzet. Alig pár évvel megkötése után már nagy veszély fenyegette Ausztria részéről. A Hohenwart-kabinet programjának megvalósítása nagy lépés lett volna a kiegyezésnek foederalistikus

irányban való fejlesztése felé. Ha sikertelen maradt a kísérlet, ezt első sorban annak köszönhetjük, hogy midőn a magyar kormány ellenzése azt mutatta, hogy e program kivitele nálunk parlamenti krízishez vezetne, a fejedelem azon szabály szerint járt el, a melyet fön-
tebb kifejtettem. Magyarországon ellenben a többség semmi kísérletet nem tett a kiegyezés módosítására. Minden irányban a legmelegebben védte azt a mai napig. Ausztriában, igaz, Hohenwart óta új próbát nem tettek. De a ki ismeri az odavaló viszonyokat; a ki figyel a hangra, a melyen a kiegyezést ott még ma is védik és azt összehasonlítja azzal, a melyen róla itt mi beszélünk; a ki ügyel azon befolyásra, a melyre a Laj-
tán túl éppen azon elemek tettek szert, a melyeknek az 1867-diki törvény szála a szemükben: az nem fog meg-
czáfolni, midőn azt állítom, hogy hamarabb fogunk mi onnan eredő új támadással szemben állani, mint az osztrák politikusok Magyarországból kiinduló ilyenmő
tendentiákkal.

Megengedem azonban, hogy arra, a ki ma nálunk a kiegyezés keretén belől valamely reformot tényleg ke-
resztül akar vinni, nincs hatása azon érvnek, hogy sze-
rencse, ha a királyi paerogatívák e reform diadalát Ausztria ellentállásával szemben meg fogják akadályozni.
még pedig szerencse annál fogva, mert ha ma ezt az irányt segítenék győzelemre, holnap talán az osztrák
követelések teljesülését mozdítanák elő. Ha azonban az, a ki nálunk ily reformot keresztül akar vinni, meggon-
dolja, hogy egyrészt nagyobb kárral járna Magyarországra nézve a kiegyezésnek olynemő fejlesztése, a minőt Ausz-
tria centralistái vagy foederalistái készítenek elő, mint a mennyi hasznót ő önmaga is a kiegyezés keretén belől
indítványozott vívmányaitól várhat; ha továbbá meg-

gondolja, hogy nagyobb annak a valószínűsége, hogy a fejedelem inkább érez majd rokonszenvet azon követelések iránt, a melyeket Ausztriában támasztanak, mint azok iránt, a melyek nálunk fogamzottak meg: akkor talán ennek az érvnek ő reá is lesz hatása. De áll-e az, a mit mondtam?

Az első állítás megvilágításául csak azt kérdem, nem föltétlenül igaz-e, hogy pl. a nemzeti párt programjának megvalósítása, bármilyen nagy hasznot várjon is attól valaki, annyit még sem használna nekünk, mint a mennyit árthatna, ha csorba esnék a paritás elvén? Nem kénytelen-e mindenki elismerni, hogy kisebb baj a mai állapot a katonai oktatás reformja nélkül, mint a milyen volna a kiegyezés olyan változtatása, mely a dualismust foederalismussá fejleszti? A második állítás igazolása pedig abban van, hogy míg Magyarországon a kiegyezésnek úgy ellenfelei, mint reformerei mindig a véderőt teszik radicalis vagy mérsékeltebb szellemű kísérleteik tárgyává, addig osztrák ellenlábasaik a delegatio összeállításában és hatáskörében keresik az alkotmány gyöngé pontját, s ezen intézménynek radicalis vagy mérsékeltebb átalakítását kívánják, még pedig a monarchiát összekötő kapcsok erősítése útján. Ezen két irányzat közül, fontolóra véve a dynastia traditióit és azon érdeket, a mely első sorban van gondozására bízva, melyik számíthat inkább a dynastia elnézésére, melyikkel alkudnék meg szívesebben? E kérdésre talán fölösleges is válaszolnom.

De bármint legyen ez, akár igaz. akár nem igaz azon fölfogásom, hogy a király befolyásának a status quo mellett való gyakorlása főleg nekünk van érdekünkben és in the long run nekünk válnék hasznunkra: az, hogy a fejedelem, a kinek kötelessége egyenlő mértékkel mérni, a kinek egyik országát sem szabad a másik aka-

rátának erőszakos eszközökkel alávetni akarni, ilyen esetben minden valószínűség szerint a mai állapot föntartása mellett emelné fel döntő súlyú szavát, azt hiszem, kétségbevonhatatlan. Szava a mérleg serpenyőjét végleg a mi kárunkra billentené le. E szerint egyoldalú kívánságok erőszakolásának megkísérlésével magunkat biztos kudarcznak tennők ki. Előre tudhatjuk, hogy összeütközés esetében nem a mi akaratunk, hanem Ausztria akarata fog érvényesülni. Ennek a tudatában nyílt szemmel szabad-e nekimenni a falnak? Az eredményt ismerve, szabad-e előidézni a vereséget? Kétségtelen, hogy nem szabad, és ennél fogva kétségtelen, hogy nem helyes a közös ügyek módosításának kívánságát pártprogrammok integráns részévé tenni.

A nemzeti párt pedig ezt tette. Ebben látom, a célszerűség szempontjából tekintve az ügyet, fő hibáját. Abban, hogy a katonai oktatás reformját olyan követeléssé emelte, a melynek teljesülése nélkül a párt nem érvényesülhet, a kormányzat vitelében résztvenni nem akar.

Apponyi a maga programjának fő alkotó elemeivé tévén oly követeléseket, a melyek Ausztria hozzájárulása nélkül meg nem valósíthatók, csak úgy juthat kormányra, ha e követelések elfogadásának lehetősége megvan Ausztriában is. Mivel pedig ennek nincs meg az előfeltétele; mivel előre látható, hogy egy magyar katonai akadémia fölállítása a közös intézmények keretén belül nem érhető el; mivel Ausztriában csak a császári jogok erélyes gyakorlása juttathatná érvényre a nemzeti párt követeléseit, ettől azonban fejedelmünk alkotmányos kötelességeinél fogva tartózkodni kénytelen: Apponyi önmaga zárta ki magát az uralomból.

Azt mondják gyakran: Hiába, olyanok a viszonyaink,

hogy valamely programmnak a legkisebb hazafias tartalma is elégséges arra, hogy az embert kormányképtelenné tegye. A dolog nem így van. Ki csudálkozhatnak azon, hogy, ha pl. Angliában akadna párt, a mely azt mondaná, hogy programja alapja, a mely nélkül a párt nem érvényesülhet, egy Németországgal kötendő meghatározott tartalmú szerződés: e párt mindaddig, míg a német kormány ily szerződés megkötésére hajlandónak nem nyilatkozik, kormányképtelen volna? Nincs természetesebb ennél. Nem a program hazafias tartalma gátolja annak érvényesülését, hanem az a körülmény, hogy külföldi tényezők hozzájárulását tételezi föl, hogy a kormányra jutást a saját országától független tényezőkkel való megegyezéshez köti.

Kizárólag csak ez az akadály állott eddig Apponyinak az útjában. Nem a király személyes előitélete, nem is egyéni nézete a követelések belső tartalmáról tartóztatta vissza mindeddig attól, hogy a kormány alakításába a nemzeti pártot is belevonja. Tisztán és kizárólag csak az, hogy kötelességeivel ellentétben levőnek gondolta, hogy parlamenti kényszer nélkül azokhoz forduljon, a kiknek kormányra jutása már önmagában nyomás Ausztriára, a kikkel együtt oly programmot kellene elfogadnia, a melyet neki mint császárnak Ausztriában keresztül kellene erőszakolnia. Tehette-e ezt? A fentebbiek alapján világos, hogy nem. Sőt, ha mai programja alapján többségre jutna a nemzeti párt, akkor ugyan megtehetné a fejedelem a kísérletet, hogy *egyezséget* hozzon létre a két kormány között; de ha ez nem sikerülne és a nemzeti párt ezután is ragaszkodnék programja érvényesítéséhez, akkor kénytelen volna a magyar álláspont ellen dönteni és ezzel nálunk krízist előidézni. Ezt tudva, kérdezem, helyesen cselekednék-e,

ha kényszer nélkül a kisebbségben levő párthoz fordulna és ennek kormányra juttatásával programját is napirendre tűzné, hogy aztán mihamarabb új krízist provócáljon, olyan krízist, a melynek romboló hatásaira már rámutattam?

A nemzeti pártnak ez a hibája meg is boszulta magát. De, sajnós, nemcsak a nemzeti párton magán. hanem a nemzetén is.

Nézetem szerint bizonyos, hogy a nemzet és a parlamenti rendszer csak nyerne vele, ha ama párt úgy alakítaná helyzetét, hogy nagyobb rázkódás és nagyobb válság nélkül juthatna kormányra. A szabadelvű párt ma oly monopóliumot gyakorol, a mely nem egészséges. Baj, ha minden elkövetett hiba ellenére — pedig melyik párt képes harmincz évig hibák nélkül kormányozni — ugyanazok uralkodnak. Mindig és mindenütt abnormális állapot, ha nagy actiók befejezése után is, a melyeknek elkerülhetetlen következményeképpen sok ódium halmozódik össze, s ha annak ellenére, hogy ilyen hosszú idő alatt gyakran elkerülhetetlenül szükséges a kormányzat irányának némi módosulása, mégis ugyanazon elemek maradnak a nemzet vezetői. Az ellenzék az érvényrejutás lehetetlenségének érzete, az ebből támadó keserősége, felelősségének hiánya és a benne mindinkább kifejlődő irigység és gyűlölet decomponálja. A többség megszokja az örökös kormányzást, nem bír róla lemondani, természetes jogának tekinti az egyeduralmat, s így könnyen czél válik abból, a mi helyesen csak eszköz lehet. Az ellentétek a polgárháború éleségére emlékeztetnek. Az objectivitas kihal. A parlamenti rendszer egymást ellensúlyozni képes, egymást fölváltó pártok létén alapul. Mihelyt a váltógazdaság ki van belőle zárva, e rendszer nem működhetik helyesen.

E bajok napról-napra fokozódnak. Menekülés ebből az állapotból csak egy van: az ok eltávolítása. A helyzetben csak az segíthetne, ha a nemzeti párt programját oly irányban módosítaná, hogy kormányra jutását és kormányon maradását nem kötné ultimátuma azonnal való érvényesülésének föltételéhez, s ha így függetlenné tenné a magyar politikai életet Ausztria politikai viszonyaitól.

De teheti-e ezt? Ha a föntebbiekben egyetérténék, föltétlenül megtehetné, sőt erkölcsi kötelessége volna az elkövetett hibát jóvátenni. Ha azonban e pontra nézve a nemzeti párt vezető férfiai nem volnának capacitálhatók; ha nem jutnának azon meggyőződésre, hogy a katonai oktatás reformjának ily módon való követelése az országra nézve káros politika, s hogy magának e reformnak esélyei is javulnának, ha e követelések nem tűzetenék ki a párt érvényesülése előfeltételül, hanem az alkudozások talajára tereltetenék át, s így hosszabb időn át folytatott kísérletezésnek, többszörös megbeszélésnek válhatnának tárgyaivá: akkor persze le kell tenni a helyzet javulása reményéről.

De mert erősen meg vagyok győződve fölfogásom helyességéről, nem hihetem, hogy az előbb-utóbb valamilyen módon ne érvényesüljön. Ez eshetőség további fejtegetése azonban eltérítene tárgyamtól és azért folytatom okoskodásomat.

Azt kell már most vizsgálnom, hogy a katonai oktatás megmagyarosításának, ha tényleg bekövetkeznék, milyen volna a hatása? Eddig csak a móddal foglalkoztam, a melyen azt követelték. Most, ezt mellőzve, azt kell kutatni, vajjon a kívánt reform önmagában véve hasznos lenne-e?

Azon politikai gondolat, a mely a nemzeti pártot

vezeti, hogy a ki a kiegyezést népszerűvé akarja tenni és meg akarja szilárdítani, annak minden erejét meg kell feszítenie, hogy a törvénynek minden tetszetős és hasznos következménye tényleg meg is valósuljon, sőt, hogy életbe lépjen mindaz is, a mi, ha nem is következménye a kiegyezésnek, vele megfér és alkalmas arra, hogy a nép érzését a közös intézményekkel megbarátkoztassa: e gondolat, mondom, oly alapigazság, a melyet én is vallok, a mely az én nézetem szerint is a helyes politikának egyedül lehető kiinduló pontja.

Az is helyes politikai belátás eredménye, hogy e politikai föladat súlypontját abban keresik, hogy a sereg szellemét hozzák közelebb a nemzet szívéhez.

A gyakorlati cél tehát, a mely a nemzeti párt szeme előtt lebeg, csakugyan nagyfontosságú, föltétlenül helyes, nagy áldozatra érdemes. A király, a monarchia, Magyarország szempontjából egyaránt szükséges e cél elérése. Mindnyájunkra nézve nagy jótétemény mindaz, a mi egyrészt a sereg szellemét a nemzet szívéhez közelebb viszi, másrészt mindaz, a mi a nemzetet kielégítve, a sereg iránt érzett rokonszenvét fokozza, a mi a nemzet és a sereg között a solidaritást erősíti. Azt sem lehet kétségbe vonni, hogy ez irányban még sok a kívánni való, s ennél fogva a nemzeti párt törekvéseinek időszerűségét sem lehet tagadni.

A kérdés tehát csak az lehet, mily mértékben idézné elő a kívánatos eredményt a katonai oktatás megmagyarosítása azon concret alakban, a melybe a nemzeti párt e kívánalmát öntötte?

Hogy e kérdés erőszakolása, parlamenti kényszer útján való keresztülforcírozása a célt önmagában csak veszélyeztetné, hogy egy élő organismusba ennek kívánása ellenére beléerőszakolt valamely új alkotó rész

a harmóniát csak zavarhatná, világos. A kérdés tehát csak az, hogy vajjon kényszer nélkül életbe léptetve, hasznára válnék-e e reform a magyar elemnek a seregben, igen vagy nem? Egyedül ez a kérdés az irányadó. Ehhez képest kell a katonai oktatás ügyében állást foglalnunk. A konkrét javaslatok formulálásánál óvakodni kell azon irányzattól, a mely csak abból indul ki, hogy a mi magyaros, az jó is. Nem mindaz, a mi a nemzeti érzületnek hízeleg és ezt kielégíteni látszik, valódi vívmánya a magyar érdekeknek. Az, hogy valamely reform annál fogva jó, mert nemzeti a színezete és mert a nemzetet ideiglenesen kielégítve, neki hízelegve, szívét közelebb viszi a sereghez, rövidlátó politika. A megelégedés múltékonny, ha nem következik reá az állapotok állandó javulása. A nemzeti vívmányokkal ideig-óráig megnyugtatót közvélemény csakhamar új vívmányt fog követelni, mert a meglevőt már kicsinyelni fogja. Minden új vívmány követelését ugyanazzal az okkal igazolhatni, s ha ez az ok elegendő ma, elegendő lesz az újabb vívmány igazolására is. Ez alapon aztán nincs többé megállapodás. Mihelyt mindazt követeljük, a mi tetszetős és a nemzetnek örömet szerezne, még pedig követeljük pusztán ezen hatásánál fogva, akkor követeléseink fokról-fokra növekedni fognak, míg végre eljutunk a külön sereghez.

A kritérium tehát, a melynek segítségével e kívánásokat megállapíthatjuk, csak az lehet, fog-e a magyar elem helyzete a seregben és fog-e a sereg szelleme állandóan javulni a kívánt reformok életbeléptetése esetében, s fog-e ennek következtében a nemzet rokonszenve a sereg iránt valóban és állandóan erősödni?

Tagadhatatlan, hogy a sereg szelleméhez az oktatás útján lehet a legbiztosabban hozzáférközni. Tagadhatat-

lan, hogy annak egyik előfeltétele, hogy a sereg mindenben alkalmazkodjék új jogi állapotainkhoz, a nevelés helyes iránya. A nemzeti párt reformgondolatának alapeszméje tehát correct. De e célzt a magyar tannyelvű oktatással biztosabban el lehet-e érni, mint más eszközök segítségével?

Ha csak azt nézzük, hogy az intézetekből kikerülő tisztjelöltek szelleme minő lesz, akkor, persze, ismét kétségtelen, hogy a magyar tannyelv mellett inkább valószínű a kedvező eredmény, mint máskülönben. De nem csak ezen egy szempontból kell kiindulnunk, ha igaz eredményt, ha komoly hasznot akarunk. Nem csak az a földadat, hogy magyar szellemű tisztjei is legyenek a seregnek, hanem, hogy e tiszték a seregben teljesen érvényesüljenek is. Arra is kell figyelünk, hogy biztosítva legyen az ezen iskolákból kikerült elemek boldogulása a seregben, hogy ők semminemű hátrányban ne részesüljenek azokkal szemben, a kik más iskolákban nevelődtek. E nélkül megeshetik, hogy az új helyzet rosszabb lesz az eddiginél. Ha nem akképp illesztjük bele a magyar elemet a seregbe, hogy érvényesülése egészen biztos legyen, csak új sérelmeket támasztunk, új gyúanyagot halmozunk össze. Másrészt nekünk, kik a sereg közösségét és egységét fönn akarjuk tartani, arról is kell gondoskodnunk, hogy a magyar elemnek nagyobb számmal való beözönlése ne oly alakban történjék, mely az egységet veszélyezteti. Különben, e két szempont kölcsönös összefüggésben van egymással. A seregben a magyar elem csak akkor fog érvényesülni, ha nem látnak benne veszélyt a sereg egységére nézve; viszont pedig, ha a magyar intelligentia az új intézet ellenére nem bírna a seregben boldogulni, nagy kárt szenvedne az országban ez egység érdeke és alig lehetne azt fon-

tartani. Ez is bizonyítja a kérdés kényes voltát. A hibás beillesztés egyaránt árthat a magyarság érdekének a seregben és a sereg egységének. A kérdés helyes megoldása ellenben minden tényezőnek javára válnék.

De vájjon a cél elérésére helyes eszköz-e a magyar tannyelvű iskola? A magyar elem érvényesülése szempontjából kétségtelennek tartom, hogy egyrészt mentől kisebb az eltérés az alapítandó új iskolákban szerezhető műveltség és qualificatio és azon műveltség és qualificatio között, a melyre a már meglevő iskolákban tehetni szert, másrészt mentől kevesebb aggodalmat kelthetnek a sereg vezető köreiben az esetleg fölállítandó új intézetek, s ezeknek mentől bensőbb, organikusabb az összefüggésük a sereggel, annál valószínűbbé válik, hogy az új intézetekben nevelt magyar intelligencia érvényesülni is fog.

Az új rendszer szerint fölállítandó intézetekben nevelt egyének a legjobb esetben is húsz-harmincz évig oly tisztek alatt fognak alárendelt állásokban maradni, a kik mind más rendszernek köszönik képzettségüket, s egészen természetesen bizonyos bizalmatlansággal, bizonyos féltékenységgel fognak az övéktől eltérő módon nevelt nemzedékre tekinteni. Bizalmukhoz, szívókhöz közelebb áll majd az ifjúságnak azon része, a melynek műveltsége és qualificatiója az övékkel azonos alapú. Ez utóbbiaknak nyilvánvaló előnyük lesz az előbbiekkal szemben. Mentől nagyobb, külsőleg mentől föltünőbb lesz közöttük az eltérés, az új intézet jellege mentől inkább felel majd meg külön eredetének, mentől jobban különbözik a többi intézettől, annál nagyobb lesz a hátrány. E szempontból tehát már maga a tannyelv különböző volta nagy kárára lesz a magyar elemnek. Annak szemében, a ki maga is német tannyelvű oktatásban

részesült, nagy fölénye lesz a hasonló intézetben nevelt egyénnek a fölött, a ki magyar tannyelvű iskolából kerül ki. E szempontból tekintve a dolgot, nagy hátrány lenne az is, ha az alapítandó új intézetek ellenőrzését nem a közös hadügyminiszter és a közös hatóságok gyakorolnák, hanem esetleg a honvédelmi miniszter és a honvédparancsnokságok, vagy ha éppen polgári felügyelet alatt állanának. Hogyan lehetne arra számítani, hogy az így szerzett műveltséget a meglevő intézetekben nevelt katonák egyenértékűnek tartásuk az övékkel?

Mentől különbözőbb a tanítás, a melyben a tisztiek a különféle intézetekben részesülnek, annál nagyobb lesz e reform iránt az aggodalom és annál több akadályra fognak későbbi pályájukon az új intézetek neveltjei találni. Az eltérést az oktatás nyelvében, az intézetek jogi természetében, a felügyelet gyakorlásában, a tisztikar egységének fölbontásához vezető első lépésnek tekintenek. Az új intézetek tanítványjaiban a sereg kettéválasztásának előhírnökeit látnák. Javukra fog ez válni? Nem idézné-e elő a külön műveltségi alap, mely a magyar elemnek a seregben adatnék, ez elem iszolálását és haladása megakadását? Ezt kétségtelennek tartom.

A magyar elem érdeke határozottan az, hogy az eltérés a nevelésben a lehető legkisebb legyen, s hogy qualiificatiója lehetőleg ugyanaz legyen, mint a többi elemé. E nélkül carriéréjében fog hátramaradást szenvedni. Ha tehát a magyar szellem megóvható, előnyösebb, ha a magyar elem ugyanolyan intézetekben nevelődik, mint a többi. Eltérő tannyelv, eltérő tanrendszer és tanerők oly hátrányos tényezők, hogy a minimumra reducálандók. Csak annyiban kell ezeknek helvt adni, a mennyiben a magyar szellem ébrentartása ezt szükségessé teszi.

A másik szempont, a melyre ügyelni kell, az egység érdeke. Ellenkezik-e ezzel a magyar tannyelvű és külön magyar jellegű tiszti intézet? Absolut választ nem lehet reá adni. Minden azon múlik, hogy mit rejt magában a cím, hogy tényleg milyen lesz az oktatás; az intézet elnevezése mellékes. Ha azon tiszték, kik az új intézetből kikerülnek, nyelvismeretük, képzettségük dolgában, szellemök tekintetében külön statust fognak alkotni, akkor a tisztikar egységét komoly veszély fogja fenyegetni. A szolgálat azonossága a sereg minden részében, a szaktekintetektől követelt qualificationának teljes azonossága az egész vonalon, valamint az összetartozás és egység érzetének kívánatos volta szilárd határokat jelölnek ki a szellemben, a műveltségben, a tudásban megengedhető különbségeknek. Az eltérésnek ezen korlátokon túlmennie nem szabad. Ha ezen kereteken túlmenne, ennek az lenne a következése, hogy a sereg egységét egyaránt veszélyeztető alternatívával állanánk szemben. Vagy az eddigi qualificationiótól eltérő képesítést szerzett tiszteket kellene háttérbe szorítani, vagy érvényesülésüket azzal kellene biztosítani, hogy e kettős, ez egymásétól eltérő képesítéshez alkalmaznák a szolgálatot, azaz különféle képp szerveznék azt a Lajtán túl és innen. A nálunk nevelt tiszték csak itt, az Ausztriában neveltek csak ott lennének alkalmazhatók. Megszűnnék az esprit de corps egysége és ezzel megtörtént volna a sereg kettéválasztásának első lépése. Ha azonban az intézetek közötti eltérés tiszteletben tartja a kiképzés azon elemeit, a melyeknek egyenlő volta föltétlenül szükséges, akkor nem veszélyezteti az összetartozást. Ha az eltérés az egységtől megszabott korlátok között marad, akkor nem fogja előidézni a tisztikar kettéválasztását. A tannyelv magyar volta pedig egymaga még nem gátolja meg a neve-

lésnek a többi intézethez való ezen alkalmazkodását. főleg ha az intézet elnevezését nem veszik szigorúan, s ha ez nem akadályozza meg azt, hogy tényleg túlnyomóan a német legyen a tannyelv.

A jelenlegi szolgálati viszonyok föntartásának és általában a szolgálati egységnek egyik legszükségesebb kelléke, hogy a tisztikar ismerje a német nyelvet. Azt minden tisztnek tudnia kell. Még pedig nemcsak abban a mértékben, a melyben ez a parancsszavak megértéséhez szükséges, hanem annyira kell tudnia, hogy minden bonyolultabb instructiót megérthessen és hogy minden gondolatát világosan kifejezhesse. A magyar elem érdeke kívánatos, hogy a német nyelvet még ezen a mértéken túl is ismerje. Hogy a Generalstab-ban, hogy a felsőbb iskolákban és állásokban ne legyen nehézsége, kívánatos, hogy tökéletesen hibátlanul írjon és beszéljen németül. Már pedig a német nyelv ismeretének ezen fokáig magyar tannyelvű iskolában tisztán csak a német nyelv tanítása útján nem lehet eljutni. Sajnos, az új nemzedék nálunk már alig tud németül. Évről-évre fogy azoknak a száma, a kik németül csak félig-meddig is beszélhetnek. Az ez idő szerint átlag található előképzettségnek e fogyatozása mellett tehát csak úgy van remény ahhoz, hogy a magyar értelmiséghez tartozó ifjak a kellő mértékben fogják a német nyelvet elsajátítani, ha az új intézetekben a tannyelv a tárgyak túlnyomó részénél, talán az összes katonai szaktárgyaknál, a német marad.

A katonai intézetekben tehát a német nyelvű oktatásnak kell elsőséget adni a magyar fölött, mert, az értelmiség átlagát véve, a dolog úgy áll, hogy a németet meg kell tanulni, a magyarnál pedig csak azt kell elérni, hogy el ne felejthessék.

A katonai intézetek vezérlő szempontja: a véderő érdeke. E szempontból pedig fontosabb, hogy növen-
dékeik a szolgálati nyelvet, az összekötő közös nyelvet ismerjék, mint hogy magyarul tudjanak. Az elsőség ezért joggal a német nyelvet illeti meg.

E felsőbb tekintet előtt a magyar nyelvnek föltét-
lenül meg kell hajolnia. Ez érdekhez kell alkalmazkodnia az intézet magyar jellegének. Az intézet lehet magyar tannyelvű czímére nézve, tényleg azonban érdekünk azt követeli, hogy túlnyomólag német tannyelvű legyen.

Mi következik mindebből a nemzeti párttól sürgetett magyar tannyelvű intézetekre nézve?

Egyrészt az, hogy minden olyan különbség a tanít-
ásban, minden olyan eltérés, a mely nem szükséges azon nagy czél biztosítására, hogy a magyar értelmiség a seregben a neki való állást a nélkül foglalhassa el, hogy nemzeti lényegéből, magyar nemzeti szelleméből kivet-
közzék, káros hatással van ez elem jövő befolyására; másrészt következik belőle az, hogy a magyar tannyelv tényleges uralma szintén káros, s hogy mindezeknél fogva hasznosabb és így kívánatosabb volna, ha a magyar elem nem külön jellegű, külön jogi eredetű, külön tan-
nyelvű intézetekben nevelődnek, hanem ha a katonai intézetekben a lehetőségig föntartanak a külső egyenlő-
séget. Minden megkülönböztetés, a mely nem elkerül-
hetetlen, káros. Ha lehet a magyar nemzeti önérték zománczát a seregben így is megóvni, előnyt kell adni minden más föltött a többi intézetekkel egyenlő alapon levő tanintézeteknek.

Azzal kell tehát tisztába jönni, vájjon a magyar nemzeti egyéniségnek a sereg és a magyar nemzet érde-
kében levő érvényesülése elérhető-e külön magyar jellegű tanintézetek nélkül?

A kitűzött gyakorlati czélt a közös intézetekben a német tannyelv mellett is el lehet érni. Reális érdekeink azt kívánják, hogy a magyar az eddiginél nagyobb számmal lépjen katonai szolgálatba és hogy, a mi megint az első követelménynek az előfeltétele, a seregbe lépő egyének magyarok maradhassanak abban az értelemben, hogy hazafiságukat, nemzeti büszkeségüket ne kelljen eldugniok, letagadniok, hogy ne legyen érzelmi ellentét az értelmiség azon része között, mely a legfőbb hadúr ruháját viseli és a között, mely polgári pályákon marad. E nélkül sohasem fog a nemzet közérzületévé válni az a tudat, hogy a közös sereg igazán a miénk, hogy hús a mi húsunkból, vér a mi vérünkéből. E nélkül a sereg a nemzet szemében nehezen megvédhető mesterséges alkotás lesz, a melynek gyökerei a népelet mélyéig hatolni nem bírnak. E nélkül a sereg magyar tagjaitól nem várhatni azt az odaadó buzgalmat, a mely csak a király és a haza iránt érzett kötelesség teljesítésének tudatából eredhet; e nélkül nem lesz meg a magyar származású tisztikar tagjai között a harmónia, mert ily viszonyok mellett a tartalékban levő és a tetteges szolgálatban levő tiszt között áthidalhatatlan ellentét van; végül, e nélkül a magyar elem nagyobb részvételére sem számíthatni, mert ki fogja fiát aggodalom nélkül a katonai hivatásnak szentelni, ha attól kell tartania, hogy a mire ő a legbüszkébb, hazafiságára, arra fia talán kicsinylőleg fog lenézni?

Ennyit pedig elérhetni német nyelvű közös intézetek mellett is. Nem a tannyelv a döntő, hanem a tanítás szelleme és azok a befolyások, a melyek később a szolgálatnál érvényesülnek.

A mely követelés ezen túlmegy, mint pl. a tannyelv magyarsága, az a főntebbi gyakorlati célokkal már nem

igazolható. Ennek érzete vezette a nemzeti pártot, midőn, nem szólva a jogi indokokról, a melyekkel már foglalkoztam, ebbeli követelését a kultúra érdekeire alapította. Azt mondja Apponyi, a nemzeti kultúra integritásán esett sérelem, ha az intelligentia egy része idegen műveltségben neveltetik.

Bizonyos, hogy szép volna és előnyös is volna reánk nézve, ha a magyar állampolgárok mind és minden intézetben magyar kultúrában részesülnének. De közoktatási politikánknak általában nem ez a vezérlő elve, s tekintettel a nemzetiségekre, a melyeket erőszakosan megmagyarosítani nem akarunk, nem is lehetne az. S ha közoktatásunk rendszere nem ezen az elven alapul, miért állítjuk ezt föl a katonai oktatás terén mint sérthetlent, mint egyedül helyest? Azt mondják, mert az állam állítja föl ez intézeteket. A társadalom a tan szabadságnál, a nemzetiségi törvéynél fogva nem magyar tannyelvű intézeteket is állíthat föl; de az állam, a melynek magyar jellege minden kétségen kívül való, ezt nem teheti. Az államnyelv fogalmával ütköznék össze az ellenkező eljárás. Megengedem, hogy ebben volna igazság, ha helyes lenne az okoskodás kiinduló pontja; de abban van a tévedés, hogy ez iskolákat nem a magyar állam szervezi és fizeti, hanem a magyar és az osztrák állam együtt, már pedig azok a követelések, a melyek a magyar állam szervei irányában támaszthatók, a közös szervekre nem illenek. A közös intézetek minőségére nézve a két állam belviszonyaiból föltétlenül és egyedül kötelező szabályokat nem lehet levonni, mert ez az azonosságot e szervezetek részei között teljesen kizárná.

Azt mondhatják, hogy ha ez így van, nem az következik belőle, hogy az iskolák maradjanak németek,

hanem hogy szűnjenek meg közösek lenni. A föltétlenül érvényesítendő elv a nemzeti közoktatás integritása. Ha ennek útjában van a közösség, gondoskodjunk önmagunk magyar intézetek föllállításáról. Miért? Hol van az megírva, hogy a magyar műveltség egyeduradalmának minden téren föltétlenül kell érvényesülnie? A magam részéről semmiféle hangzatos elvnek, semmi ilyen elméleti szabálynak nem adok elsőséget a nemzet jól fölfogott érdekei fölt. Csak akkor fogadom el az ily abszolút tételt, ha alkalmazása nem árt, nem árt nekünk magyaroknak. A fon forgó esetben pedig ártana. Ha a magyar államnak kötelessége volna annak a biztosítása, hogy minden polgára kizárólag magyar műveltségben neveltessék, arról is kellene gondoskodnia, hogy minden intézménye kizárólag magyar kultúrán alapuljon, azaz arról, hogy a sereg is teljesen megmagyarosíttassék. Ha ezt nem teszi, pedig a nemzeti párt sem akarja ezt. akkor az állam kötelessége, hogy megadja azoknak, kik katonai pályára készülnek, a lehetőséget, hogy maguknak a későbbi boldogulás minden előföltételét megszerezhessek. Tehát nemcsak a közös intézetekben, hanem a magyar államtól föllállított katonai intézetekben is, ha volnának ilyenek, a fösúlyt a német nyelvre kell fektetni. Ezen reális érdeken semmiféle abstractióból levont nagy igazságok, semmiféle doctrinarismus kedvéért, semmiféle nemzeti látszatért nem szabad magunkat túlténnünk. A seregben a nemzeti kultúra integritásának meg kell hajolnia a nemzet védelmi érdekeinek integritása előtt.

Nem akarom azonban azt állítani, hogy nem képez nemzeti érdeket, hogy értelmiségünk azon része is, a melynek nem tulajdonképpen hivatása, a nemzeti kultúra előmozdításában közreműködni, a melynek nem hi-

vatása a magyar művelődést fejleszteni, hanem föladata e kultúrát és az államot megvédeni, a melynél tehát a kulturális tekintetek háttérbe szorulnak; mondom, nem akarom azt állítani, hogy nem volna kívánatos, hogy az értelmiségnek ezen része is a nemzeti szellemen kívül a nemzeti nyelvet is a magáénak mondja, hogy a nemzeti kultúrától el ne idegenedjék. Nem állítom ezt már azért sem, mert sokan e férfiak közül katonáskodásuk befejeztével hasznos munkát végezhetnek az országban és a nemzeti kultúra terjesztőivé válhatnak. Csak azt állítom, hogy ezen további tekintetek is eleget lehet tenni a nélkül, hogy azt az első sorba helyeznök, a nélkül, hogy midőn arról van szó, hogy valakit valamely pályára képesítsünk, a fősúlyt arra kellene fektetni, hogy mi lesz belőle, midőn e pályától búcsút vesz.

E szükségnek meg lehetne felelni azon kereten belől is, mely a katonai érdekeket megóvjá, a nélkül, hogy a tannyelvet magyarrá tegyük. Ehhez csak az kell, hogy a tisztképző intézetekben alkalom adassék arra, hogy a magyar megmaradjon anyanyelve gyakorlatában, azaz hogy ott a magyar nyelvet tanítsák, esetleg egyes tantárgyakat magyarul adjanak elő.

Ez megfér a német tannyelv praedominans voltával és a szolgálati érdekeknek is hasznukra válnék. A magyar nyelv ismerése a seregben ennek fontos érdekét képezi, s a német nyelvet kivéve fontosabb a monarchiában használatban levő bármely más nyelv ismereténél.

Fontosabb a magyar nyelv a többi nemzetiség nyelvénél, mert a seregnek a magyar hatóságokkal való levelezéséről szóló törvény és rendelet ez ismeretet föltételezi; mert a legénységen kívül a magyarországi összes tartalékos tisztekkel való érintkezésnél nagy előny-

nyel jár; mert a közös véderővel együtt működő legnagyobb, legerősebb seregek ez a szolgálati nyelve, s mert a magyar az egyetlen nyelv, a melynek a monarchiában megvan az államnyelvi minősége. Még ha mindez nem is volna így, már maga az az általános érdek is, hogy a különböző ezred-nyelvek alapos ismerete lehetővé váljék, kívánatosá teszi, hogy a katonai intézetek tagjainak módjukban legyen a magyar nyelv elsajátítása. Ennek biztosításával pedig eleget lehetne tenni a főntebbi kulturális érdeknek is. Ezzel meg lehetne felelni azon követelménynek, a melyet a nemzeti nyelv szempontjából közoktatásunk irányában támaszthatni. A magyar közoktatásügyi politikának másutt sem elve, hogy minden magyar állampolgár a magyar nyelv tanulására reászoríttassék, hanem az állami kötelessége csak odáig terjed, hogy mindenki számára lehetővé tegye az állam nyelvének elsajátítását. Midőn ezt a közös szolgálat terén is biztosítja, kötelességének megfelelt. Itt többet követelni, mint a mennyit maguktól az ország külön intézeteitől követelünk, méltánytalan dolog.

De a legerősebb ok a magyar tannyelvű katonai intézetek fölállítására ellen azon hatásban van, a melyet a reform Ausztriában és a nem magyar tannyelvű iskolákban minden valószínűség szerint elő fogna idézni.

A magyar tannyelv uralmát oly concessiók árán lennének kénytelenek megvásárolni, a melyet az meg nem ér. Kénytelenek lennének az Ausztriában oly annyira elmérgesedett nyelvkérdést belevinni a seregbe. Véderőnkől babyloni tornyot csinálnánk.

A katonai oktatásnak törvényerejű megmagyarosítása két módon történhetik. Két jogi lehetőség között választhatunk. Mindegyik azon eredményhez vezetne, hogy a nem-magyar intézetek megszűnének németek lenni,

hogy előbb-utóbb az osztrák nemzetiségi viszonyoknak válnának tükrévé.

Az egyik lehetőség az, hogy a delegációk mondják ki, hogy akár egy Magyarországon fölállítandó katonai akadémia, akár az eddig létező akadémiának és reáltanodáknak egy része magyarrá tétessék. Ez a megoldás a kevésbé radicalis. Nem szüntetné meg azon kapcsolatot, mely a katonai intézeteket jelenleg a sereghez fűzi. Azok közösek és a közös hadügyminiszter ellenőrzése alatt állók maradnának. Mi csak a quótászerű költségeiket fizetnők, úgy mint eddig. Hogy azonban e határozat kötelező erejű legyen, hozzá kellene járulnia ahhoz a két delegációnak, az osztráknak és a magyarnak.

Elképzelhető-e, hogy az osztrákok e reformot elfogadják, hogy a magyarokká váló intézetek költségeinek 70%-át fizessék?

Mi volna az ellenérték, a melyet nekik ezért nyújthatnánk?

Idealista ábránd arra számítani, hogy szomszédaink be fogják látni e változás objectív hasznát és hogy ennél fogva fogják azt minden közvetlen előny nélkül is megszavazni.

Ilyen változásra csakis ellenérték fejében fognak reáállani. Ellenértéket pedig csak Ausztria nem-német nemzetiségeinek nyújthatnánk. A német elem e reformmal csak veszíthet. Ha tehát ő uralkodik a delegációban, vele megegyezésre nem juthatunk. Csak a németek ellenére, a szlávokkal való megalkuvás alapján lehetne a magyar tannyelvet az osztrák delegációban elfogadtatni. Ennek az ára a nem-magyar katonai oktatás szlavizálása volna.

A német nyelv uralma a Lajtán túl ma már megszünt. A közös intézményekben csak azért képes magát

főntartani, mert azokban mi is készek vagyunk supremáciáját elismerni, holott más nyelvnek ilyen előjogot nem adhatnánk, a minél fogva ott a német nyelv az egyetlen lehető összekötő kapocs. A mely mértékben az nálunk kiszoríthatnék, ugyanazon mértékben lenne a Lajtán túl is veszélyeztetve.

De mondhatják, mit bánjuk ezt mi, a német nyelv nekünk semmi. Éppenséggel nem így van. A német nyelvnek a közös intézményekben való fölénye a szláv nyelvek fölött elsőrangú magyar érdek, olyan, hogy biztosításáért még a magyar nyelv érvényesüléséből is kész vagyok áldozni. Ha a között van választásunk, hogy a közös intézmények terén együtt érvényesüljön-e a magyar és a szláv nyelv a német rovására, vagy pedig, hogy a német a másik két nyelv hátrányára megtartsa-e eddigi elsőségét, föltétlenül az utóbbi módozatot választom. S ebben nem rokon- vagy ellenszenv vezet, hanem nemzetünk érdeke. Az első érdek, a melyből a föntebbi következtetést levonom, a véderő java, a mely éppen ezért a mi javunk is.

A mi seregünknek hasznos, a magyar nemzetre nézve is jó, mert szabadságának, területi épségének, becsületének védvárát erősíti. A seregnek pedig nagy és komoly kárára volna, ha benne az összekötő, a szolgálati nyelv ismerete háttérbe szorulna, ha az osztrák nemzetiségek idiomáinak végtelen zűrzavara a seregbe is behatolna. A gyors és pontos összeműködést nagy mértékben megnehezítené, ha csehnek, szlovénnek, olasznak, oláhnak, németnek és lengyelnek a nélkül kellene egymással érintkezniük, hogy közös nyelven beszélhetnének. Kölcsönös megértés nélkül nincs pontos összeműködés, e nélkül pedig nincs siker.

A második tekintet, mely a német nyelv elsőségét a

közös katonai tanintézetekben kívánatossá teszi, nemzetiségi viszonyainkban van. A német nyelv uralma a seregben nem veszélyes reánk nézve. A germanisatio réme ma már üres fenyegetés. Igaz, e fenyegetésnek még nagy a varázsereje a magyar ember kedélyére; izgató hatása azonban nem a jelen állapotok megfigyeléséből, hanem a multak emlékeiből ered. Gyakran előforduló tünet a népek életében, hogy bizonyos veszélyek, elmúltuk után is, még sokáig nem szűnnek meg reájuk ijesztő hatást gyakorolni. Az idegrendszer sokáig nem bír szabadulni azon nyomás emlékétől, a mely alatt valamikor erősen megrázkódott. Önkénytelenül izgalom fogja el, mihelyt ismét emlegetik előtte. Veszély, a mely sokszor és sokáig érte az embereket, ijedelmet támaszt és izgalmat szül még akkor is, a mikor a teljesen megváltozott körülményeknél fogva már nincs ok tőle tartani. Így volt pl. Anglia a katolikus vallással. Sokáig szabadságát, sőt nemzeti önállóságát is féltette a katholicismus terjedésétől. Midőn aztán már rég elmúlt az Ármádia kora, midőn rég elmúlt az az idő, a mikor a katholicismus seregeket tudott mozgósítani és birodalmakat elsöpörni, midőn Kóma falai között már nem volt többé hódító erő, midőn Anglia szabadsága és protestantismusa már legyőzhetetlenek voltak: még akkor is csodás varázshatással volt a katolikus reactio ijesztő emléke a brit kedélyére. A «no papery cry» olyan erős visszhangra talált még e században is az angol kedélyében, a minőt a reális viszonyok már nem igazolhattak, a mely csak utóérezése lehetett az idegrendszer egykori megrázkódásának.

Egészen így vagyunk mi a germanisatióval. A múltban nem egy veszélyes támadást intéztek ellenünk a germanisatio érdekében. Ámbár egészében véve a múlt-

ban sem a faji beolvadás a miénknél nagyobb erejű németiségbe volt a fő veszély, a mely bennünket fenyegetett; ámbár a múltban is inkább az absolutismus ellenszenvé az alkotmány ellen, a német, olasz és szláv nemzetközi elemekből összetoborzott császári sereg túlereje, s a dynastikus, nem pedig német nemzeti érdekek túltengése a politikában voltak a bennünket fenyegetett állandóbb veszély okai; de azért szemben állotunk nem egyszer az erőszakos németesítés komoly kísérletével is. Abban az időben a császár, noha mindig nemzetközi állása volt reá nézve az irányadó, a germán világ élén volt; ő volt az első német ember. Abban az időben nagy német nyers erő állott a dynastia mögött, ellenben Ausztriának nem-német elemei elszunynyadtak, nemzeti öntudatukat elveszítették. Ausztria teljesen német jellegű volt. Akkor tehát nagy német actio lehető volt. Megvolt reá az ok és megvolt hozzá az erő. Most azonban mindez megváltozott.

Ma már a Habsburgok nem képviselik Európában a germán eszmét. A Hohenzollernek vették át e szerepet. A német nyelv nemcsak reánk nézve szűnt meg veszélyes lenni, hanem a Lajtán túl azon állását sem tudja megtartani, a mely megilleti, a melyet még 1867-ben elfoglalt, s a mely az akkor inaugurált politikai rendszer egyik előfeltétele volt. Napról-napra talajt veszít a nem-magyar tartományokban is. A szlávok terjeszkedésének nem képes ellentállani. A német elem nemcsak a parlamentben veszítette el egykor uralkodó állását, hanem elveszíti a vidéken is, az életben is. Ily körülmények között hogyan képzelhető el, hogy minket veszélyeztessen? Midőn ott, a hol még csak pár évvel ezelőtt is a nagybefolyású burokratia teljesen hatalmában volt, a hol nagy és jogos traditiók szólnak mellette, a hol ő

volt az állam alkotó eleme, ma már a pusztá létért kell küzdenie, még pedig gyakran igen csekély eredménnyel: hogyan veszélyeztesse akkor a mi nemzetiségünket? Nálunk kis töredéket képez, a melynek sohasem volt expansiv ereje, hódító önérzete, államalkotó képessége, s a Lajtán túlról jövő erőszak volt az egyetlen eszköze; ma azonban ott, mint látjuk, fölösleges erő ellenünk használható propagandára nincs többé. A németnek egyáltalában nincs assimiláló képessége. A garmatok története mutatja, hogy a leghamarabban a német veszíti el nemzeti sajátosságait, a leghamarabban a német alkalmazkodik a bennszülöttekhez. Az osztrák-német meg, a főtörzstől elszakadt emez ág, éppenséggel nem képes a hódításra. Lesújtó szegénységi bizonyítvány volna reánk nézve, ha nemzetiségünket az osztrák-németek volnának képesek veszélyeztetni.

Sem társadalmi beolvasztástól, sem állami erővel történő germanisálástól nincs többé miért tartanunk. Egyáltalában a magyar nemzetiség és kultúra ma már semmi faj által sem absorbeálható. Ettől tartani lehetett, midőn nálunk még a latin nyelv uralkodott, midőn a nemzeti öntudat kifejlesztve még nem volt, midőn kultúránk még oly gyöngé növény volt, hogy a legkisebb zord idő is elfagyaszthatta; ma azonban ezen a veszélyen túl vagyunk. Nemzetiségünket vérfürdőben elfojthatni, politikai szerencsétlenségek megfoszthatnak bennünket államiságunktól, országunk egysége tönkre' mehet; de nemzetiségünk assimilálás útján többé meg nem semmisülhet. A német nyelv ismerete ennél fogva ma már nem veszély reánk nézve. A germanisálástól ma már nincs miért tartanunk. Ha mégis félnek tőle, ez semmi más, mint utóregzése azon aggodalomnak, a melyet egykor II. József és Bach kísérletei keltettek. Ez

a nemzet idegrendszerének izgékonyaságából ered, nem pedig valódi helyzetünk objectiv megítéléséből. Ha e falra festett ördögtől irtózva, a nemzetiség szent nevében küzdünk a német nyelv ellen, ok nélkül ártunk önmagunknak. A német nyelv alapos ismerete nemzetiségünknek kárára nincs, másfelől meg minden magyar embernek egyik leghasznosabb, legfontosabb tudnivalója.

A magyart ma egészen más veszélyek fenyegetik, mint ezelőtt. Vakok vagyunk, ha a régi ellenség ellen védekezünk, mikor ez már támaszunk s a jelenlegi veszély egészen más irányból ered. Midőn a közös intézményekből ki akarjuk szorítani a német nyelvet, a mit csak úgy érhetünk el, ha ott helyet engedünk a többi nemzetiségek nyelvinek, akkor a régi ellenfelet ütjük, hogy az új veszélyt erősítsük. Csak a szláv és oláh különállási vágy megerősödésében, az államnak a nemzetiségek szerinti tagolását hirdető eszme terjedésében van nemzetünk veszélye. A nemzetiségi nyelvek bevitele a közös intézményekbe, az oláh és a szláv nyelv túlsúlyra jutása a közös intézményekben pedig rossz visszahatással volna a magunk nemzetiségeire. Követeléseiket fokozná és érvényesülésüknek az eddiginél nagyobb reményét élesztené föl bennök.

Nem-magyar ajkú állampolgáraink, ha a Lajtán túl levő közös állami intézetekben saját nyelvükön nevelkedhetnének, ha ott oláh vagy szláv tannyelvű oktatásban részesülhetnének, nálunk ellenben csupa magyar tannyelvű ilyen intézetek volnának, az osztrák intézetekbe lépnének be. A magyar tannyelv magyarosító hatása elől az osztrák iskolák védszárnyai alá bújnának. A lépés tehát, a melyet értelmiségünk magyarsága érdekében, a melyet a magyar kultúra javára akarunk tenni,

az ország művelt osztályainak csak nagyobb meghasonlására vezetne. Féltékenységet ébresztene a nemzetiségi elemekben és ugyanakkor módot adna nekik arra, hogy magukat a magyar kultúra tényleges hatása alól kivonják, s minden magyar befolyástól menten, idegen földön, idegen szellemi légkörben saját nemzeti kultúrájukban nevelődjenek.

A sereg magyar részében is oly éles ellentét képződne e különböző műveltségek között, a minő az eddigi rendszer mellett nem fejlődhetett ki. Az oláh vagy szláv ajkú magyar alattvaló, a ki nemzeti műveltségben nevelkedne, veszélyesebb elemmé válnék, ha hasonló nyelvű ezredbe kerülne, mint a milyen a mostani, kit a semleges német nyelven oktattak. Meggondolták-e ezt a lehető, sőt valószínű következményt azok, kik a nemzeti ügy előmozdítása czéljából erőszakolják a magyar katonai iskolákat? Meggondolták-e, hogy a magyarosítás valószínű eredménye ezen a téren is, úgy mint mindenütt, a hol a kellő körültekintés, a kellő óvatosság nélkül léptetik életbe, egyrészt a nemzetiségek nagyobb elégedetlensége lesz, s hogy másrészt az idegen talajon nőtt nemzetiségi kultúrának nemzetiségeinkre gyakorolt erősebb hatása következtében fokozódni fog ezeknek nemzeti önérzete és különállási vágya? Ezt az árt a nemzeti párt reformjától várható előny meg nem éri.

A második út a nemzeti párt követeléseinek érvényre juttatására az volna, hogy a két törvényhozás a katonai oktatást valamely részletesen megállapítandó pontig külön választaná a sereg ügyeitől, azaz megszüntetné ezen oktatás közös voltát és azt a két állam autonóm jogkörébe utalná. Ez új rendszer következményeképpen a katonai intézetek mind a honvédelmi miniszternek, vagy

esetleg a közoktatásügyi miniszternek tárczájához sorolatnának, s a két állam mindegyike a maga intézeti összes költségeit külön viselné.

E radikális megoldás azonban még veszélyesebb volna, mint az előbbi. Igaz, hogy ez esetben nem kellene közös megállapodásra jutnunk Ausztriával a tanrendszer és a nyelv érdemére nézve, s így nem kellene a lajtántúli katonai intézetek nationalizálásának engedményét directe megadnunk; de saját actiónk abszolút szabadsága fejében az osztráknak is meg kellene adnunk a teljes actio-szabadságot. Közös megegyezés csak arra nézve volna szükséges, hogy mely intézetek vétesse-nek ki a közös ügyek köréből, az innen kivett intézetek további vezetése azonban a két állam mindegyikének oly külön joga lenne, a melynek mikénti gyakorlásába senkinek másnak beleszólása többé nem volna.

E szerint az osztrák katonai iskolák szlavizálásának kérdésében nekünk semmi szavunk sem lenne. A szlavizálás terjedésének semmi határt sem szabhatnánk, Még azt sem akadályozhatnák meg, hogy emez intézetekben esetleg nemzetiségi propagandát űzzenek, hogy bennök a szlavizmusnak és romanizmusnak magyar-ellenes élt adjanak. Megéri-e a magyar tannyelv föltétlen biztosítása ezt az áldozatot? Nem veszíthetnénk-e vele sokkal többet, mint a mennyit nyerhetünk? Magunkat Ausztriának törvényadta jogos befolyása alól kivonva, elvesztenők ugyanezt a befolyásunkat Ausztriára nézve. Kétes értékű, minimális előnyök kedvéért nemzetiségi viszonyainkat rontanók meg és kitennök véderönket komoly veszélyeknek.

Van ugyan még egy harmadik lehetőség is, ez azonban csak félrendszabály, mely az ideiglenesség jellegét viselné magán. Elképzelhető ugyanis, hogy a magyar

állam a mostani iskolák megbolygatása nélkül és a nélkül, hogy a katonai oktatás ügyét a seregtől elválasztaná, a meglevő iskolákon túl saját költségén magyar tannyelvű ilyenmű intézetet állítana föl. Ez az út azonban kétszeres megterhelésünkre vezetne és csak kísérlet, kezdet számba mehetne. Kétszeres költségeink volnának és e logikátlan megoldás különbben sem elégíthetne ki senkit, mivel belső ellentmondásban szenvedne, a mennyiben vagy a magyar, vagy a német tannyelv alkalmazása lehet csak a helyes, s így szembeszökő volna, hogy mindenesetre hibás alapra fektetett intézetért hozunk áldozatot. Mindezeknél fogva, úgy hiszem, kétségtelen, hogy e rendszer vagy arra vezetne, hogy az összeg, a melylyel a katonai intézetek költségeihez járulunk, csak magyar tannyelvű iskolákra fordíttassék, vagy pedig arra, hogy a fölállított magyar intézet külön jellege megszűnjék.

Végelemzésében tehát e kísérlet értéke attól függne, hogy e két eshetőség melyike következne be. Az egymagában álló külön magyar intézetnek az előadottakon kívül még az volna egyik főhátránya, hogy a benne kiképzett magyar elem a seregben izoláltatnék, mert ezen fölös számú és a többitől eltérő nevelő-intézet hitele a seregben a dolgok természeténél fogva minden valószínűség szerint messze elmaradna a többié mögött.

Már most összefoglalhatom nézeteimet a nemzeti párttól sürgetett oktatási reform czélszerűségéről. Egy helyes czélnek nem szerencsésen választott eszköze az. Napirendre hozná a nyelv kérdését. A magyarság-érvényesülését oly formalitásokhoz, oly külső biztosítékokhoz kötné, a melyek vagy a magyar elemnek a közös intézmények terén ekként elért különállásánál

fogva befolyását és igaz haladását inkább akadályoznák, mint előmozdítanák, vagy ha, a mi valószínű, példánk utánzásra találna, a sereg homogenitását veszélyeztetnék.

A baj abban van, hogy e program csak a gyakorlati cél szempontjai szerint alakult ugyan, de midőn a pártpolitika szolgálatába léptették, akaratlanul, önkénytelenül oly formába öntötték, hogy ne csak arra legyen alkalmas, hogy a magyar szellemet a seregben éi-vényre juttassa, hanem arra is, hogy a pártnak választási jelszavává váljék, s hogy vele a párt a nemzeti érzést, a mely, Istennek hála, a legerősebb tényező a magyarban, a kormány ellen kihasználhassa. Nem akarok vádat emelni. Tudom, hogy igaz meggyőződés vezeti a nemzeti párt kiváló tagjait; de ők a politikai tusa hevében, a harcz tüzeiben önkénytelenül azon formát keresték, mely a szemökben joggal kívánatos célt úgy fejezze ki, hogy a nemzet közvéleményére lehetőleg nagy, lehetőleg erős benyomást tegyen, s hogy a népszerű jelszó megkönnyítse azon nehéz föladatukat. a melyet Magyarországon oly pártnak kell megoldania. a mely ellenzékét képez, a nélkül, hogy a függetlenség kivívását Ígérhetné. Oly formába öltöztették a szükségesnek tartott reformot, hogy külsőleg könnyen fölismerhető tényben culmináljon, egy napról a másakra megvalósíthatónak tűnjék föl, s ezért alkalmas legyen arra, hogy a nagy közönség szemében határozott «vívmány» számba menjen, oly nemzeti vívmányéba, mely egy politikai pártprogramm piéce de resistanceja lehet. De a reformnak éppen ez a külső plasticitása az, a mi, ha pártszempontból javára is válik, objectiv szempontból gyöngéje. A jelszó, a melynek hivatása a programmért a nemzeti érzést harczra hevíteni, az ellentábort is moz-

gósítja. Ijedelmet kelt, idegességet okoz és akadályok gördülnek olyan reformoknak is útjába, a melyekben sok a helyes.

A magyar érdek a seregben az, hogy befolyásunk ne formális különállást biztosító külön jogi tényeken alapuljon, hanem hogy az, minden ilyen különállás nélkül, természetes súlyunk növekvésének legyen a következménye; hogy ezen befolyásunk ne a formai egység rovására szerzett külön jogban és vívmányban, hanem az egység érdekét biztosító fokozódott erőnkben találja kifejezését. Érdekünk ez azért, mert a külön jog megszerzésére irányuló törekvés haladásunkat azon színben tünteti föl, hogy veszélyezteti a közös intézmények terén szükséges egységet, s ezért ellenfeleinkké teszi azon nagyszúlyú befolyásokat, a melyek ma, mint a monarchia hatalmának főtámaszai, természetes szövetségeseink. Érdekünk ez továbbá azért is, mert az ilyen külön jog, a szerint, a mint utánzásra talál vagy nem, tényleg vagy a sereg egységének megbontására vezet, vagy elszigetelt és hátrányos helyzetbe juttat bennünket. Végül érdekünk ez azért is, mert az ezzel ellenkező eljárás, midőn befolyásunkat az egyik irányban megalapítja, ugyanakkor korlátozza a másikban. Mentől föltétlenebb szabad kezet nyerünk a pozitív alkotás terén, annál inkább veszítünk a negatív ellenőrzésben, azon képességben, hogy megakadályozzuk a reánk és a seregre nézve káros fejlődéseket a monarchia nem-magyar államában. Midőn jogot szerzünk a katonai oktatás magyar részének Auszriától való független vezetésére, jogot adunk Auszriának a maga részének teljesen önálló intézésére. Befolyásunkat, érdekeink érvényesülését akképp kell biztosítanunk, hogy ha példánk utánzásra talál, ez véderőnknek kárára ne váljék, s hogy megtartsuk ellenőrző jogunkat az

egész seregre nézve. Rá fogok majd mutatni, hogy e postulatumból minő politika következik, s hogy a cél nézetem szerint minő úton érhető el; most áttérek a nemzeti párt programmja méltatásának végső conclusiójára.

III. FEJEZET.

A NEMZETI PÁRT PROGRAMMJA MÉLTATÁSÁNAK EREDMÉNYÉRŐL.

A tőlem kitelhető legnagyobb tárgyilagossággal igyekeztem e programmot és indokait bírálni. Nem azon részeit kerestem csak, a melyek minket egymástól elválasztanak; nemcsak gyengéit kutattam e programmnak. Vizsgáltam azt is, a mi benne jó, azon pontjait, a melyeket mi is elfogadhatunk. Vajha több ilyent találtam volna. Erős meggyőződése, hogy nagy javára volna hazánknak, ha meg lehetne szüntetni az ellentétet, a mely a nemzeti párt között és közöttünk van. Semmi sem volna alkalmasabb arra, hogy közállapotaink több súlyos baját orvosolja, mint a kiegyezést védő pártok tömörülése. De, sajnos, ezen tömörülés azon az úton, hogy a nemzet többsége tegye magáévá az ellenzék programját, létre nem jöhet. Sajnos, nagyobb fontosságú tekintetek tiltják azt, hogy Apponyi programját elfogadjuk. Egyesülés csak úgy képzelhető, ha a nemzeti párt programja akként módosul, hogy megszabadul veszélyes életől.

Többször vetette szemünkre Apponyi, hogy csodálatos ellenmondás van azon kritikában, a melylyel politikáját támadni szoktuk. Nem egyszer mondotta, hogy néha azzal ostromoljuk, hogy programja komoly követ-

kezményekkel és veszélyekkel jár, máskor meg azzal, hogy kicsinyes és nem lehet tőle sokat várni. Igaza van, programját tényleg e két szempontból támadtuk meg; de nem ok nélkül. Nincs arányban a programtól várható haszon a belőle következhető károkkal; többet kockáztat, mint a mennyit adhat. Mit látunk a mérleg azon serpenyőjében, mely a hasznos következményeket méri? Egészséges gondolatot, szép és jó intentiót. Sajnos, több van a káros hatások serpenyőjében. Először is ott van e helyes gondolatnak helytelen formában való megtestesítése; továbbá oly jogi elmélet, a mely nemcsak alaptalan, hanem veszélyes is, mert logice alkalmazva, tönkretenné a kiegyezést és éppen ezért az irányadó körökben oly nagy ellentállást támaszt a nemzeti párt programja ellen, a minőt ennek tulajdonképpeni belső tartalma nem indokol. Ezen elmélet továbbá azért is veszélyes, mivel a nemzetben azon téves és káros hitet ébreszti, hogy alkotmánya meg van sértve, hogy sarkalatos fontosságú jogai kijátszatnak. A nemzeti párt rovásán van azon túlzó szellem is, a melyet országszerte fölébreszteni törekedett. A maga okozta helyzet kényszere szorította ebbe az irányba. Párt, a mely nemzeti irányban akarja a kiegyezést fejleszteni, a mely ennél fogva meg akarja törni azon hangulatot, mely a közös ügyek szervezetének mai alakját nemzeti érdekeinkre nézve kielégítőnek tartja, sikert csak úgy remélhet, ha a nemzeti önérzetet mesterségesen is fölcsigázza, ha a nemzetet követelővé teszi, ha benne a kurucz szellemet nagygyá növeli.

Már is nagy károkat okozott a nemzeti pártnak ezen actiója. És attól kell tartani, hogy e mozgalomnak a nép érzületére gyakorolt veszélyes hatása még fokozódni fog, ha a nemzeti párt a létért folytatott nehéz

küzdelme közben mindinkább elkeseredve, mellőzésében sérelmet látva, a tőle követelt nemzeti vívmányok ellen kifejtett ellenállást nemzetellenes szellem kifolyásának tulajdonítva, mind nagyobb és nagyobb mértékben fogja a chauvinismust éleszteni és az országban mindinkább azt az irányt terjeszteni, a mely mellett az Ausztriával való viszonyunk fönn nem tartható.

A mint már fõntebb mondtam, a visszautasítás, a melyre a sereg oktatásügyének tervezett reformja talál, nem véletlen, hanem annak a következménye, hogy a mit a nemzeti párt akar, Ausztriában csak a császár erélyes actiója útján volna keresztülvihető, õ felsége pedig erre nem lesz és nem is lehet hajlandó. Ezen ellenállás megszűnésére tehát nem lehet számítani.

Hogy ezt legyõzze, a nemzeti pártnak a nemzet lelke fölött oly hatalommal kellene bírnia, hogy kezébe keríthesse a parlamenti rendszer minden fegyverét, s hogy a nemzet többsége komoly conflictusra is el legyen szánva. Lehet-e a pártnak erre reménye, ha a nemzet megóvja higgadságát és nyugodtan mérlegeli, vájjon érdemes-e ezen küzdelem veszélyeit földézni azon előnyért, a melyet a magyar katonai oktatással és a mostaninál valamivel szittyább jellegű udvartartással nyerhet?

Aligha. Ha nem sikerül olyan indulatba hozni a közvéleményt, hogy a veszélyekre nem ügyel, az akadályokat nem nézi, az előnyöket és a hátrányokat nem mérlegeli; ha nem sikerül fölizgatni és elkeseríteni a nemzetet: akkor ez nem fogja Apponyinak azt a támaszt nyújtani, a melylyel a programjának útjában álló akadályokat legyõzhetné. Apponyi politikája csak a fúriák segítségével diadalmaskodhatik; de vájjon azután képes volna-e ő e fúriákat ki is elégíteni?

Ha nem úsznék a megdagadt áradattal, ez magával rántaná.

Programmja félrendszer szabály. Lehetne-e a föl-korbácsolts szenvedélyeket csillapítani? Ha kivívták a győzelmet, a melylyel többet is el lehet érni, mint a mennyit Apponyi követel, lehetséges volna-e ott megállani, a hol Apponyi akarja? Nem menne-e azon erő, a mely őt diadalra segítette, csakhamar túl rajta magán és politikáján is?

Míg a nemzet Apponyi lelkesítő szavait úgy értem, a hogyan azokat Apponyi érti; míg el nem felel, hogy Apponyi ostorcsapásai, a melyeknek hivatása a nemzet vérkeringését sebesebbé tenni, csak a sovány program esélyeit akarják növelni: addig azok nem lesznek alkalmasak arra, hogy a nemzetet föl-rázzák és tettekre hevítsék; mindaddig azonban Apponyi aspirációi sem lesznek ellenállhatatlanok. Ha ellenben a nép mély rétegéig hatolna el az új talpra magyar, s itt lelkes visszhangra találna a harci kiáltás, ez csak annak volna a következménye és a jele, hogy fölébredt a régi kurucz szellem, követelve a részletfizetéseket, hogy elérhesse az egészet is. Harczra csak úgy hevíthetné Apponyi a maga programmja mellett a közvéleményt. ha ez a külön seregnek, a külön diplomatiának, a personal-unióknak egyszerűbb, csábítóbb és népszerűbb eszméjéhez való átmenetelt látná benne. De akkor, kérdem, lehetne-e a megindított erőket leszerelni? Ha arra száná el magát a nemzet, hogy hozzányúl a parlamenti kényszer eszközéhez, nem valószínűbb-e, hogy ezt a leghatásosabb, de ugyanakkor legveszedelmesebb fegyvert nem apróságok kivívására, hanem gyökeres reformoknak, eszményi jóknak a kiküzdésére fogja használni? A küzdelemnek és a vele járó veszélyeknek mérvében a kettő

között már alig volna különbség, de igenis óriás nagy az eredménynek csábító erejében és népszerűségében.

Apponyi könnyen úgy járna, mint járt Odilon Barrot 1848-ban, a ki, miután hosszú meddő küzdelmet folytatott Lajos Fülöp különböző kormányai ellen, s miután végül sikerült neki az ellenzéki szellemet nagyra növelni és oly erőre fokozni, hogy legyőzte az útjában álló akadályokat: ugyanazon a napon, a mikor végleges diadalra számíthatott, ugyanazon a napon bukott meg végleg, mert nem volt képes félrendszabályaival azon szellemet kielégíteni, a melynek segítségével elleneit letiporta; mert ő népszerűségénél fogva alkalmas volt ugyan arra, hogy élessze az ellenzéki szellemet, de mihelyt ez megerősödött, vezetni már nem bírta, mivel ekkor ezen szellem már messze túlszárnyalta őt is és oly vezéréket keresett, a kiknek izgató szava teljes összhangban volt a programmal, a melyet meg akartak valósítani. Ugyanazon a napon látta Odilon Barrot emelkedése és bukása nagy ellentéteit. Midőn ő maga is, a közvélemény egy része is azt hitte, hogy végre ő a helyzet ura, akkor tényleg már messze túl mentek rajta, mert a szellem, a mely fölemelte, már többet kívánt, mint a mennyit ő ígérhetett.

Azon államférfiút, a ki mérsékelt program mellett kénytelen a nép szenvedélyeit harcra hevíteni, mindig ez a sors fenyegeti. Apponyi is így járhat. Ő is arra a tapasztalatra juthat, hogy ha sikerül az ellenzéki szellemet oly erőre növelni, a mely a mai rendszert romba döntheti, romba dőlne az is, a mit ő maga érinteni nem akar, a mit igaz meggyőződéssel szükségesnek tart, s a minek érdekében akarja részleges újításait is keresztülvinni. Mentül őszintébben és erősebben ragaszkodik meggyőződéséhez, a kiegyezés fönmaradásának szüksé-

gességéhez, s mentül tisztább a hazafisága, annál keservebb lenne a kiábrándulása.

De ezen veszély csak eventualis. Ma Apponyi, súlyos felelőssége tudatában, elismerésre méltó önmérséklettel óvakodik a túlzó szellemmel való állandó szövetségtől. A nemzeti élet nyugalalmát agitációjának ereje komolyan még meg nem zavarta.

Azon politikai helyzet azonban, a melybe magát juttatta, azon kényszer, a mely őt és pártját a kurucz tradíciók karjai felé tereli, máris megtermett é gyümölcsét

Izgatni senki sem bír oly hatásosan és annyi eredménnyel, mint egy mérsékelt programú politikus. Az ő harci riadója erősebben hat a túlzók hangjánál, mert azt a benyomást kelti, hogy csakugyan rothadtaknak kell az állapotoknak lenniök, ha a higgadt, a mérsékelt politikust is kihozzák sodrából.

A túlzók képebbek a fölcsigázott szenvedélyeket kihasználni, ezeket élesíteni azonban mindig az lesz alkalmasabb, a kinek komolyabb a tekintélye, a kit a közvélemény higgadt része is elfogulatlanabbnak ismer el, mert nem tartja a priori túlzónak.

Innen származik a világtörténelemben oly gyakran észlelhető ama jelenség, hogy a túlzók a mérsékelt elemek szövetségét szokták keresni, őket szeretik előre tolni, az ő nevek és nimbusuk mögé bújnak, s szívesen át is engedik nekik a hangadó szerepet, a vezetési, a míg csak arról van szó, hogy a nemzet hangulatát előkészítsék a radikális változásokra, a meglevő alkotmány megrendítésére, s ők maguk csak akkor lépnek az előtérbe, csak akkor veszik kezökbe az események irányítását, midőn elérkezik az aratás ideje, midőn a kivívott győzelem gyümölcseit kell betakarítani. Ekkor félrevetik a kihasznált reputációkat, mint a kifacsart citromot. S csak

azon csodálkozhatni, hogy e tapasztalatok ellenére annyi-szor akad mérsékelt politikus, a ki magát kihasználni engedi. Míg ő a parádés csataló, a melyet nagy alkalmakkor elővezetnek; míg ő a vezéralak, a kit éppen a túlzók tapsainál fogva a népszerűség dicsfénye övez: addig azon illusióban ringatózik, hogy a szélsők támogatása csak az ő súlyát fokozza, az ő politikáját segíti győzelemre. Magának a rendnek, vagy az általa is fön-tartandónak ítélt államformának vél szolgálatot tenni, midőn a túlzókkal való érintkezése útján ezeknek vezetését, sőt mérséklését hiszi biztosíthatni. De a legtöbb esetben csalódik, a legtöbbször, még pedig a dolgok természeténél fogva, ő húzza a rövidebbet. A függetlenségi párt is talán erre számít, midőn keresi a fegyverbarátságot Apponyival.

Annyi bizonyos, hogy egyénisége kitűnőségénél és népszerűségénél fogva Apponyi azzal a munkásságával, a melyet eddig kifejtett, már is képes volt oly nézeteket terjeszteni a közvéleményben, a melyeknek, hitem szerint, káros a hatásuk. A harcz hevében sok oly maximát hozott a nemzeti párt forgalomba, a melyeknek nagyobb elterjedése nemcsak a mai rendszert veszélyeztetné, hanem magát a kiegyezést is.

E túlzások már azért is károsak, mert megijesztik azon tényezőket, a melyek az összetartozás érdekeit képviselik és azt az aggodalmat keltik bennök, hogy a magyar nemzetnek fokonkint növekedő követeléseivel, napról-napra chauvinistikusabb hangulatával lehetlenné válik a megélés. E hit pedig alkalmas arra, hogy hátráltassa a nemzeti irány érvényesülését ott is, a hol ez helyes és szükséges. Semmi sem könnyíti meg annyira a kerékkötőknek, a hátramoszdítóknak munkáját, mint a félelem, a melyet túlzásaink támasztanak. Hisz ma már

ezekből merítik egyetlen létjogosultságukat. Ma már senki sem érvelhet azzal, hogy a kiegyezés jelen alakjában veszélyezteti a monarchia hatalmi érdekeit, mert a tények az ellenkezőt bizonyítják. Ellenfeleink egyetlen fegyvere az utalás arra, hogy ha a mai állapot nem is veszélyes, tarthatatlanná fog válni a magyar nemzetnek természetes fejlődésével növekedő aspirációi következtében. Ha a jelent meg nem támadhatják, rámutatnak a jövő veszélyeire, a chauvinistikus hangulatra, a mely az együttélést fenyegeti. Ez irányzatok malmára hajtja a vizet a nemzeti párt actiója. A kik akkor, midőn fejlődelmünk a kiegyezés felé hajlott, azt mondták neki, hogy ne lépjen reá ez útra, mert a magyaroknak fcdott minden engedmény lejtőre vezet, mert a magyar nemzetet mindaddig nem lehetséges kielégíteni, míg meg nem kapja a külön sereget, sőt talán mindaddig sem, míg vissza nem állítatik Mátyás király birodalma: ezen ellenségeink jutottak új érvekhez a már elvesztett állásuk visszaszerzésére.

És tényleg sok oly magot vetettek el az elmúlt küzdelmes években a nép lelkébe, a melyek, ha megfogamzanak és nagyra nőnek, nehézzé tehetik a kiegyezés fönrtartását. A nép alsó rétegéig nem igen jut el egy-egy politikai jelszó. De éppen ezért az, a mely hozzá utat tör magának, mély nyomokat váj. A nép a maga egyszerűségével, hiszékenységével, komolyságával erősebben ragaszkodik azon pár fogalomhoz, a melyet igaznak tart, mint a skeptikus felsőbb osztályok az egymással ellentétben levő, egymással küzdő sok és új elmélethez, a melyek szüntelenül ostromolják. A jelszavak, a melyekkel a pártok vezérei érvelnek, taktikáznak, hatásokat hajhásznak, lent nagy igazságok, irányadó tekintetek benyomását keltik. Komolyan veszik és tovább szövik

okét A nép szűk látkörénél fogva aztán a logika segítségével egészen más következtetésekre jut, mint a vezetők. A tőle megértett igazságot véli az egyetlen helyes kiinduló pontnak és mohón fogadja el ennek végső consequentiáját. Mindig akad, a ki ebben segítségére van és az egyszerű következtetésnek amúgy se nehéz munkáját helyette végzi el. Így gyakran egészen mássá lett az, a mit a nép ezen rétegeiben az oda elvetett mag fejlesztett, mint a mit a vezetők akartak.

Ha a nép ezen rétegéig hatolnának el azon fülbe-mászó hangok, a melyeken a nemzeti tárogatók szólnak, félek tőle, oly accordokat keltenének, a melyekre nem számítottak.

Ha az országban általánossá válnék az a tendentia, mely a politika helyességét, sikerét abban keresi, hogy hány úgynevezett nemzeti vívmányt volt képes szerezni, s ez utóbbiakat, nem nézve valóságos értékükre, már ezen nemzeti látszatuknál fogva nagy jótéteményekké fűjja föl és úgy tekinti, mint a melyekért egyedül érdemes küzdeni; ha politikai programok és eredmények helyes voltát ilyen mértékkel mérné a nemzet; ha az országban uralomra jutna azon szellem, a mely a lemondástól már a priori irtózik, s a nemzeti jellegnek az állam minden szervében való kifejezésre juttatását úgy tünteti föl, mint a mi az alkunak még csak tárgya sem lehet: e fölfogás, a mint a kiegyezést létre sem birta volna hozni, fönn se tudná azt tartani.

Ha siker koronázná a nagy agitatót, a melyet a jelenlegi állapot ellen támasztottak, hatása messzebb terjedne, mint megindítóit kívánják. Ha el lehetne hitetni a közvéleménnyel, hogy a közös intézmények terén háttérbe szorítanak, kijátszanak, páriákká aláznak le bennünket, s hogy ennél fogva helyzetünk túrhetetlen,

akkor a kiegyezés napjai is meg volnának számlálva. Magam sem állítom, hogy a mai állapot non plus ultrája annak, a mi elérhető, s hogy a magyar elemnek a monarchiában ma már megvan az a szerepe, a melynél különbre nem is vágyódhatik; sőt ellenkezőleg, tudom, hogy e részben a fejlődés kívánatos, a mint hogy a kiegyezés föntartása esetében meg is lesz. De egyrészt a viszonyok a seregben reánk nézve ma sem olyan sötétek, mint a minőknek festik, másrészt a javulás csak lassan, fokozatosan következhetik be, s nem érhető el egy csapással, egy jog vagy egy vívmány kiküzdésével.

Ha a nemzeten erőt venne a türelmetlenség és az a szellem jutna benne uralomra, a mely radícális és gyors eredményt követel, a mely paragraphusokba akarja foglalni a biztosítékokat: meglegedést szerezni, megnyugvást eszközölni többé már nem volna lehető. A kiegyezés meg volna bukva. Akár győzelmeskednék a nemzeti párt programja, akár nem, a vérmes reményeket keserű kiábrándulás váltaná föl. Ha a párt győzedelmeskednék, az országban hamar belátnák, hogy az annyira magasztalt vívmányok nem sokat lendítenek a helyzeten, s hogy ott vagyunk, a hol a mádi zsidó volt hosszú bolyongása után.

Azt mondják a nemzeti párt politikusai: a kiegyezést mai alakjában nem lehet másképpen fon tartani, mint a választási szabadság elnyomásával, mint corruptióval. Nézetök szerint oly kevés jó következett belőle, úgy a hogyan eddig végrehajtották, hogy érdekében szabad meggyőződést, igaz lelkesedést az alkotmányos küzdelem sorompói közé nem lehet vinni, s így számára a magyar értelmiség többségének támogatását loval is eszközökkel megnyerni lehetetlenség. Csak a nemzeti program megvalósításával adhatni oly igaz belső érté-

ket a kiegyezésnek, hogy ennek legerősebb támaszává a maga üdvös eredménye lehessen, s hogy, minden erőszakot mellőzve, általánosan érzett nagy haszna képezhesse megrendíthetetlen alapját.

A szerzői hiúságnak nem közönséges elfogultsága nyilatkozik e fölfogásban. Szerencsénkre nem valószínű, hogy az tágabb körben visszhangra találjon. Ha a kiegyezés híveiben az az érzés támadna, hogy a mai állapot valóban tűrhetetlen, hogy az, a mit a kiegyezésnek eddig köszönünk, még nem igazolja annak hasznos voltát, s hogy azt csak azon jóknál fogva védhetni meg, a miket tőle a jövőben várhatni, abban a boldog jövőben, a mikor a nemzeti párt lesz a kormányon, akkor a kiegyezés állandóságában csakugyan nem lehetne hinnünk.

Ha tűrhetetlen az a helyzet, a mely visszaszerzett alkotmányunkon, föléledt parlamenti rendszerünkön, a közös intézmények terén biztosított befolyásunkon alapul, akkor kielégítő vagy éppen lelkesedéssel megvédhető állapota ez országnak a kiegyezés keretén belől nem lesz soha. Ha az a nagy lépés, a melyet 1866-tól 1867-ig tettünk, ha az az óriás haladás, a mely mai helyzetünket az ezt megelőzőtt háromszázados múlttal szemben jellemzi, semmi, s ha mindez annyit sem nyom a latban, hogy a mai állapotok mellett igaz lelkesedéssel szállhassunk síkra: akkor az a plus, az a javulás, a melyet a nemzeti párt programjának érvényesülésétől a legjobb esetben várhatni, nem lesz képes a közhangulatot a kiegyezésre nézve kedvezővé alakítani. Ha a mérleg ma azon serpenyő felé hajlik, a melyben a kiegyezés hátrányai vannak; ha korszakot alkotó nagy vívmányaink, ha az államélet egész szervezetének a modern korhoz mért átalakítása nem képes megelégedést

teremteni: akkor sem a katonai oktatás megmagyarosítása, sem új és correct közjogi terminusok megállapítása, sem az udvartartás reformálása nem lesz képes a mérlegen változtatni, a közhangulatot kielégíteni. A ki Magyarország mai helyzetét a monarchiában elfogadhatatlannak tartja, azt a kiegyezésen alapuló és belőle eredő bármely jogi állapot nem fogja kielégíteni. Az minden körülmények között pálczát fog törni az 1867-diki kiegyezés fölött. A ki ma bús magyar, azt objectiv okok akkor sem fogják kielégítette tenni, ha a várva várt vívmányok tényleg kiküzdetnek. Nagy változásnak, a magyar befolyás és jelleg rögtöni teljes érvényesülésének kellene bekövetkeznie, hogy a mink ma van, s a mit a nemzeti párttól támasztott vélemény szerint ma csak mesterségesen lehet föntartani, azt a mai állapottal elégedetlen elemek jónak és hasznosnak fogadják el. Ilyen változást pedig nem várhatni. Ha a nemzeti párt programja nem is keltene félelmet végső céljai iránt ha javulás helyett nem is idézne elő reactiót, ha összehúzóésre nem is vezetne, akkor is haszna csak 20—30 év múlva válnék érezhetővé, a mikor az új intézetekben nevelt egyének magasabb állásokba jutnak. Addig mitől lehetne javulást várni? A fölcsigázott reményeket keserű kiábrándulás váltaná föl, ez pedig veszélylyel fenyegetné magát a kiegyezést is. Kisülne, hogy a kísérlet nem alkalmas megnyugvás keltésére, s hogy állapotaink az új program megvalósulása ellenére csaknem oly túrhetetlenek, mint a milyenek voltak azelőtt. A ki ma megalázottnak tart bennünket, ezután is annak fog tartani. A nemzeti párttól fölsrófolt várakozások mellett a mai tényleges állapotokkal szemben elérhető többlet, ha általában lenne ilyen, törpének tűnnék föl. Ha pedig tág rétegek igazán és komolyan bizakodnának azon

kecsegtető ígéretekben, a melyekkel buzgó idealisták a nemzeti programot jóhiszeműleg ajánlják, az illúziók szétfoslása súlyos következtetésekkel, a nemzet hitkörének, lelki világának erős megrázkódásával és teljes átváltozásával járna. Ellenállhatatlan logikával oda vezetné a nemzetet, hogy boldogulását a kiegyezés keretén belül elérhetetlennek tartsa.

Egy másik hasonlóan veszélyes elmélet az, a melyet Apponyi a nemzeti politikának a nemzetiségi viszonyokra való hatásáról fölállított. Azt mondja Apponyi: mi sem természetesebb, mint az, hogy nem bírunk a nemzetiségekkel; hisz ezeknek imponálni kell tudni, azon magyar állam pedig, a mely saját intézményeiben sem képes jellegét érvényre juttatni, nem imponálhat. Domborítottassék csak ki a magyarság a közös intézményekben is, úgy, a mint ő ezt ajánlja, s azonnal meg fog ez az állapot változni; akkor érezni fogják nemzetiségeink, hogy erős akarat, nagy hatalom áll a magyar állam rendelkezésére, s akkor majd beadják derekukat.

Rövid életűek lennének az alkotmányos rendszerek, ha a közvélemény azt a mértéket alkalmazná reájuk hogy képesek-e ily eredmény biztosítására. Ha pálczát törne a nemzet a mai politika fölött, mert ez nem imponál a nemzetiségeknek és mert nem képes elhallgatni a túlzó irányokat, akkor épp oly hamar pálczát törne az Apponyi ajánlotta rendszer fölött is, a mint hogy pálczát törne a kiegyezés bármely alakja és bárminő végrehajtása fölött; de akkor épp oly hamar napirendre kellene térni a personal-unio és ennek akármilyen formája fölött is. A politikai élet válságai ma lejárattják az egyéneket. Ha lehetlent kívánnánk az alkotmánytól, jövőre szédítő gyorsasággal szorítanak ki egymást, buktatnák meg egymást a politikai rendszerek.

A mit Apponyi programjától vár, azt a közös intézményeknek semminemű szervezetével nem érhetni el. Teljesen a maival sem; de mentől inkább eltérünk ettől, mentől inkább közeledünk a szélbali eszményhez, annál kevésbé számíthatni reá, hogy a nemzetiségi túlzások, bátorságukat veszve, megszűnjenek. Nagy követelések támasztása, sőt valamely eredmény kierősza-
kolása sem imponál nekik. A magyar államnak a közös intézmények külsőségeire irányuló paetensiója, sőt ennek érvényesülése sem mutat igaz erőre, s nem bizonyítja az államnak azon hatalmát, a mely megfélemlíteni képes. A látszattól nemzetiségeink meg nem ijednek. Közöttünk és velünk élnek, nagyon is ismerik a viszonyokat, tudják, hogy mi árthat nekünk és hogy miből meríthetnek ők komoly erőt, miben van egyetlen reményök. A történelem bizonyítja, hogy a magyar állam térfoglalása a nemzeti párttól ajánlott irányban belső ellenségeink kezéből nem csavarja ki a fegyvert. Rövid idő alatt mikor értünk el annyit, Bécs rovására mikor szereztünk magunknak annyi dicsőséget, a függetlenségi eszme mikor látszott közelebbnek megvalósulásához, mint 1848-ban? És mégis mikor volt az ellenünk intézett támadás merészebb, mint éppen ekkor? A nemzetiségek rossz elemei, a külső támadás esetén kívül, csakis abba helyezhetik reményöket, hogy köztünk és Ausztria, köztünk és királyunk közt félreértések, viszályok támadnak. Igazán csak ekkor merészek ők. A történelem bizonyítja, hogy ilyenkor támogatásuknak vagy legalább semleges-
ségüknek biztosítása végett a két ellenfél egyaránt kész ígéretekre és concessiókra is. 1849-ben a forradalmi kormány annyit adott, vagyis inkább ígért a nemzetiségeknek, mint azelőtt magyar államférfiú még soha sem. A bécsi politika pedig egyenesen fölbujtotta őket.

A nemzetiségeknek tehát a magyar offensiva Bécs ellen nem imponál. Nem imponálnak nekik az ezen úton talán kiküzdhető nemzeti vívmányok sem. Ha valami képes nekik imponálni, ez csakis a harmónia a monarchia irányadó tényezői között. A vizsálynak már pusztá lehetősége is fokozza ellenségeink vakmerőségét. Ez egyenes arányban növekszik azon súrlódásokkal, a melyek közöttünk és szövetségeseink között, vagy még inkább a nemzet és királya között támadnak. A nemzeti színű külsőségek kieroszakolása csak könnyítene ezen izgatók munkáján, mert plausibilisekké tenné dajkamésüket a magyarosítás kísérleteiről, a kiküzdött vívmányok meg nekünk hatásos fegyvert ellenök nem adnának kezünkbe. Ha tehát abban a reményben ringatnók magunkat, hogy ily eszközökkel imponálni fogunk a nemzetiségeknek és sebes rohammal követelést követelés után támasztanánk, a nélkül, hogy a célba vett, de ezen az úton el nem érhető eredményt megközelíténők, e lidércz hajszolása közben a conflictusok terére és csakhamar aztán a nemzetiségi agitatio mocsarába jutnánk.

A nemzeti párt tanai közül még sokat említhetnék meg, a melyek, ha igazak volnának, többet is elitélnének, mint a mai rendszert, s a melyek, ha a nemzet őket vezető elvekül fogadná el, lehetetlenné tennék, hogy elzárkózzék a szélső bal programmja elől.

Ilyen az, hogy semmi irányban sem szabad tilalomfákat állítani a nemzet érvényesülése elé; hogy a nemzeti kultúra integritását föltétlenül fönn kell tartanunk az államélet minden ágában.

De elég ennyi annak megállapítására, hogy a harc hevében sok oly elvet fejtegetett a maga egész tekintélyével Apponyi, a melyek azzal a programmal sem térnek meg, a melyet ő a magáénak vall.

Szóval, épp úgy a szellem, a melynek segítségével a nemzeti párt győzhet és a melyre ennél fogva reá van utalva, mint az érvek, a melyekkel él, mind azt teszik valószínűvé, hogy e párt, ha magával tudná is ragadni a nemzetet, diadala esetében sem volna képes állandó állapotokat teremteni, a kiegyezést akkor sem volna képes megszilárdítani.

Ha pedig a nemzeti párt jövőre is a meddő agitatio terére szorítkoznék, attól tartok, hogy az ez esetben mindinkább növekedő elkeseredettsége egymás után szét fogja tépni a szálakat, a melyek híveit ma még a kiegyezéshez fűzik. Ha sokáig él és mind erősebb gyökeret ver a fölfogás, hogy jogaink csorbát szenvednek, hogy a kiegyezés visszafelé fejlődött, hogy lejtőre jutotunk és a centralisatio fenyeget bennünket, félek tőle, azon hit fog sokakban ébredni, hogy magában a kiegyezés művében van a hiba.

A nemzeti párt programjának árnyékoldala végre az, hogy kívánságokat, a melyek csak Ausztriával egyetértve teljesülhetnek, oly pnetensiökké fokozott, hogy rögtöni érvényesülésük a parlamenti helyzet elutasíthatatlan követelményévé válhatik, még pedig oly időben is, a mikor erre Ausztriában nem lévén meg a kedvező előfeltétel, e kívánságoknak eleget tenni nem lehet. Közjogi conflictus lehetősége elé állíthatatnánk oly követelések kedvéért, a melyeknek a legjobb esetben sem lehet életbevágó fontosságot tulajdonítanunk, s a melyek előnyeit más úton is biztosíthatnók magunknak, oly úton, a mely a conflictussal járó veszélyeket elkerüli. A magyar nemzeti fejlődés föltüntetésének ráerőszakolása a közös intézményekre, vagy csak egymaga a kísérlet is, hogy az a parlament többségének módjában levő hatalmi eszközökkel reákerényesíttessék a közös

intézményekre, a dualismusként olyan megrázkódását idézné elő, hogy kérdéses, kibírná-e. Az ily természetű erőszak a két parlament többségének összekocczására és a kiegyezési mű erejének gyöngítésére vezetne.

Az iniciativa, a melyet mi ragadnánk meg, utánzásra találna túl a Lajtán. Ha a kiegyezést mi fejlesztjük, mi, a kiknek 1867 óta elfoglalt és hagyományossá vált álláspontunk a változások visszautasítása volt: hogyan képzelhetjük el, hogy az osztrákok, kik kezdettől fogva a fejlesztésbe helyezték reményöket és mindig is azt kívánták, látván, hogy eredeti inteniójukat a magyarok karolják föl, szintén ne álljanak elő fejlesztési kísérletekkel, persze olyanokkal, a melyekkel mi nem tudnánk megbarátkozni? Conflictusra conflictus következnek, közjogi viszályok nem kerülnének le a napirendről, oda lenne a közjogi béke.

Mindezen hátrányok főforrása az a nagy politikai hiba, hogy a nemzeti párt a kiegyezés föntartását és megerősítését oly eszközökkel akarja elősegíteni, a melyek küzdelemre vezetnének éppen azon tényezőkkel, a melyek e törvényes alapnak leghivatottabb védői. A kiegyezést megszüntetni, Ausztria és Magyarország között az asztaltól és ágytól való elválást keresztülvinni olyan módon is lehet, hogy ezt a parlament a többi tényezőre ráerőszakolja; föntartani azonban e szerződéses viszonyt úgy, hogy e mód miatt összeveszünk azon többi tényezővel, a melyek a kiegyezést szintén conserválni akarják, nagyon félszeg eljárás. Lehet, hogy a contemplált reformok, ha az illetékes tényezők szabad megegyezésével lépnének életbe, a kiegyezést a nemzet öntudatában megerősítenék, ámbár, mint kifejtettem, én e reformtervek jelenlegi alakja mellett ebben is kételkedem; de

azért elismerem, hogy ezen nézet igen plausibilis. Mihelyt azonban ezen reformokért a nemzetet kemény tusára kellene vezetni a korona ellen, a mely kénytelen volna Ausztria szabad elhatározásának jogát megóvni, a kiegyezésnek várható erősödése eltörpülne azon gyengülése mellett, a mely a koronának és a nemzet többségének conflictusából okvetetlenül származnék. Azoknak egymással való küzdelme, a kik a meglévőt fönn akarják tartani, és egy részöknek azokkal való párhuzamos actiója, sőt szövetsége, a kik a kiegyezést meg akarják dönteni, nem lehet, hogy használjon a mű erejének, nem lehet, hogy ne ártson azon alapnak, a melynek híveit egymással szembe állítja.

Mindig hibás az oly politika, a mely rokon erőket, természetes szövetségeseket egymás ellen harcza visz, s azt az eredményt szüli, hogy a földolgokban közös célú szolgáló elemek a közös ellenség szeme láttára egymással viaskodnak. Abban van a bökkenő, hogy a nemzeti párt programjának előnyös következménye, föltéve, hogy lenne ilyen hatása, s hogy e program elméletileg legalább helyes alapokon nyugodnék, egy igen valószínűtlen tényezőtől van föltételezve, attól, hogy e program véglegesen győzelmeskedik; ártalmas hatása ellenben bizonyos, mivel azon viszálylyal jár, a melyet a közös célokat szolgáló erők között előidéz már ma is, s a melyet még nagyobb mértékben előidézne, ha a nemzet azt magáévá tenné és miatta a koronával húzna ujját.

A legjobb orvosság is csak úgy használ, ha élnek vele. Apponyi csodabalsamát oly alakba öntötte, hogy a patiens visszautasítja, s hogy csak erőszakkal lehet beléje tömni, oly erőszakkal, a mely, ha sikerrel is járna, több kárt tenne, mint a mennyit a szer használhatna.

De nem folytatom a kritikát. Ideje már, hogy rátérjek az előadottakból levonható végső következtetésre.

A föntebbiekből eredő első tétel az, hogy a nemzeti párt programjának léte káros. A második, hogy e programnak azon kiinduló pontja, hogy a katonai oktatás útján is lehet és kell arra hatni, hogy a harmónia a magyar nemzet és a sereg között megerősödjék, helyes és elfogadandó. Ellenben azon alak, a melyben a reformot contemplálják, nem egészen szerencsés, a jogi elmélet pedig, a melynek alapján azt követelik, s az az elhatározásuk, a melynél fogva azt pártkérdéssé, azaz olyanná tették, hogy végleges megoldása előfeltétele a párt kormányra jutásának, s hogy czélul tűzték ki e reformoknak a parlamenti pressio útján való keresztül-erőszakolását is, olyan végzetes hiba, a mely egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a többség elfogadjja a nemzeti párt programját.

E három tételből világosan következik, hogy minő eljárást kell követnünk.

A helyes politika nézetem szerint csak az lehet, hogy magunkévá tesszük a nemzeti párt programjának egészséges magvát, s az eszmét akképp visszük megvalósulása felé, hogy a két párt között a válaszfalak ledőljenek, a közjogi ellentét káros következményeivel együtt eltűnjék, s hogy belső nagy alkotásokra képes nagy párt jöhessen létre.

E tömörülésnek az állami élet más ágaiban is jó következései volnának. Mondhatnám, ma közszükségnek felelne meg. Leghatásosabb ellenszere volna a parlamentarismus azon elfajulásának, a mely abban nyilvánul, hogy a társadalomnak érdek- és felekezeti csoportjai kezdenek a pártok alakulásánál irányadókká válni, s hogy így a társadalom önzését az állami életbe

is átültetik. A belső fejlődés kérdéseiben a nemzeti párt és a szabadelvű párt nagy része között lényeges eltérés nincs. Egyesülésük egymáshoz való elemek találkozása volna.

Meglesz-e az egyesülés vagy nem, ki tudná megmondani? De álláspontunkra nézve ez mellékes is, mihelyt tisztába jöttünk azzal, hogy az egyesülés az ország érdekében kívánatos és hogy lehető. Akkor világos az út, a melyre rá kell lépünk; minket pedig ez érdekel.

A lehetőség bizonyosságát abban látom, hogy a mi a kiegyezés híveit különböző táborokra osztja, csak az eltérés az eszközök megválasztásában, nem pedig a célban. Mindkettőnek célja a nemzeti érzelmek melegebb megbarátkozása a közös intézményekkel, a nemzeti erőnek bennök az eddiginél nagyobb mérvben leendő érvényesülése útján. Még az eszközök tekintetében közöttünk levő különbség is csak a használt argumentumokban, a küzdelem modorában, a taktika kérdésében lényeges és áthidalhatatlan, tehát csupán azon a téren, a mely azonnal elveszíti fontosságát, mihelyt megközelíthetjük a kívánatos célt.

A lényeg tekintetében abban van közöttünk az eltérés, hogy mi a katonai oktatásnál nagyobb súlyt vetünk a német nyelvre, ők ellenben a magyarra; de ők is helyesnek, sőt szükségesnek tartják a német nyelv tanítását, csak úgy mint mi a magyarét. Elvi eltérés tehát nincs közöttünk, s csak a német nyelv ismeretének fokára nézve más a véleményünk. A fősúlyt mi és, úgy hiszem, ők is a szellemre fektetjük. Ezen ellentétek tehát összeegyeztethetők. Kölcsönös jóakarát és az a tudat, hogy az országnak érdekében van a megegyezés, talán eredményhez vezethetnének.

Mihelyt tisztába jövünk céljaink azonosságával és

szabadulni bírunk a parlamenti küzdelmek szenvedélyeitől, nem hihetem, nem akarom hinni, hogy ne tudnánk egyetértésre jutni az eszközökre nézve. A nehézségeket látom; de nem hiszem, meg sem engedhetem, hogy azokat a szóban levő nagy érdek ereje le ne győzhethné.

A közös cél kitűzésében az érdem oroszlánrésze Apponyié. Politikai ellenfél létemre sem vonakodhatom annak elismerésétől, hogy az ő működésének az eredménye, ha a nemzet ma nagyobb figyelmet szán annak, hogy nem volt elég a kiegyezést létrehozni, nem volt elég, közöské tenni azon szervezeteket, a melyek azelőtt nemcsak idegenek, hanem irántunk nagyrészt ellenségesek is voltak, hanem gondunknak kell lenni arra is, hogy e szervek szellemükben is alkalmazkodjanak a dualistikus monarchia alkatához. E politikai gondolat nem tőle való. A kiegyezés megalkotói világosan látták e cél, s a nemzet vezetői azóta sem vesztették el szemök elől. De hogy újra köztudattá vált az az igazság, hogy a kiegyezést első sorban teljes kihasználása képes megszilárdítani, s hogy a nemzet állandó törekvésének kell lennie, hogy géniusza képét lehetőleg híven juttassa érvényre a közös intézményekben, e meggyőzés meggyökereztetésében Apponyi munkásságának nevezetes része van.

De ezen érdeme kötelességet is ró reá: azt a kötelességet, hogy segítségére legyen azon törekvéseknek, a melyek e cél szolgálják. Ő e kötelesség alól nem is akarja magát kivonni; csak a maga kijelölte útján, a maga választotta eszközökkel iparkodik annak eleget tenni. Ha azonban arra a belátásra juthatna, hogy azokkal nem lehet a kívánatos eredményt elérni, sőt ellenkezőleg, azok nehezítik haladásunkat, mert összeütkö-

zést, harczot idéznek elő ott, a hol a harmóniát kellene fokozni; ha belátná, hogy van más út, a melyen lehet haladnunk, s hogy ezen az úton vállvetve működhetnék közre a nemzet többségével, mindazokkal, a kik az 1867-es alap hívei, s hogy már maga ez az egyhangúság, az erők egyesítése egy nagy cél szolgálatában, talán képes volna pótolni az eszközöknek az ő nézete szerint tökéletlenebb voltát; ha belátná, hogy a fusio ténye maga, csirájukban fojtván el azon fattyúhajtásokat, a melyek nemzetünk politikai életét elfajulással fenyegetik, oly annyira fokozná Magyarország tekintélyét és politikai súlyát, hogy ennek hatása a közös ügyek terén se maradhatna el; ha belátná, hogy a küzdelem fokozásával oly erőket kellene gyarapítania az országban, a melyekkel rombolni lehet, de építeni aligha: akkor nem kételkedem, hogy férfiasan le is vonná e meggyőződése következményeit. Akkor attól, hogy egyénisége egész erejét szép és érdemes életcélja szolgálatának szánja, nem tartóztatná vissza sem álszemérem, sem a félelem azoknak támadásától, a kik meg sem értik, mi az igaz következetesség, a mely egyedül és kizárólag csak a cél változatlanságában áll, amaz elszánt akarat állandóságában, hogy soha se tegyünk olyant, a mit jónak nem tartunk, ezt azonban tegyük meg mindig és minden körülmények között, s tegyük meg még akkor is, ha miatta látszólag következetlenségbe esnénk.

A kérdés csak az, megérlelődik-e Apponyiban ez a meggyőződés? Én, a ki a fentebbiekben hiszek és a ki az igazság erejében is bízom, nem teszek le a reményről. Számítok a tények bizonyító erejére. E tények már ma mutatják, hogy Apponyi politikájának sikere nem lesz; már ma mutatják, hogy erősebbek az akadályok, mint

az eszközök, a melyek Apponyinak rendelkezésére vannak. Tudja Apponyi és tudja pártja is, hogy csak a legnagyobb parlamenti pressio segítségével erőszakolhatnák keresztül programjukat; de látják azt is, hogy a nemzet e vállalkozástól fázik és hogy nem akarja a küzdelmet. Azon nagy erő ellenére, a mely az ő szónoki tehetségében van; azon tisztelet ellenére, a melyben egyénisége országszerte részesül; azon népszerűség ellenére, a melyet magának kivívott; azon minden tekintetben kiváló elemek ellenére, a melyekből pártja egy része áll; továbbá annak ellenére, hogy a szabadelvű párt a közelmúltban nagy válságokon ment át, a melyek fönt gyengítették, lent pedig oly elemeket idegenítettek el tőle, a melyekre eddig számíthatott, oly válságokon. a melyek neki új ellenségeket támasztottak: mind ennek ellenére ki tagadhatja, hogy a nemzeti párt az eddiginél is kisebb reménnyel lép a nemzet Ítélszéke elé? A nemzet nem fogja neki megadni azt a támaszt, a mely diadalra segíthetné. Meggyőződik-e majd e tények Apponyit és pártját? Adja Isten.

A nagy czélok elérését tetemesen előmozdítaná a fusio. Az országban erősítené a kiegyezést, s a közös intézmények nagyobb mérvű kihasználása felé is nagy haladást jelentene. A magyar politikai viszonyok consolidatiója, az új elemek erkölcsi súlya, személyes tulajdonságaik, valamint a megnyugvás, a melyet a közjogi program kiegyenlítése minden érdekelt tényezőnél keltené, mindez elősegíthetné térfoglalásunkat, mindez kedvezőbbé alakíthatná az alapot, a melyen a magyar befolyás nyugszik.

E themánál különben nem akarok tovább időzni, mert elvezetne célomtól. Elég volt arra figyelmeztetnem, hogy a fusio, a mely egyedül képes azt, a mi a

nemzeti párt programjában káros, a nemzet légköréből tényleg eltávolítani és a legalkalmasabb annak a megvalósítására, a mi benne jó van: a kiegyezés védelme érdekében is kívánatos, s hogy létrejöttek nézetem szerint legyőzhetetlen elvi akadályai nincsen. A legkevésbé tudnám azt a fölfogást helyeselni, a mely ezen transzactiót erkölcstelennek találná. A mi igaz meggyőződésből ered, a mi nyíltan és becsületesen megy végbe, a mi az országnak használ, az nem lehet erkölcstelen. S ezzel áttérhetek munkám végső részére. Törekedtem kimutatni, hogy a politika, a melyet a nemzeti párt írt zászlajára, nem alkalmas a kiegyezés megszilárdítására, s már most csak azzal a kérdéssel kell foglalkoznom, hogy milyen legyen a politika, a melyet kövessünk. A kritikát, a melyet eddig gyakoroltam, ki kell egészítenem a jövőben tenni valónak positiv megjelölésével. Vázlatát kell adnom a politikának, a melynek alapján az 1867-es pártok talán egyesülhetnek, de a mely mellett a többségnek akkor is ki kell tartania, ha magára marad. Rövid lehetek, mert a legtöbb pontot már érintettem és az indokokat is előadtam.

IV. FEJEZET.

A KÖVETENDŐ POLITIKÁRÓL.

Egy pohárköszöntőm alkalmával akképp jellemeztem a követendő politikát, hogy annak conservativnek kell lennie. E szavaim sok támadásnak, hazafias fölháborodásnak és megbotránykozásnak voltak szülő okai. Érdeemesnek tartották a választóim körében tett eme nyilatkozatomat a parlamentben is szóvá tenni és megkritizálni. Még ma is, valahányszor ócsárolni akarnak, valahányszor osztrák szellemű politikával vádolnak, a «rideg conservativismus»-sal hozakodnak elő. Érdekes, hogy mi mindent nem kerestek e szavakban. Szerzett jogaink elharácsolását, a kiegyezés visszafejlesztését látták bennök.

Furcsa bogarakat tenyészt a pártpolitika. A neki nem tetsző szavaknak azt az értelmet tulajdonítja, a melyet a legkönnyebb megczáfolni, a mely a madár-ijesztő szerepre a legalkalmasabb. Conserválni tudtommal nem annyi, mint valamit földadni vagy lerombolni. Conserválni magyarul annyit jelent, mint föntartani. Valamely intézményt conserválni ezért nem egyenlő értelmű annak gyengítésével. A kiegyezést conserválni sem annyi, mint a benne rejlő biztosítékokról lemondani, hanem ellenkezőleg azt jelenti, hogy az épen föntartassék minden joggal és kötelezettséggel együtt. Ez

volt szavaim értelme. Ezen értelmöket ma is a helyes politika szabatos megjelölésének tartom. Ezen értelmöket, úgy hiszem, a kiegyezésnek minden barátja a magáévá teheti. Miért támadta meg mégis a nemzeti párt?

A kiegyezést Apponyi is fönn akarja tartani, csak úgy, mint én, s a különbség közöttünk csupán az, hogy ő a kiegyezést másképpen magyarázza, mint én. Ha a törvény tartalmára nézve közöttünk eltérés nem volna és Apponyi is elismerné, hogy a kiegyezésnek teljesen megfelel a mai jogállapot és hogy ez az országra nézve üdvös is, akkor, azt hiszem, formulámban nem található semmi megütközni valót. A mi helyes, azt változtatlanul föntartani akarni nem lehet bűn, hanem egyenesen kötelesség. Ha Apponyi az 1867-diki törvényt mai alakjában conserválni nem akarja, ez csak abból ered, hogy tartalmának magyarázatát nem találja kielégítőnek. Ezen álláspontból kiindulva, következtetésében igaza van; de igazam van nekem is, a ki változtatlanul fönn akarom azt tartani, a mit üdvösnek találok.

Egyes állításaiból azonban arra is következtethetni, hogy ő nem csak azért támadta meg formulámat, mert a jogviszonyt, a mely az 1867-diki törvénynek téves magyarázatán alapul, üdvösnek nem tartja, hanem azért is, mert nézete szerint föntartani semmit sem lehet rideg conservativismussal, hanem csakis reformokkal, örökös javításokkal. Ennek a fölfogásnak adott kifejezést, midőn egyik beszédében ezeket mondotta: «A történelemnek minden lapjából folyik a tanulság, hogy föntartani semmit sem lehet rideg, a végletekig vitt conservativismussal. Föntartani mindent csak úgy lehet, ha a haladó kornak, a szükségképpen nemzeti ügyeknek a föntartandó intézmények keretén belől megfelelni tudunk».

Az utóbbi tételt magam is elfogadom. De teljesen

képtelen vagyok annak belátására, hogy miért ne lehetne a törvény rideg föntartása mellett is a haladó kornak, a nemzeti követelményeknek megfelelni. Nem tudom, a történelem melyik lapja bizonyítja ezt. Nem tudom, mi-ből következik az, hogy olyan törvény, olyan szervezet nincs és nem is képzelhető, mely valamely korszak kívánalmait mind képes kielégíteni, s a melyet változatlanul ne lehetne és ne volna szabad föntartani. A történelem csak azt bizonyítja, hogy ha valamely törvény egészében vagy egy-egy részében túlélte magát, azt egészében el kell vetni, vagy részeiben javítani kell rajta; de hogy minden törvénynek ipso jure minden időben magukat túlélő alkotó részei vannak, hogy nincs olyan intézmény, a mely valamely kor concret igényeinek teljesen meg tud felelni, még pedig jobban, mint a mennyire erre bármely más szervezet képes, ezt a történelemnek egyetlen lapja sem bizonyítja.

Főleg nincs helyén az örökös változás szükségességének szabályát olynemű ügyekre akarni alkalmazni, a minőket a kiegyezés rendezett. Ilyen ügyekben még a legradicálisabb államok is rendesen igen hosszú időnkig ugyanazokhoz a jogszabályokhoz szoktak ragaszkodni. Ezen ügyekben a conservativismus az uralkodó elv, a szabály, míg a változtatás a kivétel. Az ilyen törvény rendesen nagy küzdelmek kifolyása szokott lenni, oly küzdelmeké, a melyeket a legkönnyelműbb nép is kerülni igyekszik. Az 1867-diki kiegyezés az államélet különböző tényezőinek befolyását, jogát szabályozza a külügyek és a hadügy terén, s megállapítja, hogy az ide vonatkozó tárgyak mennyiben tartoznak a törvényhozások és mennyiben a végrehajtó hatalom hatáskörébe. A jogszabályok, a melyek az ilyen hatásköröknek egymáshoz való határait megállapítják, mindenütt nagy stabilitást mutat-

nak. Mi minden nem módosult és változott meg Angliában az utolsó században, s mindemellett is azt látjuk, hogy a sereg és a külpolitika terén a királynénak ma is megvannak csaknem mindazon jogai, a melyeket a korona egy századdal ezelőtt gyakorolt. E téren a francia republica elnöke szintén alig bir kevesebb joggal ma, mint a mennyi Lajos Fülöp királyt megillette.

Ez ügyekben tehát a conservativ elv hangoztatása nagyon természetes és nagyon megegyező a történelem tanulságaival. Nálunk pedig ez ügyeknek conservativ szellemben való igazgatását még azon complicatio is javasolja, hogy két állam befolyása alatt állanak. Fokozott hibát követ el ennél fogva, a ki az örökös reform szükségességének egyáltalán tarthatatlan elve alapján akarja elítélni azt a szándékot, hogy az ilyenmü ügyeket szabályozó törvény változatlanul föntartassék. Mielőtt valamely jogviszony megváltoztatásához fognánk, előbb mindig be kell bizonyítani, hogy zavarja-e a nemzet fejlődését és vannak-e oly elemei, a melyek rászorulnak a reformra. A kiegyezéstől érintett kérdéseknél meg éppen nagyon komoly érdekekre kell rámutatni, hogy a változtatás igazolva legyen.

Én abból indultam ki, hogy a kiegyezés és ennek mai értelmezése nemzetünk igényeinek ez idő szerint megfelel és valószínűleg meg fog a jövőben is felelni. Erre alapítottam a conserválás szükségességét. Lehet, hogy téves a kiinduló pontom; de a történelem minden lapján található alapigazságokkal a conclusióm talán mégsem ellenkezik.

Ugyanezen beszéde további folyamában maga Apponyi is azt mondotta, hogy azért oly bölcs alkotás az 1867-diki mű, mert változtatása, sőt fejlesztése nélkül, pusztá végrehajtása által is fokozatosan érvényesíthetők a jogos nem-

zeti kívánságok. Ezzel már maga is oly fokú tökélyt tulajdonít a törvénynek, hogy a törekvést, a mely azt változatlanul akarja föntartani, reactionárius politikának bélyegezni és föltétlenül elítélni bajosan lehet. Sőt, ha nem volna a sorok között olvasható, a mit másutt kiemel, hogy nézete szerint a jelenlegi végrehajtás csonka és hogy parlagon hagyja legbecsesebb jogainkat, Apponyi thesisének egyetlen lehető következménye a strict conservatismus volna, tehát ugyanaz, a melyre én jutottam.

Világosan és szépen van Apponyinak idézett nyilatkozatában mindaz kifejezve, a mit én is gondoltam és vallok. Világosan és szépen van benne a rideg conservatismus megokolva.

Erős meggyőződésem, hogy a kiegyezés a fejlődő életviszonyoknak, a kor változó igényeinek, a nemzet minden jogos aspirációjának bő és elégséges tért nyit, még pedig a nélkül, hogy egy betűjén, egy atomján módosítani kellene, a nélkül, hogy szükség volna arra, a mit Apponyi ma végrehajtásnak, néha kiépítésnek, máskor fejlődésnek nevez, s a mi, akárhogyan kereszteljük is el, tényleg a kiegyezés magyarázatából levont új jogelvi megállapítása után a kiegyezés megváltoztatása volna.

A kiegyezés rideg föntartása nem köti békóba a nemzetet, s a politika, a mely e művet biztosítani akarja, nem a közelmúlt nagy férfainak emléke iránt érzett fetisszerű tiszteletből ered, nem az orthodoxia hajhászásából, nem abból a szándékból, hogy az ellenzék gyanúsítsuk és érvényesülését megakadályozzuk, nem Apponyi-phobiából, a mint ezt oly gyakran mondják, s nem abból, hogy fönt ezzel fizessük meg az árát az egyházpolitikának. Hanem tisztán és kizárólag azon meggyőződésünkből származik e politika, hogy a szigorú ragaszkodás a kiegyezéshez az országra nézve üdvös, s

hogy ezen az úton hamarább és tökéletesebben fogjuk azoknak a nemzeti aspirációknak a lényegét is elérni, azokat a célokat megközelíteni, a melyeket Apponyi a maga módja szerint akar biztosítani, mintha őt követnék.

Sokszor törekedtek az ellenzék tagjai, nagyja és ap-
raja, nevetségessé tenni azon tant, a melyet a kormányok, a kiegyezés megalkotóinak egyes nyilatkozataira alapítva, többször hirdettek, s a mely szerint az 1867-diki mű állandónak tekintendő, olyannak, a melynek hivatása az Ausztriával való viszonyunkat végleg rendezni. Diadalmas mosolylyal mutattak arra, hogy hiú iparkodás a nemzet sorsát állandóan, végleg megkötni akarni, hogy örök törvények nincsenek, s hogy valahányszor emberek ilyeneket akartak alkotni, fölsülés volt mindig a vége, mert az idő mindent agyonél, a legbölcsebbeknek tetsző alkotásokat is. E szerint oly igazságokat ignoráltunk, a melyeket ma már minden iskolás fiu tud, s a legközönségesebb common place-ekkel jöttünk ellen-tétbe.

Csakhogy azt, a mi beleütközik az idézett elemi igazságokba és a mit az urak olyan alaposan megczáfoltak, senki sem állította. Senki sem gondolt arra, hogy azok példájának követésére serkentse a nemzetet, kik saját bölcseségök eredményét az örökkévalóságra is reá akarják tukmálni és a későbbi nemzedékeket azon jogtól is meg akarják fosztani, hogy saját belátásuk, saját akaratuk szerint alakítsák sorsukat. Senki sem állította, hogy a nemzet 1867-ben a jövő generatiók kezét is meg akarta kötni, a mint hogy ezt tenni ma sem akarja senki. A kormányok az idézett nyilatkozatokkal csak azt fejezték ki, hogy, miként a *kiegyezés* megalkotói, ők is e műben közös érdekű viszonyainknak olyan megoldását látják, a mely, mivel hasznos és kielégítő, föntartandó,

s hogy ennél fogva megvédését bármely támadás ellen első rendű politikai kötelességnek tartják; továbbá, erkölcsi tekintélyök latba vetésével óvni akarták a nemzetet attól, hogy ez alapot könnyen a jövőben se engedje kérdéssé tenni. Nyilvánul-e ebben valami nagy elbizakodottság, vagy van-e benne valami absurdum? Nem természetes-e, nem a legszorgosabb kötelességünk-e, hogy, ha valamit hasznosnak tartunk, ha meg vagyunk róla győződve, hogy valamely intézmény ki sem számítható időig képes lesz a nemzet fejlődésére üdvös befolyást gyakorolni, meg is teszünk minden tőlünk telhetőt, hogy érvényét mentől tovább biztosítsuk, a lehetőségig állandósítsuk? Pedig a félremagyarázott és sokat támadott nyilatkozatoknak csak ez volt az értelmök. Csak az volt az intentiójuk, hogy világosan kifejezzék az 1867-ben követett politikának azt a szándékát, hogy a kiegyezést tartóssá, állandóvá tegye, és sohasem az, hogy annak azt a tulajdonságot vindicálják, hogy jogi érvénnyel meg nem változtatható.

Az állandóság hangoztatása, a conservatív politika emlegetése nézetem szerint helyes, sőt szükséges. Éppen mert megváltoztatható a kiegyezési törvény, mint minden más törvény, s mert megváltoztatása nem kívánatos, sőt a változtatásnak még kísérlete is káros, éppen ezért kell a nemzetben azt a meggyőződést kelteni és meggyökereztetni, hogy e műhöz nagy ok nélkül nyúlni nem helyes, nem szabad, s azért kell figyelmét azon tagadhatatlan történelmi tényre irányítani, hogy állandót akartak azok teremteni, a kik a kiegyezést megalkották.

A parlamentarismus, főleg a hol demokratikus alapon nyugszik, mindenütt azon veszélylyel jár, hogy pillanatnyi befolyások hatása alatt túlságosan sebesen formálja át az intézményeket, ezeket a változó népakarat

szeszélyének veti alá és így megakasztja a fejlődés folytonosságát, a közállapotok megszilárdulását, az intézmények megerősödését és organikus belső alkalmazkodását a néphez. A népek hangulata, történelmi hagyományaik és közállapotuk rendszeren bizonyos irányt jelölnek ki fejlődésüknek. A parlamentarismusnak az a veszélye, hogy a pártok egymással való versengésénél, a népszerűség hajhászásánál, a szavazatok szerzésének ingerénél fogva túlságosan engedelmes szolgája lesz a nép ösztönének, ennek föltétlen és gyors érvényesülését, gyakran éppen magának a népnek is kárára, biztosítja, s hogy sokszor utat nyit a veszélyes túlzásoknak is.

Angliában e században a demokratia terjedését, s talán túlságosan is rohamos érvényesülését biztosította a parlamentarismusnak ezen hatása. Ma a socialistikus kísérletek felé, a tulajdont veszélyeztető irányok felé kezdi ott a nemzet alsóbb rétegeinek latens nyomása a vezető köröket is szorítani. Nálunk ez eszmék sem egyikének, sem másikának nincs mozgató ereje. A ki népszerű akar lenni, a ki tetszetős programot keres, nemzeti jelzőket tűz zászlajára. A parlamentarismus működésének természetes tendenciáját tehát ezen irányzat érvényesülése képezi. Igaz, eddig positiv győzelmekkel nem dicsekedhetik. Hatása eddig csak azon tényben észlelhető, hogy 1867 óta, Sennyeynek, majd a mérsékelt ellenzéknek egészen meddő kísérleteit leszámítva, nem volt oly ellenzékünk, a mely támaszát másban, mint a kurucz szellemben kereste volna, a mely a nemzeti színezet tekintetében ne akart volna, ha csak kevésel is, de valamivel mindig túltenni a többség politikáján.

A parlamentarismus azon veszélye ellen, hogy nyaktörő, de az időnkint uralkodó eszméknek hízelgő reformokat hevenyészetten hoz létre, s hogy az alkotmányt

leglényesebb és legkényesebb részeiben is meg nem érlelődött változtatásokkal fenyegeti, csaknem minden újabb alkotmány szervezeti biztosítékokat keresett. Mentől nagyobb a választás útján összealkotott ház súlya a törvényhozás többi tényezőjével szemben, annál égetőbbének látszik az ily biztosíték szüksége, mert annál nagyobb az elszeleskedés lehetősége, a pillanatnyi hangulat zsarnoki uralma. Franciaországban, Amerikában, Németországban, Ausztriában és Olaszországban alaptörvények alkotásával igyekeztek megnehezíteni az alkotmány bizonyos lényeges részeinek megváltoztatását. Meghatározott nagyobb többség szavazatához, vagy más hasonló föltételhez kötötték az ilyenmű természetű törvények alkotását. Anglia és mi más úton haladtunk. Sem Anglia, sem Magyarország törvényei között nincsenek olyanok, a melyeknek módosítása külön föltételhez volna kötve. A törvényhozás teljesen szabad kézzel, kénye-kedve szerint változtathatja meg az alapvető törvényekkel együtt az alkotmányt. Angliában igen sokáig és nálunk még a mai napig a nemzet politikai érzékének józansága, a nemzet conservatív szelleme pótolta az egyebütt szervezetenleg megállapított biztosítékot, még pedig teljes eredménynyel. A födolog úgy is mindig minden rendszer mellett a szellem, a mely a nemzetet átlengi. Az intézményeknek is csak az ad erőt. Míg azok nélküle nem érnek semmit, az nélkülök is meg tud a föladatnak felelni. Csak ha nincs támasza és szövetségese az intézményekben, annál erősebbnek kell önmagának lennie.

A szervezeti biztosítékok hivatása éppen az, hogy nehezebbé tévén bizonyos alkotmányos megállapodások módosítását, ezzel az ilyen alaptörvények fontosságára és állandóságuk érdekére figyelmeztessék a nemzetet, s így ezt arra neveljék, hogy alkotmányára úgy tekintsen,

mint a melyhez pillanatnyi szeszélyek kedvéért hozzányúlni és a melyet szükség nélkül új alkotásokkal változtatgatni nem szabad. A hol ilyen szervezeti biztosítékok nincsenek és így nevelő hatást sem gyakorolhatnak, ott még inkább előtérbe lép a politikusoknak az a föladata, hogy a nemzetben kifejlesszék a conserváló szellemet. A vezető elemek föladata, hogy a nemzet politikai gondolkozásának megadják ezt az irányt. Föl kell deríteniök azon hit ferdeségét, hogy a nemzet minden ösztönének azonnal tér engedendő és hogy nehezen létrejött nagy alkotásokat szabad könnyedén lerontani; mindenképpen meg kell óvniök a nemzetet attól a szokástól, hogy a változtatást csak a változtatás kedvéért követelje és hogy minden kormánytól és államférfiútól alapvető nagy kérdések új megoldását várja, s ellensúlyozniuk kell az utóbbiakban netalán támadó azon ambítiót, hogy ugyanazoknak a népszerű alkotásoknak a módosításához kapcsolják hozzá a maguk nevét.

Angliában sokáig az alkotmány határtalan tisztelete és az az érzés, hogy lényegének conserválásával lehet a legbiztosabban a fejlődés útján haladni, volt a parlamentarismus hasznának egyik nyitja. Ismeretes a lángeszű Bürke munkája az angol alkotmányról, a melynek nyomát hosszú időkig lehetett észlelni a brittek politikai életében. A parlamenti kormányzat klasszikus korában az ő szellemétől szőtt nimbus vette körül az alkotmányt és ez volt ennek palládiuma. Ma már e nimbus szétfeszlott. Régi alkotmánya nem az többé az angolnak, a mi azelőtt volt. Ma már ott is könnyű szívvel nyúlnak hozzá a hosszú századokon át nagynehezen létrejött alkotásokhoz. Ma már ezeknek lényegesebb részeit is erős támadások érik. Ma már Angliában is hódítani kezd azon fölfogás, mely az alkotmányban egyszerű

gépezetet lát, a melyet az elmélet minden postulatuma szerint szét lehet bontani és újra lehet formálni, mintha a hagyományos tiszteletnek, a szokás erejének, a természetes fejlődésnek pótolhatatlan hatása fölöslegessé vált volna.

Érdekes, de természetes tünemény, hogy ezen irány nyomása alatt Anglia intelligenciájában oly áramlat indult meg, a mely ott azelőtt érthetetlen, sőt elképzelhetetlen lett volna, oly áramlat, a mely a parlamentarismus értékében kételkedni kezd. És nem kis emberek annak képviselői. Elsőrangú elmék, nagytekintélyű nevek viselői, egy Carlyle, egy Lecky vetik föl azt a kérdést, hogy vajjon a parlamentarismus csakugyan olyan jó intézmény-e, mint a minőnek tartották, s főleg azt a kérdést, hogy a parlamentarismus képes lesz-e a modern társadalmi viszonyok között föladatának megfelelni? Lecky legújabb munkájában módot keres, hogy a túlságosan sebes változtatások ellen új intézményekben találjon valami biztosítékot.

A hagyományos szellemben levő biztosíték gyöngülésével a természetszerű ösztön vezeti arra Angliát, hogy előkészítse annak helyettesítését. De ma még, azt hiszem, korai az aggodalom. A nagy reactio, a melyet Gladstone fölforgató politikája előidézett, bizonyítja, hogy a nemzetből a régi erény még ki nem vészett, s hogy Anglia még képes régi alkotmányával élni azon mankók nélkül, a melyekre a continens népei rászorultak.

Nálunk a kísérletezések, a könnyű szívvel megindított actiók alkotmányunknak csak egy pontja ellen irányulnak, az ellen, a mely a közös ügyeket szabályozza. A kísérletezések pedig éppen itt a legveszélyesebbek. Azért jól teszik, a kik a kiegyezést fönn akarják tartani, ha a népben fölkeltik és megerősítik annak tudatát, hogy

e téren conservatív szellemre van szükség, ha figyelmeztetnek a változtatások veszélyére, s ha rámutatnak az állandóság érdekére. Meg kell teremteni azt a politikai meggyőződést, hogy a kiegyezéshez aprólékos javítgatások végett nyúlni nem szabad, hogy azt a dilettantismus próbálgatásainak átengedni nem lehet, mert mihelyt megbolygatjuk, föl is bomolhatik, a nemzet pedig többet veszíthetne, ha a kiegyezés bármely irányban megromlanék és kérdéssé válnék, mint a mennyit nyerhetne a javításokkal.

Csak az ilyen politikai traditio megerősödésével leszünk képesek az angol minta szerinti parlamenti kormányrendszer veszélyeit ott megelőzni, a hol a legvalószínűbb, hogy különben jelentkezének és a hol hatásuk a legkárosabb lehetne.

Ezt az eredményt előidézni föladata a kiegyezés ügyében vitt és viendő conservatív politikának. Ha fölülről, ha az alap védői részéről is csak az örökös javítás és reformálás szükségét hangoztatják, hogyan lehet azt remélni, hogy a nemzetben a conserválás akarata uralkodjék?

A conservatív politika azonban éppenséggel nem jelenti azt, a mit Apponyi belőle kiolvasni vélt, s a mi, ha igaz lenne, csakugyan tarthatatlanná tenné a többség politikáját, azt, hogy a mit «azok a dicső férfiak, kik a kiegyezést megalkották, nyomban megvalósítani tudtak, annyi az, a mi a magyar nemzetnek kell, többre már nem vállalkozhatunk, mert mi azt sem fölfogni, sem átérezni nem vagyunk képesek, mert nincs az átértéshez elménk, nincs az átérzéshez szívünk, nincs a keresztülvitelhez akaraterőnk». Nem ezt jelenti a conservatív politika, hanem csak azt, hogy nem akarjuk ama nagy kor munkáját újra megcsinálni; nem látjuk

szükségesnek annak superrevideálását; hogy föladatunkat nem ama törvények átalakításában, a közjogi helyzet módosításában találjuk, hanem abban, hogy az 1867-ben megállapított kereteket élő erővel betöltsük. E téren akarunk haladni. Van szívünk és akaratunknak ereje is van hozzá, hogy ez irányban megnöveljük a reánk maradt örökséget. Megelégszünk e szerényebb, de nem kevésbé hasznos, nem kevésbé szükséges föladat teljesítésével. A nagy jogi mű nem szorul reformra, azt nem csupán pár évtized számára alkották, hanem hivatása, hogy segítségével egymásra következő sok nemzedék a maga növekedő igényeivel, erősödő önérzetével érvényesülhessen.

A tér, a mely a nemzet tevékenysége számára megnyílt, nem szűk, azt nem kell tehát tágítani, hisz még be sem töltöttük az 1867-ben fölállított kereteket. Nem az a föladatunk, hogy az akkori alkotásokhoz újakat építsünk, hanem, hogy a meglévőket berendezzük és kihasználjuk. A kik új lakóhelyünket építették, a munkának ezzel a részével teljesen nem végezhettek. Ez reánk maradt. Az ő helyzetök nem is volt még olyan kedvező, mint a milyen a mienk. Az intézmények, a melyeket szerveztek, még nem állották volt ki a tűzpróbát; a régi veszély egészen elmúltak még nem látszott; a nemzet zöme akkor a bizalomnak azt a mértékét nem várhatta még, a melyre mi ma méltán számíthatunk. Egy csapásra nem is foglalhatni el a tért, a mely bennünket megillet. A befolyás terjedésére irányuló törekvés, a melynek lankadnia nem szabad, csak fokonkint érvényesülhet. E részben az egyik nemzedék nem végezheti el az utána következő számára a munkát; ebben mindegyiknek újat is kell szereznie, hogy megtartsa a régit; erről áll az, hogy a megállapodás visszalépés.

Tarthatatlan lenne a conservatív politika, ha azt jelentené, hogy e téren is végső célja: a meglevő megőrzése. Igaz értelme ennek éppen az ellenkezője. Conserválni akarjuk érvényben levő jogviszonyunkat, hogy annál nagyobb erővel láthassunk hozzá befolyásunk terjesztéséhez. Hogy súlyunk növekedhessek, ezért tiltakozunk a kiegyezés fejlesztésének minden kísérlete ellen.

A végső cél, a melyet el kell érünk, nemcsak az, hogy a kiegyezésben számunkra biztosított positiv jogokat mind gyakoroljuk, hanem az is, hogy a közös intézmények terén oly álláshoz jussunk, hogy ott a mi befolyásunk legyen a döntő. Egyenlőség a világon nincs és nem is lehet. Az egyenlőség ellenkezik a természet törvényével. A kinek nagyobb az ereje, nagyobb a képessége, mindenütt és mindig nagyobb szerepet visz, nagyobb hatáskört szerez magának, mint a gyengébb. A törvény megszabhatja a paritást és ehhez képest egyenlően oszolhatnak meg a jogok Ausztria és Magyarország között; mindemellett azonban sohasem lesz közöttük egyenlő az e jogokkal való élés, az intézményekben való tényleges részvétel, az erkölcsi súly, a befolyás. Ez az élő erő mennyiségétől függ, a melyet az egyes nemzetek az intézményekbe tényleg bevisznek, a bizalomtól, a melyet maguk iránt a vezető körökben gerjeszteni tudnak, a képesség fokától, a melyhez eljutottak. A befolyás mértékét nem lehet paragraphusokkal megszabni, egyenlő részekre kimérni; a túlsúlyt nem lehet paragraphusokkal megszerezni vagy biztosítani; ezt csak helyes politikával, okos magatartással, a belső súly fokozásával érhetni el. A nemrég múlt időben a seregben a határőrvidéki és a horvát elem dominált; a jövőben, reményilem, a mienk lesz ott a túlsúly. A horvátok

állásukhoz törvényes biztosíték nélkül, de azért hamar és biztosan jutottak el.

A monarchia erőviszonyai természetessé és érdekei kívánatossá teszik, hogy benne politikai tekintetben mi vigyük a vezető szerepet. Mi nagy multu, egységes államot alkotunk. Ausztria a nemzetiségeknek és tartományoknak mozaikja, belső egység nélkül. Nálunk van élénk, egységes politikai élet és közvélemény; oda át ez nincs meg. Ezen kívül a magyar faj a politikai, az államföntartó képesség dolgában messze túlszárnyalja a velünk szövetkezett népeket. Egyoldalú fejlődésünk e részben Európa legelső nemzetei közé emelt bennünket. A létért folytatott nehéz küzdelem, a melyet immár ezer éve vívunk e hazában, a magyarnak politikai képességeit nagy tökélyre juttatta. Történelmünk ennek fényes bizonyítéka. Egy nép sem mutathat oly eredményre, a minőt mi elértünk. A népvándorlás azon törzsei közül, a melyek már némileg szervezett nemzetek fölött kivívott győzelmükre alapították uralmukat, a magyar az egyetlen, a mely nemzeti egyénisége megóvása mellett ma is meglevő nemzeti államot hozott létre. Hová lettek a gothok, frankok, normannok, hunnok és avarok? Elpusztultak vagy beleolvadtak a tőlük meghódítottak tömegébe. Pedig e fajok nagy része sokkal kedvezőbb viszonyok mellett telepedett meg, mint mi. Nagyobb volt számbeli erejük, fajrokonok környezték őket, s midőn bejöttek Európába, egy rombadőlő világrenddel állottak szemben, holott mi a megújult Európa ifjú erejére kényszerítettük rá kelletlen szomszédságunkat. És azóta is mennyi baj és viszontagság ért bennünket. És mégis, nemcsak hogy föntartottuk magunkat, hanem meg tudtuk védelmezni alkotmányos szabadságunkat is. Mi e veszélyeztetett helyen el tudtuk érni, a mire, a

tengerövezte Anglián kívül, Európa egy népe sem volt képes. E nehéz iskolában az államalakításhoz szükséges tulajdonságoknak ki kellett fejlődniök, s csakugyan oly fokra emelkedtek, hogy e részben, kérdés nélkül mondhatjuk, az osztrák népek velünk a versenyt nem bírják.

Sajnos, igen sok más tekintetben szomszédaink messze túlszárnyaltak minket. Szorgalomban, takarékoságban, üzleti szellemben és tudományosságban előbbre vannak, mint mi. Nemzeti érzés, politikai érzék tekintetében azonban a fölény a mienk. A magyar igazán zoon politikon.

A monarchiának tehát csak javára válik, ha a magyar elem tért foglal a közös intézményekben, s ha ide beleviszi összes politikai képességeit. Annál előnyösebb és annál természetesebb volna nyomatékunk növekedése, mert, ha nincs is ok a többi faj hűségében kételkedni, nincs közöttük egy sem, a melynek sorsa oly föltétlenül a dynastiához van csatolva, mint a mienk, a melvet életföltételei mind annyira és kizárólag a mai monarchiában való megmaradásra utalnak, mint a mi létünk érdekei minket.

Maga a küzdelem az elsőségért szintén csak javára lehet a monarchia véderejének. A milyen káros azon küzdelem, a mely az egyik állam számára külön jogokat, monopóliumokat akar kivívni, mert, a többi tényezőnek ezen jogokból való kizárást involválván, igaz harczzá fajulhat; a milyen veszedelmes az 1867-diki törvény módosítására irányuló törekvés, mert a törvényhozások és államok conflictusát idézheti elő: épp oly üdvös a versengés a közös intézmények terén szerzendő befolyásért Ezen küzdelem fegyverei: a munka, az alkalmazkodás az elengedhetetlen követelményekhez, a törekvés azon tulajdonságok elsajátítására, a melyek az érvényesülés

előfeltételei. Monarchiánk a legkülönbözőbb eredetű és multu fajok szövetségéből áll. Ennek megvannak nagy hátrányai. Ha azonban a positiv munka mezején egészséges verseny támad közöttük; ha mindegyik azt viszi oda magával a közös védelem terére, a miben a legképesebb; ha ott mindegyik, egyénisége teljes kifejtésével, az első szerephez igyekszik jutni: az egymástól különben eltérő erők összeműködése a monarchiának csak hasznára lesz. Szent István mondta, hogy erősek a sok fajú államok. A XIX. században ez többé nem áll. De azért a sokfajúságnak, e gyengének is megvan a jó oldala. Az az államszövetség, a mely különböző tulajdonságokkal és képességekkel bíró népeinek szilárd jogi alapon folyó egészséges versenyét ki tudja használni, nagy erőt meríthet ma is fajai sokoldalúságából. Nekünk magyaroknak pedig nincs miért félnünk e concurrentiától. Tehetségeinknél fogva, erősen bizom benne, mi leszünk a győztesek.

Ma megjött annak az ideje, hogy Széchenyi István egyik szép és nagy gondolatát, a mely benne rossz időben fogamzott meg, megvalósítsuk. 1848-ban, midőn a dynastiát Európa-szerte üldözte a forradalom, midőn hatalmának oszlopai mindenütt inogtak, Széchenyi a magyar nemzet föladatát abban találta, hogy magát a dynastiával azonosítsa és ennek régi állását fegyveres kézzel segítse visszaszerezni. Lángeszével a dolgok mélyébe tekintve, fölismerte a nemzet nagy és állandó érdekét; de nem vette észre azon concret viszonyokat, a melyek akkor e politikának lehetőségét is kizárták. Magyarország, a szabadság országa, nem léphetett sorompóba Metternich rendszere mellett, s midőn alkotmányát új biztosítékokkal környezte, nem segíthette elő azon irány győzelmét, a melynek aztán a magyarok szabadsága is szálla lett volna a szemében. Ezen fölül a dy-

nastia ebben az időben még oly hatalmi érdekekért küzdött, a melyek teljesen függetlenek voltak Magyarország érdekeitől. Ezek védelmében miért véreztünk volna mi? Ma azonban mindez megváltozott. Az igaz eszmének mindig megjön az ideje. Ma királyunk a continens legalkotmányosabb fejedelme; ma nincs érdeke, a mely ne volna a miénk is; ma egygyé olvadt a magyar állam és a dynastia eszméje. Ma a dynastia java és a mi javunk egyaránt azt kívánja, hogy a magyar faj mindenben azonosítsa magát a védelem érdekeivel, s hogy az ennek szolgálatára szervezett intézményekben irányadó szerepet vigyen.

A conservativ politika a legalkalmasabb alap az ekként meghatározott cél megközelítésére. Ereje abban van, hogy ugyanakkor, a mikor bennünket e tekintetben a reánk nézve legelőnyösebb helyzetbe juttat, abba a helyzetbe, a mely a legkönnyebbé teszi befolyásunk terjeszkedését és így a leghathatósabban fogja a kiegyezést az országban megerősíthetni, egyúttal megadja azon eszközöket, a melyekkel a kiegyezés ellen irányuló minden támadást a legeredményesebben visszautasíthatjuk.

Kétfelé kell tekintenünk. Államjogi szervezetünknek, ha állandóságra akar számítani, képesnek kell lennie arra, hogy egyaránt szembeszálljon a két állam bármelyikéből kiinduló támadásokkal. A conservativ politika érdeme, hogy ezt egyforma sikerrel teheti mind a két irányban.

A legnagyobb veszedelem Ausztriából fenyeget. Ausztriában nincs ugyan párt, a mely absolut ellentétbe helyezkednék jelenlegi közjogi állapotainkkal, mint teszi nálunk a függetlenségi párt; viszont, míg nálunk a nagy többség határozottan támogatja a kiegyezést, ott a nagy többség elégedetlen vele és visszafejleszteni kívánja.

Alig van ott politikus, ki a közös intézményeket perhorrescálja, de alig is van olyan, ki mai tartalmukat és szervezetüket helyesli. Centralista, foederalista, német és szláv egyetértenek abban, hogy reájuk nézve jobb volna az olyan organisatio, a mely a közösség körét bővítené, a mely magában foglalná a pénz-, vám- és gazdaságügyi politikát, s a mely másfelől megdöntené a paritás elvét és a delegatiók helyébe közös törvényhozást teremtené. Ha e változtatások keresztülvitelét mindnyájan nem is sorolják a megoldandó actualis föladatok közé, s ha az odavaló politikusok egy része becsületesen bele is nyugodott az új viszonyokba, s félve a változással járó kizistól és ennek esélyeitől, határozottan fönn is akarja tartani a kiegyezést: még sem tagadhatni, hogy ez a Lajtán túl gyengébb alapon nyugszik, mint nálunk. Eredetileg is magyar conceptio volt az 1867-diki törvény. Ausztriában csak a császár akaratának határozott kifejezése emelte érvényre. Ma is csak ez tartja fönn. Az osztrák gondolat ma is csak a Nagy-Ausztria, centralista vagy foederalista szervezettel. A dualismust kevesen értik, kevesen helyeslik.

Nem volna ennél fogva meglepő, ha rövid idő múlva újra találkozoznánk a kiegyezés visszafejlesztésének kísérleteivel. E kísérletek fő veszélye pedig abban van, hogy mivel mindegyikök a monarchia szorosabb egységének jelszavát tűzi zászlajára, elképzelhetni a lehetőséget, hogy ez irány megszerzi magának a dynastia rokonszenvét, a mit a kiegyezés ellen magyar részről kiinduló támadás el nem érhet. A cseh államjog, a legtúlzóbb ifjucsehek programmja sincs ellentétben a sereg egységével. A lajtántúli chauvinisták gyakorlati szempontból indulnak ki. A sereget és a külpolitikát szükséges rossznak tartják, a mit akképp kell rendezni, hogy a lehető leg-

nagyobb ereje mellett a lehető legkevesebb áldozatukba kerüljön. Ezért terhében szívesen osztoznak másokkal még akkor is, ha ennek fejében a dicsőségben is osztozkodniuk kell. Ők az állam belső élete, a kultúra, a nemzetgazdaság terén akarnak önállósághoz jutni, s a védelem nyújtott örömet hagyják meg birodalminak. Innen ered, hogy határozott céljuk és reményök is van annak elérésére, hogy politikájuknak megnyerik a dynastiát. Persze előreláthatni, hogy, ha ezen útjukban sikerrel megtennék az első lépést, idővel megpróbálnák tovább menni és tagadhatatlan, hogy kívánalmaiknak fokozatos növekedése sokkal nagyobb veszélylyel jár, mint a minők a magyar túlzók aspiratióból származhatnak. Akármilyen ártalmatlannak tetszenék is programmjuk külső színe, föl kell ismerni a lényében rejlő nyugtalanító elemet, annak lehetőségét, hogy a külön államiságra törő különböző fajok a nemzetiségi politika útvesztőjébe kerülnek, a mi végső következményében sokkal nagyobb veszély a dynastiára és a monarchia fönmaradására nézve is, mint a minők a legvadabb magyar chauvinista törekvése, a melynek határt szab az a tudat, hogy ez országnak a monarchián kívül nincs jövője. Ezért nem valószínű, hogy a federalismus eszméjét a Habsburg-dynastia egyhamar a magáévá tegye. E hibás, sőt végzetes elhatározásra csak mi szoríthatnók reá. Nem csak mostani fejedelmünktől nem telik ez ki, de erősen bízom benne, később sem fog császár találkozni, a ki beleegyezését adja a monarchiának ilyenmő átalakításába, föltéve, hogy mi magunk nem kényszerítjük reá.

A míg a dynastia bizonyos arról, hogy Magyarország ragaszkodik az 1867-diki egyezményhez; a míg bizonyos arról, hogy az ország a védelem érdekeit a jövőben is épp úgy ki fogja elégíteni, mint eddig tette, s hogy a

sereg egységét nem akarjuk és nem engedjük meglazítani: addig az ily kétes értékű, sőt veszélyes kísérletektől okvetetlenül óvakodni fog. Ezeket a biztosítékokat pedig megadja neki nyíltan vallott határozott conservatív politikánk, a mely minden kétértelműséget kizár és minden olyan elméletet kerül, a melynek hivatása új vívmányok látszataért népszerűséggel övezni államjogunkat, a mely elmélet azonban, logice alkalmazva, a sereg egységének válnék kárára. Megadja e biztosítékokat azon elhatározásunk, hogy óvakodunk a kiegyezésnek minden olyan magyarázatától, a mely azt azzal a veszélylyel fenyegethetné, hogy egy szép napon összes belső tartalma, az, a miért a védelem szempontjából becscsel bír, kiforgatva a maga mivoltából, fokozatos fejlesztés útján egészen más valamivé változzék át, mint a mi volt, mint a miért eredetileg elfogadták. Csak ez a lehetőség szoríthatná arra dynastiánkat, hogy ellene a gyógyító szert egy annál a valóságban nagyobb, jelenleg azonban még kisebbnek látszó veszélyben keresse. Csak a félelem, hogy a kiegyezésnek az említett irányban való fejlesztése kicsavarhatná kezéből az ősi fringiát, bírhatná arra, hogy reá lépjen a kísérletezések süpedékes talajára.

Ez ellen a legbiztosabb segítség a conservatív politika. Ez meg fogja akadályozni, hogy a lajtántúli ilyenemű velleitások a koronával coalitióra lépjenek. E nélkül pedig az onnan jövő minden támadást könnyű szerrel vissza fogjuk verni. Ha szorgosan ragaszkodunk a kiegyezéshez; ha állandónak tekintjük; ha magunk nem nyúlunk hozzá: akkor mindig meg tudjuk akadályozni, hogy más bántsa. Csak, ha mi kezdjük ki, akkor lesz nehéz a védelem azok ellen, a kik példánkat követik.

A Magyarországból várható támadások legbiztosabb ellenszere mindenekelőtt a kiegyezésnek azon önértetes, nyílt, bátor védelme, a mely igaz meggyőződésből fakad és ezért azon intézmények mellett, a melyeket az ország fölvirágzása sine qua non-jainak tart, lelkesedéssel száll síkra, szemben azon szellemmel, a mely előbb térdre borulva hamis ideálok előtt, kiengesztelni igyekszik a nemzeti érzületet, azután pedig szégyenkezve, szomorú kényszerhelyzetekre utalva, elnézésért könyörög, hogy mégis támogatja a közös intézményeket. De ez önértetes védelmen kívül a Magyarországból várható támadások legbiztosabb ellenszere: a kiegyezésben foglalt minden jognak, minden előnynek lehető legteljesebb kihasználása. Ez a szer a legbiztosabb, mert a tények erejével hat és mert elégedetté teszi a nemzetet. Azt a politikát kell követnünk, a mely a legalkalmasabb arra, hogy a közös intézmények a nemzet érdekeit kielégítsék. Egyedül az a politika a helyes, a mely abba a helyzetbe juttat bennünket, hogy nemzetünk a közös intézményeknek fokról-fokra növekedő, mentől nagyobb hasznát lássa. Ez a politika pedig egyedül a conservatív politika lehet. Egyedül azon magunktartása, a mely annak minden gyanúját kizárja, mintha a közösség gyöngítése volna hátsó gondolatunk; egyedül az a politika, a mely számunkra fönn bírja tartani a korona teljes jóakarátát és bizalmát; a mely a monarchia nagyhatalmi érdekeit semmiben sem sérti; a mely a kiegyezés minden betűjét tiszteli, de éppen ennél fogva megkövetelheti, hogy mások is tiszteljék és meghajoljanak minden consequentiája előtt: egyedül ez a politika képes a magyar nemzetet abba az állásba juttatni, a mely szemem előtt lebeg, s a melyről előbb már szólottam. Mivel e politika a legalkalmasabb arra, hogy a korona-

ban és szomszédjainkban irántunk bizalmat gerjessen, ez szerzi meg számunkra a térfoglalás lehetőségét. De a sikernek ez még csak az előfeltétele. Hogy tényleg fokozatosan haladhassunk, másra is van szükségünk, nevezetesen a kormánynak, a törvényhozásnak és a társadalomnak öntudatos összeműködésére.

Nem fejthetem ki a megindítandó actio részletes tervét s annak a politikának csak vázlatát akarom előadni, a mely, nézetem szerint, bennünket a leggyorsabban a célhoz vezethetne.

A külügyek terén a legfontosabb érdekünk az, hogy alkotmányos befolyásunk kellőleg érvényesüljön, s hogy ennél fogva a külügyi politika a magyar állam léte követelményeinek számbavételével állapíttassék meg. Mint már láttuk, e részben nincs okunk panaszra. Érdekeink, a melyek a monarchia érdekeivel különben is teljesen azonosak, érvényesültek. Az ellenőrzés módjába azonban az utolsó években oly hiba csúszott be, a mely káros következtetéseket vonhat maga után.

Magyarországnak két eszköze van arra, hogy a külügyek vezetésére befolyást gyakoroljon: az egyik a magyar miniszterelnök hozzászólási joga, a másik a delegatio ellenőrzése.

E két jogot akként kell gyakorolni, hogy egymást hátsós működésükben ne akadályozzák. Az utóbbi időkben pedig a miniszterelnök felelőssége annyira előtérbe jutott, hogy ezzel veszített a delegatio ellenőrzése. A miniszterelnök felelőssége csak a követendő politika irányának, főelveinek megállapítására, a döntő fontosságú lépések elhatározására szorítkozhatik. Tényleg csakis ezekbe foly be. A politikának napról-napra való vitelét, a külföldi kormányokkal való érintkezést, a diplomatiái tárgyalásokat mind, a miniszterelnök tudta és hozzájárul-

lása nélkül, közvetlenül a külügyminiszter végzi. Ennélfogva az eredményért első sorban és egyedül ő a felelős. A diplomatai actiókban kifejtett tapintat, ügyesség, erély mind a külügyminiszter egyéniségével van kapcsolatban, a végleges siker pedig nagyrészt ezektől a tulajdonságoktól függ. Mindezért a miniszterelnököt akarni felelőségre vonni, annyi, mint őt tenni felelőssé, őt dicsérni vagy korholni másnak a tényeért.

Ha felelősségét másra is kiterjesztjük, mint a politika általános irányának és azon főelveknek helyességére, a melyek az ő hozzájárulása nélkül meg nem állapíthatók, akkor gyengítjük a külügyminiszter felelősségét, azaz azon egyénét, a ki egyedül képes és köteles mindenért felelni. Illusorius felelősség kitűzésével könnyítünk a valódi, a komoly felelősség terhén.

Azon solidaritásnak, a mely a miniszterelnök és a külügyminiszter között van, a kellelénél nyomatékosabb kiemelése és kiterjesztése a külügyminisztérium egész ügyvitelére, a dolgok természeténél fogva befolyással van a delegatio magatartására.

Ha a miniszterelnök felelősségét tekintjük a külügyek helyes vitelének is főgarantiájául, akkor az országgyűlésen kell az ellenőrzést foganatosítani. Akkor e részben is a fősúlyt a delegatióból a ház plenumába kell áttenni. E rendszernek is megvolnának ugyan a nagy hátrányai, de a felelősség ezen az úton is érvényre juthatna. Ha azonban ez nem történik meg, s ha a delegatio gyakorolja az ellenőrzés oroszlánrészét, mint a hogyan helyesen neki kell azt gyakorolnia, az országgyűlés pedig csak nagy alkalmakkor foglalkozik a külügyekkel, akkor nem szabad a miniszterelnök felelőssége körét, a követt politika részleteinek fődözése czéljából, tágítani, mert ez nyomást gyakorol a többségre, pártszemponto-

kat juttat uralomra a delegációban is, s tetemesen devalválja az ellenőrzés értékét.

Ha a miniszterelnök az összes felelősségben osztozik a külügyminiszterrel, akkor valószínű, hogy a kormánypárt már a priori azonosítja magát a külügyi politikával, s ekkor a delegatio többsége azon helyzetbe jön, hogy, ha csak nem akarja saját kormányát megtámadni, ha nem akar azon belügyi politikának ártani, a melyet az ország érdekében követ, kritikájában nem lehet oly tárgyilagos, a mint különben kívánatos volna, s kénytelen elnézni a külügyminiszternek esetleges hibáit. A külügyminiszter pedig ezen gyakorlat mellett, különösen, ha a magyar kormánynak és többségnek solidaritása erős, minden igaz ellenőrzéstől megszabadul.

Annál helytelenebb ez az eredmény, mert a delegatio már szervezeténél fogva könnyebben esik abba a hibába, hogy tevékenysége a kellő mértéket nem üti meg, mint abba, hogy azon túllép. A közvetett választás rendszere, a mely megalakítja és a melynél fogva csak a leghiggadtabb elemek kerülnek beléje; periodicitása; az a körülmény, hogy súlyának növekedése éppenséggel nem olyan népszerű, mint a parlamenté; az a mérsékeltebb és simulékonyabb hang, a mely kisebb számú tagokból álló testületekben uralkodni szokott: mindez úgyszólván biztosíték e testületnek túlságosan élénk tevékenysége, az ügyekbe való erőszakos beavatkozása, hódításai ellen. Nem kell attól tartani, hogy a delegatio miniszterbuktatásokkal, pozitív intézkedésekkel a külügyi politika folytonosságát és komoly érdekeit veszélyeztesse. Inkább attól kell és lehet tartani, hogy elsatnyul, hogy passivitása miatt elveszíti a nemzet bizalmát, hogy a nemzet szemében megszűnik alkotmányos garancia számba menni, s hogy ezzel elenyészik az a megnyugvás, hogy

semmi sem történik nélkülünk, s hogy az alkotmányos ellenőrzés az államélet minden funkciójával szemben elevenen működik. Ez pedig nagy baj volna, olyan baj, a melv első sorban a közös intézmények soliditásán ütne csorbát. A delegációnak ezen összezsugorodása ártana befolyásunknak, a melynek egyik főorganuma veszítene értékéből, de kárára volna a külügyeknek is. mert szabad országban okvetetlenül szükséges, hogy a külügyi vezetés és a nemzetek élete egymással contactusban legyen, hogy legyen út, a melyen a külügy-miniszter a nemzethez, a nemzet a külügyminiszterhez férközik, hogy legyen mód, a melyen az alkotmányos élet irányadó tényezői egymást fölvilágosítsák és egymásra hassanak. Ha nincs meg köztük a kellő érintkezés, ha a külügyminiszter nem tarthatja ujját a nemzeti élet üterén, könnyen végzetes hibát követhet el, oly actiót indíthat meg, a mely a döntő perczen, támogatás hiányában, csúnya katasztróphát idézhet elő.

Ha a külügyminisztert csak a pártfegyelemtől átglyúrt tagokból álló bizottsággal állítják szembe, akkor nincs alkalma az ország politikai viszonyaival, különböző áramlataival, igaz nézeteivel megismerkedni, akkor sok tekintetben félhomályban dolgozik.

Szóval, a felelősség összezavarása ront annak komolyságán. A külpolitika irányáért, döntő fontosságú tényeiért felelős a külügyminiszter is, a magyar kormány elnöke is. az egyik a delegatio, a másik az országgyűlés előtt. A politika részleteiről, az egész ügymenetről egyedül a külügyminiszter felelhet. Az állandó ellenőrzést csak a delegatio gyakorolhatja, a leghelyesebben úgy, ha a kapott fölvilágosítások után a belpolitikai tekintetektől függetlenül mond ítéletet. A miniszterelnöknek a felelősségbe való olyatén bevonása, a minőt az utolsó időkben tapasztal-

tunk, erőltetett dolog és csak árt az ellenőrzés objectivitásának és hatásosságának. A régi gyakorlatban a solidaritás nem vitte ezt a szerepet és kívánatos volna, hogy visszatérjünk az előbbi idők fölfogásához.

A külügyek terén továbbá érdekünk az, hogy a diplomacia és consularatus igyekezzék hűségesen előmozdítani gazdasági érdekeinket, s hogy a magyar alattvalóknak külföldi ügyes-bajos dolgait ugyanazzal a buzgósággal és gondossággal közvetítse, mint az osztrákokéit, szóval, hogy mindenütt és mindenben biztosítva legyen számunkra a teljes egyenlőség az elbánásban. Ezekon kívül, mint ezeknek legbiztosabb eszköze, de értelmiségünknek is nagy érdekében kívánatos, hogy ennek számára e pályák mentől inkább hozzáférhetőkké tétessenek és hogy rajtuk hátrányban ne részesüljön.

Ez érdekek előmozdítására első sorban a magyar kormány hivatott. Köteles a közös kormánynál arra hatni, hogy az ennek vezetésére bizott intézetekben az imént előadott kívánatoknak megfeleljenek. Ha hiba észlelhető, a magyar kormány föladata, hogy fölszólaljon és hogy a magyar érdekek és a magyar elem érvényesülésének útjában álló akadály eltávolítását sürgesse. Az alkotmányos ellenőrzésnek hatása van a közös kormányra és a magyar kormányra is és arra szoríthatja őket, hogy kötelességöknek megfeleljenek. Végűi, a társadalom föladata, hogy az ekkint biztosított lehetőséget kihasználja és tényleg elfoglalja a megnyílt tért. Ha ez is megtörténik, a külügyi szolgálatban teljesen kielégítő állapotra számíthatunk. Ma sem emelhetünk alapos kifogást a diplomacia és a consularatusok szelleme és azon mérték ellen, a melyben kötelességöket teljesítik. Csak itt-ott találkoztak olyanok, a kik, talán a magyar viszonyok és a magyar nyelv ismeretének hiányában, néha

nem voltak képesek mindazt megtenni, a mire kötelezettek. A legradicalisabb szer minden ilyen hátrány ellen okvetetlenül az, ha a magyar értelmiség az eddiginél nagyobb számmal vesz részt e szolgálati ágakban. A legnagyobb hasznot ettől várhatni. A legnagyobb hiba ennek hiányában van. Minden apróbb érdekünk igaz megértését és meleg szívű fölkarolását a legelső sorban mégis csak saját hazánkfiaitól remélhetjük. Ezért nagyobb szolgálatot teszünk a hazának, ha reá vesszük a magyar értelmiséget, hogy e tereken is foglaljon helyet, mint ha azt az osztrák-gyűlölet szításával, a germanisatio falra füstött ördögével és a közös intézmények ócsárlásával a közös szolgálattól elriasztjuk. Ha nem így cselekszünk, mesterségesen magunk rontjuk meg haladásunk első föltételét.

Már most nézzük, milyen politikával javíthatunk helyzetünkön a másik közös intézményben, a seregben?

Azok alapján, a miket e tárgyról már mondtam, a cél, a mely felé törekednünk kell, az elérendő eredményt úgy határozhatom meg, hogy a magyar elem alkossa a tisztikar zömét, még pedig a nélkül, hogy ki kellene vetköznie nemzeti érzületéből és jellegéből, hogy a sereg szelleme teljes harmóniában legyen a dualismussal.

Az első, a mivel föl kell fegyverkeznünk, a türelem. Ilyen eredményt csak lassankint érhetni el. Nincs oly törvény, nincs oly positiv intézkedés, a mely biztos sikerrel járna, még kevésbé olyan, mely gyors eredményt szülhetne. Nem csak megfelelő nevelésre és vezetésre van szükség, hanem arra is, hogy az ily nevelésben részesült tisztjelöltek megnőjenek, rangban és tekintélyben haladjanak, hogy művelt osztályaink a nyújtott alkalmat fölhasználják és komolyan dolgozzanak. A se-

reg szellemének teljes és végleges alkalmazkodása az új viszonyokhoz szintén csak idő kérdése. Csak az idő fogja egészen eltüntetni a régi kor maradványait, föltéve, hogy a fejlődés ezen természetes folyamatát erőszakolással magunk nem akasztjuk meg.

Javulás ma is van és ennek erőszakolása csak lassítaná haladását. Erőszakot csak ott lehet és kell alkalmazni, csak ott kell esetleg eclatans reparatiót is követelni, csak ott kell a kormánynak és a többségnek teljes sútyukat latba vetni, esetleg krízistől sem riadva vissza, a hol tényekben nyilvánuló positiv rosszakarattal találkozunk, a hol törvénytelenül és erőszakkal akarják jogos igényeink érvényesülését gátolni.

Ha e téren valamely reform, valamely intézmény megváltoztatása válik szükségessé, ezt sohasem helyes a parlamenti pressio eszközével kierőszakolni akarni. Azon újításokat, a melyeket magunkra nézve előnyösöknek tartunk, nem kell a párt- vagy a kormányprogramm olyan követelményeivé tenni, a melyeknek azonnal való teljesüléséhez hozzákötjük politikai becsületünket. Csak a rábeszélés, a meggyőzés eszközével kell élnünk. Ha első ízben nem sikerülne egy-egy ilyen kívánatossá vált reformot keresztülvinni, ki kell tartani és addig ismételni a kísérletet, míg végre célt érünk. Nem kell elfelejteni, hogy az irányadó tényezők aggodalmainak megnyugtataása nélkül kierőszakolt reform nem szülheti azokat az eredményeket, a melyeket elméletben tőle várunk.

Minden elfogulatlantól kérdezem, gondolja-e, hogy a honvédség az volna, a mivé lett, ha keletkezése nem a király szabad akaratára volna visszavezethető, ha nem a négy szem közötti csöndes capacitatio érlelte volna meg, hanem dobszóval és zenével megindított nemzeti nagy actióval, parlamenti erőszak útján érvényesült volna?

Szép dolog a dicsőség, szép és jogos ambitio a népszerűség. Nagy hatalom ez, a melylyel sok jót teremthetni, s a melynek elérésére éppen ezért gyakran a legnemesebb lélek is vágyik; de a ki a monarchia alkotó részei békés együttélésének szükségéről meg van győződve, vétkezik, ha nemzeti vívmányok kierőszakolása útján iparkodik ilyen dicsőségre, ilyen politikai hatalomra szert tenni.

A magyar politikusnak, ha felelősséggel teljes állásban igazán akarja szolgálni hazáját és ennek súlyát fokozni akarja; ha a magyar ügyet győzelemre akarja segíteni a monarchiában: igen sokszor magára kell vennie a népszerűtlenség ódiumát és igen sokszor el kell szánnia magát arra, hogy a mikor oly valamiért küzd, a minek kivívása neki nagy népszerűséget biztosítana, a mi azonban azon tekintetknél fogva, a melyek fejedelmünk elhatározására szükségképpen befolyással vannak, az ő személyét fönt esetleg lehetetlenné teszi, ugyanakkor az országban gyávának mondják, nemzete iránt érzéketlennek tartják. Ha nem csalódom, Széchenyi mondotta, hogy a magyar politikusnak gyakran az a sorsa hogy két szék között a földre esik, mert mindenütt olyant kell mondania, a mi nem tetszik, olyant kell tanácsolnia, a mit nem örömet hallanak. Nagy igazság van ebben. A magyar politikusnak igen sokszor két harczvonalon kell küzdenie, s magára kell vennie, hogy míg fönt azt tartják róla, hogy túlságosan követelő, s hogy nincs európai látköre, hanem csak a maga nemzetét tartja szeme előtt, lent pecsovicsnak hiszik. Csak ha ettől sem ijed vissza, lesz képes a nemzet javára igaz eredményeket elérni.

Ebben a szellemben kell működnünk. Akképp kell minden lépést, a melyet előre akarunk tenni, megkísé-

relnünk, hogy, ha akadályba ütközünk, a kitűzött cél késleltetésének ténye ne váljék veszély forrásává a kiegyezésre és a hazára nézve, hogy ne legyen minden vívmány, mielőtt kiküzdhetjük, oly robbantó anyag, a mely az egész épület szilárdságát fenyegeti.

A cél, a mint mondtam, az, hogy a magyar elem a seregben tért foglaljon és benne döntő szerephez jusson, még pedig jellegének szeplőtelen megóvása mellett. E cél szolgálatában közre kell működnie a kormánynak, a törvényhozásnak és a társadalomnak.

A kiegyezés jelenlegi magyarázatának a korona jogainak hátrányára való módosítása nem szükséges, sőt káros. A sereg belső szervezetéhez tartozó minden ügyet, a nyelvkérdés megállapítását az oktatás vezetésével együtt, a király jogkörében kell ezentúl is meghagynunk. A magyar érdeket nem a korona hatáskörének megszorításában kell keresni. Nem a korona ellenére, hanem csak ennek támogatásával foglalhatjuk el azon positiót, a melyet fajunk számára kívánunk. A nyelv kérdését kényes természeténél, nemzetiségi vonatkozásainál fogva a leghelyesebben a királyra bízuk. Csak ez a megoldás biztosít bennünket arról, hogy veszélyes nemzetiségi irány semmi esetre sem fog a sereg egy részében sem elterjedni. A mit a király jogaiból a parlamentre ruházunk át, e jogaiból ugyanazt átruházuk az osztrák parlamentre is. Már pedig magyar szempontból mindig jobb, ha ilyen természetű ügyekben a hatalom azon tényezőnek van a kezében, a mely hivatásánál fogva ügyel a mi érdekeinkre is, s a melynek vezércélja a védképesség fokozása, mintha a tőlünk idegen, irántunk esetleg nem jó indulatú osztrák parlamentnek van a kezében. Az alkotmányos testületeknek e kérdésekben ne az intézkedés legyen a főadatuk, ha-

nem az ellenőrzés. A szóban levő ügyek szakérdekei is ezt követelik, még pedig annyira parancsolólag, hogy ez elv csaknem minden államban érvényesült. A király a felelős miniszter útján gyakorolja hatalmát. A parlamentnek és a delegációnak ezért mindig módjában van, hogy a kormányok útján hatással legyen a korona jogainak miként való gyakorlására.

A kormánynak, mint a korona tanácsosának, főadata a királyt arról meggyőzni, vagyis inkább őt azon meggyőződésében megerősíteni, hogy a magyar elem részvétele a seregben a dynastiának, a véderőnek és a magyarságnak közös érdeke. Az alkotmányos testületek főadata a kormányt arra szorítani, hogy tegyen eleget ebbeli kötelességének, támogassa a magyar elemet s ha elvi ellenzésre találna, ha rosszakaratot tapasztalna. szólaljon föl ellene és vesse latba egész befolyását annak elnémitására.

A kormány és a delegatio hivatása arra hatni, hogy a katonai oktatást, még pedig éppen úgy a reáltanodákban, mint az akadémiákban, a magyar érdekeknek is megfelelően vezessék és, ha kell, reformálják.

E részben követeléseim a következők:

A magyar ifjak nemzeti önértékét tisztelni és fejleszteni is kell; a magyar hazafiság szellemének a seregben is meg kell adni azt a helyet, a mely azt a loyaltás mellett megilleti. Helyes magyar közjog és történelem tanításával ápolni kell a magyar hazafiságot. Gondoskodni kell arról, hogy az ifjak nevelésénél jó érzésű magyarok kellő számban legyenek alkalmazva, mert hazafiságot csak attól tanulhatni, a ki maga is hazafi. E szempontból kívánatos, hogy magyar földön is legyen katonai akadémia. A magyar társadalom hatása, a családoknak, a magyar szónak közelsége, a magyar érzéssel

való közvetlen érintkezés bizton javára lesz az ifjúnak. Nem egyszer láttuk, hogy Bach tisztviselői, hogy teljesen idegen katonák, a kik ellenszenvvel eltelve irántunk, jöttek közénk, bizonyos idő múlva megszerettek bennünket. A magyar föld, a magyar levegő átváltoztatta őket barátainkká. A magyar ifjún, a ki nemzete körében nevelődik, lehetetlen, hogy meg ne legyenek e tényezőknek eltörölhetetlen nyomai. A nyelv tekintetében csak az szükséges, hogy a magyar nyelv tanítása megadja államunk minden polgárának a módot, hogy anyanyelvünket jól megtanulja. Kívánatos ennél fogva, hogy a reáltanodákban éppen úgy, mint az akadémiákban előadják a magyar nyelvet és hogy egy vagy több nem katonai szaktárgyat magyar nyelven tanítsanak.

A szellem és a nyelv tekintetében egyaránt kívánatos volna, ha az egyéves önkéntesek közül többen vétetnének át az activ szolgálatba és ha a honvédtisztek átléphetnének a közös seregbe.

Másodszor arra kell hatni, hogy a tisztikar ne akarjon tagjaiból a nemzeti érzéstől elzárkózó, a loyaltáson kívül más érzelmet nem ápoló mesterséges embereket faragni, hanem hogy a kinevelt tiszt magyar hazafisága, nemzeti önérzete a sereg javára hasznosíttassék. E nehéz pályán szükség van minden motívumra, a mely lelkesít, a mely áldozatkészségre serkent. Csak azon motívumok ellen kell küzdeni, a melyek ellenkeznek a loyaltással és ártanak a katonai hűségnek. A magyar hazafiság nem ezek közül való. Ezt kizárni annyit tesz, mint gyengíteni azt az érzést, a mely a legalkalmasabb a magyar ember erejének és kitartásának fokozására. A tisztikar szellemének hazafiságát könnyű előmozdítani, csak nem kell arra természetellenes irányzatot ráerőltetni. Ha a magyar tisztek többségét a magyar csapa-

tokkal együtt Magyarországon hagyják, a többi magától is megjön.

Ha a kormány ebben az irányban fejt ki hatást és segítségére van a törvényhozás, még pedig nem jogszabályok megállapításával vagy új törvények alkotásával, hanem ellenőrző hatalmával; ha arra törekszünk, hogy a legfelsőbb vezényletet mentől inkább megnyerjük ügyünknek: sokkal több sikert fogunk elérni, mint az Apponyi tanácsolta rendszerrel.

Így eljárva, nem hozzuk a magyar elemet természetellenes antagonizmusba a legfőbb hadúrral, mert nem az ő jogai rovására keressük érvényesülését; nem helyezük a sereg oktatását és ezzel szellemét is az egymástól teljesen független és esetleg egymással ellentétes két törvényhozás befolyása alá, hanem meghagyjuk intézését a két államot egymáshoz kötő, a véderő érdekeivel összenőtt tényezőnek a kezében; nem szigeteljük el a magyar elemet, mert nem részesítjük külön oktatásban és ezzel a többiétől eltérő kvalifikációban; végül, főtartván a német nyelv elsőségét és a fősúlyt a nemzeti szellem élesztésére fektetvén, oly példát adunk, a melynek utánzása nem lesz kárára a seregnek.

A nyelvkérdésnek előtérbe tolásával csak kárt teszünk, a hazafias szellem fejlesztésével ellenben használunk védelmi érdekeinknek. Tért nyitunk a seregben azon erő nyilvánulásának, a melynek százados hatása a monarchia létrejöttét elősegítette és annak egyik alapgondolata ma is. Nem véletlen tartja össze Ausztria-Magyarország részeit; a ragaszkodás a dynastiához sem az egyetlen kapocs, a mely őket egymáshoz csatolja. Az örök jog véletlene juttatta e népeket ugyanazon dynastia jogára alá. De az így támadt kapcsolatot szilárdá, állandóvá és az európai hatalmi tényezők sora-

ban összetartó és független egységgé érdekeiknek azonos-sága tette. Monarchiánk oly népek szilárd szövetségén alapul, a melyek speciális egyéni érdekeiket más combi-natióban nem bírnák biztosítani, egymással vállvetve azonban képesek azokat érvényesíteni.

E népek szűkebb hazafisága, önérzete és érdeke tartotta és tartja őket össze, a loyaltáson kívül, azon államjogi alakulásban, a mely a történelem folyamán létrejött.

Ha a monarchiát nem nézzük mesterségesen össze-tákolt alkotásnak, s ha nem akarjuk az erőt, a mely összetartja, a dynastia iránt érzett loyaltásra reducálni, éltető elvét abban kell találnunk, hogy történelmileg kifejlődött egységek létök állandó és nagy érdekeit a legjobban a monarchia kötelékei között tudják biztosí-tani és előmozdítani. A monarchia sziklaszilárd talap-zata: ez egységek hazafias önérzete. Csak ebből meríthet a monarchia eszméje is erőt. Miként a jogban, az élet-ben is csak az így átvett, az így kölcsönzött erő segít-ségével tarthatja fenn életét. A részek jogos egoismusának összeegyeztetésén alapul főnállása. Ha a monarchia lété-nek egyik főalapját képező hazafias érzést belevisszük a seregbe, ennek magának teszünk jót vele. A monarchiát éltető elv érvényesülése a közös intézményekben ezekre nézve veszélyes nem lehet, ellenkezőleg, igazán csak ez teremti meg életrevalóságukat. Minden más érzés mondva csinált mesterséges valami, a mi egészséges fejlődésre nem képes, mert nincs talaja az életben, mert nem kelet-kezik a gyermekkorban és nem táplálkozik a család, a társadalom példájából és ösztönzéséből. Üvegházi növény marad mindig.

A monarchia eszméje csupán annyit tesz szükség-sé, hogy a közös intézményekben csak annak az

érzésnek engedjenek helyet, csak azt túrják meg, a mely az együttéléssel megfér. Csupán azon érzület irtandó ki, a mely ellentétbe helyezkedik a törvényes alapokkal a mely kifelé gravitál.

Sajnos, hogy ezen érzület kifejlődése a monarchiát alkotó népek túlnyomó részénél nem tartozik a lehetlenségek közé, hanem egyike a főveszélyeknek, a melyekre szüntelen figyelemmel kell lennünk. E népek legtöbbje oly nagy fajoktól elszakadt törzsek, a melyek monarchiánk közelében önálló államokat alakítottak. A veszély abban van, hogy a megszakadt egységnek nálunk levő részei faji összetartozásuk érzetét fölébe helyezik történelmileg létrejött külön nemzeti érdekeiknek, külön nemzeti önérzetüknek. Ez utóbbiak csak monarchiánk keretén belől érvényesülhetnek, az előbbi azonban csak Ausztria-Magyarország romjain. Míg tehát az egyiket lehet és kell is fejlesztenünk, a másikat minden eszközzel le kell küzdenünk. A magyarnál a kifelé való gravitálásnak ilyen természetes alapja nincs meg és azért ilyen gravitálása el sem képzelhető; ő faji és nemzeti érzésénél fogva a legmegbízhatóbb és azért e részben az első hely illeti meg.

De ezért monopóliumot nem követelhet. Elismerésével azonban közötté és az érvényesülésüket csak e monarchiában kereső többi fajok között oly szabad verseny indulhatna meg, a mely a védelmi erő sokoldalúságának csak javára válnék, a mely a lelkesítő psychikai motívumokat csak gazdagíthatná, a sereg egységét ellenben, föltéve, hogy a legfőbb hadúr és souverain iránti érzés rendületlenül megállja a helyét, semmiképp sem veszélyezteti.

De akármilyen sikeres legyen a magyar kormánynak ez irányban gyakorlandó befolyása; akármilyen becsre

tegyen szert a seregben a magyar név; akármilyen jó-akaratra találjon ott a magyar elem: a fődolog mégis az, hogy a társadalom nagyobb coefficiense keresse föl a katonai szolgálatot, mint a milyen eddig tette; hogy ott derekasan végezze a reá háruló munkát; hogy tanuljon és dolgozzék. Ha ma nincs elég magyar tiszt, legfőbb oka az, hogy intelligentiánk nem megy katonának, vagy ha megy, kevés kivétellel, nem eléggé komoly és szorgalmatos, mert legfeljebb huszárkapitányságig akarja vinni, arra a mélyreható tanulmányra, arra a nagy munkára azonban, a mely nélkül felsőbb ranghoz nem jutni el, nem szánja el magát. Ha ez meg nem változik, a legjobb katonai politikával sem érünk célzt. Zárt ajtók maradnak előttünk a döntő fontosságú állások. Ide csak munka és érdem vezet el. Magyar voltunk nem ad jogot a lustaságra. Nem minden magyar mellőzése sérelem. Csak azé az, a ki mindenben megfelel a szolgálat követelményeinek. Ha nem dolgozunk eleget, nincs jogunk panaszra, ha a nemzetek versenyében elmaradunk. Ekkor csak azt kapjuk meg, a mit megérdemlünk.

E részben tehát a hivatalos Magyarország tehetetlen. Az egyéneken van, hogy megóvják érdekeinket és becsületünket. Az előbbi csak azt tartozik biztosítani, hogy a verseny föltételei igazságosak legyenek, s így a magyar a sikernek ugyanazzal a reményével léphessen szolgálatba, mint bárki más.

Szóval, a kívánt eredményt csak a magyar állam minden tényezőjének és a társadalomnak öntudatos összeműködése biztosíthatja.

Az eddigiekben tehát rámutattam a célokra, a melyek felé ez erőknek törekedniök kell, s rámutattam az eszközökre is, a melyekkel, nézetem szerint, a leggyorsabban és a legbiztosabban lehet az eredményt elérni.

Még csak azt akarom kiemelni, hogy az állandó siker mindig egyenes arányban növekednék azon tekintélyvel és súlylyal, a melyre a magyar állam szert tesz. Mind az, a mi fejlődésünket előmozdítja, ugyanakkor fokozza befolyásunkat a monarchiában.

Csak gazdag, művelt, az állam eszméjétől áthatott egységes és munkás társadalom; az ennek megfelelő egészséges politikai szervezet; erőteljes parlamenti élet, ennek egyedül lehető alapján, az osztatlan nemzet általános érdekeinek különböző fölfogásából kiinduló pártok küzdelmeivel; a többségtől őszintén támogatott és éppen ezért tekintélyes és erős kormány: ezek képesek, meglevő szabadságunk megoltalmazásán fölül, befolyásunkat öregbíteni.

Minden, a mi bennünket a civilisatióban előbbre visz, a mi parlamenti életünk előfeltételein javít, ugyanakkor egy-egy mérföldjelzője célba vett haladásunknak. Oly világos igazság ez, hogy nincs miért bizonyíthatnom. A szemünk elé táruló e láthatár, magában foglalva nemzeti életünk minden részét, minden zugát, kimeríthetetlen tárgya a tanulmánynak, kimeríthetetlen tárháza az új meg új nagy fontosságú kérdéseknek. Az államtudományok ezen encyclopaediája azonban erőm fölött van és túlmege azon a föladaton is, a melyet magam elé tűztem. Elég rámutatnom a kapcsolatra, a mely a fogalmaknak ezen egész világa és az én célom között van.

Sietek munkám végéhez.

A tőlem ajánlott politika alap gondolatát akarom még egyszer kiemelni.

Nemzetünk fejlődése főleg két nevezetes tényezőnek, a monarchikus eszmének és az önkormányzatnak, összeműködésén alapul.

Az utóbbi a régibb keltű. Hívek is maradtunk hozzá

mindvégig. Sohasem történt meg, hogy a szabad alkotmánytól elfordultunk. Még Mátyás király ellen is kitört az elégedetlenség, sőt lázadás is támadt, midőn mellőzte az alkotmányos formákat. Hadi tettei és kormányzatának magyarsága, a Hunyadi név nagy fénye, egyéniségének kitűnősége sem felejtették el velünk a szabadság becsét. A francziák szemében a dicsőség fölért az alkotmánynyal. Plebiscitum adta meg a Napóleonoknak az egyeduralmat. Nálunk ilyen nem történt és nem is történhetett. Bismarck a porosz nemzeti hagyományok talaján állt, midőn az angol parlamentarismus kormányformája ellen foglalt állást. Oroszországnak nemzeti eszménye a mindenható czár. Nincs nagyobb állam Európában, mely történelme valamely szakában ne azonosította volna magát az absolutismus eszméjével. Még Angliában, a szabadság hazájában is, erőre kapott Bolingbroke patrióta királyának eszménye; még ott is volt idő, a mikor a nemzet többsége a parlamentarismustól a Stuartok absolutabb kormányzatához fordult és csak a kisebbség nagyobb intelligentiája és megfeszített ereje védte meg az alkotmányt. Csak nálunk van a szabadság kultuszának ezredéves szakadatlan tradíciója.

De e mellett ugyanazzal a kitartással ragaszkodtunk a monarchikus eszméhez is. Míg sok állam próbálkozott meg a republicával, nálunk a nemzet sohasem akart köztársaságot, s midőn egy királytól elpártolt, helyébe mást választott. Midőn Bethlen Gábor és II. Rákóczy Ferencz idején a kuruczok az uralkodót trónvesztésnek nyilvánították, új királyt készültek választani. Maga Kossuth sem tartotta a köztársasági államformát nálunk kivihetőnek és helyesnek. Még ő is a királyságnak maradt híve. Jelenleg pedig, úgy hiszem, Magyarország az egyetlen állam, a hol nincs köztársasági párt,

sőt talán egyetlenegy politikus sem, a ki magát republicanusnak vallaná. Ez onnan van, mert a királyság, a magyar fölfogás szerint, összes alkotmányunknak, nemzeti létünknek legfelsőbb képviselője, épp úgy mint kifelé hatalmi érdekeinknek és az ország méltóságának legelső öre. Ekként benső összefüggésben és harmóniában van szabadságunkkal. A király jogainak teljességét csak megkoronázása után gyakorolja, a koronázás ténye pedig, az eskünél fogva, a melyet tesz, az alkotmányhoz kapcsolja. A törvényeket és a nemzeti jogokat nemcsak tisztelni és megtartani köteles, hanem mint a maga nagy jogainak eredetét, a melytől el nem választhatók, megvédeni is tartozik. Azok az ő jogai is, az ő büszkesége is, ugyanaz a származásuk, törvényességüknek ugyanaz a forrása, úgy hogy együtt élnek, együtt buknak. Szent István koronájának ezen minden magyar szívében igaz életet élő fogalma, a szabadságnak és a királyságnak azon benső egysége, a mely, a nemzeti test megoszthatatlanságával együtt, politikai fölfogásunk lényege, a magyar geniusnak legeredetibb, talán egyetlen igazán eredeti terménye. E fölfogásnak az abszolút uralom eszméjével vívott harcza töltötte be utolsó századaink történetét.

Az 1867-diki kiegyezés meghódította e fölfogásnak királyunkat. A múltban is voltak pillanatok, midőn valamelyik király hízelgő szavakkal fordult a nemzethez, midőn méltatni látszott fajunk típusát és mintha ennek hibái ellenére fölismerte és megértette volna a benne rejlő igaz magvat. De ilyenkor mindig ott volt a vészfelhő a láthatáron, vagy talán már döngette is az ellenség a kapukat és így támaszra volt szükség. Most, az ezredéves ünnep alkalmából, a legnagyobb béke közepett, mint egy eseménydús élet megérlelt nagy tapaszt-

talatát hallottuk azt a királyi szót, a mely szerint a fejedelem ismeri, érti és magáévá teszi azon szent ereklye jelentőségét, a mely fejét ékíti, s becsüli a nemzetet, a melynek ő a legfőbb képviselője. Szava értékét hatványozza, hogy harmincz év óta uralkodásának ez az alap-gondolata, hogy tetteinek ez az utóhangja.

Azon irányt, a mely lehetővé tette, hogy e szó kiejtés-ék, állandóan és végleg megerősíteni a trón azon magaslatán, a hol annyi és egymással ellentétes érdek verseng az elsőségért, s a hol a különböző fölfogások támasztotta forgó szelek nem állanak el: ez a mi korunk legfőbb föladata.

A politikai művészet első szabálya, hogy minden körülmény mérlegelése után a különböző sok tekintet és érdek közül megállapítsa a legfontosabbat, a döntőt és azután egész erejével, soha nem lankadó kitartással ennek a legfelsőbb czélnek öntudatosan éljen. Így tegyünk mi is. Fő tenni valóknak rendeljük alá kevésbbé életbevágó érdekeinket, ha vannak olyanok, a melyek e vezető tekintettel meg nem férnek.

Korunknak reánk nézve kedvező conjuncturáját akképp kell kihasználnunk, hogy ennek eredménye egy nagy tanulság legyen, olyan tanulság, a mely a tények ellenállhatatlan erejével bizonyítsa be a dynastiának, hogy mennyire üdvösek reá nézve is annak a következményei, ha egy király atyai igaz jóakarattal van hozzánk. Semmi sem biztosíthatja inkább jövőnket, mint ha erős traditio képződik, a mely a nemzettel való békében látja a dynastia nyugalmának és hatalmának forrását.

A mi tőlünk csak kitelik e meggyőződés keltésére és megörökítésére, azt tegyük meg. Ne engedjük, hogy félreértésnek, széthúzásnak, vizálynak komoly jelenségei legyenek láthatók oly király uralkodása idején, a ki még

minden szavát beváltotta, a ki alkotmányunknak hű őre. Annál inkább kell azon lennünk, hogy az állandó harmóniának bizonyosságát nyújtsuk, mert erre eddig nem igen volt alkalmunk. Azt nem egyszer kimutattuk, hogy magunkon taposni nem engedünk és hogy az erre irányuló kísérletek balul ütnek ki. A pillanatnyi lelkesedésnek és áldozatkészségnek is módunkban volt próbáját adni. De állandó megbízhatóságot, állandó megférést nem tanúsíthattunk, mert erre édes-kevés alkalmat adtak. Most megjött ennek is az ideje. A negatív tanulságot egészítsük ki a pozitívval: ellenálló erőnk bizonyítékához illesszük oda annak is tanújelét, hogy, ha jól bánunk velünk, könnyű velünk meglenni.

Ha a sors mostohasága úgy akarná, hogy később valamikor irántunk más hajlamú fejedelmünk legyen, ne hivatkozassak az őt csábító rossz szellem arra, hogy velünk nem lehet megélni, hisz Ferencz Józseffel sem tudtunk meglenni, azzal a királylyal, a ki esküjét megtartotta. Érezze, tudja királyunknak ezen utódja, érezze és tudja a művelt világ egész közvéleménye, hogy a hiba nem a magyarokban van, hanem azon fejedelemben, a ki eltért őse példájától.

A bibliai József a hét jó esztendőben figyelmeztetett arra, hogy eledelt kell gyűjteni a hét sovány esztendő számára. Megjósolta a rossz idők bekövetkezését. Mi persze ezt nem tehetjük, nem csak azért, mert, sajnos, a jóslás mestersége divatját múlta, hanem azért sem, mert a valószínűség arra mutat, hogy jó sorsunk nem pártol el tőlünk a jövőben sem. A tárgyi okok, a melyek a jelenlegi helyzetet előidézték, nem szűnnek meg működni ezentúl sem. Az egész dynastia magatartása meg azon reménnyel biztat, hogy személyes momentumok sem fogják a harmóniát zavarni. De ki láthatja előre a

jövő esélyeit? A rossz időnek már csak a lehetősége is nem elég ok-e arra, hogy, ha módunkban van, előre szerezzünk védelmet pusztító hatása ellen? A kedvező alkalmat sohasem szabad elszalasztanunk. Kötelességünk ez éppen annyira utódaink, mint saját lelkiismeretünk iránt. Meg is tehetjük ezt a nélkül, hogy a szabadságunkkal való élest korlátoznék, a nélkül, hogy magunkhoz hűtlenek lennénk, a nélkül, hogy komoly érdekeink érvényesüléséről lemondanánk, vagy hogy magunkra ölténők az udvaroncztypusát. Ha nem így volna, beszélni se lehetne a kedvező alkalom kínálkozásáról. Alkotmányos királyival állunk szemben, ki a nemzet akarátát tiszteletben tartja és a parlamentarismus követelményei szerint akar és tud uralkodni. Nem követeli, hogy az ő egyéni nézetei legyenek a nemzet magatartására irányadók. Nem egyszer bizonyította ezt be. Személyes nézetét mindig alá tudta rendelni a parlamentarismus követelmén veinek. Ezért nem is az az ára a harmóniának közte és közöttünk, hogy földadjuk politikánk önállóságát, hogy megtagadjuk meggyőződésünket. De másrészt pusztán a hűség és szeretet sem elegendő a harmónia állandó biztosítására. Ha ez így volna, szót se érdemelne az egész kérdés, mert akkor a Sión *hegye* sem állna szilárdabban, mint ezen harmónia. Hanem még más is kell hozzá. Szükség van még arra is, hogy a nemzet ne akarjon olyant, a mit a király azon tekintetnél fogva, a melylyel mint Ausztriának alkotmányos uralkodója tartozik, meg nem tehet. Mihelyt alkotmányos fegyvereink összes erejével ilyen czélokot szolgálánánk, megbomlanék közöttünk az egyetértés. Ez az egyetlen lehető veszélye a nagynehezen létrehozott áldásos viszonynak, a melyben a fejedelem a nemzettel van. Ezért kell tőle óvakodnunk.

Annál is inkább tehetjük ezt, mivel nemzetünk életbevágó érdekei e nélkül is érvényesülhetnek. Befolyásunk növekedését is igazában csak ezen az úton remélhetjük. Ezen a módon szerezhethetünk magunknak minden irányban legtöbb erőt arra, hogy az elért eredményt minden időkre biztosítsuk, sőt tekintélyünk növekedése arányában fejlesszük is.

Tartsunk tehát ki állhatatosan ezen az úton: ez munkám végső eredménye.